

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

FEYZÎ DİVÂNİ' NDA
DİN VE TASAVVUF
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rahime KAYA

BURSA 2006

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

FEYZÎ DİVÂNİ' NDA
DİN VE TASAVVUF
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rahime KAYA

Danışman

Doç. Dr. Bilal KEMİKLİ

BURSA 2006

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda numaralı
.....'nın hazırladığı “.....”
.....” konulu
..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı,/...../ 20.... günü - saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna
..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Ana Bilim Dalı Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

...../...../ 20.....

Enstitü Müdürü
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Yazar	: Rahime Kaya
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: Türk İslam Edebiyatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii + 208
Mezuniyet Tarihi	: 10 /11 / 2006
Tez Danışman(lar)ı	: Doç. Dr. Bilal Kemikli

FEYZÎ DİVÂNÎ'NDA DİN VE TASAVVUF

Bu çalışma 18. yy'da yaşamış, Seyyid Feyzî diye de bilinen Bursalı şair Feyzî Efendi'nin *Divân*'ı üzerinedir. Çalışmada *Divân* dinî ve tasavvufî açıdan bilimsel olarak incelenmiş ve muhtevası ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında çalışılacak konu ve eser belirlenmiş, ardından Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde Genel 4775/2'de kayıtlı bulunan eser temin edildikten sonra sistematik bir şekilde gerekli araştırmalara ve çalışmalara başlanmıştır. Öncelikle şairin hayatı ve kişiliği hakkında bilgi edinilebilecek kaynaklar taranmıştır. Bununla şairin tanınması ve tanıtılması amaçlanmıştır.

Daha sonra *Feyzî Efendi Divânı*'ndaki dinî-tasavvufî kavramlar düzenli ve sistemli bir şekilde tasnif edilmiştir. Bu kavramlardan oluşturulacak başlıklar tespit edildikten sonra çalışmanın ana konusunu oluşturan açıklamalar ve yorumlar örnek beyitler eşliğinde sunulmuştur. Kullanılan beyitler transkripsiyon esaslarına uygun bir şekilde yazılmıştır.

Çalışmanın sonuna daha sonra yapılabilecek çalışmalarda kullanılması için eserde yer alan bütün dinî-tasavvufî kavramların verildiği dizin eklenmiştir. Bu aşamadan sonra şairi ve şiirini daha iyi anlayabilmek amacıyla eserinden yola çıkılarak Feyzî Efendi'nin şiir anlayışı hakkında edinilen bilgi çalışmanın başına konulmuştur.

Dinî ve tasavvufî açıdan bir divânın incelemesi yapılan bu çalışmada mümkün olduğunca objektif davranılmıştır. Kullanılan kaynaklar özenle seçilmiş, dikkatle taranmıştır. Tez yazımı esnasında tez kurallarına uygun bir şekilde hareket edilmiş ve sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Feyzî Efendi (Seyyid Feyzî)	Din	Tasavvuf	Tahlil
Divân Edebiyatı	18. Yüzyıl		

ABSTRACT

Author	: Rahime Kaya
University	: University of Uludağ
Main Discipline	: Islamic History and Arts
Discipline	: Turkish Islamic Literature
Attribute of Thesis	: Master
Page Count	: xiii+ 208
Graduation Date	:10/11 / 2002
Thesis Supervisor	:Associate Prof. Dr. Bilal Kemikli

THE RELIGION AND SUFISM IN DIVÂN OF FEYZÎ EFENDİ

This study is about the *Divân* of Feyzi Efendi who is known as Seyyid Feyzi, and was lived in Bursa at 18th century. In the study the *Divân* was researched scientifically in the way of religion and Sufism, and the contents of it was broth up.

In the beginning of the study the topic and the *Divân* were determined. After obtaining the *Divân* from Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi recorded general 4775/2, necessary researches and works were started systematically. Initially, the resources about the poets life and personality were scanned. The aim of this scan was knowing and introducing the poet.

Afterwards, the religious concepts and Sufism concepts were classified systematically and orderly. After forming titles by using this concepts statements and interpretations which formed the main topic of the study were released with the sample couplet. These couplets were written appropriate for transcription principles.

At the and of the study, the index of all the religious and Sufism concepts were added to be used later studies. After that stage the knowladge abuot the perception of poetry of Feyzi Efendi was got from the *Divân* to understand the poet and his poetry, and then this knowledge added to the beginning of the study.

In this study, in which a divân were researched in the way of religion and Sufism, the work was done objectively. The resources were chosen, and scanned carefully. During the writing of the thesis, the rules of writing thesis were obeyed, and reached the result.

Key Words

Feyzî Efendi (Seyyid Feyzî)	Religion	Sufism	Analyz
Classical Ottoman Poetry	18th century		

ÖNSÖZ

Divân Şiirinin belli bir estetik anlayışı ve kalıplaşmış kuralları vardır. Şairin bu anlayış ve kuralların dışına çıkması divan şiirinin yapısı itibariyle çok da mümkün görünmemektedir. Buradan yola çıkılarak Divân Edebiyatını klişe bir edebiyat ve hayal mahsülü bir takım söyleyişlerden ibaret olduğu düşünülebilmektedir. Ancak Divân Edebiyatı ürünlerinin muhtevalarına dönük tahlil ve şerh metotlarıyla yapılan bir üst okumada, sanılanın aksine, bu edebî geleneğin döneminin ilim, sanat ve estetik anlayışıyla yoğrulduğu, sosyal ve kültürel alana ait zengin malzemeler içerdiği tespit edilebilmektedir. Bu okuma biçimlerinden biri olan tahlil metodunda; şair, eseri ve dönemi edebiyat tarihi açısından bir bütün olarak ele alınır. Divân tahlili çalışmasının amacı, eserden şaire ve onun ruh dünyasına, şairden de yaşadığı döneme bir kapı aralamaktır. Şairin yaşadığı toprakları, dönemin mühim olaylarını, toplum yaşamını ve kültürünü, inançlarını, değerler sistemini, zevk ve eğlencelerini tanımak ve anlamak için çıkılan bu yolculukta rehberimiz; şair ve eseridir..

Bir divân tahlili olan bu çalışma da aynı doğrultuda hazırlanmış olup bir dönem ve kültürünün izlerini taşımaktadır. *Feyzî Efendi Divânı*'nın dinî ve tasavvufî açıdan tahlili için sistematik bir şekilde yapılan bu çalışma ile, şairin yaşadığı dönemin dinî ve tasavvufî yaşantısıyla ilgili bilgilere ulaşmak ve bunların şair tarafından hangi sebep ve ilişkiler içinde kullanıldığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada eserin tahlili yapılan Feyzî Efendi, 18. yy Anadolu şairlerindedir. *Feyzî Divânı* 18. yy toplumunun ahlâkî yapısı, dinî inançları ve değerleri, neşe ve kederleri, savaşları, dönemin edebiyat anlayışı ve zevki hakkında pek çok fikri barındıran bir eserdir. Bursalı bir şair olan Feyzî Efendi, döneminde toplumda meydana gelen bozulma ve yozlaşmayı, Osmanlı Devleti'nin zafer özlemine pek çok gazelinde dile getirmiştir. Şair bizzat savaşa katılmış hatta esir bile düşmüştür (bkz. Feyzî Efendi'nin Hayatı). *Divân*'ında yaşadığı dönemin sosyal şartları olduğu kadar dönemin edebî yaklaşımları da gözlemlenebilir. Mahallîleşme Cereyânı'nın etkisi şairin kullandığı dile de yansımış, *Divân*'da atasözü ve deyimler fazlaca kullanılmıştır (bkz. Sonuç). Bu konudaki bilgiler şairin hayatı ve sonuç bölümlerinde ayrıntılı

olarak verilmiştir. Asıl çalışma alanını oluşturan *Divân*'ın dinî ve tasavvufî muhtevasının ortaya konulması ise şu aşamalara gerçekleştirilmiştir:

Çalışmada öncelikle dinî ve tasavvufî kavramların tespiti için *Feyzî Efendi Divânı*'ndaki tüm gazeller taranmış ve bu kavramları karşılayan kelimelerin kullanıldığı bütün beyitler fişlenmiştir. Çıkarılan 8600 küsür fiş ise oluşturulacak başlıklar için tasnif edilip ayrı ayrı zarflara konulmuştur.

Çalışma Din ve Tasavvuf başlıklı iki ana bölümden ve bunlara ait alt bölümlerden oluşmaktadır. Din bölümü, “İman, İbâdet, Ef’âl-i Mükellefin (Mükellefin Hükümleri), Sûre ve Âyetler, Hadisler, Diğer Dinî Mefhumlar, Dinî Şahsiyetler ve Dinlerle İlgili Mefhumlar” olmak üzere sekiz ana başlık ve bunlara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. Tasavvuf bölümü ise, “Vahdet-i Vücûd, Tasavvufî Mertebeler ve Mefhumlar, Bazı Mutasavvıflar ve Feyzî’ye Göre Bazı Tipler” olmak üzere dört ana başlık ve bunlara ait alt başlıklardan oluşmaktadır.

Tahlil sırasında ortaya çıkan hükümler “Sonuç” bölümünde değerlendirilmiştir.

Divân'ın tahlili için kullanılan beyitler, Sevinç Karagöz, “*Feyzî Efendi Divânı*, İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Sözlük”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2004 adlı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi’nden alınmıştır. Çalışma sırasında tespitte göre tek nüsha olan ve Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi’nde bulunan eserin aslının bir kopyası da edinilmiştir. El yazması olan bu eser Destâri-zâde Mustafa tarafından yazılmış bir müstensih nüshasıdır. Eserde bazı kelimelerin ve harflerin hatalı ve eksik bir şekilde yazıldığı görülmüştür.¹ Örnek vermek gerekirse:

Devr-i felekde pertevi günden güne ziyâd
Bir bî-kuşûr mihr-i cihân söylerim saña
39/4

Bu beyitte fazlalık, çokluk anlamına gelen ve ze (ze) harfi ile yazılması gereken “ziyad” kelimesi peltek ze (ze) ile yazılmıştır. *Divân*'da bu ve buna benzer pek çok harf hatası bulunmaktadır.

Çanı ecdâd-ı ‘azamuñ olan Adem (ü) Havvâ
Çanı bu hân-ı hârâbâta gelen pây (ü) gedâ
17/1

Bu beyitte ise yoksul anlamına gelen “bây” kelimesi üç nokta konularak pây şeklinde yanlış olarak yazılmıştır. *Divân*' da bu tarz hatalara da rastlanılmaktadır.

¹ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz: Karagöz, Sevinç, *Feyzî Efendi Divânı*, *İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Sözlük*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004, s. 6-10.

Transkripsiyonlu metin ve nüshanın kopyası arasında yapılan karşılaştırmalar da ise yine bazı eksik ve yanlış okumalar tespit edilmiştir. Yanlış okumaya örnek olarak “lâ-taknatü min rahmeti” âyetinin 1105 numaralı gazelde “lâ naktü min rahmeti”, 1112 numaralı gazelde “lâ tekantü min rahmeti” ve 1117 numaralı gazelde “lâ takantü min rahmeti” okunması ve 1043 numaralı gazelde ise cennet anlamında “cinân” olarak okunması gereken kelimenin gönül, yürek anlamına gelen “cenân” şeklinde okunması verilebilir. Eksik okumalara örnek olarak, 1100 numaralı iki dördlükten oluşan gazelin ikinci dördlüğünün, 934 numaralı gazelin üçüncü beytinin, 1141 numaralı müseddes gazelin üçüncü bendinin altıncı mısramın eksik olması verilebilir. *Divân* ve transkripsiyonlu metin arasındaki karşılaştırmalarda sebebini bilemediğimiz bu eksik veya hatalı okumalar mümkün olduğunca giderilmiş ancak bu düzeltmeler çalışmada belirtilmemiştir.

Mürettep bir divân olmayan *Feyzî Efendi Divânı*'nda sonuç kısmında da belirtildiği gibi tevhid, medhiye ve bahariyeler *Divân*'ın içine serpiştirilmiş gibidir. Yapılan tespite göre 1281 gazelden oluşan *Divân*'da ilk gazelden başlayarak sırayla numaralandırma yoluna gidilmiştir. Çalışmada kullanılan beyitlerin yerleri, birincisi gazele ikincisi beyte ait olmak üzere numara ile belirtilmiştir.

Divân'ın dinî ve tasavvufî açıdan tahlili sırasında objektif bir değerlendirme yapılabilmesi için son derece azamî gayret sarf edilmiş ve şairin anlatmak istediği hususların dışına çıkmamaya çalışılmıştır. Yanlış yorumlanma ihtimali olan veya kavram yönü baskın olmayan kapalı beyitler ya da çok az kullanılmış olanlar çalışma dışında bırakılıp daha sonra yapılabilecek çalışmalar için tezin sonuna “*Feyzî Divânı'ndaki Dinî ve Tasavvufî Kavramların Sistematik Dizini*” başlığı altında verilmiştir.

Çalışmanın başına “Feyzî Efendi'nin Hayatı” ve “Şiir Anlayışı” şairin tanınması ve anlaşılması, eserinin hakkıyla değerlendirilebilmesi amacıyla eklenmiştir. Çalışmanın sonunda verilen “Bibliyografya”da kaynak olarak kullanılan eserlerin tamamıyla birlikte dipnotlarda kullanılmasa da hazırlık safhasında kullanılan eserler ile örnek teşkil eden eserler verilmiştir.

Eserin tahliline geçmeden önce hayatımda önemli bir yer işgal eden Bursa gibi maneviyatı yüksek bir şehrin yetiştirdiği şairlerden birini tanımama ve tanıtmama vesile olan çok değerli hocam Yard. Doç. Dr. Murat YURTSEVER'e, çalışma esnasında her türlü desteği veren, fikirleriyle yolumu açan ve en önemlisi beni talebeliğine kabul eden çok değerli hocam Doç. Dr. Bilal KEMİKLİ'ye teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca maddi ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olan Yard. Doç. Dr. Ali KAYA ve tavsiyelerine ve yardımına her zaman ihtiyaç duyduğum Prof. Dr. Mefail HIZLI hocama minnettarlığımı belirtirim.

Rahime KAYA

Bursa 2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ FEYZİ EFENDİ' NİN HAYATI	1
FEYZİ EFENDİ' NİN ŞİİR ANLAYIŞI	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
FEYZİ EFENDİ DİVÂNI' NDA DİN	18
I. İMAN	18
A. ALLAH	18
B. MELEKLER	23
1. Cebrâil:	24
2. İsrâfil:	25
3. Mikâil:	25
4. Azrâil:	25
C. KİTAPLAR	26
D. PEYGAMBERLER	28
1. Âdem Peygamber (Âdem safi'ullah):	28
2. Şit Peygamber:	31
3. İdris Peygamber:	31
4. Nûh Peygamber:	31
5. İbrâhîm Peygamber:	32
6. İsmâil Peygamber:	33
7. Ya'kûb Peygamber:	33
8. Yûsuf Peygamber:	34

9. Eyyûb Peygamber:	35
10. Mûsâ Peygamber:	36
11. İsâ Peygamber:	37
12. Dâvud Peygamber:	37
13. Süleymân Peygamber:	38
14. Lokmân Peygamber:	39
15. Hızır Peygamber:	40
16. İlyâs Peygamber:	40
17. Muhammed Peygamber:	41
E. ÂHİRET VE ÂHİRETLE İLGİLİ MEFHURLAR	45
1. Âhret:	45
2. Kabir ve Berzâh:	46
3. Âhir Zaman:	47
4. Kıyâmet, Sûr:	48
5. Haşr, Mahşer :	49
6. Amel Defteri:	51
7. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar:	52
a) Cennet:	52
b) Sidre, Tûbâ:	53
c) Kevser, Tesnîm:	54
d) Hûri, Gilmân:	54
e) Rıdvân:	55
8. A'râf:	55
9. Cehennem:	56
F. HAYIR VE ŞER; KAZÂ VE KADER:	57
II. İBADET	61
A. KELİME-İ ŞAHADET:	63
B. NAMAZ VE NAMAZLA İLGİLİ MEFHURLAR:	64
1. Namaz ve Abdest:	64
2. İftitah Tekbiri, Rûku', Secde:	65
3. Cami, Mescid, İmam, Minber, Mihrab, Kible:	65
4. Dua, Tesbih, Salavat:	67
C. ORUÇ VE ORUÇLA İLGİLİ MEFHURLAR:	68
1. Oruç:	68
2. İmsak ve İftar:	69
D. HAC VE HACLA İLGİLİ MEFHURLAR:	69
1. Hac:	69
2. Hacı:	69
3. Kâbe:	70
4. İhram:	71
5. Tavaf:	71
E. ZEKÂT:	71
III. EF'AL-İ MÜKELLEFİN	72
IV. SÛRE VE AYETLER	73

V. HADİSLER	76
VI. DİĞER DİNİ MEFHURLAR	77
A. Mİ'RÂC VE Mİ'RÂCLA İLGİLİ MEFHURLAR:	77
1. Mi'râc:	77
2. Sidretü'l-Müntehâ:	78
3. Ferş-'Arş:	78
B. HAYAT VE ÖLÜM:	79
C. CİN, PERİ, DEV:	83
Ç. ŞEYTAN:	84
D. GÜNAH VE GÜNAHKÂR:	85
E. TEVBE:	87
F. NUR:	88
G. AB-I HAYAT:	91
Ğ. MÜBAREK GÜN VE GECELER:	92
H. DİNİ BAYRAMLAR:	94
I. KURBAN:	94
VII. DİNİ ŞAHSİYETLER:	95
A. DÖRT HALİFE:	95
B. HZ. HASAN VE HZ. HÜSEYİN:	96
VIII. DİNLERLE İLGİLİ MEFHURLAR:	97
A. DİN:	97
B. İMAN-MÜMIN:	98
C. İSLÂM, MÜSLÜMAN:	100
Ç. KÜFR, KÂFİR, DÜŞMEN-İ İMAN:	101
D. MÜNKİR, MÜNAFİK, ZINDİK:	102
E. ASİ, İSYAN:	103
F. YEHÛD (YAHUDİ), NASARA (HRİSTİYAN):	104
G. ATEŞ-GEDE, DEYR, ZÜNNÂR, PASKALİ:	104
1. Ateş-gede:	104
2. Deyr:	105
3. Zünnâr:	105
4. Paskalî:	105
H. PUT:	106
İKİNCİ BÖLÜM	
FEYZÎ DİVÂNİ' NDA TASAVVUF	107
I. VAHDET-İ VÜCUD VE TEVHİD	107
A. KESRET / VAHDET:	107
B. MÂSIVÂ:	109

C. TECELLÎ:	_____	110
Ç. CEMÂL, DÎDÂR:	_____	110
D. CELÂL:	_____	112
E. SIRR (RÂZ, ESRÂR):	_____	113
F. GÖNÜL (DİL, KALB):	_____	115
G. AŞK:	_____	119
H. CAN, BEDEN(VÜCUD):	_____	125
1. Can:	_____	125
2. Beden (Vücut):	_____	127
I. BEKÂ / FENÂ:	_____	129
İ. AKL:	_____	130
J. NEFS:	_____	132
K. RUH:	_____	134
II. TASAVVUFÎ MERTEBELER VE MEFHUMLAR:	_____	135
A. DÖRT KAPI:	_____	135
1. Şeriat:	_____	136
2. Tarikat:	_____	137
3. Marifet:	_____	138
4. Hakikat:	_____	139
B. KANAAT:	_____	140
C. LUTF, ATÂ, İHSAN:	_____	141
Ç. SENÂ, HAMD, ŞÜKR:	_____	143
D. FAKR:	_____	144
E. SABIR:	_____	146
F. TEVEKKÜL:	_____	148
G. FEYZ:	_____	148
Ğ. FİRÂK/ VUSLAT:	_____	150
H. DÜNYA:	_____	152
III. BAZI MUTASAVVIFLAR:	_____	155
A. HALLÂC-I MANSÛR (Ö. 309/922):	_____	155
B. İBRÂHİM EDHEM (Ö. 161/778 [?]):	_____	156
C. MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ (Ö. 672/1273):	_____	157
D. HACI BEKDÂŞ-I VELÎ (Ö. 669/1271 [?]):	_____	157
IV. FEYZÎ' YE GÖRE BAZI TİPLER:	_____	158
A. PÎR, ŞEYH:	_____	158
B. HOCA:	_____	160
C. DERVÎŞ:	_____	160
Ç. ABDÂL:	_____	161
D. GÂİB ERENLER:	_____	162

E. TÂLİB, SÂLİK:	163
F. SÛFÎ:	165
G. AVÂM, HÂS, HÂSSÛ'L-HÂS:	166
Ğ. ÂŞİK:	167
H. ÂRİF:	172
I. ZÂHİD:	173
İ. RİND:	174
J. VÂİZ:	175
K. NÂDÂN:	176
L. HÂCE:	177
SONUÇ	179
BİBLİYOGRAFYA	182
KAVRAMLAR İNDEKSİ	184

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
BYEBEK	: Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nu.	: Numara
s.	: Sayfa
vs.	: Vesaire
vb.	: Ve benzeri
vt.	: Varak
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

FEYZÎ EFENDİ' NİN HAYATI

18. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum ve sosyal hayatta meydana gelen değişim ve yenilikler edebiyat dünyasına da yansımıştır. “Mahallileşme Cereyanı” adı verilen akımla günlük dil, halk arasında kullanılan deyimler, atasözleri ve çeşitli söyleyişler divan edebiyatına girmiştir. Lale Devri (1718-1730) şairi olarak tanınan Nedim bu akımın öncüsüdür. Nedim'in etkisinde kalan pek çok Anadolu şairi de Mahallileşme Cereyanına dahil olmuş ve bu tarzda şiirler yazmışlardır.

Bu akımın tesirinde eserler veren Anadolu şairlerinden birisi de Feyzî Efendi'dir. Bursalı bir şair olan Feyzî Efendi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Elde edilen bilgi ise “Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü²; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî (Osmanlı Ünlüleri)³; Eşref-zâde Şeyh Ahmed Ziyaeddin'in Gülzâr-ı Sülehâ adlı vefeyatnamesi⁴, Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müellifleri⁵, Kadir Atlansoy'un Bursa Şairleri (Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri)⁶ ve Raif Kaplanoğlu'nun Bursalı Şair, Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi⁷” adlı eserlerden alınmıştır.

Feyzî Efendi'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak soyu temiz, şerefli vâizler zümresinden geldiği zikredilen ve Hicrî 1171'de vefat eden Bursa vâizlerinden Şeyh Hasan Efendi'nin oğlu olduğu bilgisi edinilmiştir. *Divân*'da sık sık Feyzî'ye öğütler veren ve onu aşk ve meyhaneden men eden kişi şairin vâiz olan babası olabilir (bkz. Vâiz).

² Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, BYEBEK, Genel Nu:4520, c. II, s. 119.

³ Süreyya, Mehmed, *Sicil-i Osmânî (Osmanlı Ünlüleri)*, Yayına Haz: Nuri Bayraktar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, c. II, İstanbul, Mayıs 1996, s. 527.

⁴ Ziyaeddin, Eşref-zâde Şeyh Ahmed, *Gülzâr-ı Sülehâ*, BYEBEK, Orhan, Nu: 1018/2, Vr: 91a-212b

⁵ Tâhir, Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-kütüb ve Esâmi-i Müellifin Fihristi*, c. II, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, s. 367.

⁶ Atlansoy, Kadir, *Bursa Şairleri (Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri)*, Asa Kitabevi, Bursa 1998, s. 349.

⁷ Kaplanoğlu, Raif, *Bursalı Şair, Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 1998, s. 139.

Tārīk-ı ‘aşkdan ‘āşık çıkarırsa ger naşihatle
Sülük ehli ānı ol vā‘ iz-i güm-rahdan bilsün

757/4

Ayrıca Raif Kaplanoğlu'nun adı geçen eserinde kendisinin de vaiz olduğu bilgisi verilir. Asıl adının Said Feyzullah olduğu ve Fatin tezkiresinde de Said Feyzî olarak anıldığı belirtilir.⁸

Feyzî Efendi H. 1184' te, Muharrem ayının 24' ü, saat 12:00' de doğmuş olan oğlu Şerif İbrahim için tarih düşmüştür. Ancak şairin oğlu altı ay sonra vefat etmiştir. *Divân*' da yer alan bu gazel aşağıda verilmiştir.

Yine āl-i Muḥammedin yaratdı bir Şerīfu'llah
Ki yād olmak için ecdādımız Ādem şafıyyu'llah

Bu resme sırr-ı şun' in şāni'-i 'ālem ider izhār
Zihī şan' at zihī ḳudret zihī sırr-ı murādu'llah

Buyurmuştur ḫalīlim ḫazret-i İbrāhim'e mevcūdāt
Şerāfet tahtınuñ şāhı ḫalīl hem ḫabību'llah

Şalāt ile selām olsun diyüz neslinden ol şāhuñ
Getürdi dehre bir ḫayr-ı ḫalef fermān-ı hikemu'llah

Şalāḫ-ı ḫāl ile hergiz şafā sürdükçe 'ālemde
Mu' ammer eyleye tül 'ōmrle Ḥaḳḳ Te'āla'llah

Sene varmışdı biñ yüz seksān ile düzde hicretten
Muharrem ayınuñ yigirmi dördünci günü nā-gāḫ

Göründi burc-i ḫikmetden cemāli āf-tāb-āsā
Meger sā' atde vārmışdı on iki üzre gāḫ gāḫ

Tulū' itdi o dem yemm-i seḫer-veş Seyyid-i İbrāḫīm
Ḳudūm ile feraḫ-bāb eyledi ḡam-ḫānemiz vallah

Güzel tāriḫ-i müsteşnā didim mevlūdına Feyzî
Güzel ad ile yād oldu çü İbrāḫīm ḫalīlu'llah

1181

⁸ Bkz: Kaplanoğlu, Raif, *Bursalı Şair, Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*, s. 139.

Kaynaklarda seyyid olduğu belirtilen Feyzî Efendi, ilahî feyzin güneşinden anlayış feyzi ile nurlanmış “Seyyid Feyzî” olarak da anılır. Şair, *Divân*’ında pek çok defa seyyid olduğunu yani Peygamber’in soyundan geldiğini, bununla iftihar ettiğini ve bunun için Allah’a hamd ettiğini ifade eder (bkz. Muhammed Peygamber).

Özimi nesl-i Muhammed kılab Cenâb-ı Kerîm
Baña virildi elest vaḳti nâm-ı Feyzû’llâh

4/5

Asrın kabiliyetli kişileri ile ülfet edip sohbetlerinde bulunan şair, şiir semtine layık bir kabiliyet ve anlayış sahibidir. Ümmî olması yani okuma yazma bilmemesine rağmen şiir sanatını icra eden ve büyük gazelcilerin yolundan giden bir şairdir. Yaşadığı dönemde gazel tarzındaki şiirleri, tarihleri ve murabba’ları (dörtlüler) itibar görmüş olan Feyzî ihtiyaçsız Hudâ’nın feyzine müyesser olmuş, iftihar tacı ile her şeyde bolluğa ulaşmıştır.

Tahhari-i Şerîf adıyla bilinen ay gibi güzel bir mahbub ve gönül çekici bir şivekâr hakkında yazmış olduğu ve meclislerde sıkça okunan meşhur bir gazeli aşağıdadır.

Kemâlin bulmuş ol nevres-i nihâlim pek güzellenmiş
Ġam-ı aşka lâyıḳ mîve-i ḥüsni asellenmiş

Turunc u sîb-i büstânın çürütmüşler kıyâs etme
O bir nev-pâre-i terdir heman cüz’ice allanmış

Ḥaḳḳ-âver şanma ey dil sen izârın ol melek-rûyuñ
Kitâb-ı ḥüsni yer yer ḥâme-i ḳudretle temellenmiş

Veziir-i kıḳ’a gÿyâ cismi âbâdî kâğıddır
Nuḳaḳ şeklinde ḥâli zer ü zîverle hallenmiş

O serv ḳâmetüñ şalındığın ayb itme ey aşık
Hevâ-yı aşklar me’lûf olaldan baş yellenmiş

Cihânındır gerçi ḥüsünde yegâne çok güzel ama
Ḥabîbim ravza-i cennetde ğılmâna bedellenmiş

Zamâne di-beri murâd-ı ḳab’ımdan görünmez hiç
Ḥadeng-i ğamzesinde ol ḳaşı yayın ḥelâllenmiş

Yıkılmaz gitmez ağyâr (u) adû hiç bezm-i ḥüsünde
Ki Şeddâdî bina bir ibn-i kâfirdir temellenmiş

Ġazāle eřmini vaşf etdüği çün ben o dil-dāruñ
Bu naşm-ı şi' rim ey Feyzî yine hoşça ġazellenmiş
393

Feyzî dönemin tarihi olayları hakkında pek çok gazel yazmıştır. Şiirlerinde yaşadığı dönemde devletin ve milletin içinde bulunduğu durumu anlatmıştır. “Osmanlı imparatorluğu, XVIII. asıra Karlofça Andlaşması'nın ağır hükümleri altında girmişti. Bu muâhede ile devletin Avrupa kıtasındaki birçok mühim toprakları bazı Avrupa devletleri arasında taksim olunuyordu. Belli başlı olarak Erdel ve Macaristan, Avusturya'ya veriliyor; Mora ve Dalmaçya Venedik'e bırakılıyor; Ukrayna, Lehistan'ın Azak Kalesi de Rusların oluyordu. Öteden beri Avusturya'yla, Venedik'le, İran'la müzmin bir mücadele halinde bulunan Osmanlı Türklüğü, karşı tarafa en ihtiraslı bir düşmanın, Rusların katılmasıyla büyük bir askerî, siyasî ve iktisadî dünya ablukası içine girmiş bulunuyordu. İmparatorluğun topraklarına ihtirasla göz diken, yeni büyük devletler ablukasını karşısında devletin iç hayatı da sarsılıyor, başarısızlıklar idaresizlikleri, idare aksaklıkları da başarısızlıkları doğuruyordu.”⁹ Bu gelişmelerle girilen XVIII. yy Osmanlı-Rus savaşlarının yoğun bir şekilde yaşandığı bir yüzyıl oldu. *Divân*'ında yer alan gazel ve murabba'larından Feyzî Efendi'nin de bu savaşlara katıldığını, hatta Hicrî 1182'de esir düştüğünü ve iki yıl süren bir esaretten sonra kurtulduğunu öğreniriz.

Feyziyâ biñ yüzle seksan ikide oldum esîr
Leşker-i küffâr içinde olmuşum ġor (u) ġaķîr
Umarım bir gün benim çün ola Mevlâ dest-gîr
Bulurum evvelki rütbe (vü) i' tibârım dir Ĥaťûn
1177/4

Feyzî Efendi Divânı'nın son kısımlarında sık sık Moskov (Rusya)'un Osmanlı İmparatorluğu tarafından alt edilmesi ve İslâm askerlerinin mansur ve muzaffer olması için yazılmış gazellere rastlanır. Ehl-i küffâra karşı Ehl-i İslâm'ın zafer kazanması Feyzî' nin en büyük arzularından biridir. Gazellerini de bu heyecanla yazmıştır. *Divân*' da yer alan murabba'larından bir tanesi şöyledir:

Der-gehünde bir bölük sâ'illeriz merd-i ġarîb
‘ Arz-ı ġâcet itmege geldik ġapuña yâ Mucîb
Yâ İlâhî ġürmeti çün âyet-i Fetġûn ġarîb
Mosġov' uñ fetġin kerem ġıl ehl-i İslâm'a naşîb

⁹ Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. II, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2004, s. 738.

Olmaya g ziler n bu yolda h l   zt r b
Eyle man  r (u) muzaffer ola cümle k m-y b
El-meded y  Rabben  eyle du   m z m stec b
Moskov' n fethin kerem k l ehl-i  sl m'a na  b

  Asker-i k ff r  qahr eyle hab b n hürmeti
Ehl-i im na müyesser eyle feth-i nu reti
 ad ola lu fu la y  Rabb  Muhammed  mmeti
Moskov' n fethin kerem k l ehl-i  sl m'a na  b

 ltic  eyleler kapu nda l -yu  add mu  a aram p k
A la ub fery d ile eyleler du   lar sine- ak
K l meded  ah-ı cih na eyle k ff r  hel k
Moskov' n fethin kerem k l ehl-i  sl m'a na  b

B d-ı nu retle a ılsun t  ki sanc g-ı res l
Çıkdı  f k üzre g l-beng-i Muhammed 'r-res l
Feyzi-i z ru  du   sın Rabben  eyle kab l
Moskov' n fethin kerem k l ehl-i  sl m'a na  b

1175

Şair bu savaş ortamı içinde bazı zaferler için tarih d  m st r. Cezayirli Hasan Kaptan'ın Limni kalesini k firlerin elinden cenkle kurtardığı H. 1184 yılını veren be  beyitten oluşan bir gazelin makta'ı öyledir.

Kesdi a  d nu  ba ın Feyz  didi t rihini
Limye t f n-ı k frden hamd ola buldı nec t

1178/5

Feyz  yaşadığı dönemin tarihi olaylarının yanında bu dönemde toplum yaşamındaki ve ahlak  yapıdaki bozulmaları da dile getirmekten ka ınmamı tır. İnsanların  sl m cevheri yerine dünyanın altınlarının derdine d st g n  ve Osmanlı ülkesinde zalimlerin egemen olduğunu, mazlumun zulüm ve adaletsizlik altında cefalara maruz kaldığını anlatan Feyz , ülkesinde bütün bunlar olurken diğer ülkelerin ise Osmanlı'nın eski gücünü kaybetmesini fırsat bildiğini anlatır. Ardından yine Allah'a  sl m askerlerini mansur ve muzaffer eylemesi için dua eder.

Her kaçan bin yüzle seksan bir sene g yet bula
Bid  at zulm ( ) ta  addı halk içinde çok ola

Def  ola   adl ( )   ad let ketm ola ha k-ı   ib d
 ah (u) begler itmeye bir vech ile mazl ma d d

Gevher-i İslâm' a rağbet itmeye eşhâb-ı zer
Âl-i ' Osmân devletinde ola altûn mu' teber

Dîni dünyâya degişmek ola halk içre mübâh
Sûk-i sultânide kıymet bulmaya zırh (u) silâh

Eyleye eşrât-ı sâ' atden ' alâmetler zuhûr
Bâr ola heft-i belâ bir nice sâl içre mürûr

Moskov Efrenc İsvec eyleye yer yer hurûc
Kevkeb-i idbârı halka göstere gökde burûc

Şahramanlar şahrına bulmaz giderler çâresin
Kâf-i dâl içre şabîb olan ' ilacın arasın

Bu ' aliyü'l-mürtefi harfinden istihrâcıdır
Tâ nihâyet penc harfe çâr harf muhtâcdır

' Ayn dâl tâ ile ülfet iderse lâm-elif
Kûfl-i nuşret feth olur tedbiri olmaz muhtelif

Ola manşûr (u) muzaffer ' asker-i İslâm-ı dîn
Gayn (ü) râ içre olunca ' avn-i Rabbü' -' âlemîn

Pertev-i nuşret zuhûr eyler ricâlu'llahdan
Zulmet-i küfr-i ' adû ma'v ola bu der-gâhdan

Feyziyâ almağ dilersen fenn-i şî'rimden sebak
Seb' atü'l-âlâm bahşin bul çıkar da hoşca bak

1179

Feyzî Efendi, Bursa'nın tarihi ile ilgili bazı olaylara da tarih düşmüştür. Hicrî 1184 yılında Ahmet Paşa-zâde Veliyyü'd-dîn Beyefendi Bursa kadısı olduğunda düştüğü tarih şöyledir.

Didüm tebsîr için feyz-i kudümün halka bir târîh
Veliyyü'd-dîn Efendi hâkim oldu şehr-i Burûsa' da¹⁰

Divân'da ayrıca doğduğu ve yaşamını sürdürdüğü Bursa'yı anlatıp methettiği müstakil bir gazel mevcuttur. Çok objektif olmasa da bu gazel Bursa'nın o dönemdeki konumu hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.

¹⁰ Atlansoy, Kadir, *Bursa Şairleri (Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri)*, s. 350.

Bir diyâra beñzemez zevk-i şafâsı Bursa' nuñ
Kân-ı gevherdir ki hîç olmaz bahâsı Bursa' nuñ

Her taraf kıldım teferrüc vâdî-i şahrâların
Olmaya mânend vardır kıblıcâsı Bursa' nuñ

Mañla' -ı ' irfân burc-ı evliyâdır şühbesiz
Biñ kitâb olsa sezâ medh (ü) şenâsı Bursa' nuñ

Bâğ-ı cennetdir âdem teşnedir seyrânına
Mürdeler ihyâ ider âb (u) havâsı Bursa' nuñ

Biñde bir vaşf etsem olmaz haşra dek Feyzî tamâm
Defter-i dîvâna şıgmaz mâcerâsı Bursa' nuñ

547

Vaktinin çoğunu nazım ve şiirle geçirip, her an gönül alan sevgilileri öven Feyzî Efendi Hicrî 1185 (Miladî 1771) yılında ömür mecmuasının sayfalarını tüketmiştir. Bursa' da doğup, yaşayan şair yine Bursa'da vefat etmiş ve Pınarbaşı mezarlığına defnedilmiştir. Ölümüne Abdüssamed-zâde Seyyid Mehmed Şâdık Efendi tarih düşmüştür.

Şâ' ir-i şehri-i Burûsa Feyzi-i şîrîn-edâ
Şun' ı Haqq' ı dâ' imâ eyler idi medh ü şenâ

Rûz-ı maşşerde şefâ' at ide Fağrû'l-mürselîn
Vardır âşârında nice na' t-ı pāk-i Muştafa

Harf-i cevher-dâr ile Şâdık didüm târîhîni
Farq iden bî-çâre Seyyid Feyziye ide du' â

FEYZÎ EFENDİ' NİN ŞİİR ANLAYIŞI

Nedim-i bezm-i haşş etse sezâdır ol şeh-i hüsnüm
Diyâr-ı Bursa'da Feyzî gibi merd-i sühan çopdı
1096/6

Feyzî Efendi'nin şiir ve şair hakkındaki görüşlerine genellikle gazellerinin makta'ında olmak üzere pek çok beytinde ve bazen de müstakil gazellerinde rastlanır. Şair çoğu zaman teşbihler kullanarak ve mübalağa yaparak şiirini ve şairliğini anlatır. Bu anlatış çoğu zaman övgü amaçlıdır. Fakat şairin şiir konusundaki düşüncelerini, yazma amacını, nasıl yazdığını, şiirin ve kendi şiirinin niteliklerini, şairlik ve bir şairin taşınması gereken vasıflar hakkındaki görüşlerini, kısacası şiir ve şair hakkındaki her şeyi Feyzî Efendi'nin kendi kaleminden öğrenmek bakımından bu beyit ve gazeller büyük önem taşır. Bu bölüm şairin şiir anlayışının az da olsa ortaya konulması *Divân*'ın bu anlayış çerçevesinde incelenip daha iyi yorumlanabilmesi amacıyla çalışmanın başına konulmuştur.

Feyzî Efendi “şiir, şair, nazm, beyit, gazel, kaside, mecmûa, defter, dîvân fenn-i şi'r, şi'r-i mevzûn, şi'r-i musanna', bünyâd-ı şi'r, gonçe-i şi'r, şiir mîvesi, sermâye-i şi'r, şi'r-i sâde, metâ'-ı nazm, nazm-ı muteber, nazm-ı gevher-pâre, küşti-gîr-i nazm, şeş-per nazm, hâtem-i nazm, tab'-ı şi'r, takrîr-i şi'r, beyt-i tab', nev-gazel, belâgât, arz-ı belâgât, makalât, merd-i sühan, şâir-i merd-i sühandan, şâir-i dâna, vs.” gibi tabir, teşbih ve tamlamalarla yaklaştığı şiir ve şair kavramları hakkında şu düşünceleri ortaya koyar:

Şair, şiiri mevzûn (vezinli, vezinle yazılmış olan) ve musanna' (tasnî edilmiş, sanat eseri olarak meydana getirilmiş, süslü) olarak tanımlar.

‘Ayân itme meded kec-ţab‘ a Feyzî şi'r-i mevzûnı
Bücûzcâzı fark etmez sözünden kıl ü kâl añlar
260/5

Mecmū' aya ser-levha olur medhet hüsnüñ
Hoş söyledi Feyzî yine bir şî' r-i muşanna'

452/5

Şiir, bir fenn yani ilimdir, gelişigüzel bir şekilde yazılamaz. Şiir yazmak nazım ve kural bilgisine sahip olmayı ve bu konudaki beceriyi gerektirir. Özellikle aruz vezni ile şiir yazmak için zengin bir kelime hazinesine sahip olmak, dilbilgisi kurallarına, dinî ve tasavvufî derinliğe, geçmişten günümüze divân edebiyatında kullanılan gelen mazmunlara ve kıssalara hakim olmak, bunları üstün bir beceri ile şiirin kurallarına uyarak yerinde kullanmak gerekir. Şiir tüm bu şartları içinde barındıran ve gelişen bir ilimdir. *Divân*'da sık sık "fenn-i şî'r" tabiri ile şiirin bu yönü vurgulanır.

' Aceb mi t̄alib-i vuşlat olursak Feyziyâ şimdi
Bu fenn-i şî' r ile bir t̄ıfla üstâd olmamız vardır

239/5

Feyziyâ bizden te' allüm eyle fenn-i şî' ri kim
Hamda'llah böyle bir merd-i sühândan olmuşuz

245/5

Açıl ey Feyzi-i şeydâ çü bezm-i ' ârifândır bu
Açıldı fenn-i şî' rüñ baḥş-i erkânı seher vaḫti

1021/5

Şaire göre şiir meydana getirmek bir bina yapmaya benzer. Şiir ilmine sahip olan şair, ustalıklı ve kurallar dahilinde bir bina inşa eder gibi nazmını örer.

Bünyâd-ı şî' re şâ' ir-i dānâ çeker emek
Beyt-i hünerde lâzım imiş Feyziyâ esâs

389/5

Sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve adamına göre söylenmesini öğreten bir ilim olan belagata sahip olmak şairlik için gerekli ve önemlidir. Eğer şair belagat ilmine sahip değilse cihan bağında bülbül-i kudsî dahi olsa şiirinin goncası açmayacaktır.

Cihân bāğında Feyzî bülbül-i kudsî daḫı olsañ
Açılmaz gonca-i şî' rüñ belâgat lâzımındandır

305/5

Feyzî' ye göre şair olabilmek için kişi bazı hasletlere sahip olmalıdır. Örneğin; dünyadan elini eteğini çekmiş, onun oyunlarından kendini kurtarmış olmalıdır. Dünyaya meyleden, hevâ ehli olan kişi söz ustası olamaz. Şiirinin daha zarif, güzel ve nükteli olması için şair kemal sahibi olmalıdır. Şair seciyesinde kemale erdikçe şiiri de kemale erecektir.

Meyl itme şaķın pîre-zen-i ‘ âleme Feyzî
Tâ dehrde bir merd-i sūhandān olasın sen
782/5

Zāhiri-veş āb-dār oldı bu şi‘ rim mîvesi
Bāğ-ı ŗab‘ a Feyziyā aķdıķça izhār-ı kemāl
647/5

Feyzî’ye göre iyi bir şair olmanın şartları olduğu gibi şiirin hak ettiği değeri bulabilmesi ve anlaşılması için de okuyucu ve dinleyicilerin bazı şartları taşıması gerekir. Söz metayı kemal erbabı ile alınıp satılmalıdır. Şiiri dinleyen ve okuyan kişi de kemāl sahibi ve şiirden anlayan, hak ettiği değeri verecek olan kişilerden seçilmelidir. Çünkü şiiri ancak yine bir söz ustası hakkıyla anlamlandırır. Bu yüzden şiir, kec (eğri, çarpık) yaratılışlılara, cahillere arz edilmemelidir.

Ey Feyzî bu sūķ içre saña fā’idedendir
Erbāb-ı kemāl ile meta‘ -ı sūhan al sāt
77/5

Feyziyā nā-dāna ‘ arz etme muĥabbet-i gevherin
Eylemez ehl-i sūhan sermāye-i şi‘ ri telef
474/5

Feyziyā ķadrin bilür merd-i sūhandānım diyen
Virme Allah ‘ aşķına bu şi‘ r nā-dān ağzına
924/5

Şairin şiir hakkında dikkat çeken görüşlerinden biri de şiirin anlaşılması hususundadır. Şaire göre şiiri anlamak söylemekten daha önemlidir. Şiirde söylenilmek istenen bellidir. Bunu anlayabilmek ise bu şiiri yazmaktan çok daha önemli bir başarıdır. Bir beytinde de şair şiirinin anlamını gönül ehlinin anlayacağını ifade eder.

Söylemekden aņlamak yegdir kelāmı Feyziyā
Şānma kim ‘ arz-ı hünerdir şi‘ r ğırrādan ğaraż
432/5

Ey Feyzî şi‘ r söyledin anlamı yekdir
Ehl-i dile ‘ ayb ola sözüñ aşlını şormak
499/5

Şair sık sık sâde gazel yazdığını, şiirinin “rengin” yani süslü olmadığını belirtir. Feyzî Efendi, sade gazel ve ayna arasında ikisinin de saf olması bakımından benzerlik kurar. Ona göre sade gazelin mazmunu pak olur ve anlatılmak istenenleri bir ayna gibi yansıtır.

Gerçi rengin degil Feyzi-i zârûñ ŧi' ri
TuĦfe ' arz itdi begim bu ğazel sâde saña
35/5

Feyziyâ rengin degilse ' ayb olmaz her ğazel
Pâk olur mazmûnı ekşer böyle ŧi' r-i sâdenüñ
600/5

Feyziyâ gerçi zengin degildir ŧi' rim
Ekşeri sâde ğazel şâf âyine gibi
1062/5

Şair her ne kadar süslü, sanatlı bir anlatışı olmadığını ve sade ğazel yazdığını söylese de *Divân*'ı edebi sanatlar bakımından çok zengindir. *Divân*' da yer alan sanatlar şunlardır: Akrostiş, devr-i daim, harf oyunları, iade, irsâl-i mesel, istiare, istifham, istihdam, iştikak, kinâye, leb değmez, lügaz, mübalağa, nidâ, pür üstün, tarsi', telmih, tenâsüb, teşbih, teşhis, tevriye, tezat vs.¹¹

Feyzî' nin *Divân*'da kullandığı sanatlar hakkında söylediği birkaç beyti şöyledir:

Muhammed Nuri çıkar başlıklı beş beyitlik muvaşşah bir gazelinin ilk iki beytinin baş harfleri Muhammed (s.a.v.) adını karşılar. Muvaşşah (akrostiş), mısraların ilk harfleri bir kelime meydana getiren manzûmelere verilen isimdir. Feyzî Efendi bu gazelin son beytinde yaptığı sanatı anlatır.

Feyzi-i bî-çâreden güş eylesün kâmil olan
Bir muvaşşah nev-ğazeldir oldı bu resme bina
38/5

Bir beytinde de iham (iki manalı kelimelerden en az kullanılan manayı bilerek kullanma) ve tevriye (birkaç manası olan kelimenin en uzak manasını kastetme) sanatından bahseden Feyzî, bu sanatını herkesin anlayamayacağını ifade eder.

Zaddadan zâd añlayanlar bu maķâlîm Feyziyâ
Zağ kadar fehm eylemez tevriye-i ihâmını
1052/5

Zü'l-kafiyeteyn (iki kafiyeli nazım) başlıklı bir gazelinde ise biçim olarak çift kafiyeyi kullandığını son beyitte belirtmiştir.

¹¹ *Feyzî Efendi Divânı*'ndaki edebi sanatlar hakkında ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz: Karagöz, Sevinç, *Feyzî Efendi Divânı, İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Sözlük*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.

Zü'l-kāfiyeteyn olduğu ma' lûm ola şî' rûñ
Feyzî o ğazel ıarızına a' lâ ğazel olmaz

369/5

Şaire göre makbul olan nazmın mümkün olduğunca kısa tutulmasıdır. Anlatılmak istenen, mümkün olan en az sözle ve özlü olarak anlatılmalıdır. Sözü uzatıp okuyucuları veya dinleyicileri sıkmamak gerekir.

Yâ Yeter nazmı uzatma münhaşır kııl pendüñi
Olmasun bîzâr anı ğuş eyleyenler Feyziyâ

5/15

Fârîĝ ol Feyzî uzatma gel maĝâmâtı yeter
Etmesün ehl-i hevâ senden uşânub iĥtirâz

333/7

Ey Feyzî maĝâmâtı uzatdım gibi zîrâ
Bu yüzüm şafâda yine bârânı uyutdum

713/5

Şiir güzelleri vâsf etmek, şiirin yazıldığı kişiyi övmek, gamı, ayrılığın acısını, vuslatı anlatmak ya da hasb-i hal etmek amacıyla yazılır. Her ne amaçla yazılırsa yazılsın şair kendi şiirini ilk defa söyleniyormuşçasına söyler. Feyzî kendi şiiri hakkında gizli sır, can sohbeti, vuslat zevki ifadelerini kullanır. Onun şiiri gönülde saklanmalıdır.

Nice taĥrîr ider ey Feyzî ĥâme ser-güzeştım çok
Velâkin ĥasb-i ĥâlim oldu divân içre bu manzûm

733/5

Lisâna gelmez aĥvâlim diĝer-gündur benim Feyzî
Belî taĥrîr ider nâme anı dîvâna ğüne-ĝün

778/5

Ĥıfz eyle dilde râz-ı nihân söylerim saña
Zevĝ-i vişâl şoĥbet-i cân söylerim saña

39/1

Şairin şiirin güzelliğinin kaynağı hakkındaki görüşü dikkat çeker. Ona göre şiirin güzelliği ve şairin bu konudaki mahirliğinin kaynağı vâsf edilen güzeldir. Şairin bir söz ustası olması ve böyle güzel şiirler yazması hep sevgilinin eşsiz güzelliğinin yansımasıdır.

Fenn-i nazm içre baña kim dirdi bu Feyzî diyü
Vaşf-ı ĥüsnündür sebep merd-i sühândan olduğum

692/5

Güzeller vaşf idelden Feyziyâ günden güne şî' rûñ
Nazar kııl her biri bir dürr-i yektâ oldu gitdikçe
941/5

Feyziyâ şeydâ gibi vaşf itdürüb hüsnüñ baña
Şâ' ir-i merd-i sühandân eyleyen sensin beni
1095/5

Hatta şiirini övdüğü bir beytinde Feyzî, güzel vasfında kendisini XVI. asırda yetişen büyük Osmanlı şairi Rûhi-i Bağdâdi' ye benzetir.

Güzel vaşfında ey Feyzî şu rütbe mâhir olduñ kim
Görenler tab' -ı şî' rûñ Rûhi-i meşhûrdur dirlir
303/5

Şair bazı beyitlerinde kalemini “hâme-i hasret” olarak tanımlar. Şairin elindeki kalem hasret kalemidir. Halini, gönlündeki arzuları sevgiliye duyurmak için kalemi eline alan şair içindeki özlemleri ancak onunla dile getirebilir.

Hâlimi tahrîr iderken hâme-i hasret ile
Eşk-i çeşmim Feyziyâ deryâ gibi cüş eyledi
1071/5

Şairin şiir konusundaki görüşlerinden biri de şiirin; duygu ve düşüncüyü, gerçekte varolan güzelliği veya çekilen acıyı anlatmakta yetersiz kalmasıdır. Eldeki kalem acizdir. Şair ne kadar anlatırsa anlatsın dili ve kalemi; halinin, gönlün derdinin, sevgilinin güzelliğinin, ayrılığın acısının ve vuslatın sevincinin binde birini aktaramaz.

Tahrîr idemez biñde bir ahvâlimi hâme
Feyzî o sebep varmaz elim yazmağa mektûb
62/5

Feyziyâ vaşfında ' âcizdir zebânı şâ' irüñ
Bârek-Allah hûb yaratmış ol mehi Rabbü'l-Hallâk
502/5

Hâme tahrîr idemez Feyzî derûnum derdini
Kendüme bir maḥrem esrâr yok güftâr çok
508/5

Divân'da “gazelhan” ıktan da bahsedilir. Gazelhanlar, şiirleri güzel bir şekilde bazen de besteleyerek sazla okuyan kişilerdir. O devirlerde şairler bazen kendi şiirlerini bu şekilde okurlardı.

Vaşf-ı hüsnünde ğazel-ĥân olmasun Feyzî tehî
Belki taķşîrât ider vaşfında ol şeydâ didim
664/5

Olmuş nedîm şî‘r ile şeh-nâza ğâlibâ
Feyzî şabâ maķâmıyla dîvân-ı yâr oķur
209/5

Şairin üzerinde çokça durduğu mevzulardan biri de şiiir defteri ve mecmuasıdır. Şiiir sevenler beğendikleri şiiirlerden oluşan defterler ve mecmualar düzenlerler. Şair de *Divân*’da kendi şiiirlerini yazdığı defter ve mecmualardan bahseder.

Ġazelüñ var gibi taĥrîr idecek ey Feyzî
Elde mecmû‘añı gördüm yine deftercesine
965/5

Temâşâ eyledim mecmû‘a-yı güftâruñ ey Feyzî
Maķâlât-ı gevher-bâruñda nazm-ı mu‘teber buldum
669/5

Feyziyâ çeşm-i ğazâlanını vaşf it yârüñ
Yazıla defter-i dîvânuña bir hoşça ğazel
611/5

Bir şairin şiiirlerinin tamamının toplandığı eserlere divân denir. Bir şiiir mecmuasına divân diyebilmek için şairin her harften gazeli olması gerekir. Feyzî’ nin 1281 gazelden oluşan *Divân*’ında her harften gazel mevcuttur. Şair şiiirlerinde sık sık bir divânı olduğunu vurgular.

Göñül taĥtında sultânım otursuñ Feyzi-i zâra
‘Adûdan ĥıfz için etrâf dîvânın dolaşdursuñ
587/5

Tehî mecmû‘a almaz destine bu Feyzi-i nâ-şâd
Münâsib nev-ğazel taĥrîr ider dîvâna bes-belli
1050/5

Cihânda sergüzeştim ĥâme taĥrîr itmeden ħaldı
İnanmazsañ nazâr ħıl Feyziyâ bir kere dîvâna
954/5

Şair şiiirlerinde ayrıca klasik edebiyatın nazım birimlerinden olan beyitten ve bunlardan oluşan gazel ve kasideden bahseder.

Feyziyâ taktır-i şî' rüñdür şafâ hâşıl olur
Beyt-i tab' uñda bu resme var iken hoş inbâţ
439/5

Almaz ğazel kaşide zamâne güzelleri
Feyzî elinde defter-i dîvân açar kıpar
210/7

Şiirde tahmîs (Bir şiirin her beytinin üstüne üçer mısra katarak her beyti beşer mısraya çıkarma), tanzîr (Bir şiirin manaca, şekilce benzerini yapma) ve nazîre (Bir şâirin gazeline başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yapılan benzeri) önemli üç kavramdır. Bir şairin şiirinin tahmîsinin, tanzîrinin veya nazîresinin yapılması onun şairliğini ve şiirini yüceltir. Feyzî de nazîreler yazmıştır. *Divân*'ında döneminin önemli şairlerinden Nedîm'in bir şiirinin tahmîsi (1111), Haşmet'in bir şiirine yazılmış nazîre (51), Sâbit'in bir şiirine (94) ve Koca Ragıp'ın da bir şiirine (920) yazılmış tanzîrlere rastlarız. Koca Ragıp'ın gazelinesini tanzîr ettiĝi gazelin makta'ında Feyzî, tanzîr hususunda aczi olmadığını, Ragıp gibi bir söz erbablarının mirinin şiirinin bile benzerini yazabildiğini ifade eder (920/5). Kendisi de şiirlerinde sık sık gazellerine tahmîs ve tanzirler yazılacağını söyleyerek şiirinin ve şairliğinin büyüklüğünü anlatma yoluna gitmiş ve şiirinin taklit edilecek kadar beğenildiğini görmek istemiştir.

Vaşf-ı pākūñ yâdı Feyzî bir kitâb-ı muhtazâr
Tavr-ı vaşfin hoş görenler cümle tanzîr itdiler
307/5

Feyziyâ bir hoş ğazel oldu yine bu nev-zemîn
Böyle nazm-ı mu' teber bilmem nice tanzîr olur
308/7

Dil-dârım için bir ğazel inşâ ideyim kim
Feyzî şu' arâ eyleye tahmîs (ü) müseddes
385/5

Şairler dillerini sakınmayan insanlardır. Söz ustası olan şairler içlerinde sır tutmazlar. Onlar ifade edilemeyenleri ifade eden, söylenemeyeni cesurca söyleyen, halkın gönlündekilere tercüman olan kişilerdir. Bu sebeple ârifler onlar ne söylerse söylesin ayıplamamalıdır. Şairin özelliĝi sözünü sakınmamasıdır.

Her ne söylersem beni ' ayb etmesün ' ârif olan
Şâ' ir merd-i sühandır Feyziyâ pür-gü gerek
590/5

Feyzî nola keşf eylese esrâr-ı nihân
Şâ'irler için 'arz-ı belâgat olagelmiş
400/5

Denmedik kalmadı 'âlemde işitdün Feyzî
Bu zemîn üzre gâzel söyle olunsun mesmû'
459/5

Şairin düşmanıyla savaşı şiirle olur. Onun silahı kalemidir. Feyzî Efendi nazmı, hüner meydanındaki bir pehlivan ya da eldeki şeş-per (eski harp aletlerinden altı dilimli topuz)' e benzetir.

Çıkdı meydân içre Feyzî küşt-i gîr-i nazm olub
Gelsün 'âşıklar kumâş-ı vaşluñ öndüldür begim
676/5

Çıkub meydâna ceng-i şî'r idersem haşm ile Feyzî
Şânur herkes beni 'acder gibi ol demde dem çektim
737/5

Alsa ele Feyzî nola şeş-per nazmı
Meydân-ı hüner içre olur haşmla çok ceng
525/5

Feyzî Efendi kendi şairlik gücünü, şiir konusundaki mahirliğini anlatır ve genellikle klasik edebiyatın kendine has özelliği olan makta'da şairin şiirini ve şairliğini övmesi geleneğine uyarak, gazellerinin makta'larında kendini ve şiirini över. Onun şiiri gönlü hasta âşıklara hayat veren bir şerbettir.

Şerbet-i nuţkum virir dil-ğaste 'uşşâka hayât
Tıbbda Loqmân nefesde 'İsî-yi İbn-i Meryem'im
661/5

Hakk budur kim şâ'ir-i pâk-edâsuñ Feyziyâ
Hakkuñ inkar eylemez merd-i sühandânım diyen
795/5

Feyziyâ bir mûr iken olduğ Süleymân-ı zaman
Hâtem-i nazm ile şöret buldı nâm (ü) şânımız
329/5

Feyzî efendi şairlik yeteneğinin doğuştan geldiğini ve Allah'ın bir ihsanı olduğunu savunur. Şairlik yaratılıştandır. Feyzî, Hudâ'nın feyzi ile böyle bir söz ustası olmuştur. Bir

beytinde şairlik bilgisinin hiçbir kuldan kula bahşedilemeyeceğini söyleyen Feyzî, kendisinde bulunan bu yeteneğin Hakk'ın lutfu ve atası olduğu düşüncesindedir.

kuldan ¼ula baþş oldu mı hîç böyle ma'ârif
Feyzî saña Hakk' dan bu şî'r lutf (u) atâdır
250/5

Şair şiirin hak ettiği değeri bulamadığı görüşündedir. Özellikle *Divân*'ın son kısımlarındaki gazellerinde bu görüşünü sık sık dile getirir. Gazeli bir pul yerine geçmediği için altın ve gümüşe minnet etmek durumunda kalmıştır. Bu dünya çarşısında nazım metamı alacak müşteri yoktur. Onun cevher parçası nazmı bu yüzden saklı bir hazine olarak kalır.

Bu sũk içre metâ'-ı nazma yok bir müşteri Feyzî
Nağd-i 'ömri şarf itdim Te'âlâ kısmetim kesdi
1003/5

Ey Feyzî bugün nazm-ı gevher-pâreñ işitdim
Bir hüsn-i bahâ bulmadı gencîneye girdi
1067/5

Son olarak Feyzî Efendi'nin kendi şiiri için yazmış olduğu bir gazel onun şiir hakkındaki duygu ve düşüncelerini aktarması bakımından ilave edilebilir:

Çârşû-yı fende açdım şimdi dükkân-ı sũhan
Olmuşum şeh-bender-i güftâr hem kân-ı sũhan

Nazm-ı gevher-pâre kıdrin fehm idenler vâr ise
Eylesün bir kez nazâr açıldı dîvân-ı sũhan

Virme nuţğ-ı gevheri dalâle Allah 'aşkına
Dest-i nâ-dâna geçer şâyed ki zî-şân-ı sũhan

Çün metâ'-ı ma'rifet keşf oldu hıfz etseñ
Feth olundu ol sebab bâb-ı leb-istân-ı sũhan

İmtihân olmak dilerse kim benimle Feyzî
Es-salâ erbâb-ı 'aşka işte meydân-ı sũhan
817

BİRİNCİ BÖLÜM

FEYZÎ EFENDİ DİVÂNI'NDA DİN

I. İMAN

A. ALLAH

Feyzî, her ne kadar tertipli bir divân olmasa da *Divân*'ına klasik bir şekilde tevhidler ile başlar. “Bismi’llah”, “Kelime-i Şehâdet” ve “Allah” redifli gazelleri ile şer’i anlayışını ortaya koyar. İbn Arabî, “Allah’a göre <<Kün>> (Ol) ne ise insana göre Besmele odur”¹² der. Kul ancak Allah’ın adı ile yapabilir. Her işimizin esas fâili O’dur. Bu sebeple O’nun adı anılmadan hiçbir işe başlanmaz. Allah’ın adı her kapıyı açan bir anahtardır. Sözün başı O’nun adıdır.

Olur miftaḥ(ı) her bâbuñ maḳâl-i saṭr-ı bismi’llâh
‘ Aceb mi olsa ser-nâme me’âl-i saṭr-ı bismi’llâh
2/1*

Allah birdir ve O’ndan başka ilah yoktur. Feyzî, “Kelime-i Şahâdet” redifli gazeli ile bunu ifade eder (bkz. Kelime-i Şahadet). Feyzî, *Divân*’da Kur’ân’ı ve Sünnet’i esas alarak Allah’ı çeşitli isim, sıfat ve tezâhürleri ile ele alır. Kur’ân’da “En Güzel İsimler (el-Esmâü’l-Hüsna) Allah’ındır...”¹³ buyurulmuş ve bunlarla dua edilmesi istenilmiştir. Feyzî de beyitlerinde sık sık Esmâü’l-Hüsna ile Allah’ı ta’zîm etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: “Allah, Hakk, Rabb, Rahman, Hû, Hâlik, Hâdî, Nur, Rezzâk, Sübhân, Kadîm, Kâdir, Yezdân, Müsteân, Müteâl, Müntakim, Bârî, Vedûd, Fettâh, Gâfûr, Sabûr, Şekûr, Cebbâr, Settâr, Kerîm, Mu’în...”

¹² Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999, s. 96

* İlk numaralar *Feyzî Efendi Divanı*’ndaki gazel numarasını ikinciler ise beyit numarasını vermektedir.

¹³ A’raf 7/180, Haşr 59/24.

Esmâü'l-Hüsna dışında Allah'ın zatı ve sıfatları için pek çok kavram kullanılmıştır. Bunlardan bazıları da şunlardır: “Rabbü'l-erbâb, Rabbü'l-enâm, Hudâ, İlâh, Tanrı, Cenab-ı Kerîm, Cenab-ı Kibriyâ, Teâlâ, Celâl, Cemâl, Kassâm-ı Ezel, Üstâd-ı Ezel, Kird-gâr, Perverd-gâr, Mabud, Lem-yezel, Yed-i Kudret, Yed-i Lutf, Dest-i Kerem, Sultân, Hüsrev, Canân, Dildâr, Yâr, Dost, Kâdir-i Mutlak, Kâdir-i Kayyûm, Aziz-i Zü'ntikâm, Sultân-ı Ferâh, Pâd-şâh-ı Zü'l-kerem vs.”

Kur'ân-ı Kerim'de “Güzel isimler Allah'ındır.”¹⁴ ve “Allah O'dur ki, İlâh yok O var. Güzel isimler O'nun.”¹⁵ buyrulmuştur. O'nun Allah ismi, bütün isimlerini kapsar ve sadece O'nun zatı için kullanılır. Diğer bütün güzel isimler de O'na aittir. *Feyzî Divânı*'nda bu isimlerin unutulmayacağı vurgulanır:

Her demde gelür hâtıra Mevlâ unutulmaz
Defterde muqayyed olan esmâ unutulmaz

345/1

Feyzî, Allah'tan “İsm-i A'zam (En büyük isim)” hürmetine gözünün yaş selini bir nehre döndürmemesini ister (11/2). “Tasavvufta bu en büyük ismin ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları Allah'ın bütün isimlerini içine alan isim, bazıları içinde bulunduğu zamanda kula hâkim olan isim demiştir. Genellikle mutasavvıflar <<Allah>> lafza-i Celâl'inin İsm-i A'zam olduğuna inanırlar. Bazılarına göre İsm-i A'zam <<Hû>> dur. Bazılarına göre Allah'ın her ismi ulu ve muazzamdır. İsm-i A'zam isimler arasında gizlidir. İnanişâ göre İsm-i A'zamı herkes bilemez, bilen kişi onu okuyarak harikulâde hallere ve fevkalâde güce malik olur.”¹⁶ Feyzî, sabah akşam Allah'ı bu isimle zikrettiğini söyler.

İsm-i a'zamdır bizim ezkârımız şubh (u) mesâ
Ecrin eyleser 'aceb mi hâzret-i Hâk'k'dan ricâ

10/1

Allah kâinâtı ve ilk insan Hz.Âdem'i yaratandır. Bu dehrin Hâlik'idir, yaratıcıdır (5/1). Yoktan var edendir (878/3). Güneş ve ay on iki burc üzere devr eder. Bu devrâna (dünyaya) nazar eyleyen, Kâdir-i Mutlak'ın halk etme (yaratma) gücünü görür (511/4). Devrân bir âyinedir, âşıklar bu âyinede Hakk'ın feyzinden marifet cemâlini görürler (86/5). Yaratılmış her şeyde Allah vardır. Allah kendi zâtını eşya vasıtasıyla bize tanıtır.

¹⁴ Araf 7/180.

¹⁵ Tâhâ 20/8.

¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 274.

Ḳurb-ı vuşlatdır ʃarîk-ı ‘aşk-ı sevdâdan ğarâz
Zât-ı pâk-i Kibriyâ’dır cümle eşyâdan ğarâz
432/1

Hudâ kâinâtın Hâlik-ı Cebbâr (Kuvvet ve kudret sahibi yaratıcı)’dır. Ama kimseye kendisine tâatte bulunması için zor kullanmaz. O peygamberleri aracılığı ile yaratılış sebebimize uygun yaşamamızı öğütler, kendi aramızda düzenin ve huzurun da böylelikle sağlanacağı ve iki cihanda saâdete erileceği vaadinde bulunur.

Saňa cebr itmez Hudâ ʃâ‘ atde pâ-mâl ol diyü
Gerçi kim bu kâ’inātuñ Hâlik-ı Cebbâr’ıdır
298/4

Allah, ezelde ruhları yaratandır, Üstâd-ı Ezel’dir (271/5). Ezel gününde kismetimize ne yazılmışsa, kaderimiz nasıl belirlenmişse o gerçekleşecektir. Bu kismet değişmez ve bir an olsun kesilmez (183/6). Ezelde Feyzî’yi terbiye eden Hakk Teâlâ’dır ve bu sebeple irfan meclisinde nedîm (sohbet arkadaşı) olmak ona yakışır (20/5). Feyzî sevgilinin vashının Cennetinden vazgeçmez, çünkü Kassâm-ı Ezel (Ezelden mirâs taksim eden, Allah) Feyzî’yi o meleğe vâris kılmıştır (95/5). Ve sadece Feyzî’ye değil bütün âşıklara aşk mülkünü miras bırakan O’ dur.

Rûz-i ezelde emlâk-i ‘aşka
‘Uşşâk-ı zârı Hâkḳ itdi vâriş
96/5

Mevsimleri yaratan ve birbiri ardınca devretmesini sağlayan Allah Teâlâ’dır. Baharı kış eyleyen (801/4), bir ferah kapısı olarak Nisan yağmurlarını yağdıran O’dur (113/3). Kâinâtta her şey gibi çimenin çiçekleri de her an Hâlik’ mı zikreder, kutlu baharı getirdiği için O’na şükreder.

Zıkr ider Hâlik’ mı dem-be-dem ezhâr-ı çemen
Hamda’llah yine geldi diyü hûceste bahâr
184/9

Kullarına rızıklarını veren O’dur. Rızık ancak O Rezzâk’tan istenir (80/4). Sedfleri denizde nasıl büyük balıklar gibi besliyor, onların da rızıklarını veriyorsa, gaflet denizindeki kullarını da öyle besler. Bu sebeple gönül ancak O’na teveccüh etmelidir (71/2). Kişi geçim endişesi ile elem çekmemelidir, çünkü Hudâ yarattığı her şeyi rızıkları ile yaratmıştır. O hiçbir canlıyı ayırt etmeden rızıklandırarak kadar cömerttir.

Kayd-ı ma' aş için dün (ü) gün çekme sen elem
Zirâ Kerîm (ü) Râzık (u) Sübhandır Hudâ

6/2

Her işin sebebi O'dur. Kişi Allah'ın izni olmadan, O dilemeden hiçbir şey yapamaz. Ama Allah kendinden isteyen geri çevirmez. O'nun katında bütün dualar kabul olur. Feyzî bunu bir beyitte şöyle dile getirir:

İrer murâdına elbet iden taleb dirler
Velî Hudâ'dır işüñ aşlına sebep dirler

159/1

Allah, zor işlerimizi, kapalı işlerimizi açan Fettâh'tır. O olmadan âdemin eli visâl kapısını açamaz, tek çare Allah'ın Fettâh ismini zikretmektir (120/2). Fettâh ismi dilde oldukça, kerem ve ihsan kapıları anahtarsız açılır.

Dilde zikrûñ ola her şubh (u) mesâ yâ Fettâh
Feth ola bâb-ı kerem (ü) bahş-ı Hâkık'ıñ bî-miftâh

118/1

Kişi bahtım yok diye gam çekmemelidir. Hatırını hoş tutup Hakk'ın kapısına gittiğinde muhakkak lutf bulur (159/2). İlâhî yardım kime muvaffak ol derse cihanda o kişinin sonu aşağılardan ise yükselir (499/3). Bu yüzden her isteyen O'ndan ister. Bin türlü derdin devâsı O'ndadır. Ama kişinin emeline kuldan binde bir çâre yoktur (151/3). Kişi karşısındaki Lokman dahi olsa derdini açmamalıdır. Allah bütün dertlere lutfunun eli ile ilac olacaktır (104/5). Hakîki Olan'ın, Gerçek Yaratıcı'nın feyzinden feyz-yâb olmak isteyen O'ndan başka sevdası olmamalıdır. Zikrinde fikrinde dâima Yaratıcı olmalıdır.

Feyz-i Hâkık'dan feyz-yâb olmak dilerseñ Fezziyâ
Zikr ü fikrûñ ola Hâlik gayrı sevdâyı unût

71/5

Sübhân kulları kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır (bkz. İbadet). Bu yüzden günahkâr ve asi kullar Allah'tan bağışlanma diler. O kerem sahibi bir pâdişah'tır, günahları affedicidir. Feyzî Allah'tan günahlarımızı affetmesini ve ayrılığının Cehenneminde kullara azap etmemesini ister (344/4). Mahşerde korkusundan sığılacak yine O'dur. Bu yüzden gece gündüz Feyzî'nin Hudâ'ya duası bu sığınmadır.

Dilde evrâdım budur Feyzî benim leyl (ü) nehâr
Hevl-i mahşerde Hudâyâ saña senden el-ı iyâz

151/5

Yaratılmış her şey, bütün eşya Allah'ın zatının delilidir. Âşıklar için Cennet'den garaz Hakk'ın rü'yeti (Allah'ın görülmesi)'dir.

Ḳurb-ı vuşlatdır ṭarīḳ-i 'aşḳ (u) sevdādan ğaraz
Zāt-ı pāk-i Kibriyā'dır cümle eşyādan ğaraz

Vā' izā 'uşşāḳa vaşf itme şafā-yı Cenneti
Rü'yet-i dīdār-ı Ḥaḳḳ'dır zevḳ-i me'vādan ğaraz
432/1, 3

O birdir, evvel ve âhirde Sübhân'ımızdır (108/1). O, kullarına hidayet edip, doğru yolu gösteren Hâdî'dir (9/8). Hidayet ancak Hâdî'den istenir (5/14). O, kullarına yardımcıdır, Muîn'dir (1148/4). Mümin kullarının ayıbını örten Settâr'dır (1118/2). İki elimizin boşluğunu yüzümüze vurmeyen, günahlarımızı affeden, amelimizin boşa çıkmasını engelleyen Gaffâr'dır (18/2). İster inançlı olsun ister inançsız olsun bütün kullarına nimet veren, bağışlayan, rahmetini müjdeleyen Rahmân'dır (6/1).

Mahşerde intikamını alan Aziz-i Zü'ntikâm'dır. Eğer mahşerde intikam alan Allah olmasaydı şüphesiz herkesin birbirinde hakkı kalırdı (720/3). Feyzî sevgiliye Bârî'nin Müntakim (İntikam alan, öc alan) ismini hatırlatır ve O'nun aşkına kendisini incitmemesini ister.

Gel beni incitme Allah 'aşḳına bâri yeter
Fehm iderseñ Bâri'nüñ bir ismi vardır Müntakim
734/3

Allah'ın bir ismi de Hû'dur. Hû diyen Allah'ın cemâlinin zevkini bulur (841/6). Hû zikri aşk ölüsünü diriltten bir ab-ı hayattır (839/5). Dervişler ve tarikat ehli zikirde genel olarak Hû'yu tercih eder.¹⁷ Bir kere Hû diyene yüz bin perde kalkar.

Hû diseñ bir kere ey dil def' olur yüz biñ hicâb
Var kıyas eyle ne rütbe olduğım erbâb-ı Hû
840/2

Feyzî, “-il-i Hakk olduğum âlem bilür” redifli bir gazelinde Allah'a inanmışlığını ve bağlılığını yineler ve bunun herkes tarafından bilindiğini vurgular. Beş beyitlik bu gazelde Feyzî'nin Allah tasavvuru ve inancı açık bir şekilde görülür. O, Hakk'ın dilencisi ve O'na inanmış bir Hakk ehlidir.

¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 245.

Nā-murādım sâ'il-i Hâkık olduğum 'âlem bilür
Ehl-i Hâkık'ım kâ'il-i Hâkık olduğum 'âlem bilür
158/1

B. MELEKLER

Melekler, nurdan yaratılmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'den önce yaratılmış oldukları, Allah'ın onlara hitapta bulunduğ¹⁸, Allah' a kibirsiz secde ettikleri, O ne emrederse hemen yaptıkları¹⁹ söylenmiştir. Feyzî de bunlara telmihen, bir beytinde Hz. Âdem yaratılınca meleklerle secde var olduğu (7/9), müseddes (6'lı) bir gazelinin yine meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerini konu ettiği bir bendinde ise meleklerin anneden doğmadığı, Allah tarafından yaratıldığı vurgulanır (1166/2). Bir beyitte de baştan başa bütün meleklerin Hz. Âdem'e secde ettiği ancak "Azâzîl (Şeytanın melek bulunduğu sıradaki adı)" in secde etmediğinden bahsedilir.

Secde kıldı Âdem'e ol dem melekler ser-be-ser
Egmedi başın 'Azâzîl bil ki ta' yîb eyledi
1043/4

Feyzî, *Divân*'ında klasik bir şekilde sevgili ile melek arasında benzerlik kurar. Sevgili kimi zaman latîf yaratılışı ile (1038/2) kimi zaman "Tûba Ağacı" na benzetilen boyu ile (743/4) kimi zaman "hulle (Cennet elbisesi)" ye benzetilen kıyafeti ile (292/4) bir melek olarak nitelendirilir.

Görmedim nev' -i beşerde böyle cism-i latîf
Bâğ-ı Cennet'den mi geldi bu melek yavrucağı
1038/2

Bâğ-ı Cennet'den mi geldüñ ey melek dünyâya sen
Ben benî Âdem böyle kıdd-i Tûbâ görmedim
743/4

Sevgili bir melek ise vuslatı da Cennettir. Bu sebeple Feyzî, Kassâm-ı Ezel tarafından vâris kılındığı meleğin vaslının cennetinden geçmez (95/5). Günahkâr insanlar Cennetten uzaklaştırılırlar, onların yeri cehennemdir. Melekler ise yaratılışları gereği günah işlemezler, insanlar gibi kötülük yapmaya elverişli değildirler, temiz yaratılışları ile sadece Allah'a ibadet eder ve O'nun her emrini yerine getirirler. Bu sebeple melek yaratılışı olarak nitelendirilen

¹⁸ Bakara 2/30-34, Hicr 15/28-29.

¹⁹ Nahl 16/49-50.

sevgili Feyzî'yi vasl cennetinden uzaklaştırmıştır, o melek günah işlemeye elverişli bir âdem (insan) olduğu için âşığına iltifat etmemektedir.

Ne günah işledim âdem diyü bakmaz yüzüme
Cennet-i vaşlın dūr oldum ‘aceb ol melegün
531/4

Kur’ân’da meleklerin Allah’ı sürekli tesbîh edip yüceltikleri belirtilmiştir.²⁰ Feyzî, melekleri bu özelliği ile de söz konusu eder. İnsan ve melekler Hakk’ın zikrini dilden asla düşürmezler.

Bu rumûzât-ı hayâlim fehm ider ‘âkil olan
Zikr-i Hâkık’ı qor mı dilden gör ki insan vü melek
541/4

Feyzî bir beyitte tesbîhini gökte meleklerin duyup şaşırıldığını, âhının bu denli şiddetli olduğunu vurgular (293/4). Bir beytinde de sevgilinin zülfünün gamı ile nalân olduğunu, bu inleyişini yeryüzündeki insanlardan başka gökte meleklerin dahi işittiğini söyler.

Ġam-ı zülfüñle nâlân olduğun bu Feyzî-i zârûñ
Benî Âdem degil gökde melekler dahı işitdi
1061/5

Feyzî Efendi Divânı’nda dört büyük melekten de bahsetmiştir. Mukarrebûn da denilen dört büyük melek; Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil Kur’ân’da belirtilen özellikleri ile ele alınmıştır.

1. Cebrâil:

Feyzî, dört büyük melekten biri olan Cebrâil’den sadece bir beyitte bahseder. Cebrâil, Allah’ın ruhu (Rûhu’llâh) olarak tanımlanan Hz. İsa’nın ruhunu Hz. Meryem’e üflemiştir. Tahrîm Suresi’nde “Biz, ona ruhumuzdan üfledik...”²¹, Meryem Suresi’nde “Melek: Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim, dedi.”²² buyurulmuştur. Feyzî de söz konusu beyitte Allah’ın Cebrâil’in nefesi ile Hz. Meryem’e ruhundan üfletmesine telmihte bulunur.

Rûh-i hikmet nefha-i Cibrîl’e girdi çıkdı
Şûr güyâ dest-i İsrâfil’e girdi çıkdı
1090/1

²⁰ Bakara 2/30, A’raf 7/206, Ra’d 13/13, Enbiya 21/20.

²¹ Tahrîm 66/12.

²² Meryem 19/19.

2. İsrâfil:

Kıyâmet günü, sûra üfleyecek olan melektir. *Divân*'da iki yerde bu görevine telmihte bulunularak zikredilmiştir. Muhammes (5'li) bir gazelde ilk yaratılan insanın Hz. Âdem olduğunu bilmemiz gerektiği, âdemoğullarının İsrâfil'in sûruna (kıyamete) kadar yeryüzünde hüküm süreceği, bunun yanında insanın hayat-ı cavidanının ancak Hz. Muhammed olduğu belirtilmiştir.

Bâ' ş-i insân ancak hazret-i Âdemdürür
Evvelin âhîrinüñ sırrına maħremdürür
Aşlımız oldur ki bilmek bizlere elzemdürür
Şûr-ı İsrâfil'e dek var ' izz ü şânı Âdem'üñ
Fahır-i ' âlemdir hayât-ı cavidânı Âdem'üñ

1125/4

3. Mikâil:

Tabiat olaylarını düzenlemekle görevlendirilmiş olan melektir. Yağmur kapılarının anahtarı Allah'ın emri ile Mikâil'in idaresine girmiştir.

Emr-i Hâkķ'a ibtidâ miŧtâh-ı ebvâb-ı maŧar
Naķl olur kim ŧabt-ı Mikâ'il'e girdi çıķdı

1090/2

4. Azrâil:

Azrâil, can almakla görevlendirilmiş melektir. *Divân*'daki beyitlerde "peyk-i memât, peyk-i ecel, sâkî-yi mevt, cellâd-ı memât" terkipleriyle anılmıştır. Ölüm herkese haktır. Kişi İskender Hakan bile olsa peyk-i ecel (Azrâil) onu yakalar.

ŧutar elbet dâmenüñ gelür peyk-i ecel
' Âlemüñ İskender-i Hâķanı olmuşsun çi-sûd

137/4

Âşık, Azrâil'den gamzesi cellat sevgilinin kendisini öldürmeye kast ettiğini öğrenir (816/2). Hayat insana güzel bir sermayedir fakat Cellâd-ı memât onu sonunda elimizden alacaktır (72/1). Hudâ, kullarına seneleri nimet olarak vermiştir. Bu yüzden ölüm sâkisi son kadehi sunmadan şükrünü bilmek gerekir.

Oldı çün bâr-ı Hudâ'nuñ kullara in'âm-ı 'âm
Şükrünü bil şunmadan saķî-yi mevt encâm-ı câm

723/1

Ölümü rahmet olarak vasıflandırdığı müseddes (6'lı) bir gazelinde gönlüne seslenir ve Hızır gibi zulumâtı geçip Ab-ı hayat içmesini, artık Peyk-i memât'ın eteğini eline alıp gezdiğini, Zâl²³ gibi ak sakalından utanıp dereceler bulmasını, çünkü Rüstem²⁴ bile olsa dünyada kalıcı olmadığını, ölüm rahmetinden hiç kimseye kurtuluş olmadığını, bu sebeple ârif ise bu derdin içinde bir çıkış bulmasını öğütler.

Hızır-veş geç zulumâtı içegör âb-ı hayât
Dâmenüñ destine almış gezeyor peyk-i memât
Zâl-veş rîş-i sefidüñden utân bul derecât
Rüstem olsañ saña göstermeye devrân şebât
Rağmet-i mevti çeker her kişi yok necât
Sen gönül 'ârif iseñ derdüñ içinde ümm bul

1134/2

C. KİTAPLAR

Allah gönderdiği Peygamberlerin bir kısmına, kitap da indirmiştir. Yüce Allah bu kitaplarla, insanlara emir ve yasaklarını bildirmiş; iyiyi, güzeli öğretmiş ve öğütlemiş, doğru yolu göstermiştir. İslâm dîni'nde bu Kitaplara inanmak iman esasları arasında sayılmaktadır. Zebûr Hz. Dâvud'a, Tevrât Hz. Musâ'ya, İncil Hz. İsa'ya, Furkân (Kur'ân-ı Kerîm) Hz. Muhammed'e indirilen İlâhî Kitaplar'dır. Feyzî de iman esasları arasında sayılan bu kitapların hak olduğunu tasdîk edip diliyle söylemektedir.

Dilimde eylerim ikrâr hâkkıdır dört kitâb Feyzî
Zebûr biri Tevrât biri İncil biri Furkân

772/5

Kur'ân-ı Kerîm bu dört kitabın manasını da içermektedir. Allah Teâlâ Kur'ân'ı insanlara "hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdecî olarak" indirdiğini bildirmiştir.²⁵ Feyzî, mu'aşşer (10'lu) bir gazelinde Kur'ân'ın bu özelliğini dile getirmiştir.

²³ Sâm'ın oğlu, Rüstem'in babasıdır. Anasından saç, kirpik ve kaşları beyaz doğduğundan ve babası oğlu olduğunu inkar ettiğinden hile ile bir dağa atılmıştı. Orada Sîmurg (=Zümrüdüankâ kuşu) tarafından beslenmişti. Bu hile dolayısıyla adına Destan ve saçının beyazlığından dolayı ihtiyâr demek olan Zâl denilmişti (Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ, Ankara 2000, s. 65).

²⁴ Zâl'in oğludur. Cihan pehlivanıdır. Sekiz yüz sene ömür sürdüğü menkûldür. Şehnâme'de adı geçen efsânevi kahramandır (Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 65).

²⁵ Bakara 2/97.

Birdir Allah evvel ü âhîr O'dur Sübhân'ımız
İki erkân ile şâbit oldı hem îmânımız
Üçdür eşrât-ı teyemmüm emr ider Sulţân'ımız
Dört kitâbuñ ma' nisin izhâr iden Kur'ân'ımız
Beş vakitte kıl namazuñ dir bize Yezdân'ımız
Altı şartı var şavmuñ böyledir erkânımız
Yidi tāmūdan Hudâ hıfz ide cism (ü) cānımız
Çün sekiz Cennet yarâtdı Kibriyâ ihsânımız
Bu tokuz eflâke bâ' iş oldı var iz'ânımız
On kese tebşîr olundu Cennet-i rahmânımız

1118/1

Allah'ın emirlerini mühürleyen, tamamlayan Kur'ân indirilmeden önce Levh-i mahfuz'da mevcuttu.²⁶ Feyzî bunu bir beytinde şöyle dile getirmiştir.

Şerî' at anda hatm oldı meger kim tâbir setâ-ğîz
Haķîķât haţţ-ı Kur'ân' uñ biri yerde biri gökde
873/4

Başlangıç ve son, gizli ve aşikâr Bârî' nin sözü Kur'ân içinde gizlidir (216/4). Hakk Teâlâ'nın lutfu Feyzî'nin duasında artar eksilmez, Kur'ân ayetlerinin manası da artar eksilmez (320/1).

Du'âm içre luţf-ı Haķķ-ı Teâlâ artar eksilmez
Nite âyât-ı Kur'ân içre artar eksilmez
320/1

Feyzî, sık sık Peygamber ile Mushaf arasında benzerlikler kurmaktadır (bkz. Muhammed Peygamber). Hz. Muhammed'e yazdığı bir medhiyesinde mübarek zatında Kur'ân-ı Kerîm'in hatm olunduğunu, bin tane müfessirin dahi O'nun bir harfine mana veremeyeceğini söyler (1126/9). Peygamber'in uzuvlarında Kelâmu'llâh (Allah Kelâmı) hatm edilmek istenir çünkü Hakk'ın Mahbubu'nun zât-ı şerîfi ile Kur'ân aynı manada görülmektedir (190/4).

Divân'da sevgili ile Mushaf (Kur'ân-ı Kerîm) arasında da ilişki kurulur. Kimi zaman sevgilinin hüsnü (güzelliği), kimi zaman vuslatı (kavuşması), kimi zamanda ruhsârı (yüzü) Mushaf olur.

Kitâb-ı hüsnüñ ey meh Dest-i kudret eylemiş taħrîr
Anuñ çün t̄alib-i vuşlat ider açmazdın taħrîr

²⁶ Burûc 85/22, Zuhruf 43/4, Abese 80/13-16.

Yazılmış Muşhaf-ı ruhsâruñ üzre sûre-i ve'n-Nür
Sezâdır haşra dek dâna iderse şerhini tefsîr
168/1,2

Yarin cemâlini vâsif etmekte dil âcizdir, sevgilinin güzellik kitabına binlerce şerh yazılmıştır (74/5). Kur'ân'dan bakılan fal gibi sevgilinin güzellik mushafından bakılan tefe'ülden sabır ve tahammül çıkmaktadır (624/1). Kur'ân'a abdestsiz dokunulmaz, bu sebeple Kâfirler Kur'ân'a dokunamaz. Bunun gibi sevgili de güzellik kitabını (yüzünü) nadanın eline revâ görmemelidir, cahil vuslat sözlerini anlamaz galat (hata) söyler (442/3). Cevr ve cefâ ezberinde olan o peri vaslının kitabını nadana açmaz (193/3). Sevgili yüzüne siyah hatt (ayva tüyü) geldi diye sıkıntıya girmemelidir, çünkü Kitâb'a yanlış hareke konarsa kazınır (68/1). Feyzî, sevgilinin hüsnünün mushafını binde bir şerh edemez, zirâ sevgilinin yüzünün ayetleri hatt ile mensûh (hükümü kaldırılmış) olmaz (125/5). Feyzî, bu ve benzeri özellikler ile Mushaf'a benzettiği sevgilinin yüzünü Kur'ân'ın öpülmesi gibi öpmek ister.

Ûaldırub zülfün yüzün öpsem 'aceb mi dil-berüñ
Muşhâf açan kimse 'âdetdir bu Kur'ân'ı öper
1182

Divân'da ayrıca tefsirlerden bahsedilmektedir. Kadıhan'ın tefsiri gibi Feyzî de sevgilinin güzellik mushafının cemâlinin ayetleri hakkında tefsirler yazmıştır (359/3). Kalem ehli Feyzî'nin habîbinin hüsnünün ayetinde manâlar görüp Beyzâvî gibi bin tefsir şerh etmişlerdir.

Ey habîbim âyet-i hüsnünde ma'nâlar görüb
Cild-i Beyzâvî gibi biñ şerh-i tefsîr itdiler
307/3

Feyzî, aşk mushafını ezelde ezberlemiştir, bu sebeple dünyada âşıklara hafız denebilir.

Ezberlemişüz rûz-i ezel muşhaf-ı 'aşkı
Derlerse 'aceb mi bize bu dehrde hâfız
449/2

D. PEYGAMBERLER

1. Âdem Peygamber (Âdem safiyyu'llah):

Allah, ilk insan ve ilk peygamber Âdem safiyyu'llah'ı Elest bezminde bir kere "ol" demiştir ve Kudret Eli ile yaratmıştır.

Kaçan bezm-i elestde didi bir kere kün Allah
Yed-i kudretle halk oldu o dem Âdem safıyyu'llah
852/1

Hazret-i Âdem anadan doğmamıştır, dört unsurdan yaratılmıştır; su, hava, toprak ve ateş (1008/2). Allah, Âdem'i sanatını göstermek için bu dört unsuru birleştirmiş ve iyilik ederek yaratmıştır (1043/1). Ezelde yaratılan ilk insan topraktan yaratıldığı için hepimizin aslı topraktır. Bu yüzden felek Feyzî'yi dostların ayağının tozu etse olur. Çünkü Âdem'in cismi tûrâbîdir.

‘ Aceb mi hâk-i pây-i dostân etse beni devrân
Ezelden cism-i Âdem ey peri-peyker tûrâbîdir
267/3

Hazret-i Havvâ, Âdem'in kürek kemiğinden onun gönlünü alması için yaratılmıştır (1043/2). Feyzî, bunu “Onun cisminin binası Âdem'in kemiği olmuştur. Onun gibi bir dil-dâr bir anneden doğmamıştır” diye anlatır.

Üstühân-ı Âdem olmuşdur binâsı cisminüñ
Hazret-i Havvâ gibi dil-dâr anadan doğmadı
1008/3

Allah daha sonra Âdem'in vücuduna can verdi ve Cennet ehlerinden Âdem'e secde etmelerini istedi (1043/3). Bütün melekler Âdem'e secde kıldı fakat Azâzîl (Şeytan) ayıp ederek (1043/4), zâtına mağrur olarak (348/4), kibirlenerek (7/5) baş eğmedi.

Her kaçan Âdem-i safıyyu'llah'ı vār itdi Hudâ
Escid var oldu melekler üzre Kibriyâ
Secde-i şükr eyledi cümle melâ'ik Feyziyâ
Kibr ile baş egmedi İblîs-i merdûd ibtidâ
7/5

Bundan sonra Âdem ve Havvâ bir süre Cennette yaşadılar. Fakat şeytan onları hileleri ile kandırdı ve Cennetten kovuldular. Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılır: “Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları (Cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik.”²⁷

²⁷ Bakara 2/36.

Sâkin-i ‘adn oldılar Âdemle Havvâ bir zamân
Rûy-ı arzı soñra Hâk̄k anlara tevhib eyledi
1043/5

Feyzî, sevgiliden ayrılığı anlattığı bir beytinde Âdem ve Havvâ’nın Cennetten kovulup dünyada ayrı ayrı yerlere konulmalarını işler. Ayrılık mülkü bize ceddimizin (Âdem ve Havvâ’nın) mirasıdır.

Ceddimizden kaldı mîrâş ey mülk-i firât bize
Düşdi Havvâ bir yaña Cennet’den Âdem bir yaña
30/4

Hz.Âdem ve Havvâ, Ecdâd-ı A’zâm’ımızdır (17/1). Âdem safi’ullah zamanından beri hepimiz âdem yani insanız (1089/1). Feyzî, Âdem’i hem ilk insan ve peygamber Hz.Âdem hem de insanoğlu anlamında kullandığı “âdemdedir” redifli bir gazelinde; Hudâ Hazretlerinin sanatının ve sırrının âdemde gizli olduğunu, Kibriyâ’nın lutfunun katresinin onda olduğunu ve ondaki bir hasletin bile meleklerde bulunmadığını, beşerin kalbinin Kâbe’den efdâl olduğunu, zîrâ Mustafa’nın şer’inin onda bulunduğunu, vahşiler, kuşlar, cinler ve periler olmasa olmayacağını ama cümle âlemde bütün sırların âdemde olduğunu ve son beyitte; mârifet, tarikat, şeriat ve hakîkatin âdemde olduğunu anlatmıştır (218/1, 2, 3, 4, 5) Allah Âdem’i cümleden efdâl yaratmıştır (348/4).

Cümleden efdâl yaratdı Âdem’i bâr-i Hudâ
Zâtına mağrûr olur beyhûde şeytân sâyesiz
348/4

Feyzî, Muhammes bir gazelinde Hazret-i Âdem’e on sahife indiğini belirtmiştir (1165/2). Feyzî, bunların dışında bir beyitte yine âdem kelimesini insanoğlu anlamında kullanır ve bu kahpe dünyanın hadsiz tekliflerinin insana ağır geldiğini söyler (56/3), bir beyitte de Ecdâd-ı A’zâm’ımız Âdem ve Havvâ’nın dahi gittiğini dolayısıyla bu harâbe hana (dünya) gelen zengin fakir herkesin bir gün gideceğini söyler.

Çanı ecdâd-ı ‘azâmuñ olan Âdem (ü) Havvâ
Çanı bu hân-ı harâbâta gelen pây (ü) gedâ
17/1

2. Şit Peygamber:

Şit, Âdem'in oğludur. "bahşiş" manâsına gelen Şit kelimesi, Hâbil'e karşılık olarak Âdem Peygamber'e bağışlandığı için bu Peygamber'e ad olmuştur.²⁸ Şit Peygamber, *Divân*' da sadece bir yerde Allah'ın nebîsi olarak, Havvâ'nın Âdem'in kemiğinden yaratılmasından sonra ondan doğması ile zikredilir.

Yarâtdı üstühânından dağı Havvâ'yı ol Bârî
Tevellüd kıldı fî-mâba' d Şit Nebî'ullah
852/2

3. İdrîs Peygamber:

Şit Peygamber'in oğludur. *Divân*'da terzilik mesleğini icad eden kişi olarak bu mesleği ile anılmıştır. Cennet içre hulle (Cennet elbisesi) kesmek, İdrîs Nebî'ullah'tan başka kimseye nasip olmamıştır.

Cennet içre hulle kesmek kime olmuşdur naşîb
Tâ ki İdrîs Nebîyyu'llah zamanından beri
1089/3

İdrîs Peygamber halka Cennetler içre çille (ibrişim, yün vs. demeti) kesdikçe, hayât-ı felek (kader terzisi, Allah) da bize (bu dünyada) cefâ donlarını kesmiştir.

Bize hayyât-ı felek kesdi cefâ tonlarını
Çille kesdikçe cinân içre bu halka İdrîs
383/3

4. Nûh Peygamber:

Nûh Peygamber, *Divân*'da tufan olayı ile anılmıştır. Genellikle sevgilinin ayrılığının verdiği acıyla dökülen gözyaşları tufana benzetilir. Feyzî'nin göz yaşlarını Hazret-i Nûh görse tufan zanneder fakat sevgili bu göz yaşları dünyayı sele verse dahi delil ister (615/3). Feyzî, Allah'tan Nûh Peygambere verdiği mucize gibi bir mucize ile sevgiliye kavuşarak kurtuluşa erdirilmeyi ister.

Sirişk-i dîde hicr-i yâr ile tûfâna dönmüşdür
Necât-ı vaşlı vir yâ Rabb bi-ħaqqın mu'cizât-ı Nûh
121/2

²⁸ Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyâtı, I-II-III-IV-V, Yûnus Emre Divânı Tahlil*, c. I, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2005, s. 123.

Nûh Necî'ullah âşıklara örnek gösterilir. Nûh Peygamber “hidayet” ile nasıl kurtulmuş ise tufandan, âşıklara da bu yol ile gam tufanından kurtuluş vardır.

Dime tûfân-ı ğamdan yoĝ rehâ ‘ âlemde ‘ uşşâķa
Ħalâş oldu hidâyetle meĝer Nûh Necî’ullah
852/3

Feyzî Nûh Peygamberi andığı bir beyitte tufanın dehşetini düşünerek, cisminin gemisinin âlem denizinde tufan görmemesine hamdeder:

Küşte-i cismim yemm-i ‘ âlemde tûfân görmedi
Ħamd ola Nûh Necî’ullah zamanından beri
1089/2

Nûh Peygamber bir beyitte de ömrünün uzunluğu ile anılmıştır. İnsanın ömrü Nûh Peygamberin ömrü kadar uzun olsa bile sonunda ecel tufanıyla sona erecektir. Nûh Peygamber Tufan’dan kurtulmuştur ama ecel tufanı ile onun da ömrü sona ermiştir.

‘ Ömr-i Nûh olsa daĝı müddet-i ‘ ömr-i insan
Yine tûfân-ı ecelden bulmaz kimse necât
72/3

5. İbrâhîm Peygamber:

Divân’da İbrâhîm adının dışında “Halîl, Halîlulâh, Celîlullâh” lakaplarıyla anılır. Genel olarak Kâbe’yi inşa etmesi ile söz konusu edilir. Bir beyitte ise âteşe atılmasına telmih edilir.

İbrâhîm Peygamber’e Halîl ismini Hallâk (Yaratıcı) vermiştir. Halîl, sâdık dost demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de “...Allah İbrâhîm’i dost edinmiştir.”²⁹ buyurulmuştur.

Kaçan kim Ka‘be bünyâd eyledi emr-i Ħudâ berrle
Buyurdu ĝaĝķına Ħallâķ İbrâhîm Ħalîl’ullâh
852/6

Kâbe Allah’ın evidir.³⁰ Dolayısı ile kutsal, dokunulmaz ve mübarektir. Gönül de kudsîyet bakımından Kâbe gibidir. Allah’ın nurunun Kâbe’ye tecelli etmesi gibi sevgili de gönüle tecelli eder. Bu sebeple Hz.İbrâhîm, Allah’ın zâtî tecelli makamı Kâbe’yi nasıl yapmış ise sevgili de âşığının hatrını (gönlünü) yapmalıdır.

²⁹ Nisâ 4/25.

³⁰ Bakara 2/125.

Gel Hâlıl-âsâ bu Feyzî kemterüñ yap hâtırım
Yapmağ istersen cihânda Ka‘ be-i beytü’l-ğarem
732/5

Feyzî, bir muhammeste Halîlullâh diye andığı İbrâhîm Peygamber’e on sahife indiğini belirtir (1165/2). Bir beyitte ise ateşe atılmasına telmihen İbrâhîm’in aşkının ateşinde başka bir hal olduğu ve onda yandıkça kendisini âlemin gül bahçesinde sandığını söyler.

Âteş-i ‘ aşkında başka hâl var İbrâhîm’ün
Şanurum yandıkça bir gül-zâr-ı ‘ âlemdir baña
21/4

6. İsmâil Peygamber:

İsmâil Peygamber, babası İbrâhim Peygamber tarafından Arafat’ta kurban edilmek istenmesi olayına telmihen işlenir. Allah Teâlâ, Hz.İbrâhim’den yıllar sonra bahşettiği oğlunu kendisiyle gezecek yaşa geldiğinde kurban etmesini isteyince, bunu oğluna anlatır. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İsmâil’in tam bir teslimiyet içinde söylediği şu sözlere yer verilir: “Babacığım! Emrolduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi.”³¹ Hz. İsmâil, bu sebeple teslimiyet ve sabrın timsâli olmuştur. Buna karşılık babası tarafından kurban edilmek üzereyken Allah, buldukları yere Hz. İsmâil’e bedel olarak bir kurban indirmiştir.³² İşte Feyzî, bu olaya telmihen söylediği bir beytinde kendisini bu kurban yerine koymuştur.

Nâzil oldum hâzret-i İsmâil’ün kebşi gibi
Çâ’ ilim Feyzî gibi fermâna kurbân olduğum
691/5

7. Ya’kûb Peygamber:

Divân’da genellikle oğlu Yûsuf ile birlikte ele alınır. Ya’kûb Peygamber oğlu Yûsuf’u çok severdi. Yûsuf’un kardeşleri bu durumu kıskandılar ve Yûsuf’u bir kuyuya atıp, babalarına da öldü dediler. Bundan sonra Hz. Ya’kûb o kadar çok ağladı ki gözleri görmez oldu. Feyzî, beyitlerde sevgilinin kendisini ne kadar üzdüğünü, ağlattığını anlatmak için kendisini Ya’kûb, sevgiliyi de Yûsuf yerine koyar. Sevgili güzellikte ikinci bir Yûsuf’tur ve âşığın (şâir) Ya’kûb gönlü de onun için durmaksızın ağlamaktadır (70/3).

³¹ Saffât 37/107.

³² Saffât 37/107.

Ağladıkça korçarım ol Yûsuf-ı şânî için
Çeşmime Ya' kûb-veş şâyed iner bir kara şu
832/4

Ya' kûb-ı dile rahmı yok ol Yûsuf-ı hüsniñ
Mânend-i Nil olsa da giryânım inanmaz
373/4

Ya'kûb Peygamber'in evi, Yûsuf'un ayrılığı ile "beytü'l-hüzn (hüzün evi)" olmuştur. Ya'kûb Peygamber, günlerini bu evde ağlayarak geçiriyordu. Feyzî, iki beytinde bu dünyayı Ya'kûb'un evine benzetir. Bu dünya fânîdir, imtihan yeridir. Nice Ya'kûb ve Yûsuf'lar bu dünyadan murat almadan gitmiştir. Beytü'l-hüzn dünya kimseye ferah yeri değildir.

Nice Ya' kûb (u) Yûsuf'lar gelüp kâm almadan gitdi
Kime cây-i ferah olsa gerek beytü'l-hüzn dünya
18/2

8. Yûsuf Peygamber:

Hz. Yûsuf, "Yûsuf, Yûsuf-ı gül-çehre, Yûsuf-ı gül-pirehen, Yûsuf-ı sâni, Yûsuf-ı hüsni" isim ve terkipleri ile anılır. Beyitlerde daha çok güzelliği söz konusu edilmiştir, Onun güzelliği dillere destandır. Sevgili de bu sebeple Yûsuf'a benzetilir.

Sen Yûsuf-ı gül-çehreye mâ'il olur elbet
Ya' kûb-şifat çeşmi olur maḥzen-i seylâb
48/4

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi kardeşleri kıskançlıkla Yûsuf'u kuyuya atmışlardı (bkz.Ya'kûb Peygamber). Yûsuf, kuyudan çıkarıldıktan sonra Kenan'dan Mısır'a götürülüp, Mısır sultanına köle olarak satılmıştır.

Çıkdı güzellikden gözüm Ya' kûb-veş oldum 'alil
Çande kaldı görmedim ol Yûsuf-ı Ken'an'ımı
1045/3

Yûsuf'un güzelliği herkesin dikkatini çekmişti. Mısır sultanının karısı Zeliha, Yûsuf'a gönül verdi ve onu elde etmek istedi. Bu esnada Yusuf'un gömleğini arkadan yırttı. Babası Ya'kûb Peygamberin Yûsuf'un kanlı gömleğine sarılarak gözleri kör oluncaya kadar ağlaması, Zeliha'nın gömleğini bu şekilde yırtması ve babasının gözlerinin yine Yûsuf'a ait bir gömleği gözlerine sürerek iyileşmesi Yûsuf Peygamber'in gül-pirehen (gül gömlekli) olarak anılmasına sebep olmuştur.

Ey Yûsuf-ı gül-pirehenim yok saña şânî
Maḥbûbe imiş tût ki Zeliḥâ meşel olmaz

369/3

Fakat Yûsuf, onun teklifini kabul etmedi ve Zeliha'nın iftirası ile zindana atıldı. Feyzî, bir beytinde bu dünyayı Hz. Yakûb'un hüzn evine ve Yûsuf'un atıldığı zindana benzetir.

Cihânı Ḥazret-i Ya' kûb gibi beytü'l-ḥüzn bulduk
Bu zindân içre biz cân-ı Yûsuf'uz zann etme şen bulduk

514/1

Yûsuf daha sonra zindandan kurtulmuş ve Mısır'a sultan olmuştur. Şâir sevgilinin güzelliğini Mısır'a benzeterek bu olaya telmihte bulunur.

Beni dūr itdi MıŖr-ı ḥüsnüne ol Yûsuf-ı şânî
Gözüm ḵan ağlasa ḥoşdur mişâl-i Ḥazret-i Ya' kûb

64/2

Bir beyitte de sevgilinin zâtı "Yûsuf Suresi" nin muskasına benzetilmiştir. Feyzî, sevgiliden Ya'kûb gönlüne bu sureyi ezberletmesini yani vuslatını istemektedir.

Ḥamâ'ildir şehâ zâtuñda çünküm Süre-i Yûsuf
'Aziz başuñ için öğret dil-i Ya' kûb'a ezberden

820/2

9. Eyyûb Peygamber:

Eyyûb Peygamber, Kur'an'da kurtların vücudunu sarması ve yaralar açmasına, insanların kendisinden uzaklaşmasına gösterdiği sabır ile Müslümanlara örnek gösterilmiştir.³³ Feyzî, kendi acısını ve imtihanını peygamberlerin acı ve imtihanları ile kıyasladığı bir beytinde; Hz. Eyyûb dert ile benim kadar inledi mi diye sormaktadır.

Yûsuf gibi ḵan ağladı mı ben gibi Ya' kûb
Derd ile 'aceb inledi mi Ḥazret-i Eyyûb

62/1

Bir beyitte ise Eyyûb Peygamber gibi derman gözlediğini anlatır, Onun gibi şifa bulmak için sevgilinin vuslat şerbetini ister. Allah Teâlâ, sabrının karşılığında Eyyûb'un duasını kabul etmiş ve ayağını yere vurmasını istemiş, çıkan suyla Ona şifa vermiştir.³⁴ İşte Feyzî de bu olaya telmihen sevgiliden vuslat şerbeti ister.

³³ Enbiyâ 21/84, Sâd 38/41-44.

³⁴ Sâd 38/42.

Şerbet-i vaşluñ devâ kııl Feyzi-i zâra meded
Vâşıl-ı Eyyüb olub dermâni gözler gözlerim
684/5

10. Mûsâ Peygamber:

Mûsâ Peygamber beyitlerde “Tûr Dağı” nda Allah’ın tecellisine mazhar olması, “Yed-i Beyzâ (Beyaz, nurlu el)” ve “Âsâ” mûcizesi ile anılır. Feyzî, sevgili ile Hz. Mûsâ arasında benzerlik kurduğu bir beyitinde; sevgilinin elini Hz. Mûsâ’ya verilen bir mûcize olan nurlu el ile; elinin görülmesini, Tûr’dan gördüğü nur ile; vuslatının eğlence yerini, Tûr Dağı’nda Allah’la konuşması ve Allah’ın tecellisine mazhar olması ile anlatır.

Yed-i Beyzâ’sını yârüñ görenler nûrdur dirler
Teferrüc-gâh-ı vaşlın küh-sâr-ı Tûr’dur dirler
303/1

Mûsâ Peygamber, kelâm tecellisine mazhar olmuştur. Bu sebeple *Divân*’da kelîmullah sıfatıyla anılır.

Te‘âlâ Tûr-i Sînâ’da tecelli eyledi bir kez
İdüb elţâfa mazhar kıldı Mûsâ-yı Kelîmu’llâh
852/4

Mûsâ Peygamber, Allah’ın kendisine bahşettiği “âsâ” mûcizesi ile de anılmıştır. Bir beyitte Hz. Mûsâ, âsâsının ejderhaya dönüşüp Firavun’un sihirbazlarının sihirlerini yutması ile anılır.

Sihrini ibtâl için Fir‘avn-ı mel‘ûnuñ ezel
Ezedhâ oldı ‘aşâ-yı hâzret-i Mûsâ’ yı yeşil
640/6

Feyzî’nin elindeki lahti, Mûsâ’nın âsâsı bile olsa sevgiliye tesir etmemektedir.

Benim sūz-i şerārım zerre te’sir eylemez yāra
‘Âşâ-yı Hâzret-i Mûsâ da olsa eldeki lahtım
702/2

Hız. Mûsâ, bir beyitte de Allah ile konuşup söyleşerek kelîmullah sıfatını almasına rağmen, Hakk’ın hikmeti ile göklere çıkarılmaması ile konu edilir.

Hikmet-i Hâkq’dır semāvâta kelîmu’llâh iken
Hâzret-i İdrîs (ü) ‘İsâ çıkdı Mûsâ çıkmadı
1035/3

11. İ̇sâ Peygamber:

İ̇sâ Peygamber, ‘İ̇sî-yi ibn-i Meryem, İ̇sâ rûhullah, İ̇sâ-mesîh, İ̇sî- nefes, dem-i İ̇sî’ gibi isim ve terkiplerle anılmıştır. İ̇sâ Peygamber’in Allah’ın kudreti ile Meryem’den babasız bir şekilde dünyaya gelmesi mûcizesi, Hakk’ın san’atının izharıdır. Onun ‘‘Rûhullah’’ diye isimlendirilmesi bu yüzdendir.

Berây-ı şun‘ -ı Hakk Meryem getürdi dehre ‘ İ̇sâ
Anuñ çü kûyına oldu Hâzret-i ‘ İ̇sâ Rûhu’ llâh
852/5

Divân’da, Hz. İ̇sâ’nın ölüleri diriltme mucizesi çok sık işlenir. İlâhi nefesle yaratılmış olan İ̇sâ nefesi ile ölülere can verirdi. Sevgili âşıklarına can bağışlaması ile İ̇sâ-mesîh’e benzetilir (119/3). Sevgilinin kan dökücü gamzesi tarafından öldürölmek âşığı korkutmaz. Çünkü sevgilinin kendisi İ̇sî- nefes’tir.

Mürde ihyâ eyler ol ‘ İ̇sî- nefes bir demde biñ
Gam degildir gamze-i hûn-rîzi dökersen kânımız
329/4

‘‘Satr-ı bismillah’’ redifli bir gazelde ise ‘‘besmele’’ yi ağızına alan aşk ölüsünün dirileceğı söylenir. Besmele, İ̇sâ’nın nefesi gibi ölülere can vermektedir.

Dem-i ‘ İ̇sî ki ihyâ ider her mürde-i ‘ aşkı
Kim alsa ağızına âb-ı zülâl-i satr-ı bismi’ llâh
2/3

12. Dâvud Peygamber:

Feyzî, Dâvud Peygamber’i elinde âhen (demir)’in mum gibi nerm (yumuşak) olması ile zikretmiştir. Kur’ân’da ‘‘Andolsun, Dâvud’a tarafımızdan bir üstünlük verdik. ‘Ey dağlar ve kuşlar, Onunla berâber tesbih edin’ dedik. Ona demiri yumuşattık’’³⁵ buyrulmaktadır. Dâvud’un elinde nasıl demir yumuşamışsa, ser-keş (dik başlı, inatçı) âşıklar da sevgilinin elinde yumuşamaktadır.

Feyzî gibi ser-keş nola nerm olsa elünde
Dâvud-şifat mum ola destünde bir âhen
776/5

³⁵ Sebe’ 34/10.

13. Süleymân Peygamber:

Hız. Süleymân, Hız. Dâvud'un ođlu³⁶ ve Onun vârisidir.³⁷ Onun yerine peygamber olmuştur. Hız. Süleymân hem hükümdar hem peygamberdi ve ona "her şeyden bolca verilmiş"³⁸ idi. Beyitlerde insanların, cinlerin ve kuşların emrine verilmesi, rüzgâra hükmetmesi, mührü, mührünün bir dîv (cin, şeytan) tarafından çalınması ve karıncayla konuşması ile anılır.

Süleymân Peygamber, mührü ile âlemlere sultan olmuştu. Âşığa (şâire) göre sevgilinin güzelliği Süleymân'ın mührü gibi bir etkiye sahiptir.

Hâtem-i hüsnüñ musahhâr itdi halkı emrüñe
Şevketüñ gördüm Süleymân-ı cihân-ârâ didim
664/4

Rüzgâr Onun emrine verilmişti. Bu Kur'ân'da da açık bir şekilde ifade edilmiştir.³⁹ Sevgili de güzelliği ile zamanın Süleymân'ıdır ve yüzüğündeki mühr gevheri (elmâs, inci, bir şeyin aslı, esâsı) ile rüzgâra hükmeder.

Bir Süleymân-ı zamânsuñ hüsn ile 'âlemde kim
Rüzgâra hüküm ider gevher-i nigîn-i hâtemüñ
537/5

Allah insanları, cinleri, kuşları, yılanları, karıncaları ve yabânî hayvanları da Süleymân'ın emrine vermişti.

Hâtem-i câm-ı muhâbbetle Süleymân olagör
Emrüñe râm ola insan (u) tıyür ile vuhuş
409/3

Feyzî, her âşık gibi mûr (karınca)'dır. Buna rağmen güzelliği ile zamanının Süleymân'ı olan sevdiği vuslat mührü ile ona kerem kılmaktadır (741/5). Süleymân Peygamber ordularıyla karınca vadisinden geçerken karınca diğer karıncalara yoldan çekilmelerini tembihler. Bu olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır: "Nihayet Karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! dedi. (Süleyman) onun sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: Ey Rabbim! Beni, gerek bana gerekse ana-babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle, beni iyi kulların arasına kat."⁴⁰ Karıncaların başkanı

³⁶ Sâd 38/30 , Sebe' 34/13.

³⁷ Neml 27/16.

³⁸ Neml 27/16.

³⁹ Sâd 38/36.

⁴⁰ Neml 27/18.

Süleymân Peygambere kendileri için çok değerli olan çekirge bacağına hediye olarak sunmuştur. Karınca ve Süleymân Peygamber arasında geçen bu olaya ve Süleymân Peygamber'in mührünün bir dîv (cin) tarafından hile ile çalınmasına *Divân'* da çok sık telmihte bulunulur.

Reh-güzârında olur kerem dâ'imâ mûr-ı za'if
Mihr-i vaşlın verdi bir dîve Süleymân hayf hayf
484/2

Âşık mûr, sevgili Süleymân olunca, rakib işte bu dîv olur.

Hâtem-i hüsn ile hayfâ ol Süleymân-ı zaman
Var iken ben mûrî bir dîvün kucâğında yatur
180/4

Feyzî, bir beytinde ise kendini Süleymân Peygambere benzetmektedir. Bir karınca iken nazm mührü ile şöhret bulup zamanının Süleymân'ı olmuştur.

Feyziyâ bir mûr iken olduk Süleymân-ı zaman
Hâtem-i nazm ile şöhret buldı nâm (u) şânımız
329/5

14. Lokmân Peygamber:

Lokmân Peygamber, her türlü hastalığa şifâ bulan, her türlü derdin devâsını bilen bir "hakîm" olarak zikredilir.

Şerbet-i nuṭkum virir dil-ḥaste 'uṣṣâka ḥayât
Ṭıbbda Loḳmân nefesde 'İsî-yi ibn-i Meryem'im
661/7

Nûş-ı meyden yañaguñ gül gibi gül gül olmuş
Yaramış şerbet-i Loḳmân-sıfat bâde saña
35/3

Ancak aşk ve ölüm derdine devâ bulamamıştır. Bir civanın sevdası Feyzî'yi öyle bir derde düşürmüştür ki Lokmân ona zerrece devâ bulamaz (774/2), bu yüzden Feyzî bu bî-çâre gönlüne dermân olmadıktan sonra Lokmân'a derdini arz eylemeyecektir (113/4). Hz. Lokmân, Süleymân gibi bir hükümdar peygamberi ve İskender gibi bir hakani bile alan ölüm hastalığına devâ bulamamıştır.

Marâz-ı mevte devâ bulmadı gitdi Loḳmân
Ḳanı İskender-i Ḥākân vü Süleymân-ı Dârâ
17/5

Dermansız dertlere devâ verecek olan Allah'tır. Kişi bu yüzden karşısındaki Lokmân dahi olsa derdini açmamalıdır. Hudâ, lutf eli ile dertlere ilaç olacaktır.

Feyziyâ derdüni keşf eyleme Lokmân'a dağı
Yed-i lutf ile ider bâr-ı Hudâ saña 'ilâc

104/5

15. Hızır Peygamber:

Kur'ân-ı Kerîm'de Kehf Sûresi 71-78. âyetler arasında anlatılan Hızır Peygamber, *Divân*'da, ab-ı hayvan içip ölümsüzlüğe kavuşması ile işlenmiştir. Hızır gibi ölümsüzlüğe kavuşmak isteyen, gayret ederek, Onun gibi zulmetten (heva ve günahlarının zulmetinden) geçmelidir.

Dilersen Hızır-veş sen de içersün âb-ı hayvânı
Veliken cidd (ü) sa'y it zulmet-i cürm (ü) hevâdan geç

106/4

Bir beyitte ise İlyâs Peygamber ile birlikte anılır. Rivâyete göre âb-ı hayat içen bu iki ölümsüz Peygamber kara ve denizdeki canlıların korunması görevini üstlenmişlerdir. Hızır Peygamber karadaki insanlara, İlyâs Peygamber ise denizdeki insanlara yardım edermiş. Hızır ve İlyâs Peygamberler ayrıca kış ve yaz günlerini de ayarlarmış. Hatta halk arasında ikisinin her yıl baharda bir kez buluştuğuna inanılır ve bu güne "Hızır Elyâs (Hıdırellez) günü" denilir.

Her gördigimi zann iderim Hızır ile Elyâs
Tutmaz bilürüm hâtır için dehrde Elyâs

387/1

16. İlyâs Peygamber:

Kur'ân-ı Kerîm'de Enam sûresi 85. âyet ve Sâffat Sûresi 123. âyette anlatılan İlyâs Peygamber *Divân*'da Hızır Peygamberle birlikte anıldığı beyit haricinde iki yerde anılır. Buralarda daha önce de bahsedilen efsanevî kişiliğine (bkz. Hızır Peygamber) uygun şekilde denizlerdeki hakimiyeti vurgulanır. Muaşşer bir gazelin bir mısraında "Yidi deryâda gezer İlyâs-veş nigâhımız (1118/4)" bu özelliği ile anılan İlyâs Peygamber bir beyitte yine bu özelliği ile anılır.

Gezer Elyâs deryâda olur cennetde hem İdrîs
Meger Feyzî serânuñ biri yerde biri gökde

873/5

17. Muhammed Peygamber:

Son din İslâm'ın tebliğcisi ve son semâvi kitap Kur'ân-ı Kerîm'in verildiği son peygamberdir. Feyzî, *Divân*'da Medh-i Resûl, Nât-ı Resûl, Nimet-i Resûl başlığı ile yazdığı kaside ve gazellerinde ve bunların dışında pek çok gazeline Allah Resûlü'ne sevgi ve muhabbetini dile getirir. O, tam bir Peygamber aşığıdır. Aynı zamanda “seyyid” dir, Peygamber soyundan gelir ve bunu gazellerinde vurgular (4/5, 675/5, 950/4). O sevgilinin evladı olmak onun en büyük kazancıdır. Bununla ne kadar iftihar etse azdır. Bu sebeple Allah'a sonsuz hamd eder.

İftihâr etsem 'aceb mi Feyziyâ rûz (u) şeb
Hâm-d-ı bî-ğadd Hâlik'â Fahr-i cihân evlâdıyım
675/5

Henüz hiçbir şey yaratılmamışken Allah Muhammedî Nur'u yarattı. “Allah'ın ilk yarattığı nur benim nurumdur”⁴¹ ve “Ben insanların yaradılışta ilki, peygamber olarak gönderilişte sonuncusuyum”⁴² hadis-i şeriflerinde Hz. Muhammed bunu dile getirmiştir. Feyzî bu olayı şöyle anlatır:

Nur-ı Maḥmûd oldu ḳandil içre mevcûd ibtidâ
Cümleden evvel yaratdı anı Mâ' bud ibtidâ
Ḳıldı nezzâre o nur-ı pâke bir kez Kird-gâr
Girdi ḫâvus şekline ol nur-ı Maḥmûd ibtidâ
7/1

Hz. Muhammed'in nuru yetmiş bin yıl önce yaratılmıştır (640/3). Nur-ı Ahmed yaratıldığı zaman ne arş ne kürsî ne de zamanın devri söz konusuydu. Perverd-gâr (Rızıklandırıcı) hikmetini bu sebeple gösterdi ve kâinatı yarattı (7/4). Bu konuda bir kudsî hadiste şöyle buyurulmaktadır: “Eğer sen olmasaydın ey Muhammed ben bu varlıkları vücûda getirmezdim”⁴³ Müsteân (Kendisinden yardım beklenen), Hz. Muhammed'in nurunu büyük bir sevgiyle yaratmıştır, hiçbir şey yok iken O'nu yaratmış ve O'nu âlemin yaratılma sebebi kılmıştır (7/2).

Anuñ çün ḫalk olundu bunca ekvân
Ḥabîbimsün didi ḫaḳḳuñda Sübhân
858/3

⁴¹ Aliyyü'l-Kari, *Şerhü's-Şifa*, c. I, İstanbul 1307, s. 505.

⁴² Aliyyü'l-Kari, *a.g.e.*, c. I, s. 508 ; Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, c. II, Beyrut 1351, s. 163.

⁴³ Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, c. II, s. 164.

Feyzî, Allah Teâlâ'nın Habîbim dediği (9/8, 17/6, 215/5, 640/2, 772/2, 858/3, 1106/2) yetim incisi, miracta sohbetine aldığı resulü Hz. Muhammed'e olan sevgi ve muhabbetini anlatırken O'na habîbim diye seslenir (246/5, 503/1, 729/5, 786/3, 819/2). Allah'ın sevgilisi Feyzî'nin de sevgilisidir. Bir gazelinde vasıflarını sıralayıp, arayışı içinde olduğu güzel Hz. Muhammed'dir. Bütün güzel vasıflar O'nda toplanmıştır. Allah Teâlâ O'nun hakkında şöyle buyurmuştur: “Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.”⁴⁴

Keremde hâtim ola dil-berân ey Feyzî
Velâkin ismi Muḥammed Emîn ola yâḥūd
145/5

Feyzî'nin, Muhammed Peygamber için kullandığı sıfat ve benzetmelerin bazıları şunlardır: “Nur-ı Pâk, Nur-ı Mahmûd, Nur-ı Ahmed, Nur-ı Mükerrerem, Gevher-i Pâk, Habîb-i Kibriyâ, Habîb-i Mevlâ, Sâhib-i Mirâc-ı Rasûlü's-Sakaleyn, Nâzenin, Şâh-ı Güzîn, Devlet -i Kârin, Dürr-i Yek-tâ, Dürr-i Semîn, Emîn, Nâm-ı Emîn, Afv-ı Günah, Hûr-ı Peyker, Nesl-i Mutahhar, Fahr-i Mevcûdât, Fahr-i Âlem, Şefî-ül-Müznibîn, Rahmeten li'l-âlemin vs.”

O, âlemlere rahmettir. Allah O'nu Kur'ân-ı Kerim'de böyle tanıtmıştır. “Ey Muhammed biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik”⁴⁵ Feyzî bir gazelinde ihsan kapısında dilenci olduğu “Rahmeten li'l-âlemin” den merhamet ister:

Olmuşum çün bâb-ı iḥsānuḡda deryüze-gerân
Merḡamet kıl ḡâlime ey Raḡmeten li'l-âlemin
826/2

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah Resûlü, Allah'tan dileklerimiz için en güzel araçtır. Feyzi günahlarının affını ve Allah'ın rü'yetini Mustafa'nın hürmetine ister. O; mücrim, asi ve günahkârların kurtuluş kapısıdır. Ceza gününden, mahşerden ve Cehennem ateşinden emin olmak isteyen O'nun kapısına sığır. O iki cihan içre şefî-ül-müznibîn (dünya ve ahirette günahların bağışlayıcısı, şefaatchisi) dir. Allah Teâlâ bir ayetinde şöyle buyurmuştur: “Andolsun size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır gelir. O, size karşı çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.”⁴⁶ Kul ne kadar günahkâr olursa olsun, isterse isyan denizinde boğulmuş olsun âlemlere rahmet Hz. Muhammed'in şefaatiyle affedilme ümidi taşır.

⁴⁴ Kalem 68/4.

⁴⁵ Enbiya 21/17.

⁴⁶ Tevbe 9/128.

Baħr-ı ‘ isyânım diyü çekme te’essüf Feyziyâ
Çün şefî’ üñ Hâzret-i Sulţân-ı Hâbîbu’llâh’dır
215/5

Bu sebeple kişinin dilinden salât ve selâm asla eksik olmamalıdır. Madem ki şefaathimiz O’dur, madem ki âlem O’nun hürmetine yaratılmıştır, madem ki Yüce Allah’tan dileklerimizde habîbim dediği sevgiliyi vesile kılıyoruz, O’nun adını anmaktan daha güzel bir dua olamaz.

Dilersen rûz-i maħşerde şefâ’ at
Şalât ile selâm eyle Resûl’e

Müdâm emrine itâ’ at
Şalât ile selâm eyle Resûl’e

Eger ister isen derdiñe dermân
Şalât ile selâm eyle Resûl’e

Dilersen kendüye maħşerde şâhib
Şalât ile selâm eyle Resûl’e

858/1, 2, 4, 6

Hiz. Muhammed’in suretinin tasvir edilmesi Müslümanlarca uygun görülmemiştir. O’nu tüm güzelliklere benzetmekte ise yarışa girilmiştir. Feyzî de medhiye ve na’tlarında O’nun vasıflarını çokça zikretmiştir. O’nun cemali Yed-i kudret (Allah’ın kudret eli) ile yazılan bir metindir ve şerhinin bir kul tarafından hakkıyla yapılabilmesi imkansızdır (19/1).

Senüñ evşâfuñı vaşf eyleyen ancak Hâdî’dır
Hâbîb-i Kibriyâ’sın gerçi nâmuñ Muştafâ cânâ
9/8

Yüzünün yazısı öyle güzel yazılmıştır ki O’na tüm âlemin hüsn-i hattı denir. O Hudâ nurudur (348/3). O’nun cemali Allah’ın tecelli nurunun doğduğu yerdir (9/1-2, 49/5, 786/2). Sevgilinin cemalini soran olursa; “Ancak parlak bir güneş ve kaşları da zülfünün gecesi içinde gösterişli bir ay”dır (190/1). Güneş ve Ay, O’nun güzelliğinin zerresidir ancak, zülfünün teli yüzünü örtse Ehl-i kitap gökte güneş tutuldu sanır, şeyh ve şab ise yas ile Kâbe örtüldü sanır (1102/1).

Divan şiirinde sevgilinin yüzünü Mushaf’a benzetme geleneği vardır. Tüm iyi hasletlerle donanmış ve tüm kötü hasletlerden münezzehe kılınmış olan Hiz. Muhammed de en büyük mucizesi olan Allah’ın kelamına, Kur’ân-ı Kerim’e benzetilmiştir. Sevgili, Peygamber

olunca surelerle uzuvlar arasında bire bir eşleştirmeler yapılmıştır. Feyzî gazel ve kasîdelerinde genel olarak şu benzetmeleri yapmıştır: Hz. Muhammed'in cebîni (alını) Besmele'yle, zatı Nur Suresi'yle, zülfü Leyl Suresi'yle, yüzü Duhâ Suresi'yle, kaşları Kâbe Kavseyn (Necm Suresi 9.ayet)'le, gamzesi kaza kapısıyla, dehanı (ağzı) fe subhan'ellezi esra (İsrâ Suresi 1.ayet) ile, lebleri (dudakları) Kevser Suresi'yle, vücudu zâhir ve bâtın Yâsin ve Tâhâ Suresi'yle, boyu Cennetteki Tuba Ağacı'yla, sadrı (göğsü) İnnâ fetahnâ'yla (Fetih Suresi) eşleştirilmiştir.

Nola dirsem cemâlün dil-berâ şems-i müzeyyâdır
Şeb-i zülfün içinde ebruvânuñ mâh-ı garrâdır

Yazılmış Muşhaf-ı hüsnünde evvel satır-ı bismi'l-lâh
Hâbîbim nâm-ı pâküñ süre-i Yâsin ve Tâhâ'dır

Cebînüñ ve'ð-Duhâ kâküllerüñ ve'l-Leyl okur 'âşık
Yüzüñ ve'n-Nûr şadruñ süre-i İnnâ Fetahnâ'dır

Kelâmu'llâh hatmim olsa 'aceb mi heft-uzvuñda
Eyâ maḥbûb-ı Hâḫḫ zât-ı şerîfün 'ayn-ı mânâdır

Hudâ'dan ğayrı her kim medhüñi etse ḫaḫâ eyler
Efendim saña Feyzî'nüñ murâdı tuḫfe-i inşâdır

190

Mutasavvıf şairler “Sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kurân'ı verdik”⁴⁷ ayetinden yola çıkarak Peygamberimizin uzuvlarında Allah'ın kelamını görmüşlerdir. Hakk ve maḥbubunun zât-ı şerifini aynı manada görmüşlerdir (190/4). Allah'ın habîbi yine bu özelliği ile yaratılmışlar arasında Allah'a en yakın olandır. Kur'ân esaslarını hakkıyla yaşamış, yüksek bir ahlak ve örnek bir hayatı ümmetine miras bırakmıştır. Bu sebeple ümmeti O'nu vasıflarıyla birlikte her daim övünç ve hasretle anmaktadır.

Biz nâḫıḫ-ı evşâf-ı Resûl'üz gice gündüz
Nâ'tın okuruz şubh (ü) mesâ maḫfilimizde

952/2

Dünyada ve ahirette Emîn'i Hz. Muhammed'den uzak kalmak istemez. Yüce Yaratıcı'dan kendisini o'ndan ayırmamasını ister.

Feyzî-i zârım bi-ḫâḫḫın Şâdıḫu'l-Va' dü'l-Emîn
El-amân etme beni yâ Rabb emînimden cüdâ

25/5

⁴⁷ Hicr 15/87.

Bu dünyada Feyzî'nin bahtı zaten karadır, sevgiliden hep ayrı düşer (25/5). O habîb geç gelir tez gider (246/5). Gönüller habîbin ay yüzünü görmeye bin can ile susamışlardır ve gözler de akşamdan sabaha yıldızlar gibi yanmaktadırlar:

Teşnedir mâh-ı habîbinüñ görmeğe biñ cân ile
Dîdeler encüm gibi şeb-tâ-seher gündün ' ayân
786/3

Bu dünyada birlikte olamasa da mahşerde O'nunla haşr olunmayı diler. Ki bu da Feyzî'nin bayramı olacaktır. İsm-i emîn'ine hasret bitecektir.

Vişâlinle sevindir Feyzi'i ğamdan emîn eyle
Gel ey ism-i emînim sevdiğim ' idüñ sa' id olsun
819/5

E. ÂHİRET VE ÂHİRETLE İLGİLİ MEFHURLAR

1. Âhîret:

Âhîret, sözlükte “öbür dünya, öteki dünya” olarak tanımlanmaktadır. Kıtâp ve sünnet ile sabit olduğu üzere ise insanların öldükten sonra yaşayacağı âlem demektir. Âhîret, beyitlerde “ukbâ, dâr-ı bekâ, âhir diyar” isim ve terkipleriyle anıldığı gibi “dü âlem, iki âlem (dünya ve âhîret)” şeklinde de zikredilmiştir. Cihan (Dünya), konaklayanın geçip gittiği iki kapılı bir handır. Hanın kapısı fenâ kapısıdır fakat çıkışı bekâ kapısından olur.

Çonan göçer iki çapulı hânedir bu cihân
Biri fenâ çapusıdır biri beçâ çapusı

1015/3

Dünya imtihan yeridir, esas yurt âhîret yurdudur. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de “dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, müttakî (Allah'tan korkan) olanlar için âhîret yurdunun daha hayırlı olduğunu⁴⁸, bize verilenlerin dünya hayatının geçim vasıtası ve süsü olduğunu, Allah katında olanların ise, daha hayırlı ve daha kalıcı olduğunu⁴⁹” bildirmiştir. Feyzî de beyitlerinde varılacak ve ebedi kalınacak yerin bu dünya olmadığını, dünyanın gelip geçici bir yokluk yurdu olduğunu vurgular. Bu sebeple dünya için değil, bâkî olan âhîret için mülk edinmelidir, bu mülk de yalnızca amellerimizdir.

⁴⁸ Enam 6/32.

⁴⁹ Kasas 28/60.

Ġāfil olma bu cihān ey dil fenā olsa gerek
Ĥāzır ol menzil-gehūn dār-ı beķā olsa gerek

Bir ‘amel taḥṣīline ṣarf eyle naķd-i ‘ömrünü
Sūķ-i maḥṣerde metā‘ uñ çün güṣā olsa gerek
595/1,3

Faķr-ı fenāda devlet-i ‘uķbāya mālīk ol
Dehrūn ‘aķası destūne zīrā gelür gider
264/3

İnsan bu dünyaya nasıl üryan geldi ise uķbāya da öyle üryan gidecektir (530/3). Feyzî’nin iki âlemde de tek bir sevdiği vardır. O da Habîbi Mustafâ (Hz. Muhammed (s.a.v.))’dır (729/5). Aşk kâtipleri Feyzî’nin yâre kavuşmasını âhirete bırakıp, ismini âhir diyara yazmışlardır.

İsmimi küttab-ı ‘aşķ âḥir diyāra yazdılar
Şanmañuz irādımı ser-ḥadd-i yāra yāzdılar
314/1

Feyzî, bir beytinde sūfiye seslenerek; “dü âlemde (dünya ve âhirette)” gam pasından serbest olmak istiyorsa, Hakk yolunda kalbinin aynasını saf kılması gerektiğini söyler.

Sūfiyā mir’āt-ı ḳalbūn ḳıl ṫarīķ-ı Ḥaķķ’da ṣāf
Jeng-i ğamdan olmaķ isterseñ dü ‘âlemde mu‘āf
485/1

2. Kabir ve Berzâh:

Kabir ölümünden sonra insanın bedeninin gömüldüğü yerdir. İnsan tüm süs ve eşyasından azade olarak bir kefene sarılır ve kabre konulur. Bu dünyanın atlas elbiseleri insanın mülkü olamaz. İnsan bu dünyaya üryan gelmiştir, uķbāya da üryan olarak gidecektir.

Kişi ‘üryān gelür ‘üryān gider dünyādan ‘uķbāya
Bu çerḫin atlas zībāsı olmaz kimseye emlāk
530/3

Kabirde Münker ve Nekir denilen sorgu melekleri kişiyi din ve iman hakkında sorguya çekeceklerdir. Bu sorulara cevap verenler kabir azabından kurtulacaklardır. Bu sebeple dünyanın fânîliğini idrak eden Feyzî, Allah’tan kabre girince yoldaşının iman olmasını diler.

Añladım bildim fenâdır bu cihân yâ Rabbenâ
Yalnız kabre girince yoldaşım îmân ola
927/6

Feyzî, vücudu kabre girince hasretiyle yandığı Dost'u çağıracaktır.

Çektiğim ism-i Vedūd vārımı kıldım nuḡūd
Kabre girince vücūd çağırırım Dost Dost
90/2

Feyzî'nin kabri, ayrılık gurbetinde olursa eğer bilinecektir. Çünkü kabrinin üstündeki çimenler Feyzî'nin rengi gibi âhı ile sararmış olacaktırlar.

Kabrim bilinür gurbet-i hierûnde olursam
Levnim gibi âh ile şararmış çemenimden
806/4

Âşık, sevgilinin aşkının yolunda berzah çekmektedir. Berzah, ölümlerin ruhlarının kıyâmete kadar bulunacağı yerdir. Ruhlar ancak kıyametten sonra Cennet ya da Cehennem'e gireceklerdir.⁵⁰ Âşığa göre arada geçen bu zaman da sevgiliye kavuşmak için çekilmesi gereken sıkıntılı bir dönemdir.

Tarîḡ-ı 'aşk-ı dil-berde çeker 'âşık olan berzah
Muḡabbet âteşi deryâ yanında kaçredir düzah
127/1

3. Âhir Zaman:

Âhir zaman "bu dünyanın son günü" olarak tanımlanmıştır. Kıyâmet kopmadan önce yeryüzünde bazı alâmetler ortaya çıkacaktır. Allah "İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hâl böyle iken onlar gaflet içinde yüz çevirdiler"⁵¹ buyurarak insanları uyarmıştır. Feyzî, bunu hatırlattığı bir gazelinde, kıyâmet alâmetlerinin ortaya çıktığını, artık gafletten kurtulmak gerektiğini vurgular.

Gaflette olma geldi kıyâmet 'alâmeti
Bezm-i belîğ-i 'aleme vardır nebân nebân
787/2

Feyzî, birkaç beytinde kıyamet alâmetlerine örnekler verir. Meselâ sevgilinin ettiği cevre karşılık, Feyzî'nin sabrı kıyâmet alâmetidir (667/1). Sevgilinin dünyayı velveleye veren gözleri, dünyanın büyük felâketi ya da âhir zaman fitnesi olmalıdır.

⁵⁰ Mü'minun 23/100.

⁵¹ Enbiyâ 21/1.

Âfet-i devrân yâhûd fitne-i âhîr-zamân
Velvele verdi ‘aceb dünyâya âh o gözlerûñ
551/2

Kıyâmet alâmetlerinden biri de Deccal’dır. *Divân*’da bir beyitte ağıyâr Deccal’e benzetilmiştir. *Divân* edebiyatında sevgili dışındakiler ağıyârdır (yabancı, gayrı) ve hep âşıkla sevgili arasında engeldir.

Şânurum ağıyârı görsem şânî-i Deccâl’dır
Olmaya kâfir gibi ‘âlemde bir vech-i ‘abus
382/4

4. Kıyâmet, Sûr:

Kıyâmet, dünya hayatının sonlanıp, âhîret hayatının başlamasını ifâde eder. Allah kıyâmetin kopma zamanını kullarına bildirmemiştir.

Gerçi kim rûz-i kıyâmet çokdur encâmı ko belâ
Lîk bir vaqt-i mu‘ayyen yevm (ü) ân söylenmedi
1058/4

Kıyâmet dört büyük melekten İsrâfil (bkz. İsrâfil)’in ilk defa sûra üflemesi ile kopacaktır⁵². İnsanların yeryüzündeki hâkimiyetleri o zamana kadar sürecektir.

Bâ‘ş-i insân ancak hâzret-i Âdem’dürür
Evvelîn âhîrinûñ sırrına maḥremdürür
Aşlımız oldur ki bilmek bizlere elzemdürür
Şûr-ı İsrâfil’e dek var ‘izz ü şâni Âdem’ûñ
Faḥr-i ‘âlemdir ḥayât-ı cāvîdânı Âdem’ûñ
1125/4

Dehşetinin ve korkusunun Kur’ân’da haber verildiği kıyâmeti⁵³, günlük hayatta bir olayın bizde yarattığı etkiyi anlatmak için benzetme unsuru olarak kullanırız. Feyzî de “başına kıyâmet koptu” tabirini kullanır. Feyzî, ne zaman âh etse başına kıyâmet kopmaktadır (127/5). Bir kere bile kendisi ile haşr olmayan o nigârın hasretinden başına kıyâmet kopmaktadır.

Ḥasret-i dil-dâr ile ḳopdı kıyâmet başıma
Bir nefes ḥaşr olmadı zîrâ benimle ol nigâr
170/3

⁵² Zümer 39/68, Hâkka 69/13, Müddesir 74/8, Nebe 78/18.

⁵³ Hacc 22/1, Tûr 52/9, İnsân 76/7, Ğaşiye 88/1.

Divân'da sevgilinin hasretinin dehşetinin yanında boyu da kıyâmete benzetilmiştir. Ve o kıyâmet boylu sevgili ile kavuşmak, onunla haşr olmaktır. Feyzî, o kıyâmet boylu sevgili ile bir nefes haşr olmamıştır, öyle ki bu ayrılığın âhının ateşi ölse mezarından çıkacaktır (194/3). Rabb'ine “o kıyâmet boylu sevgili ile haşr olmadan Cehennemde yakar mısın” diye sorar (542/5). Kıyâmet kâmetli sevgili ile haşr olmadan Cenneti istemek Feyzî'ye reva değildir.

Ol kıyâmet-kâmetimle bir nefes haşr olmadan
Ne revâdır râğib-ı dâri'n-nâ'îm olmak baña
20/3

5. Haşr, Mahşer :

Sûra birinci üfürülüşle kıyâmetin kopmasından sonra ikinci üfürülüşle diriliş gerçekleşecek ve mahşer yerinde toplanılacaktır. Burada herkes yaptığı ettiğinden hesaba çekilecektir. Bu konu *Divân*'da “haşr, haşr u neşr, ba's ü inbi'as, rûz-i ceza, rûz-i mahşer, yevmü'l-hisab, yevmü'n-nüşur, yevmü'l-arasât” gibi isim ve terkiplerle anılır.

“Ölmeden önce ölünüz” hadisinin (bkz. Hadisler) sırina vâkıf olamayanlar haşr ve neşrin, yeniden diriltip toplanmanın manasını anlamazlar.

Bilmezler “mütû kâble en temûtü” sırrını
Añlamaz ma'na-yı haşr u neşr ba'ş (ü) inbi'âş
97/3

Bir işin ne kadar çok ısrarla yapıldığını anlatmak için Feyzî, “mahşere dek” tabirini kullanır. Mahşer artık iyi ile kötünün, doğru ile yanlışın kesin olarak ayrılacağı ve her şeyin karşılığının alınacağı gün yani sondur. Bu sebeple Feyzî, canının sevdiği güzelin vasıflarını mahşere dek sayacaktır (164/4). Yâr ile hâlini yazar ise mahşere dek hoş bir menâkıp olacaktır (63/4). Ehl-i dil (Gönül ehli) mecnun gibi sevgilinin zulfünün gecesinin hevesiyle haşr sabahına dek semâ eyler (456/2). Sevgilinin yüzünün mushafına yazılmış Nur Suresi'ni dânâlar (âlimler, bilginler) haşra dek tefsir etseler yeridir.

Yazılmış muşhaf-ı rûhsâruñ üzre sûre-i ve'n-Nür
Sezâdır haşra dek dânâ iderse şerhini tefsir
168/2

Bir beyitte ise Kelime-i Şahâdet'in kemalinin zevâle ermemesini haşra dek Allah'ın katında kabul olunmasını diler.

Zevâle ırmeye tâ haşra dek bula yerinü
Kemâl-i eşhedü en lâ ilâhe ill'allâh

3/2

Feyzî'nin gönlündeki sırrı halk tarafından bilinmektedir artık, o mahşere dek Dost'u çağırmaktadır.

Dildeki rāz-ı nihān oldı bu halka 'ayān
Maḥşere dek her zamān çağırırım Dost Dost

90/4

Feyzî, mahşerde O'nun, O Dost'un korkusundan yine O'na sığınma diler. Eğer O, günahlarını affetmez ise mahşer yerini baştan başa Feyzî'nin günahları dolduracaktır.

Ḥudā taḫsîrünü 'afv eyleye Feyzî senüñ yoḥsa
Ṭutar maḥşer yirin ḥaram (ü) günāhuñ bîc-ender-bîc

105/5

Divân'da hesap gününde yani mahşerde Allah'ın ru'yeti (görülmesi) meselesi üzerinde de durulur. Feyzî, rûz-i cezada rahmet denizinde boğulmayı, âlemin fahri, Allah'ın Habîbi Hz. Muhammed hürmetine bağışlanmayı diler ve evvel ve âhirde hışmının kahrından yine Allah'a sığınır. Cehennem ateşinin gösterilmemesini ve yevmü'l-hisab'da (hesap günü) "len terâni (bkz: Âyetler)" sırrının keşfini diler. Âşıkların mahşer gününden beklentisi, bu sırrın keşfi yani Allah'ı görebilmektir.

Ġarḫa-i deryâ-yı rahmet kııl beni rûz-i cezâ
Fahır-i 'âlem ol ḥabîbüñ hürmeti yâ Rabbenâ
Ḳahr-ı hışmuñdan şıgındım evvel ü âḫir saña
Görmeyim gösterme yâ Rabb âteş-i Dûzaḫ baña
"Len terâni" sırrını keşf it baña yevmü'l-ḫisâb
Maḥrem-i nuṭḫuñ olan eyler ḫapuñda intisâb

1106/4

Müseddes (6'lı) bir gazelinde yevmü'l-arasâta hasenât sahibi Bayezid Han'ın ecrinin karşılığının Hakk tarafından verilmesi istenir (1278/5). Yine müseddes (6'lı) bir gazelinde gün ve mekanın Halik'ından günahlarını affedip, temizlemesini ve yevmü'n-nüşurde insan ve meleklerle ayıbını göstermemesini ister (1117/3). İşte Feyzî'ye göre rûz-i cezada aman ve emin isteyenin dünyanın kavgasını başına almamış olması gerekir. Ona göre ancak dünyadaki yeri baykuş gibi viraneler olan mahşerde yüksek bir makam elde edebilir.

Ġavġa-yı dehri başa şaķın almasın dilā
Rūz-i cezāda gerçi dilerseñ emān emīn
787/6

Menzil-i vīrānda kıl kendūñi mānend-i büm
Meskenūñ rūz-i cezāda ola bir ‘ālī-maķām
736/3

Mahşer gününde ümmetinden günahkâr kullara şefaāt hakkı olan Hz. Muhammed ile haşr olunmayı uman Feyzî, Peygamber’in bu şefaātini hatırlatarak Resul’ün ruhuna salāvāt getirmeyi tavsiye eder.

Rūz-i cezāda haşr ide Mevlā beni bile
Feyzî o nām-ı pāk Muḥammed-i emīn ile
904/5

Rūz-i maḥşerde güneş-kāra şefā‘ at vardır
Feyziyā sen viregör rūh-ı Resul’e şalavāt
72/5

Feyzî, sevgilinin vuslatı olarak değerlendirdiği, onunla haşr olmak tabirini pek çok defa kullanmıştır (bkz. Kıyāmet).

Ol kıyāmet-ķāmetimle bir nefes haşr olmadım
Dūd-i āhım hicr ile ölsem mezarımdan çıkar
194/3

6. Amel Defteri:

İki beyitte geçmektedir. Amel defterlerini melekler yazarlar. İnsanın hayatı boyunca yaptığı iyi ve kötü tüm davranışları bu defterlere kaydedilir. Peygamber’den şefaāt dilediği bir gazelinde günahının çokluğundan ağlayan Feyzî Hz. Muhammed’den amel defterine bakmasını ister.

Ben Feyzi-i zārım ki günāhım ķatı çokdur
Baķ defter-i a‘ mālīme Sulṫānım Efendim
715/5

Amel defterine kötü şeyler yazdırmayan, iyi amel kılanlar için ateş nur olur.

Nīk ‘amel kıl Feyziyā olsun senūñçün nār nūr
Defter-i a‘ mālī taḥrīr eyleme dūşnām nām
723/5

7. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar:

a) Cennet:

Divân'da "Cennetü'l-Mevâ, Ravza, Firdevs, Bag-ı İrem, Uçmak, Sekiz Cennet, Na'im, Gülşen-i Adn, Cinân, Riyâz-ı Adn, Gülşen-i Adn, Ravza-i Cennet, Ravza-i Adn" gibi isim ve terkiplerle işlenmiştir. İlk insan Hz. Âdem ve Havva ceza olarak yeryüzüne gönderilmeden önce Cennet'te yaşıyorlardı (30/4). Kibriyâ bizlere ihsan olarak sekiz Cennet yaratmıştır ve Rahman'ın Cennetleri on kişiye müjdelenmiştir (1118/1). Kullar için yaratılan bu Cennetlerde yüksek dereceler isteyen kişi Allah'a kullukta kendini yer ile yeksan etmelidir.

Kendüñi hâk ile yeksân idegôr tã' atde
Bulasuñ tâ ki Cinân içre sen 'âlî derecât

72/4

Cennet'ten garaz rü'yet-i didârdır (5/3, 106/5, 127/4, 432/3). Vâiz âşıklara Cennet'in safasını boşuna vasf eder. Âşıkların Cennet'ten anladıkları Allah'ın didârını görebilmektir. Âşıklar, Cennet zevklerinden geçmiş esas zevki tatmışlardır.

Vâ' izâ 'uşşâka vaşf itme şafâ-yı Cenneti
Rü'yet-i didâr-ı Hâk' dır zevk-i Me' vâdan garaz

432/3

Âşıkların gönlünde Rü'yet-i Didâr Cennet'i için öyle bir ateş yanmaktadır ki âşıklara yârın vuslatının yemeğini pişirmek için sadece bir mutfak gereklidir.

Na'im-i rü'yet-i didâr için dilde yanar ateş
Gerektir 'âşıka it'âm-ı vaşl-ı yâra bir maţbah

127/4

Cennet'te Hakk'ın didârını görmek için sivâdan geçip sırâtü'l-müstakim üzere yürümek gerekir (106/5). Zâhid, zühd elbisesi ile Cennet'in yolunu bilemez, bunu atlas kabayı üstünden atanlara sormak gerekir (198/3). Bu haliyle zâhid âşıkları, boş yere aşk Cenneti'nden men etmektedir. Bu hane âşıklara atalarından mirastır (97/4) Âşıklar için dünyadaki mertebeler de Cennet de önemli değildir. Bu yüzden feleğin çarkı Feyzî'ye rif'at vermese de gam çekmez. Âşık olan için toprak Cennet bahçesinin sündüsü olur (527/3). Âşıklara vuslat bayramı Hakk'ın feyzidir, aşk Cennetine girenler bayram nimetlerini görmüşlerdir.

Feyz-i Hâk' dır Feyziyâ 'âşıklara 'id-i vişâl
Cennet-i 'aşka girenler gördiler in'âm-ı 'id

132/5

Feyzî sevgilinin güzelliği ile Cennet arasında benzerlik kurmaktadır. Sevgilinin hüsnünün başına Cennet bahçesine, boyu Tûbâ ağacına benzetilmiştir. Bütün bunlara rağmen sevgilinin hasreti içinde Feyzî Cehennem'dedir. Tualım ki sevgili vaslının mülkünü Bağ-ı İrem (Cennet) etmiş olsun, sevgilinin hasreti ile âşığın mekânı dün ü gün Cehennem ateşidir.

Bâğ-ı hüsnüñ Riyâz-ı Cennetü'l-me'vâ didim
Nağl-ı kıaddüñ serv-i bâlâya bedel Tûbâ didim
664/1

Hasretle mekânım dün (ü) gün nâr-ı Cağîmdir
Tut kim o mülk-i vaşlını Bâğ-ı İrem itmiş
410/3

Feyzî, bahâriye ve rûz-nâmelerinde yeryüzüne baharın gelişini ve yaz mevsimini anlatırken Cennet'i teşbih unsuru olarak kullanır. Baharın gelişi ile cihan bahçesi Cennet bahçelerine dönmüş, bülbül-i zâr gülleri vasf etmeye başlamıştır (184/2). Hatta öyle ki bülbülün nâlesi çimenliklere ateş yakmıştır.

Ravza-i Cennete dönmüşdi gül-istân-ı cihân
Bülbülün nâlesi yâğdı çemen-istâna sûz
324/2

Yaz geldikçe Cennet bahçesine dönen yeryüzünde sevgili de çimen seyrinde ney ile sırdaş olmuştur.

Yaz geldikçe Riyâz-ı 'Adn olur dâr-ı diyâr
Yâri gör seyr-i çemende nây ile dem-sâz sâz
332/4

Bursalı bir şair olan Feyzî, Bursa'yı övdüğü bir gazelinde Cenneti yine teşbih unsuru olarak kullanır. Bursa'yı, havası ve suyu ile ölüleri diriltten, insanların seyrânına susadığı bir Cennet bahçesi olarak tanıtır.

Bâğ-ı Cennetdir âdem teşnedir seyrânına
Mürdeler ihyâ ider âb (u) havâsı Bursa'nun
547/4

b) Sidre, Tûbâ:

Sidre, en yüksek makamdır ve Cebrâil'in makamıdır. Ondan ötesi Allah'ın zatına aittir. Tûbâ ise Cennet'te Sidre makamında bulunan ve dalları bütün Cennet'i gölgeleyen ilâhi bir ağaçtır. Feyzî, bir beytinde "Cennet'te yeşil bir Tûbâ ağacı yaratan Allah'ın sanatını kullanın ve aklın kavrayamayacağını sanmayın" der.

Şanmañ şun‘ın ihâta eylemez ‘aql vü ‘ibâd
Ravza-i Cennet’de icâd eyledi Tûbâ yeşil
640/5

Sidre ve Tûbâ, *Divân*’da sevilenin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılır (bkz. Cennet).

Ey melek olmaz ser-i kûyuñ gibi me’vâ bize
Ol kıyâmet-kâmetüñdür Sidre vü Tûbâ bize
949/1

Medh-i Resul başlığı ile yazılan bir gazelinde Hz. Muhammed’in boyu için kullanılır.

Vücûduñ zâhir (ü) bâtın meger Yâsin ü Tâhâ’dır
Kıyâmet-kâmetüñ Tûbâ veyâhud Müntehâ cânâ
9/7

c) Kevser, Tesnîm:

Kevser müminlerin Cennet’te içecekleri bir çeşit içecektir. *Divân*’da sevgilinin dudağı için bir benzetme ve karşılaştırma unsuru olmuştur.

Leblerüñ Kevşer cemâlüñ Cennetü’l-me’vâ’durur
Naħl kıaddın Ravza-i ħüsn içre bir Tûbâ senüñ
1126/10

Vaşf-ı lebin dehâna alanlar ħabîbimüñ
Cennet’de rağbet eylemeye âb-ı Kevser’e
946/11

Cennet’teki ırmaklardan biri olan Tesnîm sadece bir beyitte geçer.

Cennet-i kûyunda ırmaklardır iki dîdeler
Şanasın kim biri Tesnîm birisidir zencebîl
615/5

d) Hûri, Gılmân:

Hûri ve Gılmân, Cennet’te mümin kulların hizmetine verilecek olan meleklerdir. Tüm melekler gibi Allah tarafından yaratılmışlardır. Cennet’te hizmet edecekleri iyi kulları beklemektedirler.

Ġafirü’z-zenb a‘nî ol Ġaffâr anâdan doğmadı
Ġürî (vü) Ġılmân (vü) Melâ’ik var anadan doğmadı
1008/1

Ravza-i Cennetde her dem tā şabāhü'l-ḥaşra dek
Ḳadd (ü) ḳāmet ' arz ider Ğilmān sāyesiz
348/2

Son derece güzel olmaları bakımından sevgili için benzetme unsuru olarak zikredilirler.

Mürtefi' dir ḳadrüñ eflāk üzre ey Ḥür-ı cemīl
Dinse ḥaḳḳuñda sezā nūr-ı cenāb-ı Kibriyā
38/2

Görmedim ol şeh-i ḥüsnüm gibi ' ālemde güzel
Meger ' Adn içre cemāli ola Ğilmāna bedel
611/1

Bir zamān kim Cennet-i ḥüsn içre bir Ğilmān idüñ
Olmuş iken zīr-i ḥükmüñde kamu meşhūr-ı ūr
152/4

Feyzî bir beyitte de kendini Hûriye benzetir.

Şekk (ü) şübheñ olmasun yoḳ ben gibi bir Hûr kişi
Emn-i luḫfuñdan görünmez gözüme zerre nemā
10/4

e) Rıdvân:

Rıdvân, Cennet'in kapıcısı veya bekçisi olan melektir. *Divân*'da iki beyitte adı geçer. Bir beyitte sevgili için teşbih unsuru olup onun yerine geçerken diğer beyitte gerçek anlamda kullanılıp, sevgiliyi Cennet'ten getirmiş olabileceği düşünülür.

Şol dem ki sīnesin bize cānān açar ḳapar
Güyā ki bāb-ı Cennet-i Rıdvān açar ḳapar
210/1

Görmedim beşerde sen gibi tıfl-ı melek
Bāğ-ı Cennet'den getürmüş ğālibā Rıdvān seni
991/3

8. A'râf:

A'râf, Kur'ân-ı Kerîm'de Cennet ile Cehennem arasında bir yer olarak geçer.⁵⁴ *Feyzî Efendi Divânı*'nda sadece bir yerde bahsedilir.

⁵⁴ A'râf 7/46.

Feyzi-i bî-çaruña yâ Rabbî hidâyet senden
Sâ'ilüdüür çün umar luḫf-ı 'inâyet senden
Olmasa ḫaste-i hicrâna ifâḫat senden
Çeşm-i 'âşık göremez şerbet-i vuşlat senden
Yâ İlâhî imdâd-ı mürüvvet senden
Olmaya tâ ki yerim rûz-i cezâda A' râf

1140/4

9. Cehennem:

Divân'da, "Tamu, Cehennem ve daha çok Dûzah" ismi ve "Nâr-ı Dûzah, Nâr-ı Cahîm, Dûzah-ı Firkat, Dûzah-ı Cehl" terkipleriyle anılmıştır. Allah, Yedi Cehennem'i Celâl sıfatıyla yaratmıştır (1165/3). Bir beytinde İslâm ve imandan bahsettikten sonra Cennet ve Cehennem'i hatırlatır.

Beşdir İslâm'ı şurûtu altı imâna şıfat
Hem Yedi Dûzah sekizdir Cennet-i Raḫmân'a baḫ
511/2

Feyzî yine iman, İslâm ve ibadetlerin rûkunlarından bahsettiği mu'aşşer (10'lu) bir gazelinde, Allah'tan cismimizi ve canımızı Yedi Tamu'dan hıfz etmesini, korumasını ister (1118/1). Bir beytinde de Allah'tan kendisini nefsinin esâretinden kurtarmasını ister ki mahşer gününde Cehennem ateşine lâıyk olmasın.

Nefs-i emmâre esîr itdi beni âzâde kıl
Olmayım rûz-i mahşer lâıyk nârü'l-Ceḫîm
735/3

Bir beytinde de Peygamberlerin En Hayırlısı, Mi'rac Sahibi Hz. Muhammed'den kendisini Dûzah ateşinde yanmaya layık görmemesini ister.

Yanmağa şâyeste görme nâr-ı Dûzah'da beni
El amân ey Şaḫîb-i Mi'rac-ı ḫayrû'l-Mürselîn
826/4

Aynı şekilde bir beyitte de günahkâr kullara seslenir ve kendilerini nâr-ı Cahîm'de yanmaya lâıyk görmemelerini söyler. Çünkü Cennet, Hakk'ın emri ile mümin kulları temizlemektedir (756/4). Hem rû'yet-i didâr ile Cennet-i Na'im varken, vaizin Cehennem ile korkutması yeter artık.

Beni ḫorḫutma yeter Dûzah ile ey vâ' iz
Var iken rû'yet-i didâr ile Cennât-i Na'im
727/3

Feyzî, bu dünyada muhabbetin ve intizarın ateşiyile yeterince yandığını düşünür ve Cehennem ateşinde yanmamayı ümid eder (502/9, 170/4). Allah'ın kendisini dünyada aşk ateşiyile yakmış olmasını, Cehennem ateşinde yakmaması için bahane eyler (20/4).

Budur ümmîdim ki yakmaz cismimi nâr-ı Caḥîm
Çün beni dünyâda yakdı böyle nâr-ı intizâr
170/4

Yâ İlâhî bunda yakduñ âteş-i ‘aşka beni
Görme lâyıķ sâkin-i nâr-ı Caḥîm olmaķ baña
20/4

Feyzî, bir beytinde kendine hitaben aynı şeyi bu defa tersinden söyler; “Madem ki vücudun Cehennem ateşinde yanmaya dayanmaz niçin öncelikle aşk ateşi ile yanmazsın” der.

Dayānmaz nâr-ı Dūzaḥ’da vücūduñ yanmağa çünküm
Niçün Feyzî muḳaddem âteş-i ‘aşk ile yanmazsuñ
580/5

Cehennem, Feyzî'nin diğerk bazı beyitlerinde şöyle işlenir : Muhabbet ateşi bir deryadır ve Cehennem yanında ancak bir damladır (127/1). Melek simalı sevgili Cehennem bile olsa, gönül Cennette bir an olsun eğlenemez (368/4). Fırak (Ayrılık) Cehenneminde olan Feyzî, Dost'u (Allah) çağırılmaktadır (90/3). Gönülde fırakın ateşi bir an olsun teskin olmaz, gönül hanesi ya Cehennem ateşidir yahud Veyl (Cehennemdeki bir dere)'dir.

Zerre teskîn olmadı dilde firâḳuñ âteşi
Nâr-ı Dūzaḥ’dır derūnum ḥānesi yāḥud ki Veyl
621/2

Feyzî'ye göre bir de “Cehalet Cehennemi” vardır ki cahil orada yanmalıdır. Zaten odun alemde yanmaktan başka bir işe yaramaz.

Dün (ü) gün Dūzaḥ-ı cehl içre ḳo yansun cāhil
Yanmadan ğayrı ne kâra yarar ‘âlemde ḥaṭab
66/4

F. HAYIR VE ŞER; KAZÂ VE KADER:

Hayır ve şer, ezelde Allah tarafından tayin edilmiştir. İman esaslarında yer aldığı şekliyle; hayır ve şer Allah'tandır. Levh-i Mahfûz'da yazılı olan hayır ve şerri hiçbir göz görmemiştir.

Levh-i maḥfūza yazılmışdır ezelden ḥayr (ü) şerr
Feyziyâ tahrîr olan inşâyı bir göz görmedi
1091/5

Feyzî kaza ve kader bahsini “Kader, Kazâ, Felek, Çerh, Gerdûn, Tali’, Baht, Takdir, Kısmet” gibi isimlerle işlemiştir. Kader, Allah’ın ezelde varlıklar hakkında tayin ettiği takdir ve hükmüdür. Kaza ise bu takdir ve hükmün vukua gelmesidir. Ezelde hakkımızda belirlenenler bir an olsun aksamaz.

Kerem-i luṭf taleb eyle kerîm Allah’dan
Kısmet-i rûz-i ezel şanma ki bir dem kesilür
183/6

İnsan hakkındaki takdir ve hükmü yani kaderini değiştiremez. Allah’ın ezelde kul hakkında yazdığı gerçekleşecektir. Feyzî, bunu “takdire tedbir fayda vermez” diyerek anlatır.

Bilürsün Feyziyâ taḳdîre virmez fâ’ide tedbîr
Dime ‘âlemde beyhûde başımda yok benim ṭâli’
454/5

Fâ’ide virmeye taḳdîr-i Ḥudâ’ya tedbîr
Cidd (ü) cehd ile nite gökde hümâ girmez ele
855/4

Taḳdîre tehî eyleyemem dehrde tedbîr
Kâr-ı ezelliğim ola ‘âlemde men’ullah
853/4

Divân edebiyatında kaza ve kadere itiraz edemeyen şairler, olup biten her şeyi feleğe ve onun dönüşüne bağlamışlardır. Böylelikle de başa gelenlere sitem edebilmişlerdir. Feyzî de felekten sık sık şikayet eder. Feyzî, mihnet ateşinde daima bağırnı dağlayan feleğin elinden ağlamaktadır (1153/4). Nâ-sezâyı güldürüp, ikramlarda bulunan felek, kendisini ise yas ve matem içinde gördükçe bayram eder.

Halk içinde Feyzi-i şeydâyı bed-nâm eyledün
Nâ-sezâyı güldürüp ḥaḳḳında ikrâm eyledün
Yâs (ü) mâtemle beni gördükde bayram eyledün
Bir devâsız derd virüb dermânım alduñ ey felek
1130/4

Feyzî feleğin elinden hiç gülmemiştir. Felek ona hep sıkıntı vermiştir. Bu sebeple feleği anlatırken şu ifadeleri kullanır: “Bî-baht, tali’-i şüm baht, naḥs-ı tali’, baht-ı dûn, baht-ı siyeh, kahr-ı felek, cevri-i felek, çerh-i mihnet, çerh-i sitem-kâr vs.”

Feyziyâ beyhûde şarf itdim nuķûd-ı ‘ömrümi
Tâli‘ imdir behre yok ‘âlemde bir şeyden baña
22/5

Ne rütbe rezil itdi beni ķahr-ı felek kim
‘İdiyye libâs eynime mâtem de kesildi
Deryâya elim şûnsam ‘aceb ķatre şu kalmaz
Ey tãli‘ -i şûm baķtımı göreyim de kesildi
1049/3, 4

Nice bir aldanalım naķşına ķerķ-i feleģün
Bize göstermedi bir türlü elinden zırnıķ
126/4

Şöyle dolâb-ı meşakķatdır ki bu ķerķ-i felek
‘Ömrümüz olduķça ‘aks-i devr ider tâ ģaşra dek
535/1

Âşıklara zulmetmesi sebebiyle felek, şairin hayalinde deģişik benzetmelerle tasavvur edilir. Bazen âşıklara cefa donları kesen bir terzi:

Bize ģayyât-ı felek kesdi cefâ ũonlarını
Çille kesdikçe Cinân içre bu ģalka İdrîs
383/3

Bazen de yârin semtine aģ kurup, gönül kuşunun yaklaşmasına engel olan bir avcı olur:

Mürg-i dil yaklaşması ķâbil degil bir vech ile
Ķurdı şayyâd-ı felek aģlar o yârin semtine
888/4

Çaresiz âşıģa saģ olduķça mal ve mülk gerekmez, ona sadece “gönlünün dileģini verecek” baht gerekir.

Neylesün mâl (ü) menâli kişi sâģ olduķça
Feyziyâ baķt gerek ‘âşıķ-ı bî-çäreye baķt
75/5

İnsan, felekte ancak baht ile rif‘at (yükselme) bulabilir. Eğer bir kişinin namı kötü olmuş ise onun talihi uğurlu deģil demektir.

Devr-i felekde baķt ile rif‘at bulur kişi
Bed-nâm olur o kimse degil tãli‘ -i sa‘îd
143/4

İnsanın topraktan yaratılmasına telmihte bulunduğu bir beytinde Feyzî, kendisi için feleğin rif'atini (yükseklik, yücelik) hâk (toprak) etmesinin gam olmadığını söyler ve zaten insanın ezelden rütbe ve sermayesinin kil olduğunu hatırlatır.

Ġam degil hâk itse Feyzî rif' atim cevri-felek
Pâye vü sermayemiz çünkü ezelden kıldır
276/5

Kader yerine felek diyen şair, felek karşısındaki çaresizliğine yardımı da Allah' tan bekler. Felek, Feyzî' nin kaderini yerle yeksân etmiştir. Feyzî bu çaresizliğine Allah'ın yardımcı olacağını ummaktadır (312/5). Kişi bahtı muğlak diye üzülmemelidir. Hakk kapısına teveccüh edenler kaide dışı olarak lutfâ erecektir.

Bahtımız muğlak diyü ğam çekme hoş tut hâşruñ
Ġıl teveccüh bâb-ı Hâk' a olasuñ luř ile şâz 151/2

Yine bir beytinde de kaza kapısının gözyaşı ile açılacağını söylemiştir.

Mâlik olmaz her kişi maşlûbuna hâşıl-ı kelâm
Eşk-i çeşm ile olur bâb-ı şazâ ancak ğüşâ
10/3

Feyzî, Allah'ın Sabûr ismine dayanarak bütün kaza oklarına sabretmiştir (1150/1). Feyzî bir gazelinde de yükseklik için feleğe baş eğmeyeceğini, kötü iş işlemeyeceğini, çünkü alçak olmadığını; “nahnü kasemnâ (bkz. Ayetler)”⁵⁵ daki kısmetini bildiğini, bu sebeble varlığa sevinip yokluğa üzülmeyeceğini; felekler gönlünün dileği üzere dönmese de fark etmeyeceğini, çünkü ezelden bu dünyanın lutfuna memnun olmadığını söyler.

Serfüru^c eylemeyüz rif' at için gerdûna
İrtikâb itmeyüz alçaqlığı biz dün degiliz

Bilürüz “naħnü şasemnâ” daki kışmetlerimiz
Varlığa ğurrem olub yoşluğa maşzûn degiliz

Nola devr itmese dil-ĥâħımız üzere eflâk
Biz bu dehrûñ ezeli luşfuna memnûn degiliz
331/2, 3, 4

Dîdâr'ın kazâsını çekmeye istekli olan kişi gönlünde dünya endişesini azaltmalıdır.

⁵⁵ Zuhrûf 43/32.

Ĥâhiş-ker-i kazâ-keş-i didâr iseñ eger
Endîşe-i cihânı yeter dilde kıllet it

80/2

Feyzî, felekten kâm alan yani arzusuna, emeline ulaşan bir kişi bile olmadığını belirttiği müfredinin dert ehline göğüs şifası olacağını söyler.

Berâd üzre felekden kâm alur yoķ dehrde bir ferd
Şifâ-yı şadr olur derd ehline ey Feyzî bu müfred

129/ Müfred

Divân'da bir de sevgilinin yüzü ile kaza arasında benzerlik kurulur. Kimi zaman gamzesi kaza kapısıdır (9/5). Kimi zaman kaşı kaza, kirpiği ok olur (155/4). Her ne olursa olsun hattı (yüzde çıkan tüy) gelip vakti geçmiş olsa da Feyzî'ye bu kaza kapısı açıktır.

Didim haţtuñ gelüb vaqtuñ geçirdüñ ol şeh-i nâza
Didi Feyzî senüñ çün gam degil bâb-ı kazâ meftûh

121/5

II. İBADET

İbadet, Allah'a saygı ve tazim göstermek anlamına gelir. *Divân*'da "ibadet, taat ve kulluk" isimleriyle işlenir. Feyzî, gönlüne hitaben söylediği bir gazelinde yaratılış gayemizin ibadet olduğunu söyledikten sonra, Allah'ın insanı en güzel bir surette yaratmış olduğunu, ihsanlarını ve affediciliğini hatırlatır.

Niçün halk itdi fehm eyler misüñ ey dil seni Sübhân
İbâdet eylemekdir kendüye maķşûd olan her an
Tevekkül bâbını bekle dilerseñ luţf ile ihsân
Kuluñ bakmaz haţâsına 'atâlar baķş ider Sulţân
Yed-i kudretle halk itdi seni Yezd ü Yezdân
Melekden efđal olmuşdur bu resme şûret-i insân
Umüruñ Haķķ'a tefvîz it ol ehl-i ayyaşlaruñ âsân
Yetişmez mi sañâ "lâ-taknaţü min raķmeti" bürhân
Ümidüñ kesme Haķķ'dan cürmüne raķmet Hudâ'dandır
Muħammed ümmetisüñ çün şefâ' at Muşţafâ'dandır

1112/2

Hudâ, hiçbir kulunu emirlerini yerine getirme ve ibadet etmekte pâ-mâl (ayaklar altında kalmış, çiğnenmiş) olsun diye zorlamaz. Ama O, bu kâinatın Kuvvet ve Kudret Sahibi Yaratıcı' sıdır.

Saňa cebr itmez Hüdâ tã' atde pâ-mâl ol diyü
Gerçi kim bu kã' inâtuñ Hâlik-ı Cebbâr'ıdır
298/4

Dolayısıyla ibadet edilmeye layık olan O'dur, kulluk O'na yaraşır. Kişi bir şaha kul olunca ona hizmet etmesi gerekir, kulları da dünyanın ve ahiretin şahı Hudâ'nın emrine her an itaat etmelidir.

Hüdâ'nuñ emrine her dem itã' at lâzımındandır
Kişi bir şaha kul oldukça hizmet lâzımındandır
305/1

Allah, kendisine yaptığımız kulluk neticesinde ahirette bizi ödüllendirecektir. Cennet'te yüksek dereceler elde etmek isteyen, ibadette kendini yerle yeksan etmelidir.

Kendüni hâk ile yeksân ide gör tã' atde
Bulasuñ tã ki Cinân içre sen 'âlî derecât
72/4

Ahiret hayatının sermayesi bu dünyada kazanılır. Bize verilen ömür nakdini ahiret için harcamalı; ibadet etmeli ve iyi ameller işlemeliyiz. Çünkü mahşer çarşısında dünya için kazandığımız mal ve mülk bir işimize yaramaz. Kulun mahşer çarşısında yapacağı alışverişin sermayesi ibadetleri ve iyi amelleridir.

Bir 'amel tahşiline şarf eyle naqd-i 'ömrüni
Sûk-i mahşerde metã' uñ çün güşâ olsa gerek
595/3

Metã'-ı sũk-i 'âlemden kimesne fã'ide görmez
Meger tã' at-i Rabbânî ola kãruñ heman ancağ
513/4

Hâzır ol elbet gelür bir gün saňa peyk-i ecel
Tuħfe-i cân ister ancağ Feyziyâ almaz ğazel
Var ise açar metã' ın bir kişi Türkî meşel
Yoğ ise sermâye destüñde eger nîk 'amel
Sũk-i dehrüñ hâce-i rindânı olmuşsuñ çi-sûd
Fenn-i şî' rüñ mücid-i hissânı olmuşsuñ çi-sûd
1110/4

Kişi dün ve bugün vahdet köşesinde ibadetle meşgul olmalıdır ki Hakk başka kapıya muhtaç etmesin.

Künc-i vaḥdetde ‘ ibâdet ola kâruñ dün (ü) gün
Ḥaḳḳ seni etmeye bir gayr ḳapuya muḥtâc
104/4

Feyzî, Allah’ın dergahına layık ibadette bulunmadığını itiraf ettiği bir gazelinde pişmanlığını dile getirmiş ve kullukta asi olsa bile Allah’tan gayrısına minnet etmediğini söyleyerek, Allah’ın lutfunun feyziyle kendisini feyizlendirmesini istemiştir.

Rabbenâ der-gâha lâyıḳ bir ‘ ibâdet itmedim
İctinâbı tehî idüb emre iṭâ‘ at itmedim
Feyz-i luṭfuñla bu Feyzî bendeñi ḳıl feyz-yâb
‘ Âşiyim ḳulluḳda ammâ ḡayra minnet itmedim
668/1, 5

Nefs-i emmare kulun ibadetine mani olan bir düşmandır. Feyzî, bu yüzden gönlüne nefsinin hevalarına uymaktan sakınmasını öğütler.

Hazer ḳıl olma ey dil bu hevâ-yı nefsüñe tâbi‘
‘ Adûdur nefs-i emmâre olur ṭâ‘ atüñe mâni‘
454/1

İbadetler, nefsimizi ıslah ve terbiye eder, nefsimizin bizi sevketmeye çalıştığı kötülüklerden korur. Fakat Feyzî, “men aref (bkz. Hadisler)” sırrına vâkıf olamayan bir kişinin nefsinin, taatle ıslah olmayacağını söyler.

“Men ‘ aref ” sırrına bir kimse degilse vâkıf
Nefs-i emmâresi ṭâ‘ at ile olmaz işlâḥ
118/2

Feyzî, bir beytinde seher vaktinde yapılan ibadetten bahseder. Yüce tarikatta salık olan, aşk dergâhına girip, seherlerde ibadette bulunmalıdır.

Sâlik iseñ ṭarîḳat-i ‘ âlîde Feyziyâ
Gir ḥân-ḳâh-ı ‘ aşḳa seherlerde ṭâ‘ at it
80/5

A. KELİME-İ ŞAHADET:

İslâm’ın şartlarından ilkidir. Allah’tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna inandığımızı kelime-i şahadet ile belirtiriz.

Divân’da şahadet kelimesi redifli yedi beyitlik bir gazel vardır. Bu gazelde şunlar söylenir: Haşra dek yerini bulup, zevale ermemesi dilenen kelime-i şahadet, bizden sorulacak olan sualdir. Mümin olan âşığın zikri, fikri bu vuslat kelimesidir. kelime-i şahadet’in anlamını

bilmemenin pişmanlığını yaşamak gerekir. Çünkü kelime-i şahadet, bizden sorulacak olan su'âldir, Celâl'dir, Cemâl'dir, visâldir. Cana ve gönle onun gibi safa veren bulunmaz.

Nedâmet olsun aña kim ne oldığın bilmez
Me'âl-i eşhedü en lâ ilâhe ill'allâh

İlâhî Feyzi-i zâruñ dilinde ola tamam
Mağâl-i eşhedü en lâ ilâhe ill'allah

3/6,7

B. NAMAZ VE NAMAZLA İLGİLİ MEFHURLAR:

1. Namaz ve Abdest⁵⁶:

Feyzî, namaz ve abdestten sadece iman ve ibadet esaslarını konu ettiği muaşşer (10'lu) bir gazelinde bahseder. Abdest, *Divân*'da namaz abdesti olarak geçmez. Fakat teyemmüm (Suyun olmadığı yerde namaz kılabilmek için toprağa el sürerek abdest almak) ve gusül (Bütün vücudu kuru yer kalmayacak şekilde yıkamak)'den bahsedilmiştir.

Namaz; Allah tarafından beş vakitte kılınmasının emredilmiş olması (1118/1), üç rekatlık vitir namazının içinde zikirlerimizin olması, Allah'ın mağrib (akşam) namazının beş rekat kılınmasını emretmesi, namazın dışındaki farzların altı olması (1118/2), asr (ikinci) namazının sekiz rekat olması, zuhr (öğle) namazının on rekat kılınması (1118/3) ile söz konusu edilir.

Teyemmüm, şartlarının üç emredilmesi ile anılır (1118/1). Gusül ise üç adet farzının yerine getirilmesi, sünnetlerinin ise dokuz olması (1118/3) ile söz konusu edilir.

Birdir Allah evvel ü âhîr O' dur Sübhân' ımız
İki erkân ile şâbit oldı hem İmânımız
Üçdür eşrât-ı teyemmüm emr ider Sultân' ımız
Dört kitâbuñ ma' nisin izhâr iden Kur'an' ımız
Beş vakitte kıl namazuñ dir bize Yezdân' ımız
Altı şartı var şavmuñ böyledir erkânımız
Yidi Tāmūdan Hudâ hıfz ide cism (ü) cânımız
Çün Sekiz Cennet yaratdı Kibriyâ ihşânımız
Bu tokuz eflâke bâ' iş oldı var iz'ânımız
On kese tebşîr olundı Cennet-i Rahmân' ımız

1118/1

⁵⁶ Bu iki kavram aynı gazel içinde geçtikleri için bir başlıkta toplanmıştır.

2. İftitah Tekbiri, Ruku', Secde:

Bu üç kavram da sadece birer beyitte anılır. İftitah tekberi, namazın rükunlarından ilki olup, namaza başlarken tekbir almak demektir. Feyzî, isyanından dolayı, vâizin kendisini korkutmasına aldırılmaz, çünkü iftitah tekberi yüz bin günahı yok etmektedir.

Çorkuṭma zāhid bizi ‘ işyānımızla kim
Yüz biñ güāhı maḥv ide tekbīr-i iftitāh

117/4

Ruku' sadece Allah'a yapılır. Hakk'ın evi Kâbe'den başka hiçbir şey ruku' edilmeye layık değildir. Bu yüzden Feyzî, mertebe için alçak, dönücü dünyaya baş eğmez.

Etmeyüz rif' at için gerdūn-ı dūna ser-fürū'
Ne revādır beyt-i Ḥaḫḫ' dan ğayrıya etmek rükū'

319/4

Âşık, sevgilinin aşkının gurbetinde can verip aşk şehidi olursa secde kılmalıyız. Çünkü Allah şehitlerin cismini asla toprak eylemez.

Cān virirse ğurbet-i ‘ aşkuñda ‘ āşık secde kııl
Kibriyā hergiz şehīdün cismini ḥāk eylemez

319/4

3. Cami, Mescid, İmam, Minber, Mihrab, Kible:

Bu kavramlar beyitlerde benzetme amaçlı kullanılmıştır. Meselâ cami kavramı “gönül, aşk ve vuslat” için benzetme unsuru olur. İbadet etmek için âşığın gönlü gibi bir cami yoktur.

Dilerseñ mu' tekif olmaḫ sivāyı sür çıkar dilden
Dil-i ‘ āşık gibi olmaz ‘ ibādet etmege cāmi'

454/3

Aşk camisinde ise, genellikle sevgilinin kaşı mihrab, hoş kelimeler ettiren şevk minber, âşığın gönlü de bu caminin imamı olur.

Ser-fürū' itse nola Feyzī ḫaṣuñ miḫrābına
Cāmi' -i ‘ aşkuñda zirā bir imam eksik degil

644/5

Aşk mescidi içinde imam olana fikir birliği etmiş bir şekilde herkes uyar.

Mescid-i ‘ aşk içre bir kes her ḫaçan olsa imam
Müttefik heb iḫtidā iderler aña ḫaşş (ü) ‘ ām

736/1

Gönül ezelden aşk camisinin imamı ve şevk minberinin hoş sohbet hatibidir (1136/1). Gönül maksudunun kiblesini diliyorsa sapmamalıdır. Mihrabı yârin kab-ı kavseyini (kaşlarının arasındaki mesafe)'dir. Çünkü oraya "bu mihrabdır" yazılmıştır (47/3). Bazen de sevgilinin kaşları münharif (sapan, çarpık) olur ve âşık bu sebeple sevgilinin güzelliğinin Kâbe'sini tavaf eyleyemez. Buna karşılık âşık ay yüzlü sevgiliden vuslatının camisinden kendisini uzaklaştırmamasını diler ve ayrılığını oruca benzetir. Ayrılık orucunu tutanlar mutekif olurlar. Mutekif, özellikle Ramazan ayında ve diğer zamanlarda camide itikafa çekilip, namaz, niyaz, ibadetle meşgul olan kişiye denir.

Ka' be-i hüsnün tavâf eylerdi her dem ' âşıkân
Kaşlarıñ mihrâbı böyle olmasaydı münharif

Câmî' -i vaşluñdan ey meh ' âşıkı dūr eyleme
Şavm-ı hicrânıñ çekenler olur elbet mu'tekif
473/ 4

Feyzî, aşk camisi içinde gece ve gündüz itikaf eylediğinden beri dünyanın gamlarından az miktarda olsa kurtulmuştur.

Hamd ola oldum gumûm-ı dehrden cüz'î hâlâs
Câmî' -i ' aşk içre şeb (u) rûz eyleyelden i' tikâf
485/4

Niceleri gönül kiblesinden yüz çevirmiş olsa da fark etmez. Cami yıkılsa bile mihrab yerinde kalır, kible değişmez.

Feyzî nicesin kıble-i dilden çevirir yüz
Câmî' yıkılır gerçi yerinde tura mihrâb
48/5

Kişi maksadının kiblesinden sapmamalıdır. Çünkü hakikat mihrabında maksatlar doğruya erişir.

Dur kıble-i maşşūduña sen münharif olma
Maṭlab yetişir doğruya mihrâb-ı haḳîḳat
83/2

Feyzî, aşkı şaraba benzettiği bir beytinde; aşk bâdesini iç, sana sarhoş ve meyhane mescidinin sakini desinler, der. Aşk şarabıyla sarhoş olunan meyhane (meclis) âşığın mescidi (ibadethanesi)'dir.

İç bâde-i ‘aşkı sañâ mest-âne disünler
Ki sâkin-i mescid-geh-i mey-hâne disünler
265/1

4. Dua, Tesbih, Salavat:

Dua, Allah’a yalvarma, niyazda bulunma anlamına gelir. Allah, duayı kulları için feyzi ile yaratmıştır.

Ĥalk olunmazdı du‘ â kim Feyziyâ feyz olmasa
Ĥamda’llah oldu Ĥâlik’den bize ikrâm-ı feyz
438/5

İşi gören altın ve gümüş değildir, insan dua iksiri ile muradına erer (221/4). Allah, hayır dua ile kişinin yüzünü ak eyler (1280/8). Bir derdine bin deva isteyen Allah’tan ister, çünkü derde kuldand binde bir çare bulunmaz (151/3). Bu sebeple insan gaflet uykusundan uyanıp, Hakk’ın dergâhında niyaz edip gözyaşı dökmelidir.

Nice bir ĥâb-ı tegâfûlde yatarsuñ gözün aç
Der-geh-i Ĥaĥĥ’ a niyâz eyle sirişkûñ yere saç
104/1

Gönül ve can, dün ü gün aşk dergâhında hizmet etmelidir ki duaları makbul olsun (652/3). Dualar, kullukta kusurlarımız olmasa izzet dergâhında muhakkak gerçekleşir.

Olmasa kullukda taĥşîrâtı ‘abd (u) çâkerün
Der-geh-i ‘izzetde bulurdu du‘ â elbet şübüt
71/4

Evrad, okunması âdet olunmuş dini dualardır. Feyzî gece ve gündüz mahşer korkusundan Huda’ya sığınmayı evrad haline getirmiştir.

Dilde evrâdım budur Feyzî benim leyl (ü) nehâr
Hevl-i mahşerde Ĥudâyâ saña senden el-‘iyâz
151/5

Menzil-i maksuda ermek amacıyla sevgilinin aşkının yolunda yâ Sübbûh tesbihi Feyzî’nin dilindeki zikri olmuştur (121/3). Feyzî, tesbihi zikir anlamı dışında, bildiğimiz zikir aletin ismi manasında kullandığı bir beytinde Feyzî Allah’ı zikreyleken, tesbihinin elinde göklerle birlikte devr ettiğini, döndüğünü söyler.

Zıkr eyleriz Allah' ımtızı biz dilimizde
Âsmānla devr olmada tesbîh elimizde

952/1

Divân'da, Peygamber'in ruhuna salâvat getirmenin önemi üzerinde de durulmuştur. Salâvat, Hz. Muhammed'e ve O'nun soyundan gelenlere okunan duadır. Feyzî, mahşerde günahkâr kullar için Hz. Muhammed'in şefaathî olacağını hatırlattığı gazellerinde, O'nun ruhuna salâvat getirilmesini tavsiye eder (bkz. Muhammed Peygamber).

Zıkr (ü) fikrûñ ola her dem e'ş-şalât (ü) ve's-selām
Feyziyâ çünküm şefi' üñ Muştafa' olsa gerek

595/5

C. ORUÇ VE ORUÇLA İLGİLİ MEFHURLAR:

1. Oruç:

İman ve ibadet esaslarının konu edildiği muaşşer (10' lu) bir gazelde altı şartı olduğu belirtilen (1118/1) oruç, genellikle Ramazan ayını karşılayan veya uğurlayan gazelerde anılır. Oruç ayı (Ramazan), Fahr-i Âlem'in yadigarı (8/1), Hudâ'nın lutfundan bir hediye (8/3) dir. Ramazan, sıyam (oruç) ile çaresiz Feyzî'yi feraha kavuşturmuştur.

Feyzi-i zârı şıyâmuñla ferâh-yâb eyledüñ
Merhabâ ey nâm-ı pāk-i mäh-ı rahmet merhabâ

8/5

Oruç ayının gidişi ise âşıkları ayrılık köşesinde bırakır (490/3). Ama aşk ehlinin orucu sadece bir ay değildir. Aşk ehli, daim ayrılık orucu tutar (310/2). Beyitlerde "savm-ı hicr, savm-ı firkat, savm-ı sabr" terkipleriyle ele alınan oruç, âşığın sevgiliden ayrılığı için benzetme unsuru olarak kullanılır. Bu yüzden sevgiliye kavuşmak da âşığın bayramı olacaktır.

Şavm-ı hicrûñ tutmağa Feyzî' de tākāt kalmadı
Söyle Allah' ı severseñ 'id-i vuşlat yok mudur

161/5

Ay yüzlü güzel vuslat bayramını vadedip, aşığı ayrılık köşesinde sabır orucu ile bırakıp gitmiştir.

Baña 'id-i vişâlin va' d idüb ol mäh-rû şimdi
Şıyâm-ı şabr ile bu künc-i firkatde koyub gitdi

1002/2

2. İmsak ve İftar:

İmsak, oruca başlama zamanını; iftar ise, oruc açma zamanını ifade eder. Âşık sevgilinin kavuşma bayramının ümidi ile ayrılık gününü çeker ama sevgilinin hilalini göremeyince imsağın iftarını yapamaz.

Ümîd-i ‘îd-i vaşluñla çekerdim rûze-i hicrûñ
Hilâlûñ görmedim iftârü’l-imsâkden geçtim
674/4

D. HAC VE HACLA İLGİLİ MEFHURLAR:

1. Hac:

Hac, İslâm’ın beş şartından biridir ve bir müslümanın belli zamanda, belli kurallara uyarak Kâbe’yi ziyaret etmesi anlamına gelir. Feyzî’ye göre hac ve zekâtı bilmeyen sâlik olamaz.

Haşlet-i devrânûñ aşlı cümle elţâf-ı Hudâ
Dilde ikrâr eyleriz bir bir Cenâb-ı Kibriyâ
Zillet-i dünyâya bākımaz isteyen luţf u ‘atâ
Rü’yet-i dîdâr imiş maşşûd olan rûz-i cezâ
Zühd ü şakvâdır meger yolda reh-ber zâhidâ
Sâlik olmaz ol kişi bilmese hacc ü zekât
1107/2

Divân’da tasavvufî anlamda “Hakk’a ermek için yapılan manevî ve rûhî yolculuğu”⁵⁷ anlatan hac mefhumu bir beyitte hacc-ı ekber yani kurban kesilmesi gereken hac çeşidiyle anılmıştır. Feyzî, hacc-ı ekber yapıp kendi can kumaşını satmaktadır.

Hacc-ı ekber ideriz Ka‘be-i maşşûdı görüb
Kâle-i cân şâtarız degmez yine mîna gibi

1062/2

2. Hacı:

Hac ibadetini yerine getiren kişiye hacı denir. *Divân*’da iki beyitte çoğulu huccac kullanılmıştır. Kâbe’ye varmak kolay değildir. Hacılar ancak sa’y (gayret) ile Kâbe’yi bulabilirler.

⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 212

Sa‘y ile bulur Ka‘be-i maqşūdını Huccâc
Dür olma yolundan ulu der-gâhı severseñ
552/3

Sevgilinin yüzü ve huzuru için teşbih unsuru olan Kâbe’yi hacılar üryan tavaf eder. Âşık da sevgilinin vaslının hevesiyle üryan kalabilir. Burada üryan kalmak, hacıların dünyaya ait şeylerden sıyrılması, normal zamanlarda helal olan davranışlarını haram kılması ve dikişsiz ihram kıyafetini giymesi anlamındadır.

Vaşluñ hevesiyle nola ‘üryan kalursam
‘Üryan tavâf itmededir Ka‘be’ i huccâc
102/3

3. Kâbe:

Kâbe, mevkiine Hz. Âdem’le birlikte indirilip sonra Tufan hadisesinde Cennetteki yerine alınmıştır. Bir beyitte bu inanişâ işaret edilerek Kâbe’nin gökte de olduğu söylenir.

Birisi beyt-i muqaddesdir birisi beyt-i İbrâhîm
Bu iki beyt-i zî-şānuñ biri yerde biri gökde
873/3

Divân’da, “Kâbe ve Kâbe-i Maksûd” isim ve tamlamalarıyla işlenir. Kâbe’yi, Allah’ın Halîli (Hz. İbrâhîm) bina etmiştir (138/2). Sevgilinin hüsnü, güzelliği Kâbe’ye benzetilir (473/2). Âşıklar için vuslat Kâbe’dir ve gönül koçları sevgilinin huzurunda kurban edilmeye hazırdır.

‘İd-i vuşlat Ka‘be-i maqşūd imiş ‘âşıklara
Kebş-i diller yolına cān virmege âmâdedir
153/3

Kâbe, tasavvuf da Hakk’ın huzurudur. Hakk’a ermek için de çok çeşitli aşamalardan geçmek gerekir. Beyitlerde Kâbe’ye ancak gayret ile ulaşılabacağı (12/4), ancak âşıklar gayret ettikçe muhabbet elçisinin önlerinde rehber olacağı ifade edilir.

Sa‘y eyledikçe Ka‘be-i maqşūda ‘âşıkān
Hergiz önünde peyk-i muhabbet delîl olur
306/4

Muhammes (5’li) bir gazelde Kâbe’nin örtüsünün siyah olmasına telmihte bulunulur. Peygamber’i medh eden bu gazelde Peygamberin zülfünün yüzünü örtmesi ile, şeyh ve şabın yas ile Kâbe’nin örtüldüğünü sanması konu edilir (1102/1).

4. İhram:

Divân'da "ihram-ı aşk, ihram-ı gam, ihram-ı şeriat" tamlamalarıyla işlenir. Kâbe'yi görmek isteyen âşık önce şeriat ihramını giymelidir.

Ey Ka'be-i maşûdumu görsem diyen 'âşık
Evvel alagör eynüñe iħrâm-ı şerî' at
82/3

Âşık, sûfilerin hırkası gibi gam ihramını giymiştir.

Bize 'arz eyleme ey hoca kabâsın dehrüñ
Giydik iħrâm-ı gamı hırka-i peşmîne gibi
1062/3

5. Tavaf:

Tavaf, hacıların usulüne göre Kâbe'nin etrafında yedi defa dönmesidir. Beyitlerde tavaf, sevilenin vuslatına ermek ve onunla hemhâl olabilmek anlamında benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Müşkil oldı Ka'be-i vaşluñ tavâf itmek bize
Ey Hâlîlim cân virir yoluñda yârân toptolu
838/4

Bir kere tavâf itmek için Ka'be-i vaşlı
'Üryân olurum yâr ile iħrâmı görünce
901/4

E. ZEKÂT:

Zekât, *Divân*'da üzerinde fazla durulmayan bir konudur. Musammât (6' lı) bir gazelde hacla birlikte anılır (bkz. Hac). Bunun dışında iki beyitte sevgili ile ilgili olarak kullanılır. Güzellik, sevgiliye Allah'ın bir lutfudur ve şükürünü göstermek için zekâtını muhtaçlara vermelidir. Feyzî, sevgilinin güzelliğinin zekâtına en muhtaç bir fakirken, sevgili nâ-sezâ rakibi hadsiz lutflara layık görmektedir.

Zekât-ı hüsnüne muhtâc iken ben efkâr-ı aħkâr
Raķîb-i nâ-sezâyı kıldı bî-hadd luţfa şâyeste
909/4

Naķd-i hüsnünden zekâta ihtiyâcım var iken
Büseler ihsân ider aġyâra bayrâm günleri
1026/2

III. EF'AL-İ MÜKELLEFİN

Ergenlik çağına gelen akıllı sahibi insanlara mükellef denir. Mükellef, dinin emirlerini yapmak ve yasaklarından sakınmakla yükümlüdür. Beyitlerde mükellefin fiillerinden “farz, vacib, müstehab, mübah ve haram” zikredilmiştir.

Dinimizce, yapılması kesinlikle emredilen şeye farz denir. Feyzî bir beytinde, bu zamanda sırrı saklamanın yârâna farz olduğunu söyler. Bu sebeple de aşk sırrını gönlünde canı gibi saklamaktadır.

Râz-ı ‘aşkı dilde pinhân eylerim cânım gibi
Fî zamâne sırrı hıfz etmek olur yârâna farz
433/4

Bir beytinde de Yezid’e benzettiği ağyarı Kerbela hakkı için öldürmek istemektedir. Bunun için, boynuma farz olsun diyerek fırsatı kaçırmayacağına yemin eder.

Kerbela hakkı Yezîd ağyar öldürsem gerek
Furşatın fevt eyleyemem olsun şehâ boynuma farz
434/4

Feyzî, gaflet uykusundan uyanmayı öğütlediği bir beytinde; muhabbet ayininde farz ve müstehabın, safa ve rahatı terk etmek olduğunu söyler.

Hâb-ı gâfletten uyân terk it şafâyı rahatı
Budur âyîn-i muhabbet içre farz (u) müstehab
60/4

Müstehab, Peygamber’in bazen yapıp bazen yapmadığı, dinimizce güzel sayılan davranışlardır. Âşığa, sevgilinin dudaklarını gördükçe her zaman kırmızıyı anlatmak müstehab olacaktır.

Bezm-i meyde hem-demim mihr-i ruhuñdur rây-gân
Nakl-i la‘ lûñ leblerüñ gördükce her dem müstehab
46/3

Mükellefin yapıp yapmamakta serbest olduğu davranışlara mübah denir. Feyzî, bir beytinde kendi zamanında dini dünyaya değişmenin mübah sayıldığı yani dünyanın dine tercih edilir bir hale geldiğini söyler.

Dîni dünyâya degişmek ola halk içre mübâh
Sûk-i sultânide kıymet bulmaya zırh (u) silâh
1179/4

Dinimizce yapılması kesinlikle yasaklanan şeye haram denir. Feyzî, daha önce mahşer bahsinde de geçtiği gibi Allah'ın günahlarını affetmesini dilediği bir beytinde haram ve günahının çokluğundan bahseder.

Ḥudā taḫşīrūñni ‘afv eyleye Feyzî senüñ yoḥsa
Ṭutar mahşer yirin ḥaram (u) günāhuñ bīc-ender-bīc
105/5

Feyzî'ye bu koca karı dünyanın safası haram olmuştur (146/4). O ay yüzlü sevgiliyi yıldız gibi sadece gam gecesinde görmekten, ağlamaktan kızarmış gözlerine uyku haram olmuştur (150/3). Sevgili, âşığı zülfünün gecesinin hevesiyle Mecnun gibi sahraya salmış ve uykuyu haram eylemiştir.

Mecnūn-şıfat leyle-i zülfi hevesi ile
Şaḥrāya şalub ḥābı ḥarām eyledi ol şūḥ
124/3

Feyzî ağyarı öldürebilmek için, bunun caiz olduğuna dair fetva istemektedir. Caiz, işlenilmesine müsaade edilen, olabilir deneni fiillerdir. Fetva ise müftü tarafından verilen şer'i hüküm veya karardır.

Yezīd aḡyāruñ ey Feyzî dilersenḡ ḡatline fetvā
Geline fırsatı cā'izdir öldür çār-mezhebde
865/5

Geçer gönlümden ey müfti benim aḡyarı öldürmek
Mührde ḡatli cā'izdir diseñ fetvāya gelmez mi
1086/3

IV. SŪRE VE AYETLER

Divān'da sure ve ayetlere sık sık yer verilir. Kimi zaman bir sure sadece adı zikredilerek ya sevilen için bir benzetmeye konu olur ya da o surenin hürmetine, Allah'tan yardım dilenir. Kimi zaman da beyitlerde iktibas ve telmih yoluyla ayetlerin meali veya tefsiri niteliğinde söyleyişlere yer verilir. Bu sure ve ayetlerin belli başlılarını aşağıda verilmiştir:

Çün ibtidā-yı kitāb oldı saṭr-ı Bismi'llah
Oḡurlar ānı kemāl ehli ḡasbeten li'llah
4/1

Gelmesün yok yere hiç semtime şeytânü'r-racîm
Umarım bendesini hıfz ide Raḥmānū'r-raḥîm
727/1

Muşḥaf-ı ḥüsnüñ tefe' ül eyledi Ya' kûb-ı dil
Ḥüsn-i ḥaṭṭla sûre-i Yûsuf göründi fâlimuz⁵⁸
360/3

'Adû-yı nefis-i emmâre esîr itdi beni ancaḡ
Bi-ḥaḡḡın sûre-i Ṭahâ selâmet isterim Ḥaḡḡ' dan⁵⁹
758/2

Yazılmış muşḥaf-ı ruḥsârûñ üzre sûre-i ve'n-Nûr
Sezâdır ḥaşra dek dâñâ iderse şerḥini tefsîr⁶⁰
168/2

Yazılmış muşḥaf-ı ḥüsnünde evvel saṭr-ı bismi'llah
Ḥabîbim nâm-ı pâküñ sûre-i Yâsin ve Ṭâha' dır⁶¹
190/2

Envâr ile pürdür dün (ü) gün mekteb-i 'irfân
Eṭfâl-i cihân sûre-i Raḥmân oḡduḡça⁶²
918/2

Muşḥaf-ı ḥüsnünde ḡaşuñ şusar Bismi'llah der
Kâkülüñ ve'l-Leyl yüzüñ sûre-i ve'l-Mürselât⁶³
93/3

Cebîñüñ ve'd-Ḍuhâ kâkülürüñ ve'l-Leyl oḡur âşıḡ
Yüzüñ ve'n-Nûr şadruñ sûre-i Innâ Fetaḡnâ' dır⁶⁴
190/3

Anuñ ḥaḡḡında Ḥaḡḡ bir sûre nâzil eyledi maḥşûş
Müfessir eylemez tefsîr-i âlâ "leyle-i Ḳadr"⁶⁵
1042/2

Ḥudâvendâ müyesser ḡıl bi-ḥaḡḡın sûre-i İḡlâş
Bu 'abd-ı pür-ḡuşûra sen ḡulûş-ı ḡalb ile iḡlâş⁶⁶
425/1

⁵⁸ Yûsuf, 12. sure olup, 111 ayettir.

⁵⁹ Tâ-hâ, 20. sure olup, 135 ayettir.

⁶⁰ Nur, 24. sure olup, 64 ayettir.

⁶¹ Yâ-sin, 36. sure olup, 83 ayettir.

⁶² Rahman, 55. sure olup, 78 ayettir.

⁶³ Mürselât, 77. sure olup, 50 ayettir.

⁶⁴ Duhâ, 93. sure olup, 11 ayettir. Leyl, 92. sure olup, 21 ayettir. Fetih, 48. sure olup, 29 ayettir.

⁶⁵ Kadir, 97. sure olup, 5 ayettir.

⁶⁶ İhlâs, 112. sure olup, 4 ayettir.

Dehānuñ sırrıdır ancak “fe sübhān’ ellezī esrā”
Lebündür sūre-i Kevşer bi-ḥaḫḫın Kibriyā cānā⁶⁷
9/6

Emr-i künle aḥsen-i taḫvīm iḥsān olmuşuz
“Men ‘aref” sırrın bulub erbab-ı ‘irfān olmuşuz⁶⁸
354/1

Dād-ı Ḥaḫḫ’ dır böyle bir ḳalb-i selīm olmak baña
Ḥaḫḫ-ı ‘ālem içre bu resme ḫalīm olmaḫ baña⁶⁹
20/1

Bilürüz “naḥnü ḳasemnā” daki ḳismetlerimiz
Varlığa ḫurrem olub yoḫluğa maḫzūn degiliz⁷⁰
331/3

Çün buyurdu Kibriyā “lā-taḫnatū min raḫmeti”
Kesmesün Ḥaḫḫ’ dan ümīdin baḫr-ı ‘iṣyānım diyen⁷¹
795/3

Sālik-i rāh-ı ḫaḫḫat ḳıl beni biñ cān ile
Çün buyurduñ ḳullara “ḫazā şırāṭü’l-müstakīm”⁷²
735/2

Yā İlähī ḫürmeti çün “ḳul ḫüva’llah-u eḫad”⁷³
Pāk şıbyānuñ du‘āsın der-gehüñde itme red
Bir bölük sâ’ illeriz geldik ḳapuña lā-yu‘add
Raḫmetüñle ḳullaruñ şād eyle Allah’ım meded
1176/1

“Len terānī” sırrına vār ise maḫrem ibtidā
Tūr-i Sīnā’ da hemān Mūsā Kelīmu’llah’ dır⁷⁴
215/3

“Seḳāḫüm rabbuhüm” sırrın şaḳın nā-dāndan şorma
Anı bezm-i ezel ehl-i kemāle düş olandan şor⁷⁵
198/2

⁶⁷ İsrâ, 17. sure olup, 111 ayettir. Kevser, 108. sure olup, 3 ayettir.

⁶⁸ “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” Tin 95/4.

⁶⁹ “Ancak Allah’a kalb-i selīm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).” Şuarâ 26/89.

⁷⁰ “Biz taksim ettik.” Zuhuf 43 /32.

⁷¹ “(Allah’ın) rahmetinden umut kesmeyiniz.” Zümer 39/53.

⁷² “Bizi doğru yola ilet” Fâtihâ 1/6.

⁷³ “De ki Allah birdir.” İhlâs 112/1.

⁷⁴ “Sen beni göremezsin.” A’raf 7/143.

⁷⁵ “Rableri onlara içerir.” İnsân 76/21.

Baħr-i ‘iřyānım velī sensin Şefi’ül-müznibīn
Mufahħar-ı gün (ü) mekān Raħmeten li’l-‘ālemīn⁷⁶
Nām-ı pākūñ çün didi Ĥaħħ şādıķu’l-va’’dül-emīn
Cebīn üzre dest-i ķudretle Ĥudā yazmış hemīn
Hazā Cennātü ‘Adnīn fed-ħuluhā ĥālidīn⁷⁷
Umūrum bu sırra mażħar ola bu ‘abd-ı řaġīf
1141/3

Kim ocaġ-ı ‘aşķuña ķayd itse nāmın lā-cerem⁷⁸
“Āyet-i naşru’n-minallah” yazılır sancaġına⁷⁹
895/5

Dergehūnde bir bölük sā’illeriz merd-i ġarīb
‘Arz-ı ĥācāt itmege geldik ķapuña yā Mūcīb
Yā İlāhī ĥürmeti çün āyet-i Fethūn ķarīb⁸⁰
Mořkov’ uñ fethīn kerem ķıl ehl-i İslām’ a nařīb
1175/1

El-meded ey nām-ı Raħmānū’r-raħīmūñ řāħībī
Bā-heme āyāt-ı Kur’ān-ı Kerīm’ uñ řāħībī
Tā’ib-i müstaġfir ķalb-i selīmūñ řāħībī
Şābit olmuř bunca aħķām-ı ķadīmūñ řāħībī
Cümle-i levħ (ü) ķalem ‘arř-ı ‘azīmūñ řāħībī⁸¹
Ĥūr (u) ġılmān (ü) melek-i dārū’n-na‘īmūñ řāħībī
1167/1

V. HADİSLER

Peygamberimizin söz, fiil ve takrirlerine hadis denir. şair, *Divān*’da hadislere ayetler kadar yer vermemiştir. *Divān*’da geçen birkaç hadis iktibas yoluyla ve Arapça olarak verilmiştir. Farklı olarak sadece bir gazelde telmih tercih edilmiştir.

Nefsinde bilür “men ‘aref” esrārını ol kes
Feth olmaya mı hiç aña ebvāb-ı ĥaķīķat⁸²
83/3

⁷⁶ “Ey Muhammed biz seni ancak ālemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiyā 21/107.

⁷⁷ <<Bu, Adn Cennetleridir ebedī olarak oraya girin >> anlamına gelen bu mısra tam bir ayet metni olmayıp farklı yerlerde benzer ifādelerle müminlerin cennete gireceklerinin ve orada ebedī olarak kalacaklarının anlatıldığı ayetlere telmihte bulunulmuştur. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: Nahl 16/31, Ra’d 13/23, Tāhā 20/76, Fātır 35/33.

⁷⁸ “Şüphesiz...” Ĥūd 11/22, Nahl 16/109.

⁷⁹ “Allah’ tan yardım vardır.” Saff 61/13.

⁸⁰ “Yakın bir zafer vardır.” Saff 61/13.

⁸¹ “...O yüce Arş’ın sahibidir.” Tevbe 9/129.

⁸² “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” Aclūnī, *Keřfü’l-Hafā*, c. II, Beyrut 1351, s. 262; Hadis Nu: 2532.

Bilmezler “mütû kâble en temûtü” sırrını
Anlamaz ma‘na-yı haşr u neşr ba‘ş (ü) inbi‘âş⁸³
97/3

Gayret-i İslâm’ı çek ‘âkil iseñ haşra dek
Fışk ile ‘ömrüñ geçerse çekme beyhüde emek
Kadrini a‘lâda buldı cehd ile ins ü melek
“Künt-i kenz” oldı kamu maḥlûḫ devrâna mihek
Luḫ-ı Ḥaḫḫ’ dan iste dâ’im müstecâb olsun dilek
Maḥrem-i esrâr-ı Ḥaḫḫ ol fetḫ ola her müşkilât⁸⁴
1107/4

Nûr-ı Maḥmûd oldu ḫandîl içre mevcûd ibtidâ
Cümleden evvel yarattı ânı Ma‘bûd ibtidâ
Ḫıldı nezzâre o nûr-ı pâke bir kez Kird-gâr
Girdi ḫâvus şekline ol nûr-ı Maḥmûd ibtidâ⁸⁵
7/1

VI. DİĞER DİNÎ MEFHURLAR

A. Mİ’RÂC VE Mİ’RÂCLA İLGİLİ MEFHURLAR:

1. Mi’râc:

Mi’râc, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin on ikinci senesinde, Recep ayının yirmi yedinci gecesi, Mekke’deki Mescid-i Haram’dan Kudüs’deki Mescid-i Aksa’ya oradan Sidre-i Münteḫa’ya ve oradan da Arş’a yükselip Allah ile görüşüp dönmesi mucizesidir.

Beyitlerde, Hz. Peygamber çeşitli sebeplerle anılırken Mi’râc mucizesine sahip olması üzerinde durulur.

Ḫanı ol Şâḫib-i Mi‘râc-ı Resûlü’ş-şâḫaleyn
Ḫanı ol Aḫmed ü Maḥmûd Ḥabîb-i Mevlâ
17/6

Yanmağa şâyeste görme nâr-ı dūzaḫda beni
El-amân ey Şâḫib-i Mi‘râc-ı Ḥayrû’l-Mürselîn
826/4

⁸³ “Ölmeden önce ölünüz” Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 291; Hadis Nu: 2669.

⁸⁴ “Bilinmeyen bir hazine idim. Bilinmeyi diledim ve kâinatı yarattım.” Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 132; Hadis Nu: 2016.

⁸⁵ “Allah’ın ilk yarattığı nur benim nurumdur”, Aliyyü’l-Kârî, Şerḫü’ş-Şifâ, c. I, İstanbul 1307, s. 505.

Cihanın Fahri'nin, Mi'râc'ta Mevla'yı gördüğü nakledilir, fakat O'nun dışında hiçbir göz Mevla'yı görmemiştir.

Naql olur Faḫr-i Cihân gördi ŧeb-i Mi' râc' da
Nev' -i âdemde daḫı Mevlâ' yı bir göz görmedi
1091/2

2. Sidretü'l-Müntehâ:

Sidretü'l-Müntehâ, Hz. Cebrâil'in makamıdır. Mi'râc'da Cebrail, Sidre'ye kadar Peygamber'e rehberlik etmiştir. Beyitlerde sadece sevgilinin boyu için teşbih unsuru olarak kullanılır.

Vücûduñ zâhir (ü) bâḫın meger Yâsin ü Ṭâhâ' dır
Ḳıyâmet ḳâmetüñ Ṭübâ veyâḫud Müntehâ cânâ
9/7

Ey melek olmaz ser-i küyuñ gibi me'vâ bize
Ol ḳıyâmet ḳâmetüñdir Sidre vü Ṭübâ bize
949/1

3. Ferş-'Arş:

Sözlük anlamı “döşeme, yayma, yaygı, halı, yeryüzü” olan ferş, mahlûk (cisimler) âlemini ifade eder. Sözlük anlamı “çardak, kafes, çatı, dokuzuncu gök, taht” olan Arş ise, zâtî tecelli makamıdır.

Ferş kavramına beyitlerde rastlanmaz. Arş ise, beyitlerde göğün arş kısmı ile altındaki kürsü anlamında “arş (u) kürsî” terkihiyle ve göğün en yüksek tabakası anlamında “arş-ı a'la, arş-ı azim, arş-ı muallâ” terkihiyle anılır.

Feyzî, Allah'tan duaların kabulünü istediği bir gazelinde “arş ve kürsî” ‘den bahseder.

Müstecâb eyle du' âmız ḫür (u) ğılmân ḫürmeti
' Arş (u) kürsî Cennetü'l-Firdevs Rıdvân ḫürmeti
Zât-ı pāküñ biñ bir aduñ nür-ı Kur'ân ḫürmeti
Raḫmetüñle ḳullaruñ ŧâd eyle Allah' ım meded
1176/2

Divân'da konuyla ilgili ŧunlar söylenir:

Allah, arş-ı azîmin sahibidir (1167/1).⁸⁶ Allah, Ahmed (Hz. Muhammed)'in nurunu yarattığında arş ve kürsî yoktu (7/4). Dört unsurdan yaratılmış olan insan vücudu “arş-ı a'lâ”dır (138/1, 804/2). Feyzî, kanaat mülkünün padişahı olduğundan beri hakanlık tacı, arş-ı a'lâyâ dikilmiştir (358/5). Sevgilinin ettiği cefadan boyu bükülen Feyzî, âh okunun arş-ı muallâdan geçmesinden korkmaktadır (797/3). Sevgilinin güzelliğinin vasfı arşa çıkarılsa yeridir (69/5, 193/5, 340/4).

Vaşf-ı hüsnün Feyziyâ ‘ arşa çıkarsam var yeri
Çanı sulţânım gibi bir nesl-i pâk (u) hoş-ñitâb
49/5

B. HAYAT VE ÖLÜM:

Feyzî Efendi Divânı'nda hayat ve ölüm mefhumları üzerinde çok fazla durur. Özellikle hayat mefhumu “nakd-i hayat, sermaye-i hayat, nakd-i ömr, bâr-ı ömr, berg-i ömr, dâne-i ömr, kâle-i ömr, devlet-i ömr, hayat-ı cavidan, ab-ı hayat” isim ve tamlamalarıyla çokca zikredilir. Görüldüğü üzere hayat kelimesi yerine daha çok ömr kelimesi kullanılır.

Hayat, dirilik ve canlılık anlamına gelir ve insanın doğumuyla ölümü arasında geçirdiği zamanı kapsar. Feyzî, insana verilen bu zamanın bir nakit olduğunu ve boşa sarf etmemek gerektiğini söyler. Ona göre, nihayetinde tükenecek olan bu ömrü kazançlı bir yatırım olan hayır ve hasenat için harcamalıdır.

Nîk sermâyedir insân olana naqd-i hayât
Almasa âñir elinden anı cellâd-ı memât

Ey gönül yok yire şarf eyleme bâr-ı ‘ ömrüñ
Kâr (u) kesbüñ ola bu dehrde hayr (u) hasenât

‘ Ömr-i Nûh olsa dañı müddet-i ‘ ömr-i insân
Yine Tûfân-ı ecel’den bulmaz kimse necât

72/1, 2, 3

Âdem (insanoğlu)'in hayat nakdinin hazinesi vücuttur. Binlerce fayda dileyen bu hazineyi saklamalıdır (139/1). Âlemde ömr gibi bir zaman boşa geçmemelidir (77/2). Hayat insana verilen bir nakit ise, âlem çarşısıdır ve insan da bu çarşının tüccarıdır. Feyzî, bu tüccarı hayat nakdini, âlem çarşısında boşuna harcamaması yolunda uyarır. Bu, insana fayda vermeyen beyhude bir masraftır.

⁸⁶ Tevbe 9/129 (Bkz. Ayetler).

Tehî şarf eyleme naqd-i hayâtı sũk-i 'âlemde
Saña ey hâce virmez fâ'ide beyhûde maşraf hic
105/2

Feyzî'nin uyarılarının yanında, hayat nakdini harcayacağımız yerler konusunda bize tavsiyeleri de vardır. Allah'ın Vedûd isminin zikri insanın ömründeki karıdır.

Beyhûde şarf itme meded 'ömri her yire
Kârũn ola müdâm şekk dilde yâ Vedûd
139/2

Birisi de marifet, hüner tahsilidir. Feyzî'ye göre, hayat nakdi hüner tahsiline sarfedilmelidir. Çünkü hünersiz adama hatab (odun) derler (159/4). Marifet insana âlemde hakikat ve tarikatı kazandırır.

Şarf it dün (ü) gün ma'rifete naqd-i hayâtı
Kesbũn ola 'âlemde haқиkatle tarikat
85/2

Bir diğeri ise aşktır. Feyzî, hayat nakdini aşk badesine değişir (89/5). Ölü gönüller aşk derdinin içinde hayat bulur (93/1). Alçak dünyada hayat nakdini aşk kumaşına değişmez isek nakitlerimiz elden zayi olur.

Kâle-i 'aşka değiş naqd-i hayâtı denide
İtme beyhûde telef zayı' olur elden nuқũd
137/2

Sevgili, vuslat kumaşı karşılığında aşığın hayat nakdinin alındığı bir bayram pazarı kurmuştur.

Kâle-i vuslat için virsen nola naqd-i hayât
Қurdı maһbũb-ı zamâne böyle bir pazard-ı 'id
128/3

Feyzî, ise bir beytinde vuslatı karşılığında hayat nakdi alan bu güzele "ömrünün devleti artsın" diye duada bulunur.

Bu dil-i şad-çâkim alduñ destũne şâne mişâl
Olsun ey zũlf-i perişân devlet-i ömrũn mezd
142/4

Müsrifin ömür sermayesini sarf edip tükettiğini söylediği bir beytinde Feyzî, aşk inkarcısına nefeslerini israf etmediklerini belirtir. O nefesini yani ömrünü aşkı inkâr eden için boşuna sarf etmez.

İsrâf-ı nefes eylemeyüz münker-i ‘aşka
Sermāye-i ‘ömri dükedir şarf ile müsrif

482/4

Âşıklar, muhabbet yolunda hayat nakdini yârin vuslatının ümidi ile döküp saçarlar (212/3). Feyzî de hayat sermayesinin hepsini bir yere toplayıp, yarin ayağının toprağına sermiştir (140/4). Zaten sevgilinin vuslatı olmayınca Feyzî’ nin hazırı mezar kazancıdır.

Kāle-i vaşlından eylerse beni dil-dâr dūr
Neylerim naqd-i hayât-ı hazırım kâr-ı gūr

177/1

Hayat-ı cavidan (daimi hayat) ancak vuslat bayramı ile elde edilir (108/5). Sevgili, vuslat deminde âşıklara taze can bahşeder (119/3).

Bir kaç beytinde Feyzî’ nin ömür sermayesinin bitip tükenmesinden korktuğunu ya da boşa harcadığını düşünerek hayıflandığını görürüz. Feyzî, Ömür sermayesini yok yere geçirip, âlemde ziyana uğramıştır (100/4). Bazen ömrün tükenişi için feleğin değirmenini suçlar. Felek değirmeni Feyzî’ nin dâne-i ömrü (ömür tanelerini) öğütüp mahvetmektedir (645/5). Bazen de rüzgar, âlem bağında berg-i ömrü (ömür yaprağını) toprağa salmaktadır.

Berg-i ‘ömrüm hâke şaldıysa ‘aceb mi rüzgâr
Bâğ-ı ‘âlemde kişi benzer hâzan yaprağına

859/3

Kendi şiirini övdüğü iki beytinde Feyzî, şiirini hayat kaynağı gösterir. Onun söz şerbeti, gönlü hasta âşıklara hayat vermektedir (661/7). Âlem meclisine kelamı aşk ölüsüne hayat ve can veren Feyzî gibi bir İsrâf-ı nefes gelmeyecektir.

Kelâmuñ mürde-i ‘aşka hayât (u) cân verir Feyzî
Bu bezm-i ‘âlem içre sen gibi ‘İsrâf-ı nefes gelmez

363/5

Ölüm mefhumu ise beyitlerde “merg, mevt, rahmet-i mevt, bâde-i mevt, küştigîr-i mevt, küştigîr-i ecel, maraz-ı mevt, tûfan-ı ecel” isim ve terkipleriyle anılır. Müseddes (6’lı) bir gazelinde ölümü, rahmet olarak vasıflandırır. Kimse dünyada kalıcı değildir ve ölüm rahmetinden kurtuluş yoktur (1134/2). Bu fânî mecliste makamı alçak ya da yüksek herkes, dehrin sakisinin elinden müddet bâdesini içecektir.

Bezm-i fânide içre bâde-i müddeti herkes
Sâki-yi dehrüñ elinden gerek a‘ lâ (vü) ednâ

17/3

Her derde deva bulan Lokman ölüm hastalığına deva bulamamıştır (bkz. Lokmân Peygamber). Ölümün misafirliğine hazır olmalıyız. Çünkü bu misafirin gıdası ancak “can”dır.

Hâzır ol ey dil ecel bir gün saña mihmân ola
Gâfil olma aç gözüñ ancak gıdâsı cân ola
927/1

Feyzî, bir kaç beytinde ölümü yenilmez bir pehlivana benzetir (17/4, 100/2, 481/1). Ölüm pehlivanı karşısında kahramanlar bile zayıf kalmaktadır.

Gırra olma kuvvet-i bâzûya ey merd-i harîf
Küşti-gîr-i mevt elinde kahramân oldu za‘îf
481/1

Divân’da, ölü ve ölüm mefhumları ile aşk arasında bağlantılar kurulur. Bir beyitte “aşk ölüsü” tabiri kullanılır. Âşık için sevgili uğruna can vermek kolaydır fakat dünyada aşk ölüsünü yıkayacak biri bulunmaz.

Cân virmek cânıma minnet o şüh-ı nâza lîk
Meyyit-i ‘aşkı bulunmaz dehrde deyyâr-ı yûr
177/2

Sevilenin muhabbeti (76/2), nazı (188/2), gamzesi (816/2) âşığın canına kasteder, öldürücüdür. Ama âşık yüz bin canı olsa hepsini sevgili ile iki çift sohbet edebilmek için feda etmeye hazırdır.

Yolunda var ise cânım eger yüz biñ fedâ olsun
İşitem tek iki çift şöbet ol hünkârûñ ağzından
816/3

Âşık ölse bile, kabri üstündeki çimenler sevgiliyi zikredecektir (683/6). Zaten sevgili boşuna âşıkları gam okuyla korkutur, bela erbabı ölümden çekinmez.

Tîğ-ı gamuñ ‘uşşâka tehî itme havâle
Erbâb-ı belâ şanma ölümden hâzer eyler
156/4

Bir beytinde ise sevgiliyi uyarır; sevgili âşığın canına kastetmekten korkmalıdır, çünkü ne kadar âşık katili varsa ettiğini bulmuştur (328/3). Sevgili, âşığı her zaman cefası veya ayrılığı ile öldürmez. Bazen de sevgiliden gelen ufacık bir lutuf ile “sevinç ölümü” gerçekleşir. Âşığın canının burnuna sevgilinin zülfünün kokusu gelince âşık “şâd-ı merg” olur.

Enf-i cāna bŷy-ı zŷlfŷn geldi oldum ŷād-ı merg
Kerem olunca bezm-i meyde itdim ol sırrı gŷŷā
11/3

C. CİN, PERİ, DEV:

Divān'da dŷnyanın dŷrt mahlŷkla sŷlendiđi sŷylenir: Cin, peri, hayvan ve insan.

Mŷzeyyen oldı bu dŷnyā bu dŷrt maħluđla el'ān
Biri cinn biri perī biri hayvān biri insan
772/1

Cinler, gŷzle gŷrŷlemeyen ruhānī varlıklardır. Çeŷitli ŷekillere girip gŷrŷnebilme, gŷç iŷleri yapabilme yetenekleri vardır. Ateŷten yaratılmıŷlardır.⁸⁷ Cinler beyitlerde, genellikle insanlarla birlikte anılır. Kur'ān-ı Kerīm'de cinlerin ve insanların Allah'a kulluk için yaratıldıđı⁸⁸, onlara ayetleri anlatan elçiler gŷnderiŷildiđi⁸⁹ ve cehennem cinler ve insanlarla doldurulacađı⁹⁰ ifade edilmektedir. Bu sebeple Feyzī, cinlerin ve insanların daima Allah'ın rahmetini umduklarını sŷyler.

Yā Rabb kerem it feyzŷnī bu Feyzi-i zāra
Umar dŷn (ŷ) gŷn raħmetŷnī cinn-i ve'n-nās
387/5

Feyzī, ayrılık derdinden bir an azade olmamıŷtır, gizli sırrını cinler ve insanlar, hass u ām (herkes) duymuŷtur (427/1). Kederli olan bir tek Feyzī'nin gŷnlŷ değildir. Vahŷi hayvanlar, kuŷlar, yılanlar ve karıncalar, insanlar ve cinler, baŷtan ayağa hepsi kederlidir (646/2).

Bir beyitte insanın, tŷm bu yaratılmıŷlar arasında ŷstŷnlŷđŷ vurgulanmıŷtır. Vahŷi hayvanlar, kuŷlar, cinler ve periler olmazsa olmaz. Lakin bŷtŷn ālemin sırrları ādem (insan)'dedir.

Vahŷ (u) şayr cinn (ŷ) perī olmasa olmaz velī
Cŷmle 'ālemde ħıŷāl-i sırr-ı mā Ādemdedir
218/4

Peri, genellikle sevgilinin gŷzel ve latif oluŷunu anlatmak için teŷbih unsuru olarak kullanılır. Beyitlerde "peri, peri-meŷreb (peri yaradılıŷlı), peri-ruhsar (peri yanaklı), peri-peyker (peri yŷzlŷ)" isim ve terkipleriyle iŷlenir. Sevgili latif yaradılıŷı ile insan olamaz.

⁸⁷ Sŷleyman Ateŷ, *İnsan ve İnsaniŷtŷ Ruh/Melek/Cin/İnsan*, 3. bs., Yeni Ufuklar Neŷriyat, İstanbul 1995, s. 35.

⁸⁸ Zāriyāt 51/56.

⁸⁹ En'ām 6/130.

⁹⁰ Hŷd 11/119.

Ol perî erbâb-ı ‘aşkın sırrına mahrem degil
Var ise ey hoca ol cism-i laîf âdem degil

638/1

Feyzî, sevgili için sıkça peri kelimesini kullanır (21/5, 40/2, 61/4, 87/4, 160/4, 180/1, 193/3, 213/2, 917/1, 6, 1027/4, 1083/7). Sevgili için bazen de peri yanaklı (199/1), peri yüzlü (37/3, 92/1, 173/3, 188/5, 203/5, 915/1), peri yaradılışlı (68/5) denilir.

Dev mefhumu ise, genellikle Hz. Süleyman’la birlikte, dîv ya da ehremen adıyla, iktibasen kullanılır. Hz. Süleymân’ın yüzüğünü çalan dîv, hilekârlığı ile ağyar için teşbih unsuru olur (bkz. Süleymân Peygamber).

Hâtem-i hüsn ile hayfâ ol Süleymân-ı zaman
Var iken ben mûrî bir dîvün kucağında yâtur

180/4

Ç. ŞEYTAN:

Şeytan, beyitlerde “Azâzil, İblîs, Vesvâs, İblîs-i la’în, İblîs-i merdûd, İblîs-i tevlek, Şeytan-ı la’în, Şeytanü’r-racîm” isim ve tamlamalarıyla anılır.

Allah, Hz. Âdem’i yaratıp, meleklerle secde etmelerini emrettiğinde, bütün melekler secde ettiler. Fakat İblis secde etmedi ve Cennetten kovuldu. Yeniden diriliş gününe kadar insanları yoldan çıkarmak için mühlet isteyen şeytan, o günden itibaren “Şeytanü’r-racîm” olarak anılır. Feyzî Efendi, Kur’ân-ı Kerîm’de Hicr Suresi 28-48. ayetlerde anlatılan bu olayı *Divân*’ında şöyle anlatır:

Ğill-ı ‘aşkıdan oldu çün Âdem şafıyyu2llah emîn
Lâ-süccedü emrin buyurdu dağı Rabbü’l-‘âlemîn
Kât kât kıldı melekler Âdem’ e secde hemîn
Güş idüb baş egmedi bu emre İblîs-i la’în
La‘ nete şâyeste gördi haşra dek anı Mu‘în
Mâ-tekâddem didiler haqqında Şeytânü’r-racîm

1148/4

İblis-i merdûd, bütün melekler secde ederken kibirlenerek baş eğmemiştir (7/10). Allah, Hz. Âdem’i her şeyden üstün yaratmıştır, şeytan boş yere kibirlenir (348/4).

Bir kasidesinde ise, şeytan ile fitneci insanı karşılaştırır. Bir parmağının bile denizi bulandırmaya yettiğini söylediği fitnecinin yanına, şeytanın bile çekinerek geldiğini söyler (1279/9). Dehrin kadınlarının zehri cana o kadar yetmiştir ki, Vesvas (Şeytan) bile insanı bu şekilde kederlendiremez.

Kâr eyledi cāna semi bu zen-i dehrûn
Bu resme mükedder idemez âdemi Vesvās
387/3

Feyzî, Allah'tan Şeytan-ı la'în'in şerrinden, son nefesinde imanını korumasını ister (429/3). Bir beytinde de uyarır: Şeriatın rûkunlarından çıkan bir kimse, şeytana tabi olup yoldan çıkar.

Her kaçan bir kimse erkân-ı şerî' atden çıkar
Tâbi-i İblis olur zîrâ tarîkatden çıkar
290/1

D. GÜNAH VE GÜNAHKÂR:

Feyzî Efendi Divânı'nda, günah ve günahkâr konusunda pek çok beyit vardır. Bu beyitlerde sık sık, günah kelimesi yerine “ cürm, çirk, taksîr ve vebâl” kelimeleri, günahkâr kelimesi yerine “mücrim, abd-ı mücrim, abd-ı pür-taksîr ve ehl-i vebâl” kelime ve terkipleri kullanılır.

Feyzî, pek çok beytinde günahkâr olduğunu söyler ve pişmanlığını dile getirir. O, söz sanatında nâmı Feyzî olduğundan beri, sevdiği için çok günah etmiştir (748/7). Bir günah işleyen bin gün ah etmesi gerekirken O, bin günah işleyip bir gün ah etmediğine yanmaktadır (1253/Müfred). Günahını düşünüp yalvarmadığı için, seher vakitlerinde dergâha yüz sürmeye de yüzü yoktur (668/2). Ama günahının affı için Allah' a yakarmaktan başka çaresi yoktur.

Günâhım derdine yâ Rabb ricâdan ğayrı çârem yok
Derûnum içredir ' illet belî zâhirde yârem yok

Ben ol Feyzi-i gedâyım der-geh-i luţfuında yâ Rabb kim
Günâhdan ğayrı tahîrîr etdügüm aķ üzre kıaram yok
505/1, 5

Mücrime masiva değil rahmet gerekir. Bu sebeple Feyzî, gece gündüz Hudâ' nın feyzini diler (687/5). Feyzî, kerem sahibi şahın günahkar kuludur ve hata ile yaptığı günahlarının affını umar (728/1, 4).

Feyzî, ne kadar günahkar olsa da, hatta cürm ve günahı amel defterine sığmayacak kadar çok olsa da, Allah'ın rahmetinden ümit kesmez. Çünkü Allah “rahmetimden ümit kesmeyiniz (bkz. Âyetler)” buyurmuştur.

Der-gehüñden hâcetim ey Pâd-şâh-ı Zü'l-Celâl
Eyleme bu 'abd-ı pür-tağşîrûñi dūr-ı Cemâl

Defter-i a' mâle şıgmâz ettüğüm cürm (ü) günâh
Olmaya 'âlemde şâyed ben gibi bir bed-fi'âl

Çün buyurdun kullara "lâ-tağnatü min rahmeti"
Rağmetüñden bir nefes kesmez ümîd ehl-i vebâl

605/1, 2, 3

Feyzî'ye göre kişi günahını dünyada iken itiraf ederse "men aref" sırrına vakıf olur (485/3). Hızır gibi ab-ı hayvan içmek isteyen kişi, gayret edip hevanın cürmlerinin karanlığından geçmelidir (106/4). Rahîm (Allah), rahmet suyu ile çirk ve cürmü temizler (756/1). Kişi cürmü ile kendini Cehennem ateşine layık görmemelidir, çünkü Hakk'ın emri ile Cennet, mümini temizler (756/4). Hudâ'nın cürmü affetmesi için dilde "estağfiru'llah el-azîm" zikri olmalıdır. Günahını fikr eyleyen kişinin, günahları umman dahi olsa, Allah'ın rahmet denizi içinde yok olur (849/2, 5). Zâhidin isyanı ile kişiyi korkutması boşunadır. Çünkü iftitahteki yüz bin günahı yok etmektedir (117/4). Hem şefaata ve mağfiret (bağışlanma), mücrim ve asi kullar içindir (79/3). Mağşerde günahkâr kullara şefaata vardır.

Rûz-i mağşerde güneş-kâra şefâ'at vardır
Feyziyâ sen viregör rûh-ı Resûl' e şalavât

72/5

Feyzî, günahkâra cürmünü düşünüp gözyaşını gül suyu gibi yüzüne sürmesini, aşk buhurunu içinde şevk ile ateş gibi yanıp tütmesini öğütler (137/3).

Cürmüñi fikr eyle eşküñ şâç gül-âb-âsâ
Micmer-i 'aşk içre yân tüt şevk ile mânend-i 'ûd

137/3

Günahlar gönlü kirleten pas ve tozdur. İnsan gönül aynasını günah pasından temizlemelidir (552/5). Feyzî'nin nasihatı da budur.

Naşihatdir ancak kelâmım saña
Gubâr-ı güneşden dilüñ kıl temiz

326/2

Sevgiliye sitem ettiği bir gazelinde ise, sana âşık olan günahkâr olamaz, der ve sevgiliye kendisini ayrılık ateşiyle yakmasının hesabını sorar.

Üftâdelerüñ cürmi nedir saña efendim
Gel söyle güzel başuñ çün eyleme inkâr

Lâyık mı bizi ateş-i hicrünüle yaqarsın
Olmaz saña ‘ aşık olan ‘ âlemde güneş-kâr

171/2, 3

Feyzî, günahım boynuna diyerek kendisini çağırarak güzele gidecektir. Çünkü herkese kendi günahı yeter.

Günehim boynuna gelsün dimiş ol şüh baña
Varayım bari yeter herkese kendi günehi

993/3

E. TEVBE:

Tevbe, işlenmiş bir günah veya suçun bir daha işlenmeyeceğine dair verilen sözdür. *Feyzî Divânı*’nda tevbe etmenin önemi üzerinde durur. Kişi günahını itiraf etmedikçe Allah tarafından bağışlanmayacaktır.

Tevbe kıl cürmüni ‘ afv eyleye Raḥmân (ü) Raḥîm
Mu‘terif olmasa kesin cürmüne mağfûr olmaz

376/4

O da, kulluğunda hadsiz kusuru olduğunu söyleyerek tevbe eder (1117/1). Murabba’ tarzında yazılmış bir gazelinde ise, bu doğrultuda günahını itiraf edip, tevbe eder ve Allah’tan bağışlanmayı diler.

Aḥsen-i şüretde gerçi böyle insan olmuşum
Ma‘nide müstağırık-ı deryâ-yı ‘ işyân olmuşum
‘ Ömrümi şarf eyleyüb beyhûde sekrân olmuşum
Tevbe yâ Rabb itdügüm cürme peşimân olmuşum

Ḳul ḥaṭâsız olmaz elbet ey ‘ aṭâsı çok Kerîm
Sen ki Ğaffârü’z-zünûbsuñ daḥî Raḥmânü’r-raḥîm
Maḥv ider biñ cürmi bir estağfîr’ullahü’l-‘azîm
Tevbe yâ Rabb itdügüm cürme peşimân olmuşum

Çün buyurduñ kullara “lâ-taḳnatü min raḥmeti”
Destime bürhân idindim bu ḥiṭâb-ı ‘ izzeti
Umarım maḳbûl ola ‘ abd-ı faḳîrünüñ ḥâceti
Tevbe yâ Rabb itdügüm cürme peşimân olmuşum

Feyz-i luṭfuñla bu Feyzî kemteri kı́l feyz-yâb
Halk içinde tâ ki rüsvây olmaya yevmü'l-hisâb
Zât-i pâküñ hürmeti itme baña cebr (ü) ‘ itâb
Tevbe yâ Rabb itdügüm cürme peşimân olmuşum
1149/1-4

Tevbe kavramı, bazı beyitlerde içki ve kadınla birlikte zikredilir. Bütün âlem Feyzî'ye mey içme, güzel sevme dese de mühim değildir. Hakk Feyzî'yi tevbede sâbit-kadem eylemiştir (410/5). Feyzî güzel sevmez, mey içmez, tevbekâr oldu diye düşman ağıyar, yâri inandırmıştır.

Güzel sevmez mey içmez tevbe-kâr oldu diyü Feyzî
Yalânlar söyleyüb yâr ‘ adü ağıyâr inandırmış
419/5

Bir beytinde ise, mey içmeye tevbe eder: “Bir damla dahi içersen haram olsun, meyin günahını bilseydim gam mı çekerdim” der.

Bu bezm-i gâmda itmeyeyim ğayrı güşünü
Olsun hârâm tevbe içersen de kaçtre mey

Bilsem nedir günâh-ı mey ğam mı çeker idim
Ben zârı bu ‘ azâba sezâ eyleyen ne şey
985/1, 4

F. NUR:

Nur, Allah'ın Esmâü'l-hüsna (En güzel isimler)'sındandır. Kur'ân-ı Kerîm'de “Allah semâların ve yeryüzünün nurudur”⁹¹ buyrulur. Nur ismi, Allah'ın zâhir ismiyle tecelli etmesi, yani tüm eşyanın suretlerinde kendini gösteren ilâhî bir varlık olmasını karşılar.⁹² Allah'ın nuru yaratılmış her şeyde olduğu gibi insanda da mevcuttur.

Yazıldı levha-i ṭab‘ imda sırr-ı nûr-ı Hudâ
Müyesser olmağa tâ rü'yet-i cemâlu'llah
4/4

Bütün mevcudatın fahri Hz. Muhammed'in boyu baştan ayağa Hudâ nurudur.

Feyziyâ nûr-ı Hudâ' dır kâmeti ser-tâ-ka-dem
Fâhr-i mevcûdât serv-қadd-i Sulṭânım sâyesiz
348/5

⁹¹ Nur 24/ 35.

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 413.

Beyitlerde “Muhammedî nur” dan bahsedilir. Allah’ın ilk yarattığı şey Hz. Muhammed’in nurudur. Allah, önce Muhammed’i sonra Onun nurundan bütün varlıkları yaratmıştır. O âlemin yaratılış sebebi ve aslıdır (7/1-4). *Divân*’da, kimi beyitlerde Muhammedî nurun “gevher” olarak anıldığını görürüz. Cevher, madenlerin en safi ve kıymetlisi olarak nur için teşbih unsuru olur.

Feyzî aşağıdaki gazelinde Muhammedî nurun yaratılışını anlatır:

Bir şecer halk itdi Bārī ibtidā a’lā yeşil
Halk olundu ba’de-zīn kandīl-i nūr-efzā yeşil

Anda vaz’ itdi habīb-i nūrūnī bār-ı Hudā
Gerçi bir nūr-ı mücessem didiler ammā yeşil

Oldı yetmiş biñ yıl ol nūr o şecerde ber-çarar
Kibriyā halk itdi şoñra gevher-i yek-tā yeşil

Ol gevherden halk olundu bir baħr-ı kâ’ināt
Feyz-i Haħħ hāşıl ider.....

Şanmañ şun’ın ihātā eylemez ‘aql (vü) ‘ibād
Ravza-i Cennette icād eyledi Tübā yeşil

Sihrini ibtāl için Fir’avn-ı mel’ūnuñ ezel
Ezedhā oldı ‘aşā-yı hāzret-i Mūsā’ yı yeşil

Hüsne ma’rūr oldı tāvūs oldı Cennetten ba’id
Hilmle giydi libāsı tūtī-i gūyā yeşil

Feyziyā faħr-ı cihāna nisbetim izhār için
Bir ‘alāmetdir baña destār-ı müştesnā yeşil

640/1-8

Sevgili de güzelliği ile, Cenab-ı Kibriyâ’nın nuru olarak görülür.

Mürtefi’dir kadrüñ eflāk üzre ey hūr-ı cemil
Dinse haħķuñda sezā nūr-ı Cenāb-ı Kibriyā

38/2

Tecellî nuru beyitlerde çok sık kullanılan bir kavramdır. Sevilenin yüzü, tecellî nurunun doğduğu yerdir (49/2, 556/3, 786/2). Müstesna Nur (her şeyden üstün olan nur, Allah), sevgiliyi böyle yaratmıştır (996/3). Âşığın evi bu yüzden gün gibi aydınlık olmuştur.

Matla^ç -1 nūr-1 tecellīdir rūh-1 cānānemiz
Rūşen olmuşdur bu yüzden gün gibi kâşānemiz
358/1

Bir beyitte ise nurun kaynağı bizzat sevgili olarak gösterilir. Dünyayı ebedi olarak Güneş ışığı nurlandırıyor sanır isek yanılırız. Çünkü bu nur sevgilinin cemâlini görülmesidir.

Nūr ile dehri şanma ebedī āf-tāb tāb
^ç Arz-1 cemāl ider bize dil-dār yāb yāb
61/1

Bunun dışında sevgili için “göz nuru” istiaresi kullanılır. Âşık, sevgiliye “nur-ı dīdem” diye seslenir (47/1).

Ey nūr-1 başār ^ç âşık-1 şeydāya nazar kııl
Erbāb-1 ğamuñ düşdüğü sevdāya nazar kııl
632/1

Nur, bazı beyitlerde Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında mazhar olduğu tecellî hadisesi ve Yed-i beyzâ (beyaz, nurlu el) mucizesi ile bağlantılı olarak işlenir. Yârin yed-i beyzâsı nur, vashının seyrangâhı ise, Tûr dağıdır (303/1). Seher vaktinde yârin yed-i beyzâsını görenler, Tecellî Tûr'undan nur ateşi göründü sanırlar.

Seyr iden yârüñ yed-i beyzâsını vakt-i seher
Zann ider Tûr-1 tecellî' den göründi nār-1 nūr
177/4

Divân'da “nur” çeşitli kaynaklara nisbet edilerek işlenir. Bunlardan biri “Besmele”dir. Gönülden doğan bir “besmele” şüphesiz, dünyayı mananın aydınlığı ile nur eder.

Cihān pertev-i ma^ç nā ile pür-nūr ider lā-şekk
Tulū^ç etse kaçan dilden hilāl-i saır-1 bismi'llah
2/4

Bazen de âlem, bayramın gelişiyile nurla dolar. Bu nur, âlemi baştan başa aydınlatır (561/4). Ramazan bayramının gelişini kutlayan bir gazelde baştan başa gam karanlığı ile dolu olan âlemi, bayramın teşrifinin nurlara saldığı belirtilir.

Zulmet-i ğam ile bu ^ç âlem ser-be-ser memlū iken
Saldı pertev-i dehri pür-nūr eyledi teşrīf-i ^ç id
130/2

Feyzî, mehtabı (ay ışığı) tasvir ettiği bir gazelinde ise, ay ışığının gam gecelerinde dünyayı nur ile aydınlattığını, tecellî nurunu âşıklara müjdelediğini, seher vakitlerinde mâhı (ay) kucaklayan bir hale gibi yârin beyaz eline nurdan yüzük yaptığını söyler.

Şeb-i gâmda cihâni nûr ile tenvîr ider meh-tâb
Tecellî nûrunu ‘âşıklara tebşîr ider meh-tâb

Degildir hâle hengâm-ı seher âgûş iden mâhı
Yed-i beyzâ-yı yâra nûrdan zih-gîr ider meh-tâb
44/1, 2

G. AB-I HAYAT:

Kaynağı karanlıklar demek olan zulmât, zulûmât, zulmet denilen menbaı meçhul diyarda bulunan sudur ki içen ölmez, dünya durdukça yaşarmış. Şark rivayetlerindedir.⁹³ *Divân*’da ab-ı hayat kavramı Hızır ve İlyas Peygamberlerle (bkz. Hızır Peygamber, İlyas Peygamber) birlikte işlendiği gibi ayrı olarak da işlenir.

Benlik zulmettir. Hızır gibi ab-ı hayat içmek için bu zulmetten geçmek gerekir. Hızır Peygamber insanlara yardım eden bir hakîm olduğu için zulumatı geçip ölümsüzlük suyunu içebildi. İskender ise dünya hakimiyetinin endişesindeydi. Bu yüzden de suyu bulup içemedi. Feyzî; benliğin, nefsin isteklerini ab-ı hayatı bulmak için geçilmesi gereken zulumata benzetir. İnsan, nefsinin isteklerinin zulumatından geçmedikçe ab-ı hayat içemez.

Dilerseñ Hızır-veş sen de içersün âb-ı hayvânı
Velîken cidd (ü) sa‘y it zûlmet-i cürm-i hevâdan geç
106/4

Geç bu benlik zûlmetin iç Hızır ile âb-ı hayât
Her varan ol kâna ihyâ çıkdı mevtâ çıkmadı
1035/4

Feyzî Divân’nın ilk gazeli “Bismi’llah” redifli bir gazeldir. Besmele yani Allah adının, nazm hazinesini açacak bir kilide benzettiği bu gazelinde, Allah’ın adı ile başlanan sözün aşk ölüsüne ab-ı hayat olacağını söyler.

Sözün âb-ı hayyât olsa sezâdır mürde-i ‘aşka
Revândır çeşme-i güftâra çün mecrâ-yı Bismi’llah
1/5

⁹³ Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 55.

Aşk ölüsüne daimi hayatı veren yine , yine Allah'ın isimlerinden biri, “Hû” ismidir. Hû zikri insana ab-1 hayattır.

Mürde-i ‘ aşka hayât-1 cāvidāndır şüphesiz
Feyziyâ âb-1 hayat oldu meger insana Hû
839/5

Divân edebiyatının önemli mazmunlarından biri olan ab-1 hayat sevgilinin dudağı için teşbih unsurudur. Sevgili, ab-1 hayat dudağı ölüye hayat, hastaya tabib olan bir çeşmeye benzetilir.

Şol lebün âb-1 hayât da çeşmesidir habîb
Mürdeye oldur hayât vü hasteye oldur tabîb
1191/ Müfred

Feyzî, sunduğu ab-1 hayat olsa bile düşmanın elinden içmez. Sevgili tas tas zehir sunsa düşmanın sunduğu ab-1 hayata tercih eder.

Dest-i ‘ adûdan âb-1 hayât olsa içmem
Yegdir o şûh şunsa baña zehr taş taş
389/2

Ğ. MÜBAREK GÜN VE GECELER:

Divân'da mübarek gün ve gecelerden “Cuma Günü ve Kadir Gecesi” anılır. Müslümanlar için kutsal olan Cuma Gününün değerlendirilmesi konusunda tavsiye niteliğinde bir gazel bulunur.

Der-gâh-1 Hâkķ’a eyle münâcât cum‘a gün
Hâşıl olur cemî‘ murâdât cum‘a gün

Terk eyle mâ-sivâyı gönülden müdâm sen
Beyt-i Hüdâ’da eyle ‘ ibâdât cum‘a gün

Gâfil olub geçirme murâd üzre fırsatı
Ebvâb-1 rahmet ola fütûhât cum‘a gün

Her kim olursa dest-güşâ kalmasa tehî
Mü’min olanlar eyleye hâcât cum‘a gün

Feyz-i Hüdâ’ya t̄alib iseñ Feyziyâ
Der-gâh-1 Hâkķ’dan iste füyûzât cum‘a gün
800/1-5

Ramazan ayının 27. gecesini olan Kadir Gecesi'nde Hz. Muhammed'e peygamberlik görevi verilmiş ve Kur'an-ı Kerim bu gecede inmeye başlamıştır. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de bu gecenin faziletini bir sure ile bildirir.⁹⁴ Buna göre, bu gece bin aydan daha hayırlıdır, bu gecede meleklerle ve Cebrâil her türlü iş için yeryüzüne inerler ve bu gece müminler için sabaha kadar esenliktir.

Feyzî Efendi, Kadir gecesini faziletlerini *Divân*'ında bir gazelinde işler. Yine tavsiye niteliğinde olan bu gazelinde Kadir gecesinin Allah'ın bizlere keremi olduğunu ve hakkında özel bir sure nazil olan bu geceyi sabaha kadar tâatla geçirmemizi söyler.

Kerem kıldı bize bâr-i Te'âlâ leyle-i Qadri
Gel ihyâ idelim tâ'atle cânâ leyle-i Qadri

Anuñ hakkında Haqq bir sûre nâzil eyledi maşşûş
Müfessir eylemez tefsîr âlâ leyle-i Qadri

Nüzül eyler melâ'ik hem dağı ervâh-ı müminler
İderler 'âleme müjde ser-â-pâ leyle-i Qadri

Hudâ müstağrıq eyler 'âlemi deryâ-yı rahmetle
Niçün biñ cân ile kul sevmez ayâ leyle-i Qadri

Eger Feyzî almaq isterseñ füyûzât-ı İlâhî'den
Şeher-ñiz ol müdâm ey Feyzî bul tâ leyle-i Qadri
1042/1-5

Feyzî Divânı'nda, Ramazan ayını karşılayan ve uğurlayan gazellerde, Ramazan ayının müminlerin "gecesini Kadir gündüzünü bayram" eylediği söylenir (489/2, 561/3).

Gicesin Qadr eyledüñ 'âşık laruñ eyyâmın 'îd
Merhabâ ey mâh-ı şavm tuhfe-i bâr-i Hudâ
8/3

Divân'da Kadir Gecesi ve bayram günleri sevgili için teşbih unsuru olur. Hilal kaşlı sevgilinin cemâli kemale ermiş, dolunay olmuştur. Bu yüzden zülfünün gecesini görenler bu gece Kadir gecesi oldu sanır (1059/1).

Kâkülündür leyle-i Qadr cemâlün rûz-i 'îd
Leyle-i qadrün mübârek ola hem 'îdün sa'îd
142/1

⁹⁴ Kadir 97/1-5.

H. DİNÎ BAYRAMLAR:

Divân'da Ramazan ayından ve oruçtan bahseden gazellerde Ramazan Bayramı'ndan da bahsedilir (8/3, 142/1, 489/2). Ramazan ayını bir ordu olarak hayal eden Feyzî, Şevval ayını öncü birlik olarak tarif eder. Devletin hakanının ulaşı bize vuslat bayramını tebliğ eder.

Meh-i Şevvâl önine ceş-i muḳaddim çekdi
Geliyor ḫâzır oluñ leşker-i şâm-ı Ramażan

Nāme-i 'îd-i vişâli bize ilkâ itdi
Ḳâşid-i devlet-i ḫâḳān nizām-ı Ramażān

818/2, 3

Bayram oruç ayı Ramazan'ın sonunda yapılır. Âşık da sevgilinin ayrılık orucunu tutar ama sonunda vuslat zamanında yâr ile bayram eder.

Gerçi tütduḳ o mehüñ rûze-i hicrin ammâ
Ḥîn-i vuşlatda bugün cān ile bayrām etdik

Gicemiz ḳadr daḫı gündüzümüz 'îd oldı
Ne 'aceb yâr ile yārān ile bayrām etdik

561/2, 3

Divân'da diğerk bir dinî bayram; İd-i Ekber (Büyük Bayram, Kurban Bayramı)'den de bahsedilir. Feyzî, sevgilinin güzelliğinin Kâbe'sini görünce İd-i Ekber etmiş ve can koçunu kurban etmek için sevgilinin yoluna sermiştir.

'İd-i ekber itdi Feyzî Ka'be-i ḫüsnüñ görüb
Kîş-i cānı yoluña ḳurbāna serpilmiş yātur

205/5

Mübarek bayram âşıklara vefa arz eder, gamlı gönülleri arzularına kavuşturur.

Ḥāmd ola yine geldi şehâ 'îd-i mübārek
'Arz etmege 'uşşāḳa vefā 'îd-i mübārek

Oldı dil-i nâ-şādımız kām-ı müyesser
Baḫşāyiş-i elṫāf-ı Ḥudā 'îd-i mübārek

560/1, 2

I. KURBAN:

Kurban mefhumu beyitlerde genellikle; Kâbe, Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve İd-i ekber münasebeti ile işlenir. Hz. İsmâil'in babası Hz. İbrahim tarafından kurban edilmek istenmesi

hadisesine telmihte bulunulan bir gazel “kurban olduğum” rediflidir. Âşık sevgili uğruna can vermeye razıdır. Sevgisini de kurban olduğum diye seslenerek anlatır.

Çâ'il oldum cân virir isem yolına sultânımuñ
Nâ'il oldum devletüñle şana çurbân olduğum

Nâzil oldum çazret-i İşmâ'il' üñ kebşi gibi
Çâ'ilim Feyzî gibi fermâna çurbân olduğum
691/2, 5

Yine bir beyitte sevgili Halîl (Hz. İbrahim)'e, vuslatı Kâbe'ye benzetilir. Böyle olunca da âşıkların can koçları orada kurban olmaya hazırdır.

Ol Halîl' üñ Kâbe-i vaşlında çurbân olmağa
Kebş-i cânım Feyziyâ zîr-i bucağında yatur
180/5

Bunun dışında bir beyitte Feyzî, dünyayı bir mezbahaya, insanı da ondaki bir koyuna benzetir ve sonunda onda kurban olmaktan kurtulmanın olmadığını söyler.

Bir çınnâredir cihân insan aña oldı çoyun
Kim çalâş oldı nihâyet anda çurbân olmadan
815/4

VII. DİNÎ ŞAHSİYETLER:

A. DÖRT HALİFE:

Divân'da sadece bir beyitte bir arada isimleri anılan dört halife, Hz. Muhammed'in arkadaşları ve Onun vefatından sonra İslâm Devleti'nin halifeliğini yapmış dört büyük sahabedir. Dört halife, Allah'ın Habibi (Sevgilisi, Hz. Muhammed)'nin sâdik yaridirler.

Derûn-ı yâr-i şâdıkdır çabîb'Allah dört kimse
Ebû Bekr 'Ömer 'Oşmân 'Alî'dir şîr-i Çakç Subhân
772/2

Bu beyit dışında Hz. Ali dışındakilerden ayrıca bahsedilmez. Yukarıdaki beyitte Hakk'ın arslanı olarak anılan Hz. Ali, genellikle arslan, cesur adam anlamına gelen Haydar ismi ile anılır. Mertliğin ve cesaretin sembolü Hz. Ali beyitlerde kılıcı Zü'l-fekâr ve atı Döldül ile de anılır. Feyzî, güzelliğin şahı sevgilinin âşıklara hışm ile hançer çekişini Hz. Ali'nin kılıcı Zü'l-

fekârî düşman üzerine çekişine benzetir. Zü'l-fekâr, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye ettiği kılıçtır. Hz. Ali bu kılıcı son derece kahramanca kullanırdı.

Şâh-ı hüsnüm hışm ile 'aşıklara hançer çeker
Zü'l-fekârî düşmen üzre şanurum Haydar çeker
257/1

Düldül ise, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye verdiği attır. Feyzî bir beyitte, murad atına kimsenin yetişemeyeceğini, hatta Hz. Ali'nin atı Düldüle binmiş olsa da yetişemeyeceğini iddia eder.

Esb-i murâda kimse yetişmez cihânda
Şol hazret-i 'Alî tütalım bindi Düldüle
894/4

Feyzî'nin yaratılış Düldülünün dizgini elinde değildir. İhtiyarında (seçiminde) özgür olmadığını böyle ifade eden Feyzî, Kerbelâ hadisesine (bkz. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) telmihte bulunarak, muhabbet Kerbelası'nda gönlüm civansız eğlenmez der.

Degil elde 'inân-ı ihtiyâr-ı Düldül-i tab' uñ
Muhabbet Kerbelâ' sında civânsız gönlüm eğlenmez
347/3

Feyzî bir gazelinde de nazmını Zü'l-fekâr'a benzetir (1129/3).

B. HZ. HASAN VE HZ. HÜSEYİN:

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'in torunlarıdır. Hz. Hüseyin beyitlerde Kerbelâ'da şehit edilmesi ile anılır. İslâm tarihinin en acı hadiselerinden biri olan Kerbelâ hadisesi unutulmaz ve Allah'tan ya da Rasul'ünden bağışlanma ve şefaahat dileneceği zaman anılır ve bu bağlamda "Kerbelâ şehidi hakkı" tabiri kullanılır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin sûfilerin imamdırlar.

Cemâlün Feyziyâ göster be-nâm zü'l-minen haqqı
'Azîz-i Mısr olan ol Yûsuf-ı gül-pîrehen haqqı
Resûlün hem habîbüñ Ahmed-i şâbit-sühan haqqı
İmâmeyn şehîdin Hüseyin ile Hasan haqqı
Ya mahv it levh-i 'işyândan 'abd-ı pür-kuşûr ismin
Çıkar yâ Rabb ya esmâ-ı hüsnâdan Gâfur ismin
1150/4

Şefâ' at eyle ben hâke şehîd-i Kerbelâ haqqı
Umarım olmayım elîf-ı devrûn yâ Resûl'Allah
857/4

Bir beyitte Kerbelâ'da Peygamber torunları ve beraberindekilerin Yezid tarafından susuz bırakılmasına telmihte bulunulur. Yezid ağyar nehrin bir damlasını göstermeyerek, Feyzî'yi aşk yolunda Kerbelâ şehidi etmek istemektedir.

Şehîd-i Kerbelâ olsam 'aceb mi râh-ı 'aşkuñda
Yezid ağyar göstermez baña bir çatresin nehrûñ
559/4

Görüldüğü gibi ağyar Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid'e benzetilir. Bu sebeble o, sevgilinin vuslatının Kâbe'sine girmemelidir. Şerif (sevgili) o Yezid'i Beytü'l-haram toprağına ayak basmaması için sürmelidir.

Ka'be-i vaşluñda ağyar-ı Yezîd' üñ yok işi
Sür şerîfim bāşmasun Beytü'l-haram toprağına
895/4

VIII. DİNLERLE İLGİLİ MEFHURLAR:

A. DİN:

Feyzî, din mefhumunu uğruna sıkıntı çekilen ve mücadele edilen bir kavram olarak ele alır. Muhabbet yolunun salikinin derdi dinidir. Dünyalık dertlerle dertlenmez. Sadece dini adına sıkıntı çeker, dertlenir. Din, Yaratıcının koyduğu kurallar dahilinde insani ilişkileri düzenleyip, başkasına zarar vermeden yaşamamızı, dünya ve ahirette huzuru yakalamamızı sağlar. Tabi bunun için nefsin arzularını dizginlemek gerekir. Feyzî, bunun için “Hudâ'nın lutufları dinimizde bize yardımcı olsaydı asla dünyanın kederini çekmezdik” der. Aşağıda vereceğimiz beş beyitlik gazel Feyzî'nin din görüşünü en iyi ortaya koyan gazellerden biridir.

Çekmesek zerre kasâvet biz eger dînimize
Ġâm-ı dünyâ mı gelürdi 'acebâ 'aynımıza

Belki uymaz idik 'âlemde hevâ-yı nefse
Girmese vesvese-i şerr-i 'adü beynimize

İftihâr itmedeyüz faqr (u) fenâ birle müdâm
Beñzemez devlet-i şâhâne selef zeynimize

Sâlik-i rāh-ı muḥabbet olalı ‘ālemde
Giydik ālām (u) ḡamuñ hırkasını eynimize

Feyziyâ çekmez idik ḡuşşa-ı dehri kaṭ‘ā
Yāver olsa eger elṭāf-ı Ḥudā dīnimize

859

Feyzî, hicrî 1181 yılındaki Osmanlı’yı tasvir ettiği bir şiirinde ise dini dünyaya değişmenin bu dönemde mübah sayılır hale geldiğini söyler. Bu dönem Feyzî’ nin gözünde bid’at, zulm ve ta’addinin (adaletsizlik) halk arasında çok yayıldığı, şah ve beylerin mazluma imdat etmediği, İslâm gevherine rağbet edilmeyip, altın peşinde koşulduğu son derece kötü bir dönemdir. Feyzî’nin, Moskov, Efrenc (Frenk,Avrupalı) ve İsvec’in yer yer ortaya çıktığını söylediği bu dönem aynı zamanda 18. yüzyıl Osmanlı-Rus-Avusturya savaşlarına tekabül eden dönemdir. Bu dönem Feyzî’ nin ömrünün de son yıllarıdır. Feyzî’nin vefat tarihi ile bu dönemi tarih kitaplarındaki bilgilerle karşılaştırınca Feyzî’nin savaşlar sona ermeden vefat etmiş olduğu kanısına varıyoruz.

Mürettep bir divân olmayan *Feyzî Efendi Divânı*’nda yer alan son şiirler bu dönemdeki savaşları ve zafer arzusunu anlatır. Feyzî, Allah’tan İslâm askerlerinin mansur ve muzaffer olmaları ve küfür karanlığının yok edilmesi için yardım diler.

Ola manşûr (u) muzaffer ‘ asker-ı İslâm-ı dīn
Ḡayn (ü) rā içre olunca ‘avn-ı Rabbü’l-‘ālemīn

Pertev-i nuşret zuhûr eyler ricāl’ullah’dan
Zulmet-i küfr-i ‘adū maḥv ola bu der-gâhdan

1179/10, 11

B. İMAN-MÜMİN:

İman, bir şeye tereddüdsüz ve kesin olarak içten ve yürekten inanmak, haber verilen bir şeyi, bir hükmü tasdik etmek, onun doğru olduğunu kabul edip haber verenin doğru söylediğine inanmaktır. Din dilindeki anlamı ise, Allah’a ve Hz. Muhammed’in Allah tarafından verdiği kesin olarak belli olan şeylerin doğru olduğuna tereddüdsüz inanmak , bunların hak ve doğru olduğunu içinden tasdik ve itiraf etmektir.⁹⁵ *Divân*’da dünyaya geliş sebebimizin din ve iman sahibi olmamız olduğu belirtilir. Feyzî, bu düşüncesini bir beytinde “bu kazançsız çarşıda dükkan açmaktan garaz ancak din ve iman mahsulü elde etmektir” diyerek ifade eder:

⁹⁵ Akseki, A. Hamdi, *İslâm Dini İtikat İbadet ve Ahlak*, 11. bs., Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 1960, s. 71.

Feyziyâ bu sūḳ-ı bî-sûd içre dükkân açmadan
Hâşıl-ı maḥşûl ancak dîn (ü) imândır ğarâz
435/5

İman, içte gerçekleşir, bu yüzden onun yeri gönüldür. Feyzî, bu yüzden gönlü bir sadefe, imanı ise içinde gizlenen gevhere benzetir.

Dil şadefdir gevher-i imân içinde gizlidir
Sâhil-i ‘aḳl u ḥayâ ‘ummândır (u) deryâdır vücûd
138/4

Feyzî, kendisini isyan girdabı içine dalmış bir dalgıça benzettiği bir beytinde ise iman gevherini hakikat denizinde saklamayı öğütler.

Maşûn it gevher-i imânımı baḫr-ı ḥaḳîḳatde
Benim girdâb-ı ‘iṣyân içre müstağrıḳ olan ğavvâş
425/4

Bir beytinde ise, küfr ve imanın mahiyetini kavrayamayan, içte gerçekleşen ve değerini bulan bu iki kavramı dış görünüşte sanan kişileri eleştirir.

Küfr (ü) imân neydüğün fehm itmeyen nâ-dânı gör
Tâc (u) destâr ile ḥalî‘-i müslimân oldum şanur
302/2

Bazı beyitlerde iman esasları hatırlatılır. İman iki erkanla sabit olmuştur (1118/1). Şeş (altı) sıfatla muttasıftır (1118/3). İki erkan “Allah’a ve Hz. Muhammed’in O’nun elçisi olduğuna inanmaktır.” Şeş sıfat ise “Allah’a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Ahirete, Hayır ve şerrin Allah’ tan olduğuna, kaza ve kadere inanmaktır.”

Birdir Allah iki erkânı olan imâna baḳ
Farz-ı ğusli yazdılar üç dört kitâb-I Kur’ân’ a baḳ

Beşdir İslâm’ uñ şurûtı altı imâna şıfat
Hem yedi Dûzaḫ sekizdir Cennet-i Raḫmân’ a baḳ
511/1, 2

Feyzî, imanı Yehûd ağıyardan sakınır. Sevgiliden güzelliğinin devletinde Müslüman dopdolu iken Yahudi ağıyara iman arz etmemesini ister (838/3).

Müminin zikri ve fikri Şahadet kelimesinin vuslatıdır (3/4). Mümin kadınlar ve mümin erkekler, âlemin şahı Hz. Muhammed’in kul ve kölesidirler (93/4). Feyzî, son nefesinde şeytanın şerrinden imanını koruması için Allah’ a yalvarır.

Hüsn-i hâtimler müyesser kııl baña âhîr nefesde
Şerr-i şeytân-ı la'înden ola îmânım hâlâş
429/3

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayette belirtildiği gibi müminler Cennete gireceklerdir.⁹⁶ Feyzî bunu dile getirdiği bir beytinde, müminlere Cennetin kapıları açılınca Allah'tan dîdârını göstermesini diler.

Rü'yet-i dîdârûña şâyeste kııl ben çâkeri
Feth olunca müminine bâb-ı Cennâtü'-na'îm
735/4

C. İSLÂM, MÜSLÜMAN:

İslâm iki yerde şartlarının beş olması ile anılır. İslâm'ın şartının beş olmasına telmihte bulunduğu bendinde “müslimin binası beş sütun üzere bina edilmiştir” diyerek bu şartları sağlayan kişinin müslüman kimliğine sahip olacağını vurgulamıştır (1118/3).

Beşdir İslâm' uñ şurûtı altı şıfat
Hem yedi dūzağ sekizdir Cennet-i Raḥmân' a bağ
511/2

Hakk Feyzî'yi ezel bezminde Muhammed evladı eylemiştir ve bu sebeple onun zâtı İslâm feyzinin en şereflişi olmuştur.

Evvel evlâd-ı Muḥammed eylemiştir Ḥaḳḳ beni
Ol sebepten oldı zâtım eşrefü'l-İslâm-ı feyz
438/4

Müslüman kavramı beyitlerde genellikle kâfir kavramı ile genellikle tezat oluşturacak şekilde birarada kullanılır. Ayrıca İslâm ve müslüman kavramları halk ve âşık için kullanılan birer sıfat olurken, bunların karşıtı kâfir de sevgilinin sıfatı olur. Sevgilinin bazen bizzat zâtı bazen de zülfü kâfir olarak nitelendirilir.

Dil-i şeh-bâzım esîr itdi o zülf-i kâfir
Müselmânlar dimeñüz siz beni âzâde gezer
300/2

Neden meyl eyledim ol kâfire ben ey müslimanlar
Dilin bilmem dilin bilmez murâdım tercümân söyler
234/4

⁹⁶ Bakara 2/ 25, Nisâ 4/ 57, En'âm 6/ 127, A' râf 7/ 42, Tevbe 9/ 20-21- 22- 72, Yûnus 10/ 9- 10-24, Kehf 18/ 107, Hacc 22/ 14 vs.

Bazen de kâfir rakip olur ve Feyzî, yârin güzelliğinin meclisinde onu zorla müslüman ederdi.

Hâzer eylerdi yârûn nâ-sezâlar bezm-i hüsünde
Rakîb-i kâfiri cebren müselmân ettiğim demler
174/3

Ç. KÜFR, KÂFİR, DÜŞMEN-İ İMAN:

Küfür sözlükte örtmek demektir. Terim olarak ise, Hz. Peygamber’i Allah Teâlâ’dan getirdiği kesinlikle sâbit olan şeylerde yalanlayıp, tevâtüren bize ulaşmış bulunan esaslardan birini veya birkaçını inkâr etmek demektir.⁹⁷ İnkâr eden kişiye ise kâfir denir. Kâfir mefhumu daha çok Müslüman mefhumu ile tezat halinde birlikte kullanılır (bkz. İslâm, Müslüman). Sevgilinin zülfü Müslüman âşığı yoldan çıkararak küfrü temsil eder. Bir zamanlar âşıklar ordusunun kumandanı olan Feyzî’yi şimdi bir kâfir (güzel) esir etmiştir.

Esîr itdi beni bir zülf-i kâfir dostlar şimdi
Bu resme cevır olur mu toğrı söylen hiç Müslimâna
954/4

Bir zaman olmuş idim ben leşker-i ‘uşşâka mîr
Gönlüm aldı şimdi bir kâfir itdi beni esîr
312/1

Daha önce de bahsedildiği gibi bazen de rakip kâfir olarak nitelendirilir.

Şânurum ağıyârı görsem şânî-i Deccâl’dir
Olmaya kâfir gibi ‘âlemde bir vech-i ‘abûs
382/4

Divân’da bir de “düşmen-i iman” tabiri kullanılır. Bu kavram iki yerde sevgili için kullanılan bir sıfat olurken, bir yerde gerçek anlamında kullanılır. Feyzî’nin, Nedîm’in gazeline yazdığı bir tahmisinde Nedîm’e ait olan beyitte kâfir diye hitap edilen sevgiliye, âşığına çektiydikleri sebebiyle “hâin-i din, düşmen-i iman mısın” diye sorulur (1111/7). Bir beyitte ise zalim sevgilinin yaptığı işkenceyi iman düşmanı Efrenc (Frenk, Avrupalı)’in bile yapmayacağı söylenir.

Zâlim dün (ü) gün itdüğün ‘âşıqlara işkenc
İtmez şânurum düşmen-i imân olan Efrenc
110/1

⁹⁷ Kılavuz, A. Sâim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 60.

Gerçek anlamda din düşmanlarının kastedildiği diğer beyitte ise, oruç lutfunun ardından Ramazan bayramının gelişinin iman düşmanlarını bile hür (melek) eylediği söylenir (130/3).

Feyzî, bir gazelinde Allah'tan Moskov'un fethini keremi ile ehl-i İslâm'a nasip etmesini, küffar askerini ise Habîb (Hz. Muhammed)'inin hürmetine kahr etmesini ister. Bu gazelde geçen ehl-i iman ve ehl-i İslâm Osmanlı halkıdır.

‘ Asker-i küffârı qahr eyle habîbüñ hürmeti
Ehl-i imāna müyesser eyle fetḥ-i nuşreti
Şād ola luṭfuñla yâ Rabbî Muḥammed hürmeti
Moskov' un fetḥin kııl ehl-i İslâm' a naşîb
1175/3

Divân'da bunun haricinde kafirlerin bazı özelliklerinden bahsedilir: Ehl-i kefer ayet nüzul olsa bile İslâm'a gelmeyecek kadar cahildirler.

Düşme nâ-dâna şaḡm bir güne endām-ı kaydına
Ehl-i kefer İslâm' a gelmez olsa ger âyet nüzul
650/3

Kâfirler dünya ehlidirler. Mevlânâ kafirleri böyle nitelendirmiştir. Bu nedenle müminler Mevlânâ'nın sözü ile fakr ve fenâya râğbet etmektedirler.

Râğibuz fakr (u) fenâya nuṭḡ-ı Mevlânâ ile
Çün buyurdu ehl-i dünya kâfirân muṭlaḡ est
81/2

D. MÜNKİR, MÜNAFIK, ZINDIK:

Münkir, inkâr eden anlamına gelir ve *Divân*'da zâhid için sıfat olarak kullanılır. Katı ve inkârcı tutumu ile münkire benzetilen zâhid, bu haliyle aşk yolunda menzile erişemez.

İrişmez menzil-i maḡşûda münkir rāh-ı ‘ aşḡ içre
Anuñ çün şūfiyâ zâhid qaçar bizden nice fersaḡ
127/2

Münafik ve zındık ise, *Divân*'da ağyar için kullanılan sıfatlardır. Münafik, iki yüzlüdür, nifakçdır, inkârcılıkta devam ettiği halde müslümanmış gibi yapar. Ağyar da sevgiliye iki yüzlülükle yanaşır, niyetini gizler, aslında sevgiliye zarar vermek niyetindedir ama tam tersi davranır. Feyzî, sevgiliyi bu konuda uyarır: İki yüzlülükle sevgiliye yanaşan münafik ağyar aslında çile etmek için fırsat gözetmektedir.

Dil-dāra kul itdi beni sultān-ı muḥabbet
Şeb (u) rûz kılsam nola der-gāhına hizmet
Bağmaz yüzüme eyler ‘ adūlar ile ülfet
Güş eylemez itsem daḥı biñ kere naşīhat
Didim o perī-peykere yazıķ saña yazıķ
Furşat gözedir çilleye aḡyār-ı münāfıķ

521/3

Münafık aḡyar bu yönüyle sevgilinin vuslatını hak etmez.

Fıkr eyle güzel bāşuñçüney şeh-i ḥüsnüm
Şāyeste midir vaşluña aḡyār-ı münāfıķ

521/3

Zındık; münafık, ahirete inanmayan, Allah’sız anlamına gelir ve o da *Divān*’da aḡyar için benzetme unsuru olur. Feyzî, sevgiliyi Yezid aḡyara Kerbela şehidi hakkı yüz vermemesi için uyarır, Allah’a inanmayan bir zındık Cennet meyvesini eline almaya layık değildir.

Yezîd aḡyāra yüz verme şehîd-i Kerbelā ḥaķķı
Revā mı mīve-i Cennet ala destine bir zındıķ

503/3

E. ASİ, İSYAN:

İsyān, *Divān*’da günah kavramı ile birlikte ele alınır (bkz. Günah ve Günahkâr). Asilik, itaatsizlik ve emre boyun eğmeme anlamına gelen Mâsiyet, Allah’ın nazargahı olan gönlü kirletir. Aynanın yüzü siyah olunca nasıl bakılmazsa, Hudâ’nın nazargahı olan gönle de isyan ve itaatsizlik ile kirlenmiş olunca bakılmaz. Allah kulunun gönlüne bakar. Bu sebeple kişi gönül aynasını mâsiyetten pak etmelidir.

Dil-nazar-gāhı Hudâ’ dır ma’ şiyetden pāk gerek
Çünkü mir’ āta bakılmaz olsa tā rûy-ı siyāh

868/4

İsyānı affetmek Allah’ın elindedir. Çünkü günah kirini Allah’ın bağışlamasından başka bir şey temizleyemez.

Feyziyā ‘ işyānımız ‘ afv eyleye bār-ı Hudā
Çirk-i cürmi maḡfiretten ḡayrı şey pāk eyleyemez

319/5

Feyzî, Allah'ın rahmetinden ve bağışlamasından asla ümidini kesmez. Çünkü O'nun rahmet denizi olan umman ve derya eksilmez. Bu yüzden de asi kul günahkarım diye ümidini kesmemelidir.

Güneh-kârım diyü kesme ümîdüñ Hâkık'dan ey 'âşî
Yemm-i rahmet olan 'ummân (u) deryâ artar eksilmez
320/4

F. YEHÛD (YAHUDİ), NASARA (HRİSTİYAN):

Yahudi mefhumu *Divân*'da genellikle âgyar için kullanılan sıfatlardan biri olur.

Bezm-i 'uşşâka ayâğ atmazdı âgyâr-ı Yehūd
Yârdan bir vech ile ibrâm-ı şıķlet olmasa
905/3

Âgyâr-ı Yehûda şaķınub eyleme ibrâm
Hâşâ ki Müslimân ola İslâm'ı görünce
901/3

Bir beyitte dünyanın zenginliğini, mutluluğunu elde edenlerin ancak Yahudi ve Hristiyanlar olduğu ifade edilir.

Meşrûr olur mı devlet-i dünyâ ile kişi
Mâlik olur çün aña Naşârâ eger Yehūd
139/3

Sonuçta dini ne olursa olsun Feyzî, herkese hoşgörü ile yaklaşır. Kimse kendinden incinmesin ister.

Ben gedâdan isterim pîr (ü) civân incinmesün
Hem Yehûdi ve'n-Naşârî Müslimân incinmesün
783/1

G. ATEŞ-GEDE, DEYR, ZÛNNÂR, PASKALİ:

1. Ateş-gede:

Ateşe tapanların (Mecusîlerin) mabetleridir. *Divân*'da bir beyitte güzellik şahı sevgilinin, kulunu yakıp ayrılık ateş-gedesinde memuriyete koyduğu söylenir.

Gūyā ki çerāğ itdi ulun ol űeh-i usnūm
Āteű-gede-i icri baa eyledi manűub

62/4

2. Deyr:

Hristiyan rahiplerinin ikamet ve ibadet ettikleri manastır, kilisedir.⁹⁸ Bir űiirde, âlem kilisesinde sevgili gibi put yūzlū bir gūzeli Behzad⁹⁹'ın bile nakű edemeyeceđi sūylenir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus; Hristiyanlıkta kiliselerde, Hz. İsa ve Hz. Meryem'in heykelleri, minyatūrleri ve resimleri gibi pek ok aksesuar ve sembol bulunmasıdır. Bu anlamda kiliseler birer puthane olarak gūrūlūp űyle nitelendirilir.

Bāb-ı lufunda ider yo bize Feyzī feryād
Eyledū kendūye bu cevır (ū) cefāyı mu' tād
Saa űgretmedi mi ' ilm-i vefāyı űstād
Ne revādır olasū dehrde bed-nām ile yād
Alamaz nakűsunı ' āűıqlarū olsa Bih-zād
Deyr-i ' âlemde meger sen büt-peyker űanemū

1122/4

3. Zūnnār:

Hristiyan papazların bellerine bađladıkları uları sarkık, ipten űrme kuűaktır. *Divān*'da sevgilinin zūlfū iin sıfat olarak kullanılır. Kāfir sevgili, zūlfūnūn zūnnārını bize boűuna arz etmektedir. ūnkū bizim imanımız vardır.

Bize zūnnār-ı zūlfū gel yeter ' arz itme ey āfir
Giriftār olmayuz zīrā bizim imānımız vardır

240/2

4. Paskalī:

Hz. İsa'nın arnıha gerilerek mezara konuluűunun űçūncū gūnū dirilmesi anısına yapılan yortudur.¹⁰⁰ Bir beyitte, tarikat ehlinin kūfrūne hūkm eyleyen zahidin, Hristiyanların bayram gūnlerinde elbise giyip sūslendiđi sūylenir.

Kūfrūni hūkm eyleyen ehl-i arīū zāhidā
Gűrmiűūz kerāt ile paűqlīde fistān giyer

288/4

⁹⁸ Onay, Ahmet Talāt, *Eski Tūrk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 170.

⁹⁹ Behzad, XV.yūzyılda yaűamıű İrani lūnlū bir minyatūrcūdür.

¹⁰⁰ Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Tarihi Sűz lūđū*, Damla Ofset A.ű., Konya 2005, s. 599.

H. PUT:

Allah arayışındaki insanların tapınma ihtiyacından ortaya çıkan put, kişiyi tek yaratıcı olan Allah'tan alıkoyan şirk unsurudur. Divân edebiyatının önemli mazmunlarından olan put, sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılır. Güzelliği ile âşıkların aklını başından alan sevgili put yüzlüdür. Güzelliğin her çeşidi kendinde toplanan put yüzlü sevgilin nakşını Behzad bile yapamamaktadır (bkz. Deyr).

Bih-zād-ı ʿaşk nakşını almağda ʿacız var
Envāʿ-ı hüsn zīnet o put-peykerimdedir

311/4

İKİNCİ BÖLÜM

FEYZÎ DİVÂNİ' NDA TASAVVUF

I. VAHDET-İ VÜCUD VE TEVHİD

A. KESRET / VAHDET:

Çokluk-birlik. Tasavvufta bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk hâlinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakikî bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak sadece Hakk'ı görmeye vahdet denir.¹⁰¹ *Divân*'da “vahdet köşesi beklemek, vahdet hırkasını başına çekmek” tabirleriyle işlenir. Feyzî, kesretten kurtulmuş, hakikî anlamda bir olan varlığı kavramıştır. Ayrılık Cehenneminde, hayret denizinde olduğunun farkında olan Feyzî, vahdet köşesinde Dost (Allah)'u çağırmaktadır.

Dûzağ-ı firqatdeyim kılzüm-i hayretdeyim
Güşe-i vahdetdeyim çağırırım Dost Dost

90/3

Mevcûd varoluştan evvel vahdet yurdunda bulunmaktaydı. Buradan imkan âlemine inmiş ve tekrar vahdet iline dönecektir.¹⁰² İşte muhabbet ehli olanlar vahdet iline yükselmişlerdir. Onlar her şeyde Bir Olan'ı görürler. Zâhirde çokluk olan bütün bu kâinat, bâtında birdir. Onlar bu kesret içinde vahdeti yaşarlar.

Sâlik-i râh-ı muhabbet olalı pîr ü civân
Han-ğah-ı 'aşk içinde künc-i vahdet bekleriz

353/5

Vahdet köşesinin sakini, Mutlak Varlığın yansıması olan âlemin kavgasına (kesrete) dalmaz.

¹⁰¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 309.

¹⁰² Kemikli, Bilal, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2000, s. 166.

‘ Aceb bir gūşe-i vaḥdetde sākin olduñ ey dil
Bu ḥalk-ı ‘ālem içre rûz (u) ŧeb ğavğayı neylersün
586/3

Dünyanın taliplisi olanlar vahdetin safasını bilemez (198/4). Vahdet içre olmak isteyen kişinin halk arasından, dünya telaşlarından sıyrılması gerekir. O uzlet ehli olmalıdır. Yokluk âleminde olduğunun bilincinde olan kişi Bir ve Hakikî Varlık Olan Allah’a özlem duyar. Vahdeti idrak eden kişi derde, gama dalar. Çünkü tüm bu kâinatın bir hayalden ibaret olduğunun bilincine varmıştır.

Başuñ çek ḥırķa-i vaḥdet-niŧin ol tekke-i ğamda
Feraḥ bulmaķ dilersenñ gūşe-i ‘uzletde ol ebsem
658/4

Künc-i vaḥdet içre çekdim ḥırķaya başım bugün
Kendüme bir nev-reside ğam-güsar etsem gerek
579/4

Çokluk insanı ŧaŧırtır, aklını başından alır. Birlik ise aklın koruyucusudur. Zincire bağlanacak kadar divane olanlar bile vahdet köşesinde uslanırlar. Vahdet aklın sığımlacak yeridir.

Gūşe-i vaḥdet gibi yoķ ‘aķla cāy-ı menāŧ
Beste-i zencir olursa uŧlanur divāneler
237/3

Kesrette vahdeti gören kişi, Mutlak Varlığın lutuflarına mahzar olur.

Künc-i vaḥdetde ‘ibādet ola kāruñ dün (ü) gün
Ḥaķķ seni etmeye bir ğayr kapıya muḥtāc
104/4

Zâhirdeki çokluğa kapılmayıp İlâhi Varlığı idrak edenler Allah’ın dîdârını göreceklerdir. Feyzî, bir beytinde vahdet köşesinde bekleyenlerin penceresinden Allah Teâlâ’nın dîdârının görüldüğünü söyler.

Feyzî bizi vaḥdetde tehî bekleye ŧanma
Dîdâr-ı Te‘ālā görünür revzenimizde
951/5

B. MÂSİVÂ:

Mâsivâ, tasavvufta Allah'ın dışındaki her şeyi ifade eder. Mâsivâ kesrettir. Hakikî Bir Olan'ı görememek, dünyadaki çoklukla, esasında yok olanlarla oyalanmak anlamına gelir. Bu anlamda kişiyi Allah'tan alıkoyan her şey mâsivâdır. Gönül hanesi Allah'ın tecellî edeceği nazar-gâhıdır (bkz. Gönül). Bu sebeple gönül hanesinden mâsivâ tamamen çıkarılmalıdır. Kalpte Allah'ın dışındaki sevgilere yer olmamalıdır.

Mâ-sivâyı hâne-i dilden çıkar Feyzî yeter
Tâ nazar-gâha tecellî ider ol luğf-ı Issı-cüd
137/5

Allah gönle girince, başka sevgiler kendine yer bulamaz. Feyzî'nin gönül hanesinde mâsivâ yer edinemez, Çünkü gönlünün misafiri Allah'ın Hû ismidir.

Derûnum hânesinde mâ-sivâ bir lağzâ eylemez
Ki zîrâ oldu bî-teklîf añâ mihmân Hû yâ Hû
841/3

Menzile varmak isteyen, vuslatın safasına ermek isteyen kişi mâsivâ yolundan başka fikirlerden vazgeçmelidir. Âşıklar için Cennet Allah'ın görülmesidir. Buna ermek isteyen, başka fikirlerden vazgeçmeli ve yanlışa dalmadan sırâtü'l-müstakim üzerinden geçmelidir.

Dilerseñ menzil-i maşşûdı râh-ı mâ-sivâdan gec
Şafâ-yı vuşlat isterseñ bu fikr-i mâ-‘ adâdân gec
Garaz-ı Cennetden ancağ rü'yet-i didârdır Feyzî
Sağım olma şîrâtü'l-müstakîm üzre sivâdan gec
106/1, 5

Divân'da “mâsivâdan el çekmek” tabiri kullanılır. Feyzî, mâsivâdan el çekmiş, dünyalık iddialardan geçmiştir, gece gündüz Hudâ'nın feyzini dilemektedir. Çünkü mücrim olana Allah dışındaki hiçbir şey yardımcı olamaz, ona sadece Allah'ın rahmeti gerekir.

Zimmetim ibrâ idersem halk-ı ‘ âlemden nola
Mâ-sivâdan çekdim el çün iddi‘âyı neyerim
Feyziyâ feyz-i Hudâ' dır maṭlabım her rûz (u) şeb
Mücrime rahmet gerekdir mâ-sivâyı neyerim
687/4, 5

C. TECELLÎ:

Tecellî, kelime olarak görünme, belirme anlamına gelir. Tasavvufta ise, gaybden gelen ve kalpte zâhir olan nurlardır.¹⁰³ Allah'ın sıfatları pek çok şekilde görünür. O âlemdeki her şeye tecellî etmektedir. Mâsivâdan arınan, kesrette boğulmayanlar, Allah'ın tecellîsine mahzar olurlar.

Divân'da tecellî bir nur olarak tarif edilmiş, şair tarafından çeşitli vasıtalarla görülmüşlüğü dile getirilmiştir. Kimi zaman sevgilinin yüzü, kimi zaman dünyayı aydınlatan güneş ve ay tecellî nurunun doğduğu yerler olur.

Şeb-i gâmda cihâni nûr ile tenvîr ider meh-tâb
Tecellî nûrunu 'âşıklara tebşîr ider meh-tâb
44/1

Mağla-ı nûr-ı tecellîdir ruğ-ı cânânemiz
Rûşen olmuşdur bu yüzden gün gibi kâşânemiz
358/1

Tecellî, kavramı Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında mahzar olduğu tecellî hadisesine telmihte bulunarak da işlenir (bkz. Mûsâ Peygamber). Seher vaktinde yârin nurlu beyaz elini görenler, Tecellî Tûr'undan nur ateşinin görüldüğünü sanırlar.

Seyr iden yârûn yed-i beyzâsını vaqt-i seher
Zann ider Tûr-ı Tecellî' den görindi nâr-ı nûr
177/4

Gönül Allah'ın nazargâhıdır, tecellî makamıdır. Mâsivâyı gönülden atan kişinin gönlüne Allah tecellî eder (bkz. Mâsivâ).

Ç. CEMÂL, DÎDÂR:

Kelime olarak güzellik anlamına gelen cemâl, tasavvufta âşığın ısrarlı râğbeti ve talebi üzerine ma'sûkun kemâlleri izhar etmesidir.¹⁰⁴ *Divân*'da cemâl kavramı bir beyitte Allah'ın ismi için, bir beyitte ise celâl kavramı ile birlikte Allah'ın birliği için kullanılır.

Yazılmış muşhaf-ı 'aşk içre gör kim sûre-ber-sûre
Muqaddem dest-i kudretle cemâl-i sahr-ı bismi'llâh
2/2

¹⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 514.

¹⁰⁴ Uludağ, *a.g.e.*, s. 116.

Celâl-i eşhedü en lâ ilâhe illâ'llâh
Cemâl-i eşhedü en lâ ilâhe illâ'llâh

3/1

Bakara Suresi 115'inci ayette “Yüzünüzü ne tarafa çevirerseniz Allah'ın vechi oradadır” buyrulur. Cemâl kavramı bu anlamda Allah'ın yeryüzüne tecellî ederek kendi güzelliğini göstermesidir. Feyzî, devrânın (dünyanın) aynasına baktıkça Hakk'ın feyzinden marifet cemâlini görür. Ayette de belirtildiği gibi nereye bakarsa Allah'ı görür.

Feyziyâ âyine-i devrâna itdikçe nazâr
Feyz-i Hâkık' dan görünür baña cemâl-i ma'rifet
86/5

Divân'da Allah'ın Hû isminin anılarak cemâlini temaşa etmenin mümkün olduğu belirtilir.

Takarrüb hâşıl eylersem 'aceb mi der-geh-i Hâkık'a
Bulur zevk-i cemâl her diyen insan Hû yâ Hû
841/6

Allah'ın cemâli en bariz şekilde insanda tecellî eder. Allah kendi güzelliğini seyredebilmek, tecellî edip görülebilmek için insanı yaratmıştır. Bu yüzden Feyzî, bir beytinde “Hudâ'nın nurunun sırrı yaratılış levhamda yazılmıştır” der.

Yazıldı levha-i tab' imda sırr-ı nûr-ı Hudâ
Müyesser olmağa tâ rü'yet-i cemâl'ullâh
4/4

Divân'da daha çok dîdâr kavramı kullanılır. Dîdâr, görme seyretme anlamına gelir. Tasavvufta ise İlâhî güzelliği, Allah'ın cemâlini temaşa etmektir. Allah'ın vechini görmek arzusunda olan âşık bülbül-i gül-zâr olup Dost'u çağırmaktadır.

'Âşık-ı dîdâr olub çağırırım Dost Dost
Bülbül-i gül-zâr olub çağırırım Dost Dost
90/1

Dîdâr genel inanışa göre Firdevs Cenneti'nde görülebilecektir.¹⁰⁵ Âşık için Cennet'den garaz Hakk'ın dîdârını görmektir (106/5).

Ehl-i 'aşk ol Feyziyâ encâm-ı kâr 'âşık-larun
Cennet içre rü'yet-i dîdârdır eglencesi
986/5

¹⁰⁵ Tatcı, Mustafa, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 198.

Âşığın gönlünde Didâr Cenneti için ateş yanmaktadır. Divane aşık rü'yet-i didârın safasını düşündükçe derununda sevda artar.

Na'im-i rü'yet-i didâr için dilde yanar âteş
Gerekdir 'âşıka it'âm-ı vaşl-ı yâra bir maṭbaḥ
127/4

Şafâ-yı rü'yet-i didârı fikr etdikçe 'âlemde
Derûn-ı 'âşığ-ı şeydâ sevda artar eksilmez
320/2

Ezel bezminde aşk şarabını içenler rü'yet-i didâr için (Allah'ı görebilmek için) sarhoş ve tutkun olmuşlardır (354/2). Sadık âşıklar, cihanda Hakk'ın didârını görmeye arzu çekerle (349/5). Hatta Feyzî, onların Allah'ın didârını bu dünyada iken görebileceklerini düşünür. Bu yüzden bir beytinde sadık âşıkların rüyalarının Hakk'ın görülmesi ile tabir olduğunu söyler.

Ey maḥber 'âşığ-ı şâdıkların rüyaları
Şubḥ olunca rü'yet-i didâr ile ta'bir olur
308/6

Feyzî, Hakk'ın âşıklara didâr mutluluğunu nasip etmesi için duada bulunur.

Feyziyâ devlet-i didârı naşib eyleye Ḥaḫḫ
Budur ancak benim 'âşıklara âḫir sühânım
683/7

D. CELÂL:

Kelime olarak ululuk, büyüklük anlamına gelen celâl kavramı daha çok Allah'ın gazabı ve kahrı ile tecellî etmesine verilen isimdir. *Divân*'da sadece iki beyitte bahsedilir. Biri daha önce de bahsedildiği gibi Allah'ın birliğine işaret eden bir beyittir (bkz. Cemâl). Bu beyitte bizzat celâl kelimesi kullanılır.

Celâl-i eşhedü en lâ ilâhe illa'llâh
Cemâl-i eşhedü en lâ ilâhe illa'llâh
3/1

Bir beyitte ise "tîğ-ı gazab (gazap oku)" tabiri kullanılır. Marifetin yolu çile çekmekten geçer. Onu kazanmak isteyenler Allah'ın gazap okunun hedefi olacaklardır. Bu sebeple marifet meclisinin isteklileri kapı bekler.

Bâb bekler râğıb-ı bezm-i ma'ârif Feyziyâ
İstemez zîrâ enâm meşveret tîğ-ı gâzab
46/5

E. SIRR (RÂZ, ESRÂR):

Kelime olarak gizem anlamına gelen sırr, Allah'ın akıl ermeyen hikmetidir. *Divân*'da “sırr, râz, esrâr” kelimeleriyle işlenen mefhum üzerinde çokca duran Feyzî, sırr ehli olduğunu ifade eder. O, Hudâ sırrının mahremi olduğundan beri sabah akşam vuslatına ermek için Dost (Allah)'u çağırmaktadır.

Maḥrem-i sırr-ı Hudâ olalı şubḥ (u) mesâ
Vuşlat için Feyziyâ çağırırım Dost Dost
90/5

Divân'da çeşitli ayet ve hadislere telmihte bulunurken, bu ayet ve hadislerin sırrından bahsedilir. Şâir, Allah'ın “len terânî (gözler onu göremez)”¹⁰⁶ ayetinin sırrını Hesap Gününde kendisine keşf etmesini ister (1106/4). Nâdânlar “mûtü kâble en temûtü (Ölmeden önce ölünüz)”¹⁰⁷ hadisinin sırrını bilmez, haşr ve neşri, ba's ve inbi'as'ın manasını anlamazlar (97/3). “Sekâhüm Rabbehüm (Rableri onları içirir)”¹⁰⁸ ayetinin sırrı nâdândan sorulmaz, onu ezel bezminde kemâl ehlinden uzak olandan sormak gerekir.

“Sekâhüm Rabbehüm” sırrın şâkın nâ-dândan şorma
Anı bezm-i ezel ehl-i kemâle düş olandan sor
198/2

Sırr; nâdândan, ağyardan, zâhiden, pîre-zen dehrden (kocakarı dünya), kahpe felekten hatta halk, zamanın dostları ve sevgiliden bile gizlenir. Bu yüzden *Divân*'da çoğunlukla “râz-ı nihân (gizli sırr)” tabiri kullanılır. Feyzî, pek çok beytinde sırrı ifşa etmemeyi telkin eder. Gönlüne inleyip gizli sırrı ifşa etmemesi için tembihte bulunur.

Açmasun nâ-dâna beyhûde meta' -ı ḥüsnüni
Çıkmasun esrârımız pâzâra Allah 'aşkuña
860/3

Maḳâl-i râzuñı açma bu pîre-zen dehre
Maḳâl-i râzı fehm eylemez bu ḳahbe felek
542/2

Yârân-ı zamâna nice esrârũ açarsuñ
Bâzâr-ı muḥabbetde olur kârũna dellâl
618/3

¹⁰⁶ A'raf 7/143.

¹⁰⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, Beyrut 1351, s. 402.

¹⁰⁸ İnsân 76/21.

İnleyüb rāz-ı nihānım fāş idersen ‘āleme
Şānma kim bu çāresiz derdime dermān eyledüñ
573/3

Feyziyā üç felekde hümā-pervāz iken
Söyledim pepğa-şifat esrārı itdim ben baña
19/5

Sırrımız fāş itme halka Feyziyā
Bilür derdimizi bār-ı Te‘ālā
936/7

Gizli sırrı Feyzî'nin mahrem yâridir, bu yüzden gam köşesinde ağyar ona hem-dem olamaz (21/1). Aşk sırrını gönül hazinesinde canı gibi saklayan Feyzî, cüst (arayıcı) ağyarın esrarı keşf etmesinden çekinir. Ağyar bu sırrın peşindedir.

Genc-i dilde rāz-ı ‘aşkuñ şaklaram cānım gibi
Kāşif-i esrār olur çün ekşeri ağyār-ı cüst
92/3

Bazı beyitlerde ise, benliğini yitirip sadece Allah'la dolduğunu halka ifşa ederek “Ene'l-Hakk (Ben Hakk'ım)” diyen ve bu yüzden asılan Hallâc-ı Mansur'a telmihte bulunulur. Hallâc-ı Mansûr tasavvuf tarihinin aşk şehididir. O sırrı saklayamamış ve bu yüzden idam edilmiştir.

Esrār-ı “Ene'l-Hakk” ‘ayān eyledi Manşûr
Kıldı o sebep kendüyi ber-dār-ı ma‘ārif
477/2

Feyzî, bu yüzden “Ene'l-Hakk” sırrını halka açıklamaya korktuğunu söyler (195/3). Fakat bütün bunların yanında bazen de sırr açıklanmak istenir. Şaire, aşk sırrını Mansur gibi açıklayıp, bu yolda aşk şehidi olmak en büyük mertebe olacaktır. Bu sebeple kim sorsa aşk sırrını söyler.

Sırr-ı ‘aşkı ‘āleme keşf eylerim Manşûr-veş
Baña rif atdır bu yolda rütbe-i ber-dār-ı ‘aşk

Feyziyā rāz-ı maqālî açmamak kâbil degil
Söylerim her kim su‘āl etse baña güftār-ı ‘aşk
494/3, 5

Ancak sırrın söyleneceği kişiler bellidir. Sırr ancak kemal ehline açıklanır.

Keşf eyleme nâ-dâna sen esrâr-ı ma‘ârif
Erbâb-ı kemâle olur izhâr-ı ma‘ârif
477/1

Erbâb-ı kemâle açar esrârını Feyzî
Nâ-dân-ı ‘adû bezmine ‘arz-ı hüner itmez
377/5

Rızık nasıl Râzık olan Allah’tan istenirse, âşığın gönlündeki gizli sırr da ancak Hakk’a hikaye edilir.

Râzık’ dan iste rızkuñı ihsân ider saña
Râz-ı nihânı der-geh-i Hakk’ a hikâyet it
80/4

Feyzî, kendi şiirini övdüğü bir beytinde söylediklerinin gizli sırr olduğunu ifade eder. Ve bu sırrı gönlümüzde saklamamızı ister.

Hıfz eyle dilde râz-ı nihân söylerim saña
Zevk-i vişâl şöbet-i cân söylerim saña
39/1

F. GÖNÜL (DİL, KALB):

Gönül mefhumu *Divân*’da çok sık kullanılan mefhumlardandır. Tasavvufta, nefs-i nâtika, sırlar hazinesi, Allah’ın nazar ettiği mahal, ilâhî kemâlin ve cemâlin en güzel tecellî ettiği yer¹⁰⁹ anlamına gelen gönül beyitlerde genel olarak “dil” kelimesiyle anılır. Bunun yanında “kalb, cenân ve gönül” kelimeleriyle anıldığı da olur.

Gönül, Allah’ın tecellî mahalli ve idrakin merkezidir. Hudâ, kendine yönelmiş ve kesretten temizlenmiş bir gönülde tecellî edecek ve bâtınî sırları açacaktır. Bu makamda suretlere, görüntülere ihtiyaç yoktur.

Hayâlün naşş iderdim hâne-i dilde bugün ammâ
Gerekmez çün nazâr-gâh-ı Hudâ’ da şüret-i zî-rûh
121/4

Allah’a ulaşmanın yolu gönülden geçer. Bu da bir dergaha er olmakla elde edilir.

Meded gönüldür der-gâha dūr olma er ol
Er ol dilersen eger Kird-gâruñ añla meded
148/2

¹⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 148.

Gönül, Hudâ'nın nazargâhı olduğu için onu incitmekten sakınılır. Gönül yıkan Allah'ı incitmiş olur. Bu sebeple zamane mahbubu günde bin hatır yapsa yeridir.

Nazar-gâh-ı Hudâ' dır dil hâzer kıl yıkma sultânım
Sezâdır yapsa maḥbûb-ı zamâne günde biñ hâḫır
167/4

Gönül, Allah'ın nazargahı sıfatıyla yine Allah'ın evi Kâbe'ye benzetilir. Kâbe'yi inşa etmek isteyen kişi kalp kırmamalıdır (58/1). Çünkü beşerin kalp hanesi Kâbe'den daha efdaldır (218/3).

Gel Ḥalîl-âsâ bu Feyzî kemterüñ yap ḫâḫırım
Yapmaḫ istersen cihânda Ka'be-i beytü'l-ḫarem
732/5

Gönül, içinde aşk ateşi yanarsa anlam kazanır. Bu yüzden virane gönüller aşkın menzili olunca, Hudâ'nın evi (Kâbe) gibi melekler tarafından tavaf edilirler.

Beyt-i ma' mûr-ı Hudâ-veş her melek ider tavaf
Menzil-i 'aşḫ olalı zâhid dil-i virânemiz
358/2

Gönül ve Kâbe arasında kurulan bu ilişki bir beyitte Kâbe'nin müminlerin kıblesi olması dolayısıyla "gönül kıblesi" tabiri ile işlenir. Gönül kıblesine yüz çevirenler olsa da gönül kıymetini yitirmez, bu özelliğini kaybetmez. Bu durum beyitte şuna benzetilir: Cami yıkılsa bile mihrap yerinde kalır; kible bellidir.

Feyzî nicesin kıble-i dilden çevirir yüz
Câmi' yıkılır gerçi yerinde ḫura miḫrâb
48/5

Gönül bir çok beyitte "can" ile birlikte kullanılır. Tasavvufta can, insanın ruhu ve ilâhî nefes anlamına gelir. Hakikat yolunun hizmeti içinde olan âşık, can ve gönül ile Allah'ı arzulamaktadır. Can ve dil, ikisi birbirini tamamlar ve kesin bir inancı, teslimiyeti ifade eder.

Ḥizmet-i râh-ı ḫaḫîkât içre istiḫkâm olub
Cân (u) dilden mâ'il-i Ḥaḫḫ olduğum 'âlem bilür
158/2

Micmer-i 'aşḫuñda yânsun cân (u) dil mânend-i 'üd
Dest-i luḫfuñla şaçıldı yüzüme güllâb-ı 'id
133/3

Ey ṭabīb-i dil (ü) cān ḥālīme bir kez naẓar it
Derd-i ‘aşka düşeni kim didi saña incit

94/1

Feyzî, *Divân*'da gönlü tecrit eder; kendinden ayırıp karşısına aldığı gönlünü eleştirir ve ona nasihatlar da bulunur. Gönül denizin dibindeki sadepler gibi Râzık (Rızıklandırıcı)'a teveccüh etmelidir ki; gaflet denizinin içinde büyük balıklar gibi beslensin. Sadepler denizin derinliklerinde bulunur, Allah'ın hikmetiyle beslenir ve içinde inciler meydana gelir. İşte bunun gibi gönül de her işini Allah'a bırakır, O'na yönelir ve O'na sonsuz güvenirse bu gaflet denizinin içinde Allah onu da besleyecektir.

Ey gönül eyle şadef-âsâ teveccüh Râzık'a
Baḥr-ı ğaflet içre besler çün seni mânend-i ḥût

71/2

Gönül ayrıca içinde iman gevherinin gizli olması ile de sadepe benzetilir (138/4). Gönül bunun dışında pek çok nasihata daha konu olur. Bunlardan belli başlı birkaç örneği aşağıda veriyoruz:

Ey dil nice bir ḥâb-ı teġâfûlde yatarsuñ
Encüm gibi bî-dâr olur erbâb-ı ḥaḳîḳat

83/4

Naẓar kıl çeşm-i ‘ibretle ḥarâbât ehline ey dil
Yıķılmış görse vaz‘ itmez serây-ı dehre bir kerbîc

105/3

Ey gönül yoķ yire şarf eyleme bār-ı ‘ömrüñ
Kâr (u) kesbüñ ola bu dehrde ḥayr (ü) ḥasenât

72/2

Ġurbet-i hicrinde dil-dâruñ cefâ çekmek gerek
Şanma ey dil vaşlma nâ'il olursuñ ibtidâ

12/3

Divân'da gönül için pek çok benzetme kullanılır. Bunlardan ilk bahsedeceğimiz yine Allah'ın tecellî ettiği yer olmasıyla ilgili olarak gönül-ayna ilişkisidir. Gönül bu yönüyle bir aynaya benzetilir. “Gubar (toz)”ın tecellîye engel olmaması için gönül aynası saf kılınmalıdır.

Şüfiyâ şâf eyle mir‘ât-ı dili âyîne-veş
Nâẓır-ı gird-i ğubâr ‘ayn-ı başiretden çıkār

290/4

“Hâne-i dil” terkibi ile gönül bir eve benzetilir. Gönül, içinde sürekli firkat (ayrılık) ateşinin yandığı bir hanedir (73/1). Allah’ın tecellî mahalli olan gönül hanesinden masivâyı çıkarmak gerekir (137/5).

Gönül için kullanılan bir benzetme de “şehir”dir. Gönül bazen sevilenin Tatar gamzesi tarafından yağma edilen (166/3), bazen de aşk ateşinin yaktığı bir şehir olur.

Âteş-i ‘aşka düşüb yâkduñ gönüller şehrini
Şabr u sāmānım yaqub hāk ile yeksān eyledüñ
573/4

Divân’da gönül için kullanılan benzetmelerden biri de “mürg (kuş)”tur. Mürg-i dil (gönül kuşu), bülbül-i gam-hâr(gam yiyen, tasalanan bülbül) gibi avare olmuştur (192/1). Sevgilinin kakülleri gönül kuşunu avlamak için kurulan “dām (tuzak)”a benzetilir (576/2). Bir beyitte gönlün çaresizliğini anlatmak için gönül kuşuna; “kolun kanadın kırık mı, bir tuzağa düşüp ayağın mı bağlandı” diye sorulur.

Per ü bālūñ ‘aceb ey dil mürg-i dil işkeste midir
Yoğsa bir dāma mı düşdüñ kademüñ beste midir
181/1

Feyzî, bazen de gönlü, onun hevalarını dizginlemenin ve onu terbiye etmenin zorluğunu anlatmak için, bir ata benzetir. Gönül, dizginlerini ele almakta zorlandığımız bir at gibidir.

Başı boş gezdiğim ‘ayb itme bu vādide benim
Yoğ ‘inān anda henüz esb-i dile urdum raht
75/3

Bir beyitte gönül atı Hz.Ali’nin atı düldüle benzetilir (58/5). “Kebş-i dil (gönül koçu)” terkibiyle gönül, âşıkların Kâbe’si olan vuslat bayramında kurban edilmeye amade bir koça benzetilir.

‘İd-i vuşlat Ka‘be-i maşşūd imiş ‘âşıklara
Kebş-i diller yolına cān virmege âmâdedir
153/3

Âşık, muhabbet yolunun sâlikidir. Sâlik bu yolda gönül gözü ile gönlünü saf eyleyerek ilerler. Tasavvufta önemli bir yer tutan muhabbeti bir çarşı olarak düşünen şair, onda vuslat kumaşı için gönül nakdini vermek gerektiğini söyler.

Dil naqdini virmezse eger kâle-i vaşla
Bu sūḳ-i muḥabbetde ol ‘ aşık zarar eyler

156/3

Gönül aşkın merkezidir. Bu sebeple gönül, aşk gevherinin saklandığı bir hazineye benzetilir. Feyzî, sevgiliye “genc-i dil (gönül hazinesi)” de aşk sırrını canı gibi sakladığını, çünkü ağyarın bu sırrın peşinde olduğunu söyler (bkz. Sır). Muhabbet çarşısında harcanması tavsiye edilen gönül nakdi, bu dünyanın kesat çarşısında harcanmamalı ve gönül hazinesinde saklanmalıdır.

Gevher-i ‘ aşḳ olmaz ey ḥoca bu sūḳ içre mezād
Saḳla genc-i dilde zīrā şimdi bu ‘ âlem kesād

135/1

Divân’da sūfîlerin gönlü bir bağa benzetilir. Orada sabır ve gayretle maksûd meyveleri yetiştirilir. Öyle ki vuslat hastaları gelip bu bağdan meyve alırlar.

Bâḡ-ı dilde gün ola mīve-i maḳsûd irişe
Feyziyâ ḥaste-i vuşlat ala bizden bıttih

126/5

G. AŞK:

Feyzî Efendi Divânı’nda üzerinde fazlaca durulan kavramlardan biri de aşktır. Kelime olarak müfrit (aşırı) muhabbet , aşırı sevgi anlamına gelen aşk, Tasavvufta sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi¹¹⁰ olarak tarif edilir.

Aşk, Feyzî’nin en fazla kullandığı kavramlardan biridir. *Divân*’da aşk kavramıyla ilgili pek çok tamlama ve benzetme kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Âteş-i aşk (20/4, 21/4, 108/3, 120/3, 203/4, 361/1), reh-i aşk (62/2, 63/5, 127/2, 351/3), tarîk-i aşk (60/2, 106/2, 127/1, 134/4), mahkeme-i aşk (77/3, 136/4), dava-yı aşk (338/4), hizmet-i aşk (29/3, 119/2, 136/2, 144/5, 155/1, 161/4, 168/5, 180/2, 193/2, 342/5), kemân-ı aşk (107/5, 203/1), figân-ı bülbül-i aşk (65/1), küştigîr-i aşk (50/4, 81/1), esîr-i aşk (197/1), zencîr-i aşk (50/1, 88/3), iklim-i aşk (330/2), bâḡ-ı aşk (315/1), bahr-i aşk (20/2), gavvas-ı aşk (575/4), sultân-ı aşk (50/5), şâh-ı aşk (104/2, 106/2), pâdşâh-ı aşk (79/5), hâtem-i aşk (135/3), efser-i aşk (104/2), rüsvây-ı aşk (28/5), şeydâ-yı aşk (147/2), cünûn-ı aşk (179/4), aşk-ı dilber (60/1), Ferhâd-ı aşk (157/1), fezâ-yı aşk (157/4), âşinâ-yı aşk (167/3), niyâz-nâme-i aşk (145/3), gevher-i aşk (66/1,

¹¹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 59.

135/1), ihrâm-ı aşk (119/5), Cennet-i aşk (132/5), kâle-i aşk (80/3, 137/2), hankâh-ı aşk (80/5), çille-yi aşk (135/5), sırr-ı aşk (29/3), râz-ı aşk (92/3), tabîb-i aşk (74/4), haste-i aşk (77/4), mürde-i aşk (2/3), meyyit-i aşk (177/2), câm-ı aşk (89/1, 105/4), bâde-i aşk (89/5, 101/4, 198/1), erbâb-ı aşk (89/4, 96/2, 147/3), ehl-i aşk (189/5, 192/2), derd-i aşk (93/1, 186/2), micmer-i aşk (133/3, 137/3, 291/3, 312/3), pûte-i aşk (881/3), şem-i aşk (1054/5), vs...

Feyzî'nin şiirlerinde aşk varlığın merkezinde durur. İnsanın dünyaya geliş nedeni aşk cevherini elde etmektir. Varoluşun nedeni olan hakikî aşk, Allah' a duyulan aşktır. Hiçbir şey yok iken Allah vardı. Ama O'nun her tarafı dolduran nurunu görecek bir göz mevcut değildi. Allah kendi hüsnünü seyretmek için âlemi yarattı. "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim, âlemi yarattım" kudsî hadisiyle ifade edilen bu husus insana varoluş nedenini hatırlatır. Ancak irfan sahibi insanlar bu gerçeğin farkında olarak aşk cevherini talep ederler.

Gevher-i ' aşk imiş insâna meger kim maţlab
Baħr-ı ' irfân iseñ eyle gevher-i ' aşkı taleb
66/1

Yukarıda da bahsedildiği gibi Allah, kendinde var olan aşk sebebiyle âlem ve insanı yaratmıştır. Bu sebeple Feyzî, âşıklığın bu dünyada gerçekleşen bir hadise olmadığını söyler. O, aşk yoluna yeni bir hevesle sâlik olmamıştır, ezel gecesinden aşka düşmüştür (495/4). Âşıklardaki aşkın asıl sahibi, aşk mülkünü âşiklara miras bırakan Allah'tır. Âşıklar aşk ateşine ezelden yanmışlardır (361/1). Mutlak Hüsn'ü ezel bezminde tanıyan âşıkların canı aşk câmindan mestâne olarak dünyaya gelmiştir (89/1).

Rûz-i ezelde emlâk-i ' aşka
' Uşşâk-ı zârı Ĥaħk itdi vâriş
96/5

Güzel sevmeñ diyü vâ' iz bizi kürsîde men' eyler
Anı bilmez ki ' âşıklık bize sermâye kalmışdır
280/3

Âteş-i ' aşka ezelden yana gelmişlerdenüz
Şem' -i bezm-i hüsnüñe pervâne gelmişlerdenüz
361/1

Aşk varlığın aslı ve yaratılış sebebi olarak duyguların merkezine alan Feyzî'ye göre, aşk Allah'ın insana en büyük lutfudur. Bu lutf ancak gönülde muhafaza edilebilir. Aşkın yeri gönüldür. Gönül insanın derinliği, en muhafazalı ve gizli yeridir. Ve nâr (ateş) ve şem' (mum) a

benzetilen aşk insanın derininde yani gönlünde yanar. Aşk bir ateş olunca âşık olan da aşk ateşine pervâne¹¹¹ olmalıdır.

‘Aşk ancak ‘aşk-ı Bârî’ dir cihanda ‘âşıka
‘Âşık iseñ nâr-ı ‘aşka kendüni pervâne kı
627/4

İncitme şem’-i ‘aşkı ço yansun derinde
Feyzî gören hayâl-i fener zann ider seni
1054/5

Feyzî, gönüldeki aşk sırrını kimi zaman saklamaktan, kimi zaman ise açıklamaktan yanadır (bkz. Gönül). Aşk bir cevherdir ve bu kârsız âlemde harcanmayıp gönül hazinesinde kıymetiyle muhafaza edilmelidir (135/1). Aşk redifli bir gazelinde; aşkın manasının zahir ve batın her yönüyle keşf edilebilmesi için aşk sırrını gönülde saklamak gerektiği söylenir.

Feyziyâ hıfz eyle dilde sırr-ı ‘aşkı vaqt olur
Zâhir ü bâtın saña keşf ola bu ma’ nâ-yı ‘aşk
492/5

Yine aşk redifli bir başka gazelinde ise Hallac-ı Mansur gibi aşk sırrını açıklayıp aşk şehidi olmayı en büyük rütbe olarak gördüğünü ifade eder (bkz. Sırr, 494/3).

Numaraları verilen bu iki gazel dışında *Divân*’da aşk redifli üç gazel daha (491, 493, 495) ve “-âd ider aşk âdemi” ile “-ân ider aşkı benî” redifli yine aşk konulu iki gazel bulunmaktadır.

Âşık olan dilberin aşkının yolunda berzah (Ruhun Cennete mi Cehenneme mi gideceğinin belli olacağı kıyametin kopmasına kadar ruhların bekleyeceği yer) çekecektir. Zaten muhabbet ateşinin deryasının yanında Cehennem bir damla gibidir.

Ṭarîk-ı ‘aşk-ı dil-berde çeker ‘âşık olan berzah
Muhabbet âteşi deryâ yanında kaṭredir düzah
127/1

Aşk iki türdür. Biri hakikî diğeri mecâzî aşktır. Hakikî aşk Allah’a duyulan sevgidir ki varlığın yaratılış sebebi, her şeyin aslı bu sevgidir. Mecâzî aşk ise yaratılmışlara duyulan sevgidir. Tasavvufta mecâzî aşk insanı Gerçek Varlık’a, Mutlak Hüsn’e götüren bir vesile olarak görülür. *Divân*’da iki tür sevgide işlenir. Fakat mecâzî aşkı hakikî aşkla değiştirmek tavsiye edilir.

¹¹¹ Pervâne: Gece kelebeği de denilen kanatlı küçük böcek ki, kendini yakıncaya kadar şem’ ile uğraşır durur (Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 366).

‘Aşk-ı mecâzı ‘aşk-ı hâkîkatle değış
Zîra ıarık-ı Hâkık’ da şafâ dürlü dürlüdüdür

211/3

Aşk insana acı ve elem veren bir haldır. Muhabbet yolu sıkıntılı ve çileli bir yoldur. Bu yolda herkes farklı tecrübeler yaşar ve çeşit çeşit dert ve belaya uğrar (211/1). Fakat bu dünya hankah (dergah, tekke) ında iyi bir isim bırakmak isteyen ne kadar zor olsa da aşk çilesini çekmelidir (135/5). Sıkıntı çekilmeden aşka erişilmez. Muhabbet iddiasında bulunan aşk mahkemesine girip bu iddiasını ispat etmek zorundadır (77/3).

Eyleyen da‘vâ-yı ‘aşkı gelsün işbât eylesün
İzn-i sulţân-ı muhabbetle bu yerde hâkimiz

338/4

Vuslata talip olan ancak aşk yolunda gayretle yürürse maksadının Kâbe’sine varabilir (63/5).

Tâlib-i vuşlat bulurdı menzil-i maşşudunı
Cidd ü sa‘y itse ıarık-ı ‘aşk içinde rüz (u) şeb

60/2

Aşka hizmet etmek gerekir. Âşık aşka severek ve isteyerek hizmet eder, aşkın hizmetinde âşığın aklına asla kötü bir fiil gelmez (119/2). Sevgilinin kakülüne esir olan çaresiz Feyzî, sevgilinin kendisini aşkının hizmetinden azat etmesini istemez (144/5). Aşkın hizmetinde kusur etmiş olsa da âşık, sultanına günahkâra şefaaf olduğunu hatırlatır.

Hizmet-i ‘aşkuñda vardır gerçi kim taşşirimiz
Lik sulţânım güneş-kâra şefâ‘at yok mudur

161/4

Aşk hayat kaynağıdır. Ölü gönüller aşk derdiyle hayat bulmaktadır.

Devr-i hüsnünde ferah-yab oldu halk-ı kâinat
Mürde-diller derd-i ‘aşkuñ içre bulmuşdur hayât

93/1

Ama aşkı elde etmek için de candan geçmek gerekir. Aşk hikmet denizinden çıkan bir inci cevheridir ve kıymeti de can nakdi olmasıdır. Varlığından geçmeyen aşkı elde edemez.

‘Aşk bir gevher-i dürr kim baır-ı hikmetden çıkar
Nağd-i cândır kıymeti bu sözüme kııl i‘timâd

135/2

Hayat nakdini aşk badesi ile değişmek gerekir (89/5). Dünya çarşısında hayat nakdini verip aşk kumaşını almalıdır (80/3). Aşk hayata ve masivaya değişmeye değecek ve insanı yüceltecek bir duygudur. Bu sebeple Feyzî, cihan devletini terk eyleyip aşk ve muhabbeti başa taç edinmeyi tavsiye eder.

Şâh-ı ‘aşk ol bu cihân devletini terk eyle
Efsar-i ‘aşk (u) muhabbet ola tâ başuña tâc
104/2

Kişi sıradan bir insan iken aşk hâtemi (mühür, yüzük) ile zamanın Süleymân’ı olur ve nefis-i emmâresi bile ona boyun eğmek zorunda kalır.

Hâtem-i ‘aşk âdemi eyler Süleymân-ı zamân
Nefs-i emmâre aña diyü olsa eyler inkıyâd
135/3

Divân’da aşk ile altın arasında ilişki kurulur. Aşk bir iksirdir. Feyzî, dünya hâce (tüccar) sine altın ve gümüşü kendisine boşuna teklif ettiğini söyler. Çünkü o, ezelden aşk hazinesinin tılsımında iksir bulmuştur (168/3). *Divân* edebiyatının mazmunlarından olan iksir, değersiz madenleri altına çevirmekte kullanılan bir yöntemdir.¹¹² Feyzî’ye göre cihanda altın kimyasının iksiri aşktır. Bu sebeple aşk için hayat nakdini vermeyenlere şaşırır.

Kimyâ-yı zer-i iksîr cihanda ‘aşkıdır
Virmedüñ naqd-i hayâtı yolına sen ne ‘aceb
66/3

Bu dünyada kıymet bulmak için altın gibi halis olmak gerekir. Bunun içinde gece gündüz aşk pûte¹¹³ sinde yanmalıdır. Altın halis olması için ateşte eritilir. İnsan da böyle halis olmak için aşk ateşiyle yanmalı ve gönlünü eritmelidir.

Hâliş ol altûn gibi kıymet bulursuñ dehrde
Pûte-i ‘aşk içre yana yana her gün her gice
881/3

Feyzî’ye göre vuslat taleb eden kişi aşk hocası olmalıdır. Mektebin vuslat talibine zerrece faydası yoktur (66/2). Rehberi aşk olan sülûk erbabı canana muhakkak vasıl olacaktır (135/4).

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 256.

¹¹³ Pûte: İçinde maden eritilen tava. Bkz: Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 20. bs (yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiştir 1993), Aydın Kitabevi, Ankara 2003, s. 869.

Yüce tarikatta sâlik olan seher vakitlerini aşk dergahında taat ederek geçirmelidir. Âşıklar için en kıymetli vakit seher vaktidir. Bu vakitte yapılan duaların kabul edileceğine inanılır.

Sâlik iseñ tarikat-i ‘âlîde Feyziyâ
Gir han-kâh-ı ‘aşka seherlerde tã‘ at it

80/5

Feyzî daha pek çok şiirinde aşktan bahseder. Son olarak aşkın insan doğası üzerindeki etkisini anlattığı müstakil iki gazeli aşağıda verilmiştir. “-âd ider aşk âdemi” redifli gazelinde tüm insanoğlu üzerinden, “-ân ider aşkım beni” redifli gazelinde ise kendi üzerinden aşkın hallerini anlatır.

Gâh olur Şîrîn için Ferhâd ider ‘aşk âdemi
Gâh olur naqş-ı elemde Bih-zâd ider ‘aşk âdemi

Gâh olur ma‘mûr (u) âbâdân ider ‘âşıkları
Gâh olur yaqar bağır berbâd ider ‘aşk âdemi

Gâh olur beytü’l-hüznde miñnete yol-râş ider
Gâh olur mañzûn iken pür-şâd ider ‘aşk âdemi

Gâh olur bir şüh-ı nâzın zülfüne eyler esîr
Gâh olur mañbûs iken azâd ider ‘aşk âdemi

Gâh olur Feyzî gibi rüsvây ider ‘âlemlere
Gâh olur şâhib-i icâd ider ‘aşk âdemi

1024

Gâh olur ‘âlemlere sultân ider ‘aşkım beni
Gâh olur bir bende-i fermân ider ‘aşkım beni

Gâh olur maqşûdum üzre devr ider çerh-i felek
Gâh olur kim zâr-ı ser-gerdân ider ‘aşkım beni

Gâh olur rif‘at virir bezm-i muhabbetde baña
Gâh olur kim hâk ile yeksân ider ‘aşkım beni

Gâh olur keyf (ü) neşât ile beni handân ider
Gâh olur kim ney gibi nâlân ider ‘aşkım beni

Gâh olur Feyzî maḳâl-i râzımı eyler nihân
Gâh olur ‘âlemlere şâyân ider ‘aşkıı benı
1019

H. CAN, BEDEN(VÜCUD):

1. Can:

Beyitlerde can mefhumu “hâne-i can, nakd-i can, dil (ü) can, hayât (u) can, menzil-i can, meşamm-ı can, sohbet-i can, bülbül-i can, mürğ-i can, tabîb-i can, küşte-i can, bin can ile, can vermek” isim, teşbih ve tabirleriyle işlenir.

Can, insanın ruhu, Rahmân’ın insana üflediği ilâhî nefestir. Kur’ân-ı Kerîm’de insan bedeninin balçıktan yaratıldığı ve daha sonra ona Allah’ın nefesinden üflediği anlatılır (Hicr Sûresi, 15/28 – 29). *Divân*’da can kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de anlatıldığı doğrultuda işlenir. İnsanın cismânî yönü yani bedeni ruhunun kafesidir. Ruh bu kafeste muhafaza edilir. Ruhsuz bir beden cesetten ibarettir.

Bağda bülbül cesede rûḫa beñzer lâ-cerem
Ben hezârsız gülşen-i cismimde cânı neyleyim
704/4

Ol tûḫî-i gûyâ vü şeker-leb benim olsa
Cânım gibi ḫıfz itsem anı ten kafesiyle
879/2

Görüldüğü gibi can ve beden ayrı şeylerdir. Can insanın cismini yaşatan ve ayakta tutan güçtür. Ölüm canın (ruhun) vücuddan ayrılmasıdır.

Kaçan kim görmesem cânânımı bir laḫza yanımda
Efendi şanurum öldüm vücûdum içre cânım yok
509/3

Can tende olduğu sürece güzelliği ile bu dünyanın padişahı olan sevgilinin hüsnünün dergahına hizmet terk edilmez.

Der-geh-i hüsnünde gönülüm pād-şâhım bendedir
Ḥizmetin terk eyleyemem tâ kim bu cânım tendedir
269/1

Feyzî “Arayan elbet vurur Mevlâsın” sözünü hatırlattığı bir beytinde canânı bulacağımız adresi gösterir. Canân (Allah) can içinde gizlidir. İnsan özünde Hakk’ın ilâhî nefesini, nûrunu taşır. Cisminden, benliğinden geçen Hakk’ı kendi canı içinde bulacaktır.

Bu meşeldir arayan elbet bulur Mevlâ' sını
Âra bul canânuñı kim cân içinde gizlidir

216/2

Bin canı ile muhabbet yolunda sâlik olan, can bağışu istenen bu menzile merdâne gelmiştir (361/4). Sâlikin canı ezel bezminde aşk câmını içip devrâna mestâne gelmiştir (89/1). Feyzî pek çok gazelinde aşkı, gönülde gizli bir hazine ve hikmet denizinden çıkan bir inci olarak anlatır (bkz. Aşk). Bu gevher ise âşığın can nakdidir.

Feyzî, can evi içinde canânın aşkını misafir ettiğinden beri muhabbet âlemi içerisinde bir başka âlem olmuştur. Can nakdinin tamamını dost yolunda fedâ kılan Feyzî, yârin ayağının tozuna vârinı saçmakta cömerttir.

Hâne-i cân içre cânân ' aşkı mihmân olalı
' Âlem-i mihr-i muhabbet içre başka ' âlemim

Dost yolunda naqd-i cânım eyledim külli fedâ
Bez-i hâk-pây-ı yâr itmekde varım hâtemim

673/2, 4

Yâr, safası ile âşığa canlar bağışlar (572/3). Sevgili ölüleri diriltten bir Âsî-nefestir. Böyle olunca da bütün âşıklar ona can vermeye heves etmektedir.

Mürde ihyâ idici sensüñ ayâ ' Âsî-nefes
Saña cân virmege ' âşık nola eylerse heves

381/1

Beyitlerde sık sık "tabîb-i can (can tabibi)" tabiri kullanılır ki sevgilinin sıfatıdır. Gönlü hasta âşığın ilacı, sevilenin vuslatıdır. Böyle olunca da sevgili can tabibi olur.

Ey tabîb-i cân eger derd ehline kılsañ ' ilâc
' Âşık-ı dil-ğaste olmazdı devâya ihtiyâc

108/1

Hayli demdir mübtelâ-yı dedr-i hicrân olmuşum
Ey tabîb-i cân devâ-yı vaşluñ it baña naşîb

67/2

Divân'da can için "küşte-i can (can gemisi)" tabiri de kullanılır. Feyzî Allah'a can gemisini bela girdabından kurtarması için niyazda bulunur.

Feyzî-i zârım işim kaldı kemâl (ü) feyzüñe
Eyle girdâb-ı belâdan küşte-i cânım hâlâş

429/5

2. Beden (Vücut):

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın balçıktan yaratıldığı belirtilir (Hicr Sûresi, 15/26; Mü'minûn Sûresi, 23/12; Secde Sûresi, 32/7). Özet olarak balçıktan yaratılan ve cesed halinde olan insanın cismi daha sonra ilâhî nefes ile dirilmiştir (bkz. Can). *Divân*'da "vücut, cesed, cism, ten, vücut-ı âdem, vücut-ı âşık, vücut şehri, gülşen-i cism, küşte-i cism, fülk-i vücut, ten kafesi vs." isim, teşbih ve tabirlerle işlenen vücut insanın maddi varlığıdır ve hava, ateş, su, topraktan oluşan dört unsurdan yaratılmıştır.

Vücut-ı Âdemi çâr ' anâşırdan mürekkepdır
Biri bâr biri nâr biri mâ hâk ile yeksân

772/4

Çün çâr ' anâşır var ezeliden tenimizde
Süz-i şerer olsa nola âh eynimizde

951/1

Feyzî insanın maddi yönünü temsil eden vücut için müstakil bir gazel yazmıştır. Bu gazelinde kadrini bilip, boşuna sarf etmemeyi tavsiye ettiği vücut nimetinin yaratılışını, özelliklerini ve kıymetini anlatan Feyzî, gazelin sonunda bir muamma olan vücutun metnini şerh etmenin mümkün olmadığını söyler. Feyzî'nin vücut hakkındaki düşüncelerini türlü benzetmelerle anlattığı gazeli şöyledir:

Dest-i kudretle yapılmış ' arş-ı a' lādır vücut
Çâr ' anâşırdan mürekkep beyt-i ' ulyâdır vücut

Ka' be-i penâh-ı Hâlîl' ullah' dır lâ şekk velî
Sun' -ı pāk-i hâzret-i bâr-ı Te' âlâ' dır vücut

Çadrini fehm eyle şarf etme vücûduñ yok yire
Bağr-ı hikmetden çıkar bir dürr-i yektâdır vücut

Dil şadefdir gevher-i imân içinde gizlidir
Sâhil-i ' aql u hayâ ' ummân (u) deryâdır vücut

Metnini şerh eylemek kâbil degildir biñde bir
Feyziyâ hiç añlanılmaz bir mu' ammâdır vücut

138

Vücut insanın hayat nakdini saklayan bir hazinedir. Cisim ve beden münasebetini can maddesinde anlatmıştık.

Nağd-i hayât-ı âdeme gencînedir vücud
Hıfz eyle nağd-i genci dilerseñ hezâr-ı sūd
139/1

Divân'da daha önce can için kullanıldığını belirttiğimiz gemi benzetmesi vücud için de kullanılır. “Küşte-i cism ve fülk-i vücud” tabirlerini kullanan şair, vücud gemisinin gam denizinde muhalif rüzgarlarla baş edememektedir.

Baħr-ı ğam içre muħâlifdir baña bu rüzgār
Tutalım fülk-i vücūda müstaķil oldum re'is
386/3

Belā girdābına düşse ‘aceb mi küşte-i cismim
Esüb bād-ı muħâlif baħr-ı firķatde dümen ķopdı
1096/4

Bir beyitte ise âlem denizinde cism gemisi Nuh Necî’ullah zamanından beri Tûfan görmediği için Allah’a hamd eder (1089/2).

Pûte-zer (altın) ilişkisini kullandığı beyitlerde Feyzî, âşğın vücudunu aşk pûtesinde eriten sevgiliyi zer-ger (altın yapan) olarak nitelendirir.

Vücūdum pûte-i ğamda eritdüñ sīm ü zer-āsā
Meger kim şıfatuñ ey şūħ ola ‘âlemde zer-gerlik
593/4

Divân'da “vücud şehri” tabiri de çok sık kullanılır. Âşğın vücud şehrinin aşk sultanı tahtgah edinmiştir (491/1). Vücud şehrine muhabbet ateşi düşen âşğın gönül sarayı ayrılık ateşiyle yanıp viran olmuştur.

Bu vücūdum şehrine düşdi muħabbet âteşi
Dil serāyım yakdı vīrān itdi firķat âteşi
1001/1

Vücud Cehennem ateşinde yanmaya dayanamaz. Bu azabı, acıyı tatmak istemeyen dünyadayken aşk ateşiyle yanmalıdır ki Yaratıcı öbür dünyada Cehennem ateşini tattırmasın.

Dayānmaz nār-ı dūzaħda vücūduñ yanmaĝa ķünküm
Niçün Feyzî muķaddem âteş-i ‘aşķ ile yanmazsuñ
580/5

Resûlullah'ın ayrılık gününü vuslat için bu dünyada çekenler, cisimlerini aşk ateşiyle yakıp eritmektedir.

Çekenler rûze-i hicrûn cihânda vaşluñ çün
Yağar ‘aşğ odına cismin eridir yâ Resûl’allah
884/2

I. BEKÂ / FENÂ:

Sırasıyla kalıcı ve geçici olma anlamlarına gelen bu iki kelime tasavvufta dört aşamalı bir hâldir. “Kötü huyların, davranışların yok olması fenâ, yerlerini güzel huyların ve iyi davranışların alması bekâdır. Kulun kendi (nefsânî) sıfat ve vasıflarından sıyrılıp çıkması fenâ, Allah’ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi bekâdır. İnsanın kendisini, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi bekâdır. İnsanın, fenâ halinde olduğunu bilmemesi <<fenâdan fenâ>> dır.”¹¹⁴

Divân’da sistemli ve mertebeler halinde zikredilmediği gözlenen fenâ ve bekâ kavramları beyitlerde şu anlamlarda kullanılır: Bazen kötü huy ve davranışların yok edilip yerine güzel ve iyi huyların geçirilmesi anlamında kullanılır.

At perde-i fenâyı bekâ bâbına yapış
Cürmüñ tefekkür eyle ricâ bâbına yapış
401/1

Bazen nefsin arzu ve isteklerinden fânî olup, Hakk’ın sıfatlarıyla süslenilmesi anlamındadır.

Esîr-i nefsi emmâre teğarrüb eylemez Hakk’a
Beğâ mülkünde kâim almak dilersen bu fenâdan gec
106/3

Fakr (bkz. Fakr) ve fenâ beyitlerde sık sık bir arada zikredilir. Feyzî sürekli fenâ ehli olmayı tavsiye eder. Fenâ, kulun varlığının Allah için olduğunun farkında olması ve varlığını Allah ile beraber görmesidir. Yâni Allah’ta fânî olmasıdır. Fakr (sâlik’in Hakk’ta fânî olması ve kendini O’na muhtaç bilmesi) ve fenâ ehli olmayanlar bu hâl içre varlık bulan sâliki anlayamazlar. Her kulun kendinde hiç bir şeyin olmadığını ve Gerçek Varlık’tan bir cüz olduğunu fark etmesi ve bu hâli yaşayarak Hakk’ın vasıflarıyla donanması zordur. Bu zahmetli ve çileli bir yoldur. Herkes “Fenâfillah” a eremez.

Râğıbzuz fakr (u) fenâyı nuğ-ı Mevlânâ ile
Çün buyurdı ehl-i dünya kâfirân muğlağ est
81/2

¹¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 91.

Ne rütbe saht olur bu çille-i faqr u fenâ Feyzî
Cihānuñ devletin terk eyleyüb cüll-püş olandan şor
198/5

Hâlimizden bî-ğaberdir t̄alib-i dünya bizim
Devlet-i faqr (u) fenâda mîr-i erkân olmuşuz
354/4

Fenâ ve bekâ kavramları en çok da dünyanın ve eşyanın fânî oluşu ile ilgili olarak kullanılır. Bu dünya içindeki her canlı ve eşya ile beraber fenâ bulacaktır. Bâki olan Hakk'ın varlığıdır. Bu sebeple kul bu fenâ iklimi terk edip bekâ semti içinde gezinmelidir. Kendi varlığını, halkın ve eşyanın varlığını görmez hale gelip Bâki Olan' la bir olmalıdır.

Feyziyâ çün bize bâkî degil iklîm-i fenâ
Olalım bâri beqâ semtine ğayrı seyyâh
118/5

İ. AKL:

Akl “akıl ve us” anlamına gelir. Tasavvufî bir mefhum olarak akl mutasavvıflar tarafından ilâhî, ezelf ve ebedî gerçekleri kavrayamayacak kadar aciz görülür. Onun yerine keşf ve marifet anlayışlarına uyan bir akıl anlayışı benimseyen mutasavvıflar, bazı hâlleri yaşayarak ve Allah'ın ihsanıyla kavrayışı esas alırlar. Fakat mutasavvıfların kıyas ve mantık ile Allah'ı kavrayamayacağını düşündükleri bu akıl dışında bir de bu vasıtalar olmadan kavrayabilen ve akl-ı evvel (ilk akıl) denilen bir akıl görüşleri vardır ki bu anlamdaki akıl Allah' ın insana diğer yaratılmışlardan üstün olarak verdiği ilâhî ilmin ilk zuhuru da denilen akıldır.¹¹⁵

Divân'da akl “perger-i akl, cedvel-i akl, akl-ı perişân, mizân-ı akl, sâhil-i akl, merd-i hîred-mend, erbâb-ı hîred, akl-ı yekûn” teşbih ve terkipleriyle işlenir.

Ayrıca *Divân*'da akıl kelimesi yerine “hîred” kelimesi de kullanılır. Bu kelimeyle ifade edilen akıl ilk anlamdadır. Bu cüz'î aklın âşığın rehberi olamayacağı söylenir. “Erbâb-ı hîred (akıl erbâbı) ve merd-i hîred (akıl sahibi, akıllı kişi)” tabirleri ile karşımıza çıkan bu tip âşığın hâminden anlamayan, âşığın gönlü ve aşkı rehber edinmesine karşın sınırlı akli rehber edinen kişiler için kullanılır. Âşık sevgilinin zülfünün gecesinin hevesi ile sevdaya düşmüş bir meczubdur. Akıl erbâbı onun bu hâlini anlayamaz.

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Uludağ, “Akıl ve Akl-ı Evvel Maddeleri”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 35-37.

‘Ayb itme nemed giydiğim ey merd-i hıred-mend
Pejmürde gezer ekşeri ‘âlemde mecâzib
63/4

Hevâ-yı leyle-i zülfi ider sevdâları taḥrîk
‘Aceb mi derse erbâb-ı hıred ‘âşıqlara meczûb
64/4

Akıl ehli safa bezminde ehl-i kemâlin zilletini söyleyecek kadar cahildir (179/1) . Burada merd-i hıred ve câhil bir arada kullanılarak tezat sanatı yapılmış ve anlatıma etkileycilik katılmıştır. Akıl erbâbı akılı ile cahil olmaktadır (bkz. Nâdân). Gönül ehlinin ise akılı hafif olur. Müseddes bir gazelinin son iki dizesinde Feyzî bu sebeple sevgilinin cevrinin âşığa sıkıntı vermediğini ifade eder.

Bâr-ı cevri o şehûn ‘âşığa vermez şıḳlet
Feyziyâ çünkü olur ehl-i dilûn ‘aklı hafif
1142/4

Aşk ve akıl bir arada bulunamaz. Aşk başa gelince akıl baştan gider. Âşığın akılı sevgilinin zülfü gibi perişan olmuştur.

Zülfi gibi ‘aqlım o perî kıldı perîşân
Başımda mı idrâk idemem cem‘-i ḥaḳîḳat
87/4

Sevgilinin zülfünün âşığın aklını perişan etmesi konusunda *Divân*’da “aklı alınmak, akılı dağıtmak” tabirleri kullanılır.

Ben nice bu vâdi-i şahrâda nâlân olmayım
‘Aqlım aldun bir şaçı Leylâ’ ya Mecnûn eyledün
568/3

Dağıdır ‘aqlım kemiyyet-i ḥüsnünüñ reftâr(ı) âh
Şeh-süvârım gel ‘inân-ı cevruñi bir pâre kaç
427/4

Âşık sevgili sebebiyle aklını kullanamaz hâldedir. Bu durum beyitlerde mîzân (tartı) benzetmesi ile de işlenir. Akıl iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış ölçüp tartıp bir türlü karar veremez. Feyzî dost yüzünden çektiği gamın akıl mîzânı ile tartılamayacağını söyler (335/3). Zaten âşığı gören akıl mîzânı eksik sanır. Ama aslında âşık gam taşı ile akıl mîzânını dengelemektedir.

Mîzân-ı ‘aql-ı ‘âşıḳı nâḳış şanur gören
Bilmez ki seng-i ḡam gibi par-seng içindedir
200/3

Akl-ı evvel anlamındaki ikinci tanımdaki akl ise insanoğluna verilen ve onu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. İnsan bu kabileyetiyle Mutlak Varlık olan Hakk'ı bulabilir ve hayatın anlamını çözebilir. Bu akıl hakikate ulaşmak için alet ve kıyas gibi şeylere ihtiyaç hissetmez. Bu anlamdaki akıl sahibine *Divân*'da "âkil" denir. Müseddes bir gazelinde Feyzî, insanı âkil üstâdı eyleyenin marifet olduğunu belirtir. Marifet bilgisi Hakk'ı temâşâ ve müşahade yoluyla elde edilen bir bilgidir ve küllî akldan kaynaklanır. (bkz. Marifet).

Ma'rifetdir 'âşıkı ma'şûka vâşıl eyleyen
Ma'rifetdir cümle ma'şûdât hâşıl eyleyen
Ma'rifetdir âdemi insan-ı kâmil eyleyen
Mar'ifetdir herkesi üstâd-ı 'âkil eyleyen
Her kula olmaz müyesser ber-güzâr-ı ma'rifet
Dâr-ı Hâkk' dır 'ârifâna yâd-gâr-ı ma'rifet
1108/3

İnsana yaratılıştan verilen akıl ve hayâ bir derya olan insan vücudunun sahilidir.

Dil şadettir gevher-i imân içinde gizlidir
Sâhil-i 'âkl u hayâ 'ummân (u) deryâdır vücûd
138/4

Feyzî gönlüne seslendiği beyitlerinde âkil olup zamâne dilberinin hevesini tûl-i emel (uzun endişe) edinmemesini, zamâne dilberinden murad alanın olmadığını söyler.

'Âkil iseñ bu hevâdan Feyziyâ ger fâriğ ol
Ol periden fâ'ide insana hâşıl olmamış
417/5

Yine zamâne dilberinin sevdasından uzak durmayı öğütlediği bir beytinde Feyzî akıllı bir cetvele benzetir, âkil olup bu bendini ser-levha edinmeyi ve akıl cetveli ile etrafına altın tel çekmeyi tavsiye eder.

'Âkil ol ser-levha kıl gûş eyle ey dil pendimi
Cedvel-i 'âkluñla çek etrafına altun hel
616/3

J. NEFS:

Kelime olarak can, benlik anlamına gelen nefis tasavvufta iki anlam ihtiva eder. İlki kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan lâtîfe, cism-i lâtîftir.

İkincisi ise insanın zâtı, mahiyetidir.¹¹⁶ İlk anlamdaki nefis, insanların en büyük düşmanıdır. Sûfiler sürekli bu nefisle savaş halindedirler. Âşıklar bu âlemde gece ve gündüz nefis düşmanına karşı gaza-yı ekber (büyük gaza) etmektedirler.

Ġazā-yı ekber eyler ‘āşıkān ‘ālemde her Őeb (u) rŪz
‘Adū-yı nefisle dā’im ider iġbāl iġin ŐābāŐ
424/3

Kulun kötü huyları ve çirkin vasıflarının kaynağı olan nefis Şeytana benzetilir. En güzel bir sûrette yaratılan insan (Tin Sûresi, 95/4) nefis Őeytanına uyararak insanlıktan çıkar. İnsanı bu dehre Süleymân eden ancak aşk hâtemidir.

Hâtem-i ‘aşk ile kişi dehre Süleymân olur
Ehremen-i nefse uyan Şanma ki insân olur
247/1

Sûfiler devrânın kâmilleri ile ūlfet halindedirler ama emreden nefisleri onları rahat bırakmaz.

Ūlfet ideriz kâmil-i devrân ile ammâ
Emmâremiz nefsidir dün (ü) gün raġatımız yok
512/2

Beyitlerde “men aref” esrarı ve “nefs-i emâre (emreden nefis)” arasında ilişki kurulur. Nefs-i emmârenin esiri “men aref” sırrının manasını hayal sanır (260/1). Bu sırta vakıf olmayan kişinin nefis-i emmâresi ise tâat ile ıslah olmaz.

“Men ‘aref” sırrına bir kimse degilse vâkıf
Nefs-i emmâresi tâ’at ile olmaz ıŐlah
118/2

Ūzeri yoġun ve kalın perdelerle örtölü nefis anlamına gelen Nefs-i emmâre¹¹⁷ iġin Feyzî sık sık elinden kendimizi kurtarmamızı, esiri olmayıp isteklerini yerine getirmememizi söyler. Henüz elde fırsat varken nefis-i emmârenin esiri olmaktan kaçınıp, muhabbet Őahlarının Őahı olmalıdır (73/5). Nefs-i emmârenin esiri Hakk’a yaklaŐamaz. Bu yüzden bekâ mŪlkünden kâam almak isteyen bu yokluk âleminin zevklerinden geçmelidir.

Esîr-i nefis-i emmâre teġarrüb eylemez Hâġġ’ a
Beġâ mŪlkünde kâam almak dilersen bu fenâdan gec
106/3

¹¹⁶ Uludaġ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 405.

¹¹⁷ Uludaġ, a.g.e., s.406.

Emreden nefsin esaretinden ve onun kuru sevdalarından kurtulup aşk sultanı olmalıdır (586/5). Aşk çilesini çeken dehrin iyiliği başa kakmasını çekmez. Bu sebeple de aşk çilesini çekenin nefsi bu kocakarı dünyaya mâil olmaz.

İmtinân-ı dehri çekmez çille-i ‘aşkı çeken
Ol sebepten mâ’il olmaz pîre-zen dehre bu nefis
390/4

Nefs hevadârdır. Onun hevalarına uyan doğru yoldan ayrılır yolunu şaşırır. Doğru yolda ilerleyip vuslata ermek isteyen kişi nefsin hevasına uymamalı, gönlünü riyadan temizlemelidir (5/8). Yâr ile vuslat isteyen nefsin hevasına uymamalıdır. Çünkü inleyen âşığın vuslat için “salâh (dine bağlılık, iyileşme, düzelme)”a ihtiyacı vardır.

Uyma hevâ-yı nefse dilerseñ vişâl-i yâr
‘Uşşâk-ı zâra lâzım imiş Feyziyâ şalâh
117/5

Feyzî, hevadâr nefsinin kendisini esir ettiğini söylediği bir beytinde Rabb’ ine bîçâre gönlünün azad olup olmayacağını sorar (56/4). Yine bir gazelinde taşlanmış şeytanın nefsinin alçaltmamasını Yâsîn Sûresi hakkına dileyen Feyzî, aynı gazelin üçüncü beytinde mahşer gününde Cehennem ateşine layık olmamak için kendisini esir eden nefsi emmâreden azade kılınmayı diler.

Nefsim izlâl itmesün yâ Rabb şeytânü’r-racîm
Ey bi-ḥaḥḳın sûre-i Yâsin Raḥmânü’r-raḥîm

Nefs-i emmâre esîr itdi beni âzâde kıl
Olmayım rûz-i mahşer lâyıḳ nârü’l-ceḥîm
735/1, 3

K. RUH:

İnsanın bir görünen, Allah’ın çar anasır (dört unsur) dan yarattığı canlı vücudu vardır, bir de bu bedene bâtinî olarak verdiği, üflediği nefes vardır. İlk insan Hz. Âdem yaratıldığında cesed halinde idi. Allah O’na rûhunu üfleyene kadar hiçbir fiil ve düşüncesi yoktu, cansızdı.

Çar ‘anâşırdan mürekkeb eyledi Ḥaḥḳ Âdem’i
Yatdı bî-rûḥ ol cesed ḥayli zaman söylenmedi
1058/2

İnsanın bedeni ruhunun kafesidir (bkz. Can, Beden). Önemli olan ruhtur. İki âlemde de yaşayacak olan, bâkî olan ruhtur. Allah insanları sûretleriyle değil ruhları ile değerlendirir.

Bu yüzden Feyzî, Hudâ'nın nazargâhı olan gönülde sûret sahibi ruhlara gerek olmadığı düşüncesindedir (bkz. Gönül).

Hayâlûñ nakş iderdim hâne-i dilde bugün ammâ
Gerekmez çün nazar-gâh-ı Hudâ' da şüret-i zî-rûh
121/4

Ruhun beden kafesinde hapsoldüğünü söylemiştik ayrıca dünya da insanın ruhuna kafestir. Feyzî sanem-deyr (put-kilise) tenasübünü kullandığı bir beytinde put gibi güzel sevgiliye bu âlem kilisesinin âşıklara kafes olduğunu söyler. Bu yüzden âşıkların pâk ruh kuşu bu yerde kol kanat açmamaktadır. Dünyaya gelmeden önce ruhlar âleminde Allah'ı tanıyan insan ruhuna bu âlem gurbettir. Asıl vatanına hasret çeken, bu dünya zindanına hapsolmuş ruh, altın kafesteki kuş gibidir. Ruhun asıl vatani ve kendini bulacağı yer ruhlar alemidir.

Deyr-i 'âlem bir kafesdir ey şanem ancak bize
Per (ü) bâl açmaz bu yerde mürğ-i rûh-i pâkimiz
338/3

Beyitlerde ruh lâtif olması özelliği ile de işlenir. Ruh yarıtlış itibarı ile lâtiftir. Sevgili de lâtiftir. Bu yüzden ruh ancak ruha yakın sevgiliye sarılınca safaya eyler.

Şafâ kesb eyler ol cism-i laîfe şarılınca rûh
Oñulur merhem-i kâfûr şarınca sine-i mecrûh
121/1

Güzel odur saña her her dem mu'îm ola yâhûd
Sitem-ger olmaya rûha yakın ola yâhûd
145/1

II. TASAVVUFÎ MERTEBELER VE MEFHURLAR:

A. DÖRT KAPI:

Dervişliğin kırk makamda tamamlandığını söyleyen mutasavvıflar bu yolun dört kapısından söz ederler. Her biri on makam olan dört kapı şeriat, tarikat, marifet ve hakikatten oluşur. Mutasavvıflara göre “Hz. Peygamber’in sözü şeriat, fiili tarikat, hâli marifet, sırrı hakikattir. Şeriat farz, tarikat vacip, marifet sünnet, hakikat nafiyledir.”¹¹⁸

¹¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153

Beyitlerde ayrı ayrı veya birlikte işlenen dört kapıdan her biri için *Divân*'da müstakil gazeller de yazılmıştır. Bu beyit veya gazellerde doğrudan dört kapı veya makamlardan bahsedilmez. Ancak kavram olarak biri olmadan diğerinin olamayacağı ifade edilir.

Feyzî'ye göre şeriat kapısının ne olduğunu anlamayan bir kimsenin hakikat davasında bulunması imkansızdır. Tasavvuf ehli şeriat olmaksızın kişinin hakikat mertebesine ulaşamayacağını söyler. Şeriatını kaybedenin diğer mertebeleri koruması imkansızdır. Kişi önce şeriata sahip olur daha sonra bir tarikat içinde pîr yardımıyla yetişir ve marifet bilgisini elde eder. Son olarak da hakikate ulaşır. Feyzî, sûfiye önce özünü şeriat ile sâf kılmasını sonra tarikat rükunları içinde yol almaya ve ilerlemeye başlamasını öğütler. Ona göre hayat nakdini marifet elde etmek için harcamayan kişinin bu âlemdeki kârı hakikat ve tarikat olacaktır.

Fehm itmese bir kimse nedir bâb-ı şerî' at
Düşmez aña bir vech ile da' vâ-yı haqîkat

Şarf it dün (ü) gün ma' rifete naqd-i hayâtı
Kesbün ola ' âlemde haqîkat ile tarîkat

Şaf eyle muqaddem özüni şer' ile şüfi
Kıl ba' de-zîn erkân-ı tarîkat içre ' azîmet

85/1, 2, 3

Şeriat rükunlarından çıkan kişi tarikatten çıkmış olur. Tarikat ehlinin “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” sözüne uygun düşen görüşü ile Feyzî, şeriat ve tarikatten çıkan kişinin İblis (şeytan) e tâbi olacağı düşüncesindedir. Marifet “men aref” sırrını bilmektir. Bu sırrı bilmeyen yani marifet sahip olmayan ise hakikate erişemeyecek, yoldan çıkacaktır.

Her kaçan bir kimse erkân-ı şerî' atden çıkar
Tâbi' -i İblis olur zîrâ tarîkatden çıkar

“Men ' aref” esrârını bilmedir ancak mâ' rifet
Ma' rifet fehm etmeyen râh-ı haqîkatden çıkar

290/1, 2

1. Şeriat:

İslam dininin îtikat ve ibâdet esaslarını ve hükümlerini ifâde eden şeriat Peygamber vasıtasıyla Allah tarafındangönderilen ve bütün herkesi kapsayan genel hükümlerdir. Dört kapıdan farz olanı şeriat, kişiyi Hakk'a ulaştıracak doğru yoldur. Cihan içre tarîk-ı müstakîm olan şeriat en yüce tarikattir.

Ṭarīḳ-ı müştākīm ancak cihān içre şerī' atdır
Şakın dūr olma āh şer' a kim ' ālī ṭarīḳatdır

259/1

Şer'i kaideleri hayat görüşü haline getirmeyen ve işlerini bu kaidelere uygun olarak yapmayan sūfî menzile erişemez. Kabe-i maksûdunu görmek isteyen âşık öncelikle şeriat ihramını giymelidir. Hakikat davası eden âşığın delili şeriatteki devamlılığı olacaktır. Feyzî'nin bu mefhuma bakışını aşağıdaki dört beyitlik şeriat başlıklı ve redifli gazelinde görmek mümkündür:

Şūfî olagör cān ile ḥuddām-ı şerī' at
Şulṫān ide dehre seni aḥkām-ı şerī' at

Şer' olmasa bitmez bir işi ehl-i ṭarīḳūn
Mengüş ola güşuñda meger nām-ı şerī' at

Ey Ka'be-i maḳşûdumu görsem diyen ' âşık
Evvel alagör eynüñe iḥrām-ı şerī' at

Da' vā-yı ḥaḳīḳat ide bir kişi Feyzî
Bürhānı eger olmasa mā-dām-ı şerī' at

82/1, 2, 3, 4

2. Tarikat:

Tarikat, Hakk'a ermek için tutulan, bir takım kuralları ve âyinleri bulunan yoldur. Mutasavvıflara göre tüm insanlar, hatta bütün yaratıkların alıp verdiği nefesler sayısınca Allah'a yol gider. Herkes kendi meşrebine, ruh yapısına, dünya görüşüne ve manevî zevkine göre bir yol tutar (tarikate sülûk eder) veya bir şeyhe bağlanır veya tamamıyla bunların dışında yaşar.¹¹⁹

Divân'da âşık ve sâdıkların yolu tarikat üzerine yazılmış tarikat başlıklı ve redifli bir gazel mevcuttur. Bu gazelinde Feyzî, vâiz-i gümrah (yolunu şaşırılmış vâiz) ın tarikatı boşuna sandığı belirtilirken tarikatı nafîle sanan herkese seslenmiş olur. Onların bu tavrını Hakk'a ermek için tarikat yolunu seçen erbâb-ı sülûkun tarik içre ettiği safayı bilmemelerine bağlar. Hudâ zikrinden lezzet alanlar bin can ile tarikatten nasiplenmek isterler. Dergâhta hizmet eden sâdik kullar az bir zaman içinde tarikat şahı olurlar. Bu sebeple Feyzî, menzil-i maksûd için gayret etmeyi tavsiye ederken sâlikullahı menzile eriştirecek olan yolunda tarikat olduğunu belirtir.

¹¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 510-511.

‘Âşık yoludur vuşlat için dâr-ı ʔarîkat
Şâdık yeridir maḥlab-ı der-gâh-ı ʔarîkat

Bilmez ne şafâ itdügün erbâb-ı sülûkuñ
Beyhûde şanur vâ‘ iz-i gümrâh-ı ʔarîkat

Ezkâr-ı Hudâ’ dan dün (ü) gün lezzet alanlar
Bin cân ile dirler şehrâ-yı ʔarîkat

Der-gâhına hizmet ide bir bende-i şâdık
Az vaḥt (ü) zamañ içre olur şâh-ı ʔarîkat

Sa‘y eyle eriş menzil-i maḥşûduña Feyzî
Gurbetde ḳomaz sâliku’llah-ı ʔarîkat

84

Tarikat içinde menzile ermek için müridlerin uyması gereken bir takım kurallar ve şeyhin rehberliğinde uygulaması gereken dua, tesbih ve zikirler vardır. Sâlik bunları uyguladığı ölçüde Hakk’a yaklaşır.

Vesîledir bize dîdâr-ı Haḳḳ’ a irmek için
Bu reh-nümün-ı ʔarîḳda bu ism-i zıkr’ullâh
4/2

3. Marifet:

Marifet sûfilerin rûhânî hâlleri yaşayarak, mânevî ve İlâhî hakikatleri tadarak (iç tecrübe ile ve vâsıtasız olarak elde ettikleri bilgi ve irfandır.¹²⁰ Marifet cahilin anlayacağı bir şey değildir. Hikmet denizinden çıkan bir incidir. Nâdân onun kıymetini bilemez (86/5). Kulun “men aref” sırrını bilmesi yani ezel bezminde Rabbi’nin “ben kimim?” sorusuna verdiği cevabı bu dünyaya gelince unutmaması ve tüm benliği ile bu hâli yaşaması marifet bilgisine sahip olduğunu gösterir. Bu bilgiye sahip olmayan ise hakikat yolundan çıkar, bu mertebeye erişemez (290/2). Aşağıdaki marifet redifli müseddes gazelinin bir bendinde Feyzî, her kula nasip olmayan marifet hediyesinin âşıklar için önemini çok güzel bir şekilde açıklar:

¹²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 347.

Ma'rifetdir 'āşıkı ma'şūka vāşıl eyleyen
Ma'rifetdir cümle ma'şūdāt hāşıl eyleyen
Ma'rifetdir ādemi insan-ı kāmīl eyleyen
Mar'ifetdir herkesi üstād-ı 'āqıl eyleyen
Her kıla olmaz müyesser ber-güzār-ı ma'rifet
Dār-ı Hāqq' dır 'ārifāna yād-gār-ı ma'rifet

1108/3

Marifeti elde eden bu dünyanın gurbet olduğunun bilincindedir. Hakikat endişesi ile mübtela gezer. Bu yüzden Feyzî, marifet bilgisini edinenin gam çarşısında kazançsız olmayacağını söyler.

Sūd-mend olmaz bu sūq-i ğamda şāhib-i ma'rifet
Mübtelâ derd ü elemden nice bulsun 'āfiyet
79/1

Bir beytinde ise marifet bilgisine sahip olduğunu belirten Feyzî, marifeti ile âleme sultan olsa da talihi olmadığı için taç ve tahtın kendini mutlu etmeyeceğini söyler.

Ma'rifet ile tūtalım 'âleme sulţān imişim
Tali'im yok neme lâzım 'acebā tāt ile taht
75/2

4. Hakikat:

Kelime anlamı gerçek, var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey, bir şeyi o şey yapan husus ve mahiyet olan hakikat mefhumu tasavvufta üç anlamı ihtiva eder. Hakk'ın sâlikten vasıflarını alıp yerine kendi vasıflarını koyması bunlardan ilkidir. Hakikat aynı zamanda tasavvuf ilmi için kullanılan diğer bir isim olur. Son olarak da Hz. Âdem'den kıyamete kadar değişmeyecek olan hükümlerdir.¹²¹

Daha önce de belirtildiği gibi şeraitsiz hakikata ulaşılamaz. Şeriat ağaç ise hakikat onun meyvesidir. Bu yüzden delili şeraitteki devamlılığı olmayan bir kişi hakikat davası edemez (82/4).

Feyzî hakikat başlıklı ve redifli aşağıdaki gazelinde gönlü nezdinde kendisine hitaben gaflet uykusundan uyanmasını, hakikat erbabının yıldızlar gibi uyanık olduğunu söyler.

Akıt iki gözden şeb (u) rüz āb-ı hāqīkat
Devr ide felekler gibi dolāb-ı hāqīkat

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Uludağ, "Hakikat Maddesi", *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 215, 216.

Dur kıble-yi maşşūduña sen münharif olma
Maşlab yetişir doğruya mihrāb-ı haķīķat

Nefsinde bilür “men ‘aref” esrārını ol kes
Feth olmya mı hīç aña ebvāb-ı haķīķat

Ey dil nice bir hāb-ı teğāfūlde yatarsuñ
Encüm gibi pāy-dār olur erbāb-ı haķīķat

Feyzī yine bir tāze zebān söyledüñ el-haķķ
Tahrīr ide mecmū‘ aya küttāb-ı haķīķat

83

Feyzī hakikat yolunun hizmetinde can ve gönülden Hakk’a mâil olmuştur.

Hizmet-i rāh-ı haķīķat içre istihkām olub
Cān (u) dilden mā’il-i Haķķ olduğum ‘ālem bilür

158/2

B. KANAAT:

Sözlükte “kısmete razı olma, bir şeyi yeter görüp fazlasını istememe, kanma, kanış” anlamına gelen kanaat kavramı gönül zenginliğini dünya zenginliğine tercih etmek, dünya hırslarından fâriğ olmaktır. Kanaat ehli bu dünyada nâ-murad olsa da halinden asla şikayet etmez. Kanaat ehlinin gözü toktur, bu dünyanın aldattıcı ve geçici nimetleri için hırs sahibi değildir. Kendine yetecek olandan fazlasını istemez. Hatta aslî ihtiyaçlarını da (yemek, içmek vs.) en asgari seviyede karşılar. Âşığın zenginliği kanaatidir. Âşık kanaat ettiği miktarda yücelir, Allah’ın lutfuna layık olur.

Kanaat, Kāf dağdır ve kanaat ehli de bu dağı bekleyen anka kuşlarıdır. Kanaat ehli kerkes yani akbalar gibi dehrin leşine tenezzül etmezler. Onlar bu dünya için hırs sahibi değillerdir ve bu dünyanın insanın ruhunu çirkinleştiren kötü his ve duygularından uzak kalırlar.

Lāşe-i dehre tenezzül itmeyüz kerkes gibi
Bir bölük ‘anķālarız Kāf-ı Őanā‘at bekleriz

353/2

Yine bir beytinde Feyzī, bunu bir tavsiye olarak aktarır. Kanaat Kāf’ının sakini olup, bugās (leş yiyen kuşlar) gibi görülen her taneye meyletmemeyi tavsiye eder.

Sākin ol Őāf-ı Őanā‘atde mişāl-i ‘anķā
Gördüğün dāneye meyl eyleme mānend-i ‘bugās

99/3

Âşıklar Allah'ın kürsüsüne bakmaktadır. Fakat Feyzî kanaat ehlidir. Ona bir dilber yeter. Feyzî burada vahdete kavuştuğunu kesretten gözünü ayırdığını anlatır.

Kürsine çeşmân olur 'âlemde gerçi 'âşıkân
Ben çanâ'at ehliyim çün baña bir dil-ber yeter
203/6

Feyzî'nin kanaat konusunda *Divân*'da tezat teşkil edecek bir beyti mevcuttur. Feyzî, hiç dil-ber safası sürmediğini öne sürerek diğer söylevlerinin aksine kanaat eylemeye razı olmadığını söyler.

Çâ'il olmaz dil-ber-i âfetle çanâ'at eylesem
Sürmedim dil-ber safasın kim hikâyet eylesem
196/3

C. LUTF, ATÂ, İHSAN:

Divân'da aynı anlamlarda kullanılan bu üç kavramın sözlük anlamları da yaklaşık olarak aynıdır. Bunlar sırasıyla “hoşluk, güzellik, iyi muamele, iyilik; bağışlama, bahşiş; iyilik etme, bağış, bağışlama, verilen, bağışlanan şey, lutf, iyilik” tir. “Tasavvufta kulu Hakk'ın tâatına yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şey. Neş'enin kalıcı, temâşânın sürekli, halin kararlı olması için Hakk'ın yardımında bulunması”¹²² anlamına gelen lutf, *Divân*'da Allah'ın kula, Peygamber'in müminlere ve sevilenin âşiğa lutfu olmak üzere üç şekilde işlenir. Kur'ân-ı Kerîm'de “Allah kulları hakkında lâtifdir”¹²³ buyurulmuştur. Hakk kendisine yönelenlere lutf ile muamele edecektir.

Bahtımız muğlağ diyü ğam çekme hoş tut hâtruñ
Çıl teveccüh bâb-ı Hâk' a olasuñ lutf ile şâz
151/2

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'in müminlere şefaet etme hakkı vardır (bkz. Muhammed Peygamber ve Günah-Günahkâr maddeleri). Bu sebeple müminler O'nun yüzü suyu hürmetine Hakk'tan bağışlanma dilerler. Allah'ın Habîbi'nden ihsan umarlar. Resulullah'ın ihsan kapısında dilenci olan Feyzî, O'ndan haline merhamet etmesini istemektedir.

Olmuşum çün bâb-ı ihsânũnda deryûze-gerân
Merhâmet çıl hâlîme ey Raḫmeten li'l-'âlemîn
826/2

¹²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.337.

¹²³ Şûrâ 42/19.

Sevgilinin lutfunun gölgesine sığınan âşığın dünyanın gösterişine ihtiyacı yoktur. Tek isteği sevgilinin lutf edip kendini göstermesi, âşığa vuslat bayramını yaşatmasıdır.

Bâğ-ı hüsn içre yeşiller giy şalın ey serv-ğadd
Sâye-i lutfuñda ben hâke siyeh çullar yeter
203/3

Başta da belirtildiği gibi lutf Allah'tan istenir. Kulları hakkında lâtif olan Allah kerem göstermedikçe kullar isteklerine kavuşamaz. Râzık (Rızıklandırıcı) olan Allah ezel bezminde herkesin kısmetlerini taksim etmiştir (bkz. Âyetler). Bu sebeple Feyzî pek çok beytinde lutf ve ihsanı Allah'tan talep etmeyi tavsiye eder. Yine bazı beyitlerinde kendisi Allah'ın lutf ve ihsan kapısına dayanır, O'ndan ister.

Râzık' dan iste rızkuñı ihsân ider saña
Râz-ı nihâmı der-geh-i Hâkık' a hikâyet it
80/4

Kerem-i lutf taleb eyle Kerîm Allah' dan
Rabbenâ eyle kerem bendeñe ihsân-ı ferâh
113/2

Bârî yed-i kudretle devâ eyleye ihsân
Derdüñ senüñ ey Feyzi-i bî-çâre nedendir
192/5

Du'âm içre lutf-ı Hâkık-ı Teâlâ artar eksilmez
Nite âyât-ı Kur'ân içre ma' nâ artar eksilmez
320/1

Allah'ın lutfuna mahzar olanlar dünyanın zenginliği ve saadetine ihtiyaç hissetmezler (1010/5). O'nun lutfuna mahzar olanlar murada ererler, kapısına kim gelirse gelsin ister yücelerden ister aşağılardan olsun şah olurlar.

Murâda irdiler Cânâ düşenler lutfuñda mazhar
Gerek a' lâ gerek ednâ çapuñda şah olur diller
188/1

Feyzî yine aynı doğrultudaki bir beytinde Kerem Şahı olan Allah'tan ihsan görseydi, bu devranın sonradan görmelerine dalkavukluk etmeyeceğini ifade eder.

Nev-devletân-ı devrâna tekâpü mı iderdük
Ol Şâh-ı Kerem' den bizim ihsânımız olsa
906/4

Zengin ve fakir şuh sevgilinin kapısını bekleyen dilencilerdir (199/3). Çünkü sevgili lutfu ile gam meclisinde âşıkların hatırını yapmaktadır (370/3). Sevilenin lutfuna mahzar olanlar felekten kâam alırlar (173/1). Ehliyetsizler (ehil olmayanlar) ise bu lutf ile seçkinler arasına girerler (46/2). Sevgili lutfâ layık bir âşık ararsa Feyzî gibi biçâre bir kul bulamayacaktır (337/5). Âşığın kendisinden lutf istediği sevgili bazen lutf eder, bazen esirger. Kendisi ise lutfâ mahzar olmuştur. Sevgilinin güzelliği sonradan olma değildir, Allah'ın ona lutfudur.

Güzellik lutf-ı Bârî' dir o şūha şanma istidrâc
Anı ey hoca-yı 'uşşâk eyledi 'ilm ile istihrâc
107/1

Ramazan bayramından bahseden gazellerinde Feyzî, Ramazan ayı, oruç ve bayramın Hakk'ın kullara ihsanı olduğunu söyler. Bayramın gelişi oruç ve lutuflar ile dostların yüzünü güldürmüştür (130/3).

Oldı Hakk'ın çün bize ihsân-ı 'id 'idüñ sa' id
Eyle şâhım bir zaman 'unvân-ı 'id 'idüñ sa' id
131/1

Ç. SENÂ, HAMD, ŞÜKR:

Yakın anlamlı bu üç kavram da *Divân*'da kulun Allah'ı samimi olarak büyük bir sevgi ve saygıyla övmesi için kullanılır. Allah'ın kullarına lutf ve ihsanı teşekkürü gerektirir. Senâ, hamd ve şükrün sözlük anlamları sırasıyla “övmek, övme; Tanrı'ya olan şükran duygularını bildirme; görülen iyiliğe karşı memnunluk, minnettarlıktır. Tevekkül kapısını talep eden âşığın, hâline sabah akşam senâ, hamd ve şükr etmesi gerekir. Âşığın genel hali nimeti bilip, dile getirmek olmalıdır.

Tâ tevekkül bâbidir ma'lab meger kim 'âşıka
Şâ Senâ ü hamd ü şükr it hâlüne şubh (ü) meşâ
5/2

Yaratıcı'nın nimeti herkes içindir. O kullara hayatı, hayatın devamını sağlayan nimetleri ve daha pek çok şeyi lutfetmiştir. Bu yüzden kulların Ölüm Sâkisi (Azrâil) nihayet kadehini sunmadan başta hayat olmak üzere Allah'ın verdiği nimetler için şükrünü bilmesi gerekir.

Oldı çün Bâr-ı Hudâ' nuñ in'âm-ı 'âm
Şükrünü bil şunmadan Sâki-yi Mevt encâm-ı câm
723/1

Feyzî, sürekli hamd halindedir. Hakk'a ulaştıracak olan "sırâtü'l-müstakîm (doğru yol)"in sâliki olan Feyzî bunun için hamd eder.

Ĥamd ola oldum şırâtü'l-müstakîmüñ sâliki
Âşinâ-yı vâşıl-ı ĤaĤĤ olduğum 'âlem bilür
158/4

Peygamberlerden bahsettiğı bir gazelinde âlem denizinde cisminin gemisi Hz. Nûh zamanından beri Tûfân görmediğı için Allah'a hamd eder.

Küşte-i cismim yemm-i 'âlemde Tûfân görmedi
Ĥamd ola Nûh Necîyyu'llah zamânından beri
1089/2

Bayramiyelerinde, bahariyelerinde, şuh gazellerinde; bayram günlerine ulaşmış olma, yeryüzüne baharın gelişi, sevgilinin vuslatına erme, sevgili ile bayram etme vs. hep Allah'a hamd ile karşılanır.

Eyledi vaşlın güzelleri âşıkâ ikrâr-ı 'îd
Ĥamd ola gördük hilâl-i 'îd hem tekrâr-ı 'îd
128/1

'îd-gehde yâr ile güldük açıldık Ĥamd ola
Gönlümüzden Ĥussâyı dūr eyledi teşrîf-i 'îd
130/4

Zıkr ider Ĥâlik'ımı dem-be-dem ezhâr-ı çemen
Ĥamda'llah yine geldi diyü Ĥüceste bahâr
184/9

D. FAKR:

Fakr, kulun hiçbirşeyin gerçek sahibi olmadığı, muhtaçlığının ve aciziyetinin bilincinde olmasıdır. Her şeyin gerçek sahibi ve hiçbirşeye muhtaç olmayan Allah'tır. Fakir, nefsinin isteklerinden ve dünyanın aldatıcılığından kendini kurtarmış, Allah'ın varlığında fânî olmuş kişidir. Hz. Peygamber'in "Fakirliğimle iftihar ederim"¹²⁴ hadis-i şerifine uygun düşen şekilde Feyzî, müslümanların fakıyla övündüğünü, dünya zenginliği için kafirlere âşinâ olmadığını söyler.

Devlet-i dünya için küffâra olmaz âşinâ
Fakr ile eyler tefahhür müslimânım diyen
795/2

¹²⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, Beyrut 1351, s. 87; Hadis Nu: 1835.

Dünyanın geçici mal, mülk ve zevklerinden geçenler ve her şeyin esas sahibini bilenler, gerçek zenginliği bulmuşlardır. Dünyanın bir hayalden ibaret olduğunu (bkz. Dünya) bilen, onun aldaticılığından kendisini kurtarıp fakirliklerinin farkına varan ve fakrı hayat felsefesi haline getiren kişiye Yaratıcı fakr içinde dirlik verecektir. İki cihan saadeti fakr içindedir. Fakr ehlinin bu halini çoğu insan anlamaz. Onları fakr içinde görenler yol vermek ister ama bilmezler ki madenlerinde ne altınlar vardır.

Gel devlet-i dünyayı deġiş fakr (u) fenâda
Fakr içre imiş iki cihan devleti hâlâ
979/3

Devlet-i dünya ‘aceb mi ‘aynımızda olmasa
Devlet-i fakr içre virdi Kibriyâ dirlik bize
950/2

Fakr ile gören yol vereyim der bize ammâ
Fehm eylemez altûn bulunur mâ‘denimizde
951/3

Bu fânî dünyanın nev-devletân (sonradan görmeler) ina fakrını arz eylememek gerekir. Feyzî devlet isteyenin “fakr u fenâ” da sükut halinde olmasını tavsiye eder (71/3). Dünya için âlemin sonradan görmelerine köle olmamak gerekir. Çünkü âzâdenin rahatı fakr devleti içindedir (660/4). Nev-devletân fakire bir lokma verse karşılığında hizmet edatını söyler (179/6), bir pul vermekle de hanedân olduğunu sanır.

Fakruñı ‘arz eyleme nev-devletân-ı ‘âleme
Saña bir pul virse gûyâ hane-dân oldum şanur
302/4

Ayrılık ateşi fakirin baġrını ney gibi yakmaktadır (54/4). Fakr ve fenâ devletinde rükunların mîri olan fakirin halinden tâlib-i dünya habersizdir.

Hâlimizden bî-haberdir tâlib-i dünya bizim
Devlet-i fakr (ü) fenâda mîr-i erkân olmuşuz
354/4

Feyzî, dünyanın saadet ve zenginliğine sahip olanlara fakir merde hor bakmamalarını tavsiye eder ve topraġın altında zengin ve fakirin bir olduğunu hatırlatır.

Devlet-i dünya ile merd-i fakîre bakma hor
Hâk içinde bâ gedâ yeksân olur bilmez misûñ
577/3

Divân' da fakir yerine yoksul kelimesi de kullanılır.

Pâ-yı yoḥsul loḳma-i iḥsānuña hep pây-māl
Lîk girmez zihn-i nâsa her resâil leb-be-leb
46/4

E. SABIR:

Kelime anlamı dayanma, katlanma olan sabır kavramı *Divân*'da dil-dâr (gönül alan sevgili) ın ettiği cefâdan, onun ayrılığından, dünyanın adaletsizliği ve nefis karşısında âşık yani sûfinin tavrını karşılar.

Dûr olan dil-dâra eyler eşkini mânend-i rûd
Alp odur kim şabr ider yârdan gelince bir belâ
10/2

Keşti-i ṭab'ımı gör kim dümen-i şabr-ı ṭuṭub
Bir gevher-pâre için sâhil-i deryâda gezer
300/4

Tasavvufta başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikayetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak, kendine acındırmamak demektir. Kul, karşılaştığı sıkıntı ve belâların verdiği üzüntüyü sadece Allah'a arzeder ve onun inâyetini ister.¹²⁵ *Divân*'da da buna uygun olarak sabır Allah'tan istenir. Sabrın kaynağı ve kula sabrı verecek olan Allah'tır. Sabır, her şey rızasına bağlı olan Allah' tan istenir.

Allah şabırlar vire 'âşıklara yoḥsa
İnşâfı unutduñ sen eyâ mihr-i leṭâfet
76/4

İtmem vişâl-i yâri 'ādûlardan iltimâs
Mînet Ḥudâ' ya virdi bañâ şabr-ı bî-kıyâs
389/1

Sabrın timsâli Hz. Eyyûb'dur (bkz. Eyyûb Peygamber). Eyyûb Peygamber Allah'ın imtihan ve ibret için zenginliğinin, evlatlarının ve sağlığının elinden alınmasına sabretmiş, asla şikayet etmemiştir. Bütün vücudunu saran yaralar sebebiyle ibadetlerini yapamaz hale geldiğinde ancak Rabb'inden sağlık veya ölüm dilemiştir. Allah'da sabrının ve samimiyetinin karşılığında onu bu sıkıntıdan kurtarmıştır.

¹²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 446.

Belâ vü derde şabr itmek dil-i pür-zâra her şeb (u) rûz
Meger kim hâzret-i Eyyûb olan hünkârdan kaldı
999/2

Feyzî'nin bîçâre gönlü sevgili ne kadar naz-ı istiğna etse de şabr etmeye mahkum ve razıdır (610/4). Zalim sevgili ise beddua almaktan bile korkmayarak Feyzî'nin tahammül mülkünü yakar.

Şabr (u) sāmānım gibi yakduñ taḥammül mülküni
Eylemez misüñ a zālīm inkişārımdan ḥazer
172/4

Yine de başta da ifâde edildiği gibi âşık şabr halı içindedir. “Cefâ çekmeyen safayı bilemez.” Bu yüzden âşık cefâ karşısında sabretmeli ki sevgiliden lutf görebilsin.

Bu meşeldir “Cefâyı çekmeyen bilmez şafâ”
Cevrine şabr eyle kim olsun ‘atâsı dil-berüñ
572/4

Görüldüğü gibi Feyzî âşıklara nasihat eder. Onu beyitlerinde sık sık şabrı tavsiye ederken görürüz. Yine bir beytinde sevab kazanmak isteyen bu cihanın cevrine şabr göstermesi gerektiğini söyler.

Cihānuñ cevruñe şabr it dilerseñ ecrini Feyzî
Mükedder olmamış bir kimse yoḡdur nev‘-i âdemde
975/5

Feyzî, şabr kavramını işlediği “-âra şabr eyle gönül” redifli bir gazelinde menzil-i maksûda şabr ile erdiğini ifade ettikten sonra kendi gönlüne de sabretmesini öğütler. Çünkü dildâra şabr ile vâsıl olunur.

Şabr ile erdi bu Feyzî menzil-i maḡşûdına
Sen de vâşıl olasuñ dil-dâra şabr eyle gönül
631/5

Feyzî, şabr ederek nice ihsanlara kavuşmuştur (703/1). Cihanda kedersiz hiçbir kul yoktur. Fakat yine de umutsuz değildir. Ayrılık gecesi gelip geçicidir. Allah sabredene kapıları açacaktır. Feyzî bu durumu halk arasında kullanılan “Gün doğmadan neler doğar” sözüyle hatırlatır ve gönlüne su serper.

Şabr eyle Feyziyâ şeb-i firḡat gelür geḡer
Gün ḡoḡmadan bu devr-i felekde neler ḡoḡar
154/5

F. TEVEKKÜL:

Tevekkül, kulun her işini Allah'a bırakıp, kaderine razı olması halidir. Fakat bu, kulun tedbir almaması anlamına gelmez. Kişi elinden geleni yaptıktan, tedbirini aldıktan sonra işin sonunu Allah'a bırakmalı ve ona tereddüdsüz güvenmelidir. *Divân*'da sık sık tevekkül ehli olmayı tavsiye eden Feyzî, tevekkülü âşığın talebine açılan kapı olarak görür (5/2). Tevekkül kapısında dilenci olana Allah muradını verecektir. Bu sebeple kul Allah' tan başka mert veya nâmert kimseden ihsan ummamalı, istememelidir.

Sâ'il-i bâb-ı tevekkül ol murâduñ Hâkķ virir
Merd (ü) nâ-merdden şaşķın bir türlü ihsân isteme
926/4

Tevekkül gönül gemisinin salınacağı güvenli bir denizdir. Himmeti yelken edinen gönül gemisini bu denizde menzile ulaştıracak rüzgar eksik değildir.

Huş olur fülk-i dili şalsañ tevekkül bahırına
Bâd-bân-ı himmet üzre rüzgâr eksik degil
641/3

G. FEYZ:

Kelime anlamı “taşmak, suyun taşıp akması, bolluk, çokluk, verimlilik, fazlalık, ilerleme, çoğalma, ilim ve irfan”¹²⁶ olan feyz kavramı tasavvufta “Sâlikin çalışması ve çabası söz konusu olmaksızın Allah tarafından onun kalbine herhangi bir husûsun verilmesi”¹²⁷ anlamına gelir. *Divân*'da üzerinde fazlaca durulan kavramlardan biri de feyz kavramıdır. Şairin mahlasının “Feyzî” olduğunu da göz önüne alırsak feyz kavramının şairin dünyasında önemli bir yer işgal ettiğini görmüş oluruz. *Divân*' da şair kendini Feyzu'llah (Allah'ın feyzi) olarak takdim eder. Aynı zamanda seyyid olduğunu yani Peygamber soyundan geldiğini söyleyen Feyzî, Feyzu'llah adının kendisine Elest Bezminde verildiğine inanır.

Özimi nesl-i Muḫammed kılub Cenâb-ı Kerîm
Baña virildi Elest vaķtı nâm-ı Feyzu'llah
4/5

Feyzi-i gedâyım Feyz-i Hüdâ' yım
Bir dil-i nevâyım oldum hüveydâ
42/10

¹²⁶ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 20. bs (yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiştir 1993)., s. 264.

¹²⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 192.

Bir sencileyin nūr-ı hüveydâ bulunursa
Bir bencileyin Feyz-i Te'âlâ bulunır mı

1016/5

Bunun yanında şairliğinin de kendisine Hakk'ın bir feyzi olduğunu düşünmektedir.

Kâh na' t-ı Muşafâ kâh münâcât-ı Hudâ
Feyz-i Hakk' dır Feyziyâ bu resme şâ' irlik bize

950/5

Divân'da yine tasavvufî bir kavram olan neş'e (mânevî hazları ve rûhî zevkleri yaşamaktan hâsıl olan bir hâl, bast ve üns hâli) nin kaynağı da Hudâ'nın feyzi yâni ihsanı olarak gösterilir. Hakk'ın feyzi çok değişik şekilde tüm mahlûkatta, Hakk'ın tüm sanatlarında mevcuttur.

Feyziyâ feyz-i Hudâ' dır neş'e-dâr olmak bize
Taht-ı iştiğnâda olduk ibtidâ sulţân-ı mest

81/5

Feyz-i Hudâ' dır dün (ü) gün neş'emiz ey Feyzî bizim
Dâ'ire-i bezmimizde şanma ki şerbet çekeriz

340/7

Feyzden bahseden beyitler dışında *Divân*'da feyz redifli üç gazel de bulunmaktadır (272, 438, 690). Bu gazellerde Allah'ın feyzi, ilâhî feyzler anlatılır. Gamlı gönlü şâdân eyleyen, bütün zor işleri kolay eyleyen, muhabbet derdine derman eyleyen ilâhî feyz bizlere her şeyi ihsan edendir. Bu yüzden dünyanın sonradan görmelerinden kerem ummamalıdır. Feyzî'nin bu âlem bezminde neş'esi bâde değildir. Onu böyle sarhoş eyleyen ilâhî feyzdir. İlâhî feyz üzerine yazılmış bu gazel şöyledir:

Dil-i gam-ğârı şâdân eyleyen feyz-i ilâhîdir
Kamu düşvâri âsân eyleyen feyz-i ilâhîdir

Açan jâle degildir gonce-i maşşûd-ı gül-şende
Gül-i gül-zârı handân eyleyen feyz-i ilâhîdir

Tabîb-irüzgâr añlar mı hiç derd-i muhabbetden
Saña tımarı dermân eyleyen feyz-i ilâhîdir

Kerem umma şaşkın nev-devletân-ı dehrden ey dil
Bize her bârı ihsân eyleyen feyz-i ilâhîdir

Neşât-ı bâde sanmañ neş'emiz bu bezm-i 'âlemde
Bu Feyzi-i zârı sekrân eyleyen feyz-i ilâhîdir
272

Hakk'ın sanatları, yarattığı her şey feyz kaynağıdır. Eğer feyzi olmasa idi Allah duayı yaratmazdı (438/5). Feyzî, marifet çarşısında ömrünün nakdini harcamıştır. Ama karşılığında feyz ikramı almıştır (690/1). O ezelden hakikat feyzinde feyz-yâb (feyz bulan, bulucu) olmuşken, füyûzât-ı Hudâ (Hudâ'nın feyzleri) dan tekrar feyz almıştır (690/5).

Feyzî daima Hudâ'nın feyziyle feyzlenmek ister. Bunun için dün ü gün zikri fikri Yâ Feyyâz olmuştur (436/5). Feyz için isteklerini arz edip Rahmet dergâhı bekleyen (359/7) Feyzî, Hakk'ın feyzinden feyz-yâb olmayı dileyenin Hâlik'dan başka sevda edinmemesi gerektiğini söyler.

Feyz-i Hakk' dan feyz-yâb olmak dilerseñ Feyziyâ
Zikr ü fikrûñ ola Hâlik gayrı sevdâyı unût
71/5

Ğ. FİRÂK/ VUSLAT:

Kelime anlamı “hicran, ayrılık” olan firâk mefhumu tasavvufta “vahdet makamından irak kalmak”¹²⁸ anlamında kullanılır. Kelime anlamı “ulaşmak, erişmek, ermek” olan vuslat ise tasavvufta “Hakk'a ermek, kemâle ermek, olgunlaşmak, seyr ve sülûkunu tamamlamış olmak”¹²⁹ demektir.

Ezel bezminde aslî vatan olan ruhlar âleminde Hakk ile birlik halinde olan varlıklar yaratılıştan sonra Hakk'ın hikmeti ile ayrılık diyârı olan bu âleme gönderilmişlerdir.

Düzâh-ı firqatdeyim kûlzü-m-i hayretdeyim
Güşe-i vahdetdeyim çağırırım Dost Dost
90/3

Ceddimizden kaldı mîraş mülk-i firqat bize
Düşdi Havvâ bir yaña Cennet' den Âdem bir yaña
30/4

Kâ' be-i maşşud için düşdüm diyâr-ı firqate
Nağd-i ümîdim yolunda şarf idüb kaldım garib
67/3

¹²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 193.

¹²⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 573.

Bu gurbet diyârında ayrılık acısını her an yüreklerinde taşıyan âşıklar ayrılığı pek çok şekilde isimlendirirler. Beyitlerde firâkla ilgili şu tabirler kullanılır:

“Âteş-i firkat, sûz-i firak, harâret-i firkat, dûzah-ı firkat, diyâr-ı firkat, derd-i firkat, gam-ı hicr, derd-i hicrân, rûze-i hicr, şeb-i hicr, künc-i firkat, kâse-i firkat, sâim-i firkat, vs.”

Vuslat hâlinde olmayan âşık sürekli firkatten şikayet eder. Ayrılık ateşi âşığın canına öyle kâr etmiştir ki nâle ve feryâdı çerha çıkmıştır (172/4). Vuslat gecesini âşığa müyesser olmadıkça ayrılığın gamı ile geçen günlerin hesabı yapılamaz (341/3). Âşığın iki gözü yolunda ona su kırbası olur. Öyle ki ayrılık kâsesiyle gözyaşlarını serpebilir (1045/2). Vuslata tâlib olmadan önce âşıkların firkat köşesinde çektiği çileleri düşünmelidir.

Fehm ider misûn eyâ t̄alib-i vuşlat ‘acebâ
Künc-i firkatde ne çille çeker ‘uşşâk-ı nevâ
16/1

Kesret mahallinde ve ayrılık halinde olan âşığın gönül hânesinde her dâim ayrılık ateşi yanmaktadır. Bu ateş gönül hanesinde yanarken vuslata tâlib olanlar rahat uykusuna yatamaz. Hak’a ermek çileli bir yoldur. Vahdet diyârına ermek isteyen âşık aşk tarîkı içinde gece gündüz çaba ve gayret içinde olmalıdır.

Nedir bu h̄âb-ı rahat rûz (u) şeb ey t̄alib-i vuşlat
Dem-â-dem h̄âne-i dilde yanarken âteş-i firkat
73/1

T̄alib-i vuşlat bulurdı menzil-i maşşūdunı
Cidd ü sa‘ y itse tarîk-ı ‘aşk içinde rûz (u) şeb
60/2

Feyzî sık sık beyitlerinde âşığın gönlüne su serper. Bu ayrılığın bir gün mutlaka vuslatla sonuçlanacağından emindir. Bunun için âşık sabır ve gayretle vuslat sabahını gözlemelidir.

Nola h̄alim diyü gam çekme şeb-i firkatde
Şubh-ı vuşlat görünür dildeki mâtem kesilür
183/4

Sabr eyle Feyziyâ şeb-i firkat gelür geçer
Gün toğmadan bu devr-i felekde neler toğar
154/5

Sonunda vuslat bayramı ile bütün müşkülleri hallolacaksa ayrılık günlerini memnuniyetle geçirirler (93/2). Vuslat âşıkların bayramıdır. Ayrılık günündeki âşığın hastalığı

tedavi edilemez, derdinin çâresi yoktur. Hasta âşık ancak vuslat bayramı ile hayât-ı câvidân (dâimî hayat) bulur (108/5).

Beyitlerde vuslatla ilgili şu tabirler kullanılır:

“Şerbet-i vuslat, îd-i vuslat, devlet-i vasl, hân-ı visâl, safâ-yı visâl, şeb-i vuslât, âb-ı visâl, Bağdat-ı visâl, kâle-i vasl, subh-ı vuslat, vs.” Feyzî’nin bu tâbirlerinden de anlaşılacağı gibi vuslat âşığın dertlerinin sonudur. Ona göre vuslat, dertlerin ilacı, ayrılık orucunun iftarı, aşk padişahının devleti, evsizlerin evidir.

Dûr itme beni hân-ı vişâlinden efendim
Lâyık mı ola bendelerüñ ğayrıya muhtac
102/2

Pād-şâh-ı ‘aşka Feyzî devlet-i vaşluñ gerek
‘Aynına gelmez saray u tâc u taht u saltanat
79/5

Şerbet-i vuşlatdır ancak derd-i hicrâna devâ
Ey tabîb-i cân gerekmez ‘âşık ma‘cûn-ı ferec
101/3

Dünyaya gelen insan kesret içinde aslî vatanı olan ruhlar âlemindeki birliği unutabilir. Âşıklar bunu hatırlayıp vahdet köşesine sığınanlardır. Onlar bu âlemdeki çokluk içinde kaybolup gitmezler. Her şeyde “Bir Olan”ı görürler. Menzil-i maksûduna ermek isteyen âşık mâsivâyı gönünden çıkarmalıdır. Allah’ın vuslatından gayrı şeylerin fikrini taşıyan vuslat safası süremez.

Dilerseñ menzil-i maşşûdı râh-ı mâ-sivâdan gec
Şafa-yı vuşlat isterseñ bu fikr-i mâ-‘adâdan gec
106/1

H. DÜNYA:

Divân’da dünya “cihân, âlem, dehr, çerh, gülşen-i fânî, gülzâr-ı fenâ, gülistân-ı âlem, gülistân-ı cihân, pîre-zen dehr, hâb-ı gaflet, acûze-yi pür-fiten dünya, tâlib-i dünya, kinnâre, bî-bekâ, fânî hân, lâşe-i dehr, cîfe-i dünya, âsiyâb-ı dehr, diyâr-ı firkat, fenâ mülkü, hân-ı harâbât, dâr-ı itâat, sûk-i fânî, kâşâne, deyr-i âlem, gelin, mâsivâ, beytü’l-hüzn, misâfirhâne vs.” isim, teşbih ve tabirleriyle işlenir. Feyzî’nin dünyaya bakışı menfidir. Feyzî bu bakış açısını bazen müstakil gazellerinde bazen de beyitlerinde dünyanın geçiciliğini ve fânîliğini anlatarak yansıtır.

Kişinin esas vatanı ruhlar âlemdir. Bu sebeple ezelde bülbül-i kudsî olan ruh bu fânî gülşeni vatan edinmemelidir.

Bir bülbül-i kudsî idüñ ervâh-ı ezelde
Kim didi saña gülşen-i fânîde vañan tut

91/2

İnsanın dünyaya gelmesinin bir amacı vardır. Ezel bezminde “Allah’ı tanıyan ruhlar bu diyâr-ı firkat (ayrılık diyarı) e sözlerini hatırlamak, Allah’ı bulup, tanımak için gelmişlerdir. Sûfî aslî vatanı olan ruhlar âleminden dünyaya geçici olarak geldiği ve vatanından uzak, gurbette olduğu için kendisini garip olarak nitelendirir.

Ka‘be-i maşşûd için düşdüm diyâr-i firçate
Nağd-i ümîdim yolunda şarf idüp çaldım garîb

67/3

Bu dünya bir mezbaha, insan da ona koyun olmuştur ve sonuçta onda kurban olmaktan kurtulan olmamıştır (815/4). Bu fenâ mülküne gelen elbette gider (17/2). Hân-ı harâbât Ecdâd-ı Azam olan Hz. Âdem ve Hz. Havva’yı almıştır. Hz. Lokman bile ölüm hastalığına çare bulamamış, İskender Hakan ve Süleyman Peygamber bile ölmüştür. Bu dünya Mirac Sahibi Mevlâ’nın Habîbi’ne bile kalmamıştır (17/1, 5, 6).

Dünya denilen yer bir gölge ve hayalden ibârettir (345/4). Kur’ân-ı Kerîm’de “Dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu, müttakîler (Allah’tan korkanlar) için âhîret yurdunun daha hayırlı olduğu¹³⁰ bildirilir (bkz. Ahiret). Bir müfredinde Feyzî “bu cihan devletinin gücü ve makamı ancak rüyadır. Bu gaflet uykusunda insan ancak hasta olur” der.

Cihânuñ ‘izz (ü) câh-ı devleti ey Feyzî rü’yâdır
Olursuñ hâ-ı ğafletde yatarken haste ancak

1203/ Müfred

Feyzî’nin dünyanın aldaticılığı ve geçiciliğini son derece güzel benzetmelerle anlattığı gazeli şöyledir:

Degildir âdeme bâkî fenâdır bize dünya
Müsâfir-ğânedir olmaz saña hergiz vañan dünya

¹³⁰ Enam 6/32.

Nice Ya‘ kûb (u) Yûsuf lar gelüb kâm almadan gitdi
Kime cāy-i feraḥ olsa gerek beytü’l-ḥüzn dünya

Boyanma rengine aldanma ey dil ‘ahdine zinhār
Yalandır bî-vefādır bu ‘acūze-yi pür-fiten dünya

İder bir demde biñ şāh-ı cihānı ḥāk ile yeksān
Nice Ḥüsrevlerüñ nām (u) nişānın güm iden dünya

Metā‘-ı cān ile naḫd-i ḥayāt ister heman Feyzî
Cevāhir olsa bilmez ḫadrini almaz süḥan dünya

18

Cihan pazarı kazancı olmayan fânî bir çarşıdır (432/4). Bu dünya devleti ile kişi sevinmez. Çünkü dünyaya mâlik olan Nasâra (Hristiyanlar) ve Yehûd (Yahudiler) dir (139/3). Sûfiler fakr ve fenâya tâlibdirler. Çünkü Mevlânâ Hazretleri “Ancak Kâfirler dünya ehlidir” buyurmuştur (bkz. Kâfir). Sûfiler Kanaat Kaf’ını bekleyen Ankalardır, akbabalar gibi dehrin leşine tenezzül etmezler (353/2). Bu âlem kilisesi onlara ancak bir kafestir, pāk ruhlarının kuşu bu yerde kolunu kanadını açmaz. Onlar bu kocakarı dünyanın kendilerine vefası olmadığını bilirler ve bunun idrakinde oldukları için Hudâ’ ya hamd ederler (338/3, 5). Dünyanın atlas giysilerini zâhîde bırakıp, ondan yüz çeviren sûfiler, bu cihan mülkünde harâbât ehlidirler. Onların dünyayı terk ettiklerini âlemde herkes bilir.

Zâhidüñ olsun bu çerḫin atlas zibāları
Ḥayli demdir etmişüz ḥamd ola biz ondan rücu‘

Bir bölük ehl-i ḫarâbâtuz cihān mülkünde kim
Terk-i dünya olduğımız oldu ‘âlemde şüyü‘
455/2, 3

Divân’da ayrıca “tâlib-i dünya” tabiri kullanılır. Bu ifade Hakk yolunu ve Hakk’ın vuslatını değil de fânî dünyayı talep eden kişi için kullanılır. Kimseye yar olmayan bu aldatıcı dünyanın tâlibi olmamak gerekir (613/3, 4). Dünyanın taliplisi vahdet köşesinin safasını bilemez.

Ne bilsün gūşe-i vahdet şafāsın ḫâlib-i dünya
Ḥarâbât içre ol zevk-i heman peyḫūş olandan şor
198/4

Bunların dışında Feyzî, bahariyelerinde ve bayramiyelerinde dünyanın süslü ve şenlikli bir havaya bürünmesini anlatır.

Câmeler giydi çiçekli cümle eṭfâl-i cihân
Oldı ey ḥoca şanasuñ bu cihân gül-zâr-ı ‘d
128/2

Bir beytinde ise bu dünyada ancak eser sahiplerinin unutulmayacağını söyler ve dostlara eser bırakmayı tavsiye eder.

Bir tuḥfe birâķ sen daḥı aḥbâbuña Feyzî
Aşḥâb-ı eşer dehrde zîrâ unudulmaz
345/5

III. BÂZİ MUTASAVVIFLAR:

A. HALLÂC-I MANSÛR (Ö. 309/922):

Hallâc-ı Mansûr, Feyzî'nin *Divân*'da en çok yer verdiği mutasavvıftır. On beş beytinde Mansûr'u örnek veren Feyzî, Hakk aşkının timsâli bu mutasavvıfı vahdet-i vücûd ve fenâfillahı anlatan “Ene'l-Hakk (Ben Hakk'ım)” sözü ile konu ederken bu sırrı ifşa ettiği için idam edilmesine telmihte bulunur.¹³¹ Mansûr benliğini yitirip Allah'la dolmuş ve bu sırrı saklayamayıp halka ifşa etmiştir. Sonuçta da bu yüzden idam edilen Hallâc-ı Mansûr tasavvuf tarihinin aşk şehidi olarak anılmaya başlamıştır (bkz.Sırr). Feyzî'nin konuyla ilgili birkaç beyti şöyledir:

Çorķarım ḥalka “Ene'l-Hakk” sırrını keşf etmege
Ḥazret-i Manşûr'ı zîrâ dârâ ber-dâr itdiler
195/3

Keşf ider miydi ‘aceb Manşûr “Ene'l-Hakk” sırrını
Rûtbe-i dâr ile elbet iftiḥârı olmasa
882/3

‘Aşķ ile keşf eyledi Manşûr “Ene'l-Hakk” sırrını
Kendüye dâr-ı iḥtiyâr itmezdi ‘âşık olmasa
966/2

Şâķın keşf itme rāzuñ ‘ibret al Manşûr'dan zîrâ
“Ene'l-Hakk” didi geldi dâra taḥlîş olmadı gitdi
1047/4

¹³¹ Hallâc-ı Mansûr'un söz konusu ifadesi, Gazzalî, Fahrettin er-Râzî gibi âlimlerin görüşleri ve idamı hakkındaki çeşitli rivayetler için bkz: Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, DİA, c. XV, İstanbul 1997, s. 377-381.

Sırr-ı vaşluñ keşf iderse dil-berâ Mansûr-veş
Dağ kemend-i zülfüni boynuna Feyzi-i zârı aş
427/5

B. İBRÂHİM EDHEM (Ö. 161/778 [?]):

İbrâhim bin Edhem'in Belh hükümdarı, hükümdarın oğlu ya da torunu olduğu ya da bir çok hizmetçisi olan zengin ve itibarlı bir ailenin çocuğu olduğu yolunda rivayetler bulunmaktadır. İbrâhim Edhem, Hakk yolunda ilerlemek isteyen insana bu dünyanın engelden başka bir şey olmadığını anlamış ve zühd hayatını tercih etmiştir. Onun zühd yolunu seçmesine sebep olarak anlatılan bir menkıbede gençlik çağındayken çıktığı bir av sırasında “Sen bunun için mi yaratıldın, bunu yapmakla mı emrolundun?” sesini üç defa işitmesinden sonra dünyalık her şeyini terk etmeye karar verdiği söylenir.¹³² Nefsine karşı koyarak bu yolda ilerleyen Hakk âşığı İbrâhim Edhem âşıkların bu dünya devletini terk edip aşk hünkarı olma yolundaki en büyük örneklerindendir. *Divân*'da beş ayrı beyitte adından bahsedilen İbrâhim Edhem tacını ve tahtını bırakıp zühd yolunu seçmesiyle söz konusu edilir. Feyzî'nin konuyla ilgili birkaç beyti şöyledir:

Atdım İbrâhîm Edhem-veş cihânuñ devletin
Şeyh-i fânî olsam da birdir şehir-yâr olsam da bir
230/3

Menzil-i ' aşkı gören İbrâhim Edhem gibi
Bu t̄arîk içre muqaddem terk-i t̄ac (ü) taht olur
283/2

Belî terk itdi t̄ac (ü) tahtını İbrâhim-i Edhem
Velî ' âlem ma' nîdir bir hünkâr-ı ' aşk oldu
1013/3

Gelenler gitdiler dehre gidenler gelmedi ašlâ
Gerek bây (ü) gedâ a' lâ vü ednâ oldılar ifnâ
Cihânuñ devlet-i dârâtı bir pul eylemez hâlâ
Niçün terk itdi t̄ac (ü) tahtı dirseñ ey dil-i şeydâ
Anuñ var ašlını İbrâhim-i Edhem olandan şor
113/3

¹³² İbrâhim b. Edhem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Öngören, Reşat; Albayrak, Nurettin, “İbrâhim Edhem”, DİA, c. XXI, s. 293-296.

C. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ (Ö. 672/1273):

Feyzî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den sadece bir beytinde bahsetmiştir. Mevleviyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf ve şair Mevlânâ'ya göre kul gerçek tevhide ancak kendi benliğinden sıyrılarak ulaşabilir. Müminler Mevlânâ'nın sözüne uygun olarak bu dünyada fakır ve fenâya tâliptirler çünkü ancak kâfirler dünya ehli olurlar.

Rağibuz fakır (u) fenâya nuḡ-ı Mevlânâ ile
Çün buyurdu ehli dünya kâfirân muṡlaḡ est
81/2

D. HACI BEKDÂŞ-I VELÎ (Ö. 669/1271 [?]):

Hacı Bekdâş-ı Velî'den *Divân*'da peşpeşe gelen iki gazelde bahsedilir. Bu iki gazel de Moskov (Rusya) ile yapılan savaşta galip olma isteği ve duasıyla yazılmıştır. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Hacı Bektâş-ı Velî Tekkesi'nin şeyhi olan Abdal Musa ve beraberindekiler yeni kurulmakta olan Osmanlı beyliğine (Bursa'ya) gelmiş ve Orhan gazinin emrinde fetihlere katılıp başarılı olmuşlardır. Bu sırada da silah arkadaşları olan Osmanlı gazilerine Hacı Bektâş-ı Velî'yi anlatarak onun gittikçe kutsallaştırılmasına yardımcı olmuşlardır.¹³³ Hacı Bekdâş-ı Velî XIV. Yüzyılda Yeniçeri ocağının kuruluşunda etkili olmuş tarihî ve menkıbevî olmak üzere iki kişiliği bulunan kutsallaştırılmış bir şahsiyettir. Yeniçeri askerlerinin ve Bekdâşiliğin pîri kabul edilen Hacı Bekdâş-ı Velî'nin menkıbevî şahsiyeti Rum (Anadolu) abdallarının büyük bir evliyası olarak karşımıza çıkar. *Divân*'da da bu yönüyle söz konusu edilen Hacı Bektâş-ı Velî, Tekkesinin şeyhi Abdal Musa tarafından ilk anlatılmaya başlandığı şehir olan Bursa'da yine Bursalı bir şair, Feyzî tarafından kutsallaştırılarak anlatılır.

Manevî görev ve efsanevî kimlikleri ile savaşlarda müslüman askerlerin yanında yer alıp yardım eden gâib erenlerden bahsettiği gazelinde (bkz. Gâib Erenler) Feyzî, Hacı Bekdâş-ı Velî'nin uyandığını ve artık Moskov üzerine sefer yapmanın zamanının geldiğini söyleyerek; sultanı, askerleri ve halkı cesaretlendirmektedir.

Ḥaṡṡ-ı sultân şâdır oldı nâm-ı Mosḡov üstüne
Çünki da' vet kıldı ḡâşş (ü) 'âmı Mosḡov üstüne
Ḥamd' Allah kim uyandı Ḥacı Bekdâş-ı Velî
İdelim 'azm-i sefer bir kâmı Mosḡov üstüne
1172/1

¹³³ Hacı Bekdâş-ı Velî'nin tarihî ve menkıbevî kişiliği, Yeniçeri ocağının kuruluşundaki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ocak, Ahmet Yaşar, "Hacı Bekdâş-ı Velî", DİA, c. XIV, s. 455-458.

Diğer gazelin beytinde ise Hacı Bekdâş-ı Velî'nin gül-bengini işiten Moskov askerlerinin ahlarcının göge çıktığını söyler. Tasavvufta “Belli hususlar için tertip edilmiş dualar” olan gül-bang, Mevlevîlikte ve Bektâşilikte koro halinde söylenir.¹³⁴

Hâcî Bekdâş-ı Velî' nin gûş idüb gül-bengüni
Çıkdı çerh-i âsmâna âh (ü) vâhı Moskov' un
1173/3

IV. FEYZÎ' YE GÖRE BAZI TİPLER:

A. PİR, ŞEYH:

Pîr ve şeyh “yaşlı, ihtiyar, bey ve önder” anlamlarına gelir. Tasavvufta ise “nefsinden fânî Hakk'ta bâkî, velî, Hakk dostu. Tâliblere rehberlik etmek ve onları irşâd etmek ehliyetine sahip olan insân-ı kâmil, rehber, delil, mürşid”¹³⁵ için kullanılır.

Beyitlerde bir pîr-i kâmilin rehberliği olmaksızın Hakk yolunun sâliki olunamayacağı ve menzil-i maksûda erilemeyeceği belirtilir (bkz. Tâlib, Sâlik). Pîr âşıklara muhabbet yolunu tarif eden kişidir.

Vârdır yeri tâ maşşere dek eylese ta' rif
‘Uşşâka muhabbet yolunu pîr-i mu' arrif
482/3

Aşk pîrinin eteğini öpüp ondan himmet alan için başka değer ve itibârın önemi yoktur.

Himmet aldım pîr-i ‘aşkuñ dâmenin pûs eyleyüb
Minnet ile ‘izz (ü) câh-ı kimyâyı neyerim
687/3

Feyzî, gönlüne bu dünyada paşa ve bey olduysa da aşk tekkesine girip bir şeyhe baş eğmesini tavsiye eder. Müridine her konuda rehberlik eden şeyh nefis terbiyesi ve aşk dersleriyle müridin kalbini saf kılıp onun Hakk a vâsil olmasına yardımcı olur. Bu dünyanın beyi paşası olmak kişiyi Hakk'a erdirmez. Aşk tarıkında bir mürşide baş eğmedikçe kişi manevî anlamda yükselemez.

¹³⁴ Örneğin: Baba gülbangi: <<Çereğ-i Rûşen fahr-i dervîşân o bir sultan-ı kerem Ali meydan erkân Hacibektaş Velî gerçekler demine hû! (Mir'atu'l-makâsîd)>> Bkz: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 209.

¹³⁵ Uludağ, a.g.e, s. 420, 496.

Gel ey dil hân-kâh-ı ‘ aşka ger şeyhine bâsuñ eğ
Eger olduñsa ‘ âlemde bir pâşâ veyâhüd beg
539/1

Allah tarafından yetiştirilen sâlike Hudâ-perverde, şeyh tarafından yetiştirilene pîr-perverde denir.¹³⁶ Feyzî beyitlerinde pîr tarafından yetiştirilen bir âşik olduğunu belirtmiştir.

Mâ’ilüz eţfâl-i dehri sevmede bî-ihtiyâr
Pîr-perver ‘ âşikız zann itme yoğdur pîrimiz
359/2

Feyzî bu tarîk içre sülûk eyledim amâ
Bir menzile irdim hele pîrûñ nefesiyle
879/5

Bir beytinde ise pîr-perverînin marifet ehli ve kemâl sahibi olduğunu belirtirken Hudâ-perverdenin kemâli bilmediği söyler.

Heb pîr-i perveride olur ehl-i ma‘ rifet
Bilmez Hudâ-yı perver olan peşrev kemâl
649/4

Feyzî bir beytinde ise Ezelde Muhabbet Pîri dediği Hakk tarafından irşâd edildiğini söyler.

Beni rûz-i ezel pîr-i muhabbet eyledi irşâd
Tarîk-ı ‘ aşk-ı dil-berde beni zann etme bî-endiş
422/2

Divân’da “pîr-i mugân” tabiri sıkça kullanılır. Meyhaneci anlamına gelen bu tabir, tasavvufta pîr-i mugân “aşk şarabını sunan hakikî ve kâmil mürşid, kutb-i âlem, rehber”¹³⁷ için kullanılan bir tabir olur.

Beni dür itme ey pîr-i mugân mey-hâne sazından
Dil-i bî-çâre bir muğ-peçenüñ mest-i harâbîdir
267/2

Himmet-i pîr-i mugân ile yapıldı hâtırım
Her harâbât ehlini vîrânedir zann eylemeñ
582/4

¹³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 421.

¹³⁷ Uludağ, a.g.e., s. 420.

B. HOCA:

Muallim, efendi, bey gibi anlamlara gelen hoca kelimesi tasavvufta şeyh, mürşid anlamında kullanılır.¹³⁸ *Divân*'da hoca kavramı iki farklı anlamda kullanılır. Bazen mürşid anlamında bazen de muallim anlamında kullanılan hoca kelimesi *Divân*'da Farsça hâce olarak da yazılmıştır. Fakat bu kelime ile bazı beyitlerde tüccar anlamı kastedilmiştir (bkz. Hâce). Hangi anlamda kullanıldığı ise beytin anlamından çıkarılmaktadır.

Mürşid âşıkların rehberi, hocasıdır. Âşıkların çeşitli hâllerini bilen, bu yoldaki tecrübelerini âşıklara aktaran, seyr ü sülûklarında rehberlik eden kişidir. Âşk hocası Bârî'nin lutfu olan sevilenin güzelliğini ilmi ile ortaya çıkarır.

Düşümde gördüm ol şûhun dolanmış boynumda zülfi
Nedir 'uşşâka ey hoca şeb-i firkatde ta' birât
74/4

Güzellik luğf-ı Bârî' dir o şûha şanma istidrâc
Anı ey hoca-yı 'uşşâk eyledi 'ilm ile istihrâc
107/1

Muallim anlamının öne çıktığı beyitlerde ise hoca Elif-bâ öğretene kişidir. Muhannes (10' lu) bir gazelinde Feyzî nâdânı Elif-bâ'da yanlışı varken ilim iddiasında bulunması sebebiyle hocaya şikayet eder (1279/4). Bir beytinde ise hocadan kendisine ilim usûlünü sormamasını ister çünkü Feyzî dert ve gamıyla Elif-bâ'yı bile unutmuştur.

Ey hoca su'âl itme uşûl-i 'ilmini benden
Derd (ü) ğamla şimdi Elif-bâ' yı unuttum
712/4

C. DERVÎŞ:

Fakir, yoksul, dilenci anlamlarına gelen derviş tasavvufta sûfî, mutasavvıf, fakir, mürid, müntesip için kullanılır. Dervişler Allah yolunda hiçbir dünyalık edinmeyen, mütevâzı bir yaşantıyı benimsemiş kişilerdir. Beyitlerde de dünya süslerinden sıyrılmış, Allah'tan gayrı her şeyden geçmiş ve selâmet hırkasına bürünmüş olmaları ile söz konusu edilirler.

Feyzî 'üryân iderse ğam degil devrân seni
Ki selâmet hırkasın kim anı dervişân giyer
288/5

¹³⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 212.

Pîr-i ‘aşka ḥan-ḳâh-ı ğamda dervîş olalı
Olmuşuz künc-i muḥabbet içre böyle ḥırka-pûş
407/4

Hırka dervîşlerin tekke hayatı içindeki ritüellerinden biridir. Bunun dışında beyitlerde “çile” ye girmesinden ve “pâlheng” denilen bir taşı bellerindeki kuşağa bağlamalarından da bahsedilir. Çile, dervîşlerin nefislerini öldürmek için tecrid edilmiş, تنها bir yerde kırk gün kırk gece tüm aslî ihtiyaçlarını asgarî şekilde gidererek, kimseyle konuşmadan ibâdet etmeleridir.

Şeyh-zâdem ḥan-ḳâh-ı ḥüsnüñ dervîş(i)dir
Feyzi-i bî-çâre şimdi çille-i sevdâ çeker
185/5

Pâlheng sözlükte dizgin, yulardır. “Dervîşlerin bellerindeki kuşaklara bağladıkları bu taş nefsî arzuyu, şehveti temsil eder. Pâlhengin kuşak ile bağlanması, mecâzen nefsin dervîşlik (edep) kuşağı ile bağlanması demektir.”¹³⁹

Dervîşe gerek şânma heman çille vü pâlheng
Güşunda gerekdir daḥı mengüş-ı naşîḥat
85/4

Dervîşin yüreği yaralıdır, dertlidir. Dervîşinin yüreğinin yaralı olması “Dervîş olan dil-rîş olur”¹⁴⁰ halinde atasözleri arasına girmiştir.

Yıkılsun ḥan-ḳâh-ı ḥüsnüñ ey şeh-zâde meşreb kim
Bu ben dervîş-i dil-rîşe visâlün himmet etmezsün
540/4

Ç. ABDÂL:

Sayıları yedi veya yetmiş olarak gösterilen bir evliyâ zümresi, Âbdâl-ı Hakk, Abdullah, evliyâ, hakerenler. Dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahirete, gönlünü Hakk’a veren saf-derûn insanlar, ermişler. Dilimizde de abdâl dünya ile ilgisini kesip gönlünü Hakk’a veren dervîşler için kullanılır. Boyunlarına astıkları keşküller ile kapı kapı dolaşarak dilencilik eden bu zümre beyitlerde bu özelliklerinin yanında pelâs (keçe, aba) giymeleri, sîne-çâk (yürekleri yaralı) olmaları ve pîr-perver olmaları ile konu edilmişlerdir.

¹³⁹ Tatcı, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyâtı, I-II-III-IV-V, Yûnus Emre Divânı Tahlil*, c. I, s. 392.

¹⁴⁰ Bu atasözü için bkz: Şinâsi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye*, Haz: Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2003, s. 98.

Görsem diyü tâ menzil-i maşşûdı bu yolda
Abdâl-şıfat girmedim hâne mi aldı

1018/4

Feyzî ayrılık yası ile aba giymesinin ayıplanmamasını istediği bir beytinde abdâlların aba giymesine telmihte bulunarak; yapacak bir şeyi olmadığını onun gönlü yaralı bir aşk abdâlı olduğunu varsaymamızı ister.

Yās-ı firatle pelās-pūş olduđum ‘ayb eyleme
Sīne-ak abdāl-ı ‘aş oldum şayın neylerim

673/5

Yine bir beytinde de âlemin yüreği yaralı bir abdâlı olduğunu ve bir pîr tarafından yetiştirildiğini söyler.

Hān-āh-ı ‘ālemūñ bir sīne-ak abdālıyım
Pîr-perver girdim ey şūfî bugün meydāna hū

839/4

D. GÂİB ERENLER:

Gâib erenler, göze görünmeyen velîlerdir. Üçler, yediler, kırklar, abdâllar gibi bâzı velîler vardır ki gâibtirler, göze görünmezler, kısa zamanda uzun mesâfeler katederler.¹⁴¹ *Divân*'da gâib erenler sadece iki yerde geçer. Feyzî muhabbet mağarasının içinde gâib erenler ile gece ve gündüz safa eylmektedir.

ar-ı muhabbet içre tehî Feyzî beklemez
ā'ib erenler ile ider rûz (u) şeb şafā

40/5

Moskov (Rusya) ile savaş yıllarında yazılan bir gazelde gâib erenleri manevî görev ve efsânevî kimlikleri ile söz konusu edilmiştir. Yeniçerisi, topçusu, sipāhisi ve gaziyanı Osmanlı'nın kurtuluğu için can vermeye ve almaya hazırđırlar, buna bin can ile gönül vermişlerdir. Bütün gâib erenleri ise bu yolda onlara yardımcıdır.

Yeniçeri topçı sipāhi gāziyāñ āmādedir
Cāñ virüb cāñ almağa biñ cāñ ile dil-dādedir
Geldi hep gā'ib erenler cümlesi afādedir
Eyle sulānım hemāñ idām-ı Mosov üstüne

1172/2

¹⁴¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 202.

E. TÂLIB, SÂLİK:

Bu iki kavram tasavvufta matlubu bulmak, menzil-i maksûda erip, vâsıl-ı Hakk olmak için seyr ü sülûk eden kişinin geçirdiği aşamalardandır. Bu aşamalar *Divân*'da sistematik bir şekilde yer almamakla beraber ayrı ayrı işlenmişlerdir.

Tâlib, Hakk yolunu ve Hakk'ı talep eden kişidir. Matluba ermeye niyet eden bu yolda gayret sarfetmeli ve araştırmalıdır. Hakk'ın vuslatına tâlib olan ancak aşk tarîkında gece ve gündüz çabalayarak menzil-i maksûduna erebilir.

Ṭâlib-i vuşlat bulurdı menzil-i maḳşûdunu
Cidd ü sa' y itse ṭarîḳ-ı ' aşḳ içinde rûz (u) şeb
60/2

Feyzî reh-i ' aşḳ içre yûri menzil alursuñ
Sa' y ile bulur Ka' be-i maḳşûdunu ṭâlib
63/5

Tâlib ve sâlik her ikisi de kemal ehlidir. Hakk'ın vuslatı için kemal tahsil edilmelidir. Kemal tahsili ise kolay değildir, gayret etmek gerekir. Bundan sonrası Allah' a kalmıştır. Muratların tedbirini takdiri ile verecek O'dur.

Ey ṭâlib olur cehd ile ṭahsîl-i kemâlât
Ḥâşıl ola taḳdîr ile tedbîr-i murâdât
77/1

Hakk'a ermenin yolu çilelidir. Vuslatın tâliblisi inleyen âşıkların ayrılık köşesinde ne çileler çektiğini bilip öylece bu yolu talep etmelidir.

Fehmi der misûñ eyâ ṭâlib-i vuşlaṭ ' acabâ
Künc-i firḳatde ne çille çeker ' uşşâḳ-ı nevâ
16/1

Divân'da ayrıca menfî anlamda Hakk yolun değil de bu geçici dünyanın tâliblisi için "tâlib-i dünya" tabiri kullanılır (bkz. Dünya).

Sâlik sülûk ehlidir. Seyr ü sülûka girmiş, ilâhî mertebeleri ilim ve tasavvuru ile değil, hâli ve tavrı ile yaşayarak katetmeğe başlamıştır. Sâlik menzil-i maksûd için maddi istek ve ihtiyaçlarını arkada bırakmıştır. Azim ve kararlılıkla katetmeğe başladığı ilâhî mertebelerde tüm benliği ile Hakk'ın dîdârı için çabalamaktadır. Cennet içinde Hakk'ın dîdârına ermek isteyen muhabbet yolunun sâliki olmalıdır.

Gel bir ey Sâlik-i rāh-ı muḥabbet tüt sözü
Rü'yet-i dīdārı yāri eyle cān ile ṭaleb
60/3

Cennet-i 'aşk içre maḫşad rü'yet-i dīdār ise
Sâlik-i rāh-ı muḥabbet ol yūri görme 'abes
380/2

Hudâ'nın feyzinden feyzlenip maksûda ermek için aşk tarikında sâlik olmak gerekir. Sülûk erbâbını , menzil-i maksûduna ulaştıran tarikattır. Tarikat Allah yolunun sâliklerini gurbette koymaz.

Dilerseñ Feyziyâ feyz-i Hudâ'dan feyz-yâb olmak
Ṭarîḳ-i 'aşka sâlik ol vire maḫşûduñı Feyyâz
437/5

Sa' y eyle eriş menzil-i maḫşûduña Feyzî
Gurbette ḳomaz sâlik'ullah-ı ṭarîḳat
84/5

Tarikat sâlik için gereklidir. Bir tarikata girip yol almak isteyen önce mürşide başvurur daha sonra onun rehberliğinde tövbe, dua, riyâzet, tesbih ve zikirlerle manevî bir takım hâller yaşayarak yol almaya, mertebelerde yükselmeye başlar. Feyzî'de beyitlerinde Hakk tarikının içinde sâlik olmak ve menzile ermek için “pîr-i kâmil ve himmet-i pîrân” denilen mürşidin rehberliğinin şart olduğunu belirtir.

İremez menzil-i maḫşûduna her sâlik-i rāh
Reh-nümâ olmayıcaḳ himmet-i pîrân aña
16/2

Ṭarîḳ-ı Haḳḳ'a sâlik olmak isterseñ eger şūfî
Saña bir pîr-i kâmilden inâbet lâzımındandır
305/2

Sülûk erbâbının bir rehberi de aşktır. Aşkın rehberliğinde seyr ü sülûk eden sâlikler bu yolda muratlarına ereceklerdir.

Reh-ber-i 'aşk olsa erbâb-ı sülûküñ rûz (u) şeb
Vâşıl-ı cānân olur ḳalmaz bu yolda nâ-murâd
135/4

Aşk yolunun sonu Cennet müjdesidir bu yüzden bu yolun sâliki aynı zamanda “sırâtü'l-müstakîm” in sâliki demektir.

Sâlik ol gel çorçuluksızdır “Şîrâtü’l-müstakîm”
Râh-ı ‘aşkın intihâsı ‘adn ile tebşîr olur
308/5

Ĥamd ola oldum “Şîrâtü’l-müstakîm” üñ sâliki
Âşînâ-yı vâşıl-ı Ĥaqq olduğum ‘âlem bilür
158/4

F. SÛFÎ:

“Sûfî ve bu kelimeyle ilgili olan “tasavvuf” kavramı “sûf” kökünden gelmiş olup “yün” anlamındadır. Sûfî sofla alakalı olduğu gibi, yün giyen kişiye de aynı isim verilmiştir. Bugünkü mânâda tasavvufî hayatı yaşayan kişilere İslâm’ın ilk zamanlarından beri sûfî deniliyordu. Mutasavvıfın bu isimle anılması, yün (sûf) giymesindedir. Sûf, peygamberlik ve velîlik müessesinde zühd, takvâ, tevâzu ve feragat sembolü olmuştur.”¹⁴²

Beyitlerde sûfinin peşmîne (yün elbise) giymesi söz konusu edilmiştir.

Âh eyleyerek cezbe-i ‘aşkında o şūhuñ
Şūfî ne ‘aceb hırça-i peşmîneye girdi
1067/3

Sûfî, Hakk’a ermek için gönlünü saf kılan, nefsini öldürüp, arınan, Hakk ile hayat bulan, dini kural ve kaideleri eksiksiz bir şekilde yaşamak için son derece azamî gayret sarfeden kişi için kullanılır. Feyzî sûfîye tarikat rükunlarının içinde yol almaya başlamadan önce özünü şer’ ile saf eylemesini ve tüm benliği ile dine hizmet etmesini tavsiye eder. Çünkü sûfîyi bu dünyanın sultanı eden şeriat hükümleridir.

Şūfî olagör cân ile ĥuddâm-ı şerî‘ at
Şultân ide dehre seni aĥkâm-ı şerî‘ at
82/1

Şâf eyle muqaddem özüñi şer‘ ile şūfî
Ĥıl ba’de-zîn erkân-ı tarîkat içre ‘azîmet
85/3

Divân’da ayrıca zâhid-sûfî karşılaştırması yapılır. Zâhid ruh dünyasında derinliği yakalayamadığı halde etrafına kendini tam tersi şekilde yansıtan, riyakâr ve aşk inkarcısı bir münkirdir. Zâhid bu haliyle menzile erişemeyecektir. Bu sebeple de zâhirde halk ile bâtında Hakk ile olan, nefsini öldürüp Hakk ile diri kalan saf-derûn sûfiden kaçmaktadır (bkz. Zâhid).

¹⁴² Tatcı, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyâtı I-II-III-IV-V, Yûnus Emre Divânı Tahlil*, c. I, s. 419

İrişmez menzil-i maşşûda münkir rāh-ı ‘ aşk içre
Anuñ çün sūfiyā zāhid kaçar bizden nice fersah
127/2

G. AVÂM, HÂS, HÂSSÜ’L-HÂS:

Mutasavvıflar kişileri ilâhi bilgi ve görüşlerine göre üç sınıfa ayırırlar; avâm, hâs, hâssü’l-hâs.¹⁴³ Beyitlerde bu üç sınıftan da “hâs ü âm, âm ü hâs, meclis-i hâs, bezm-i hâs, hâssü’l-hâs” ifadeleri ile bahsedilir.

Avâm vahdet-i vücûd şuurunda olmayan halktır. Ve *Divân*’da has ü âm tabiriyle işlenir. Feyzî habîbin ayrılığının derdinden bir an olsun kurtulamamıştır, bu yüzden gizli sırrını insanlar ve cinler, âm ve hâs hep duymuşlardır (427/1). Sevilenin aşkının hizmetinden hâs ü âm bir an olsun eksilmez.

Der-geh-i hüsünüde sulţânım ğulâm eksik degil
Hizmet-i ‘ aşkuñda aşlâ hâşş ü ‘ âm eksik degil
644/1

Hâslar, vahdet-i vücûda inanır ve Allah’ı Mutlak Varlık olarak kabul ederler. Ayne’l-yakîn bilgi sahibidirler. Ancak onlar da bu yolda tüm sırlara ve hallere vâkıf değildirler. Feyzî düşmanların sevilenin hüsnünün devletinde öne geçtiğini ancak hâs meclisine dahil olmanın kendisine müyesser olmadığını söyler.

Şadra geçdi devlet-i hüsünüde a‘ dâlar begim
Olmadı baña müyesser meclis-i hâşşuñda zeyl
621/4

Feyzî gönül sarayını aşk padişahına aydınlık kılıp, bezm-i hâssa nedîm olup muhabbet kılmayı diler.

Dil serâyım pād-şāh-ı ‘ aşka rüşen-i hâne kıl
Bazm-i hâşş içre nedîm ol muhabbeti şāhâne kıl
627/1

Feyzî bir beytinde Nedîmler (sohbet arkadaşları) Şahına, kendisini meclis-i hâssa almayacaksa niçin böyle güzel söz söyleme kabiliyeti verdiğini sorar (576/5). Yine bir başka beytinde de nedîm-i bazm-i hâss’ a el-hâss olduğundan beri sühan-verlik (düzgün konuşma) in kendisine mahsus olduğunu söyler (593/5).

¹⁴³ Tatcı, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyâtı I-II-III-IV-V, Yûnus Emre Divânı Tahlil*, c. I, s. 415.

Seçkinler seçkini olan Hâssü'l-hâs ise, vahdet-i vücûdu tam anlamıyla yaşayan ve sırlara vâkıf olan ermişlerdir. Feyzî hâssü' l-hâs olup Sultan (Allah)'ın vasfının hizmetinin makamında âmâde olmuştur.

Nedîm-i bezm-i hâşşü'l-hâşş olub sultânıma Feyzî
Maķâm-ı hizmet-i vaşfında oldum şöyle âmâde
872/5

Ė. ÂŞIK:

Kelime anlamı “tutkun, düşkün, vurgun, haddinden çok fazla ve aşırı derecede seven” demek olan âşık, tasavvufî anlamda ise “Allah Teâlâ'yı son derece ve azâmî mertebede seven” demektir.¹⁴⁴ *Divân*'da en çok bahsedilen tip âşık tipidir. Bu tipin kendine has bazı özellikleri ve halleri vardır. Feyzî âşık tipine bazen müstakil şiirlerinde bazen de beyitlerinde yer verir.

Âşıkların derdi Hakk' ın dîdâridir. Bu sebeple her an O Dost'u çağırılmaktadırlar. Cennet'te Allah'ı görebilme ümidi taşıyan âşıklar sadece bu yüzden Cennet'i arzularlar (bkz. Dîdâr).

‘Âşık-ı dîdâr olub çağırırım Dost Dost
Bülbül-i gül-zâr olub çağırırım Dost Dost
90/1

Ehl-i ‘aşk ol Feyziyâ encâm-ı kâr ‘âşıklarun
Cennet içre rü'yet-i dîdârdır eglencesi
986/5

Âşığın gönlü gamlı, dertlidir (183/1). Âşık belâ ehlidir, dün ü gün ağlamaktadır ve bu dünyada gözlerinin yaşı çağlamaktan kurtulmamaktadır (160/1). Bu alçak dünya âşığa rif'at vermeyecektir. Çünkü kemal ehlinin payına ezelde dünyada aşağılardan olması yazılmıştır (1022/2). Yaratılışında aşkın mayası olanın bu âlem çarşısında sermayesi gamdır. Bu yüzden âşığın derdi ve gamı bir an olsun kesilmez.

Var ise bir kimsenün tab'ında ‘aşkun mâyesi
Gam olur bu şük-i 'âlemde anuñ sermâyesi
1022/1

Mâşuğun ise bu halden ne haberi vardır ne de sormaya niyeti! Sevgilinin işi âşığa zulm etmektir. O âşığın düşmanları yani rakipler ile gizlice konuşur, ülfet eder fakat âşıkları görünce dilsiz kesilir (124/4). Zalim sevgilinin âşıklara yaptığı işkenceyi iman düşmanı Efrenc

¹⁴⁴ Bkz: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 58.

(Frenk, Avrupalı) bile yapmaz (110/1). Hatta zulmü ile anılan Haccac bu cevri görse âlemde zulm etmekten belki vazgeçerdi diye düşünülür(109/3).

Nedir maḫşūduñ ‘uṣṣāḫı idersūñ rūz (u) ṣeb nālān
Nedir der-gāh-ı ḫüsnümde dimezsūñ böyle vā-veylā
27/4

‘Āşık-ı zārı elüñden gelse eylersūñ helāk
Sende ey zālīm ‘aceb zerre mürüvvet yok mudur
161/3

Âşığın gönlü hastadır. Bu hasta gönlün dermanı ise ancak kullarının elinden tutan, yardım eden Hakk Teâlâ’dan gelecektir.

Zārī zārī ‘āşık-ı dil-ḫasteler inler nice
Nicenūñ derdine Ḥaḫḫ’ dan çāre geldi yār ile
960/2

‘Āşık-ı dil-ḫastesūñ gerçi cihanda Feyziyā
Dest-girūñ liken Allah’ dır senūñ her an hey
1090/5

Âşık vuslat yolu gözlemektedir. Âşık olan, vuslat isteyen her âşık ise hicranı yaşamaya mahkumdur. Vuslata talip olan ayrılık köşesinde âşıkların çektiği çileyi düşünmelidir (16/1). Çaresiz âşığın derdinin dermanı can tabibi olan sevgilinin vuslat şerbetidir .Vuslat âşığın ilacı (172/2), Kâbe-i maksûdu (153/3) ve bayramıdır (133/2-4).

Âşık aşk derdini hoş karşılar. Vuslat yolunda her türlü dert ve bela memnuniyetle karşılanır, ayrılık acısından dahi zevk alınır. Âşık için sevgilinin vuslatı her türlü zorluğa değer, uğrunda her şeye katlanılır. Çünkü vuslat âşığın tüm dertlerine deva olacaktır. Bu sebeple âşıkların hepsi ayrılık gününde dahi memnundur.

Rūze-i hicrūñde ‘āşıklar ḫamu memnūdur
‘İd-i vaşluñla egerçi fetḫ olursa müşkilāt
93/2

Âşığın vücudu aşk ateşinde dâim yanmaktadır. Zālīm sevgili de âşığın vücudunu bir zer-ger (altın yapan) gibi aşk ateşinin pûtesinde eritmektedir (bkz. Vücut).

Āteş-i ‘aşḫuñ düşelden vücūdum şehrine
Yanmada dā’im derūnum āteş-i gül-ḫen gibi
1009/1

Püte-i ‘aşkıında kâl idüb vücūd-ı ‘âşıkı
Lâ-cerem ol tıfl-ı zer-ger hâdden şırma çeker
185/4

Fakat aşk ve muhabbet, vücudu eritse de yaksa da âşık için vazgeçilmezdir. Âşık bu ateş içinde ferah bulandır. Vücut aşk micmerinde odun misali yandıkça, gönül şişesinden gülsuyu serpilir (291/3).

Âşığın önemli özelliklerinden biri de sâdık olmasıdır. Sevgilinin ettiği çileyi onun gibi çekebilecek başka biri yoktur. Âşık sevgiliden lutf görmese de sevgiliye karşı çok cömerttir. Ona daima sadıktır. Sevgiliye yakın davranıp aslında onu üzme isteyen rakip gibi riyakâr değildir. O sevgiliden gördüğü her türlü cevr ve cefaya katlanır. Sabır gösterir. Ve sefere niyetlenmez. O sevgili uğrunda gerekirse canını verir.

Bir güzel yok gerçi dünyâda efendim sen gibi
‘Âşık-ı şâdık bulunmaz saña lâkin ben gibi
1009/1

Feyzî gibi bir ‘âşık-ı şâdık ele girmez
Dür etme kerem-bağşuña ey hâtem-i dünyâ
14/5

Tîğ-ı gamuñ ‘uşşâka tehî itme havâle
Erbâb-ı belâ şanma ölümden hâzer eyler
156/3

Âşığın gönlündeki aşk ezelidir, kaynağı ilâhîdir. Âşık, zâhid gibi riya ile sevmez ve ibadet etmez (bkz. Zâhid). Âşık bu dünyaya aşk sarhoşu olarak gelmiştir ve sürekli mestâne gezmektedir. Zâhid âşığa sürekli Cenneti arz etmektedir. Fakat âşığın derdi Cennet değildir. Âşık benliğinden geçmiş Hakk’a yönelmiştir. İki cihan sevgisini de kalbinden çıkarmış Hakk’ın didârını arzulamaktadır. Onun bu halinin keyfiyetini anlayamayan zâhid ise onu bâde-perest sanmaktadır (81/4).

‘Âşıklara âyîn-i muhabbet ezelidir
Zann eylesün vâ‘ iz-i güm-râh anı muhaddeş
98/4

Zâhidüñ zühd (ü) riyâsın görüb ‘uşşâk-ı nevâ
Oldı ‘âlemde bugün cümlesi mağbûb-perest
78/2

Mihr-i vişâli seyre çıkar çeşm-i 'âşıkân
Zâhid şanur ki her gice necm-i seher doğar
154/4

Ezelden aşka tutulmuş olan âşık bu âlemde maşuğunu elbette bulacaktır. Âşıkların aşka küp küp düşmesine şaşırılmamalıdır. Nasıl balın üzerine arılar üşüşürse âşıklar da aşka böyle düşerler. Âşık aşka ezelden meftundur.

Bülbül gibi gönlüm hevesi bir güle düşdi
'Âşık idi ma'şukı bu yüzden bula düşdi
1078/1

Niçün küb küb düşer bu 'aşka 'âşıklar dime ey dil
Meşeldir nahl gördikçe düşer bir engebîn üzre
956/3

Âşık, aşk yolunda ömür sermayesini canana vermeye hazırdır. Âşıklığın ispâtı zaten aşk yolunda candan geçebilmek, sevgiliyi kendi canından, varlığından fazla sevmekten geçer.

Sermâye-i 'ömrüm nola cânâna virirsem
'Âşık olan ey Feyzî meger cânâna mı kaldı
1018/5

Yoğdur 'aczim saña 'âşıklığım işbât iderim
Gönlüm alduñ niçün eylersin efendim inkâr
163/2

Âşık Mecnun gibi gözlerini yeni açmış bir âşıktır. Fakat Leyla zikri dilden çıktıysa da Mevlâ zikri çıkmamıştır.

Gerçi ben Mecnûn-veş bir 'âşık-ı nev-dideyim
Lîk dilden zıkr-i Leylâ çıktı Mevlâ çıkmadı
1035/2

Âşık, aşk yolunda kendi benliğinden geçmiş, ar ve namus şişesini kırmıştır.

Şişe-i nâmûs (u) 'arım ser-be-ser oldu şikest
'Aşık-ı dil-ber eyledi 'âlemlere rüsva beni
1072/3

'Ar iden 'âşık degildir geçse serden Feyziyâ
Feyziyâ taqrîr iderler 'âşıkı tekrâr ile
960/5

Şiše-i ‘ârî çalar taşlara gerçi ‘âşık
Şanma meydân-ı muhabbetde anuñ kalbi şikest
78/4

Sevgili dert ehlinin can tabibidir. Eğer o can tabîbi sevgili ilac kılrsa idi gönlü hasta âşıklar devâya ihtiyaç hissetmezlerdi (108/1). Sevgili vuslat zamanında âşıklara taze can bağışlar. Bu haliyle o İsâ-Mesih’ e benzetilir.

Taze cân-bağış eyler ‘uşşâka dem-i vuşlatda yâr
Mürdeler ihyâ ider gûyâ bugün ‘İsâ-mesih
119/3

Âşıklar seher vakitlerinde uyanık olurlar. Tan yeri ağardıktan sonra güneşin doğmasına yakın biten bu zaman dilimi Hakk âşıkları için çok kıymetli bir zamandır. Seher vakti yapılan dua ve niyazlar daha makbul olduğu için bu vakitleri uykusuz geçiren âşıkların gözünün yaşı Hakk’ ın rahmetine bahane olur.

Şeherde çeşm-i ‘âşıklar olur encüm gibi bîdâr
Bağar dürbîn-i ‘ibretle doğarken mâh-ı kurbîyyet

Feşân it eşk-i çeşmüñ lâle-veş vaqt-i şeherlerde
Sirişk-i dîdedir ‘âşıka ancak bâ’ iş-i rahmet
73/2, 3

Âşıkları taklit eden çoktur. Âşık samimi bir gayret ve muhabbetle mertebeleri kateden kişidir. Fakat yaratılışında aşkın mayası olmayan, bu hâl ve keyfiyeti tecrübe edemeyen menzile erilemez. Feyzî aşağıdaki beytinde bu durumu “Eşek, Düldül (Hz. Alin’nin atı) ün menziline gayret ile varamaz” sözü ile anlatır.

Çokdur ‘âşıkları taqlîd ider ammâ Feyzî
Düldülüñ menziline sa’y ile varamaz merkeb
66/5

Âşıkların yolu ve sığınacak yeri aşk tarîkıdır. Âşıklar bir tarikat içinde vuslat için sâlik olur. Bu âlem onlar için emniyetli değildir. Âşıklar için sığınacak yer aşk hankâh (dergâh, tekke) ıdır.

‘Âşık yolıdır vuşlat için dâr-ı tarîkat
Şâdik yeridir maţlab-ı der-gâh-ı tarîkat
84/1

Bulmadı emniyeti ‘ âlemde erbâb-ı tarîk
Hân-kâh-ı ‘ aşkıdır ‘ uşşâka süknâ-yı ma‘ âz
151/14

H. ÂRİF:

Kelime olarak bilen, vâkıf, âşinâ, tanıyan, anlayışlı, kavrayışlı mükemmel, irfan ve marifet sahibi anlamlarına gelen ârif tsavvufta Allah Teâlâ’nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhade ettirdiği kimse için kullanılır.¹⁴⁵

Feyzî, ârifi “men aref” sırrını bilmesi, Hakk’ın müşâhade ve temâşasıyla elde edilen bilgi yani “marifet” e sahip olması (86/3), “sekâhüm Rabbehüm” ayetinin manasını anlamış olması (105/4) gibi özellikleri ile tanıtır.

“Men ‘ aref” esrârına vâkıf olan elbet gönül
Zâhir ü bâtında meger şâhib-i ‘ irfan olur
247/3

Ârifler, Hakk âşığıdırlar. Ezel bezminde verdikleri sözü bu dünyada unutmamışlardır. Bu sebeple bu dünyayı vatan edinmezler. Dünyanın safasına meyletmezler. Ancak nefsin hevalarına tabi olanlar bu dehrin safasına meyleder. Bu âlemin ârifi dehrin iyiliği başa kakmasını çekmez (658/2). Kocakarı dünyanın safasını kendine haram kılan ârif irfan meclisi içinde nâmerd minneti çekmez (146/4).

Şafâ-yı dehre mâ’ildir hevâ-yı nefse tâbi‘ler
Çeker mi imtinân-ı dehri gör kim ‘ ârif-i ‘ âlem
658/2

Ârifler irfan mektebi içinde ednâ (pek aşağı) olanlardır. Tâlib-i dünya âriflerin bu gizli sözlerinden habersizdir (356/3). Zaten irfan mektebinde ders almayan marifet bilgisine sahip olup âriflik mertebesine ermeyen bir kişi âriflerin hallerini anlayamaz. Müşâhade ve temâşa ehli olan ârifi yine bir ârif anlar.

‘ Ârif iseñ efendi ‘ ârifi ‘ ârife şor
Gel bezm-i ‘ ârifâna zarîfi zarîfe şor
202/1

Bursa’yı övdüğü bir gazelinde Feyzî, Bursa’nın irfan güneşi ve evliyalar burcu olduğunu söyler.

¹⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 52.

Maṭla‘-ı ‘irfân burc-ı evliyâdır şübhesiz
Biñ kitâb olsa sezâ medḥ (ü) şenâsı Bursa’ nuñ
574/3

I. ZÂHİD:

Divân’da zâhid tipi dinin özüne inememiş, ham sofu, zâhir-perest, şekilci, âşık ve ârif olmayan, rindânı sevmeyen sevimsiz bir karakter olarak ele alınır.

Zâhid, bülbülün sadâsını nağme sanacak kadar aşktan habersizdir. Bülbülün gülbahçesinde gülün dikenlerinin cefâsı sebebiyle feryat ettiğinin farkında değildir (355/3). Seherde âşıklar visâl güneşini seyre çıkınca da, seher yıldızı doğdu sanır (154/4). Aşk bâdesinin neş’esini bilmeyen zâhid mecliste kadeh bulsa döküp saçır.

Zâhid bilür mi bâde-i ‘aşkuñ neşâtını
Meclisde bulsa câm ile şahbâ döker şaçar
212/2

Tip olarak “rind”in karşısında yer alan zâhid, rindlerin sırlarının keyfiyetini bilemez. Bu sebeple âşıkları rindler meclisinde bâde-perest sanır (81/4). Halbuki rindler bu dünyaya aşk câmını içip mestâne gelmişlerdir.

Sâkîn-i mey-ḥânedir zann itmesün zâhid bizi
Câm-ı ‘aşkı nüş idüb mest-âne gelmişlerdenüz
361/2

Zâhid mey içme güzel sevme diyerek ehl-i harâbata boşuna nasihat etmektedir (253/4). Âşık günahları sebebiyle kendisini korkutan zâhide Hudâ’nın “la taknatü min rahmeti (bkz. Âyetler)” ayetini ve bir “iftitah tekbirinin (bkz. Namaz ve Namazla İlgili Mefhumlar)” yüz bin günahı yok ettiğini hatırlatır. Aşk ehlini günahkâr olmakla suçlayan zâhidin gözüne kendisi bin günah etse de görünmez. O ehl-i aşka yaptığı sevabın hayrını gösterir (213/6). Yine ehl-i tarîkân küfrüne hükm eyleyen zâhid Kerât ve Paskalî’ de fistan giymektedir (288/4). Zâhidin bu riyakârlığını gören âşıklar ise bu dünyada mahbûb-perest olmuşlardır (78/29). Tavırlarıyla zâhid sûfîler ile arasında öyle bir soğukluk hâsıl etmiştir ki Cehennem ateşi aralarında buz kesilir.

Bizimle şol kadar zâhid bürüdet ḥâşıl itmiş kim
Kesildi nâr-ı düzaḥ şanasuñ mâ-beynimizde bir yaḥ
127/3

Zâhid üzerindeki zühd elbisesi ile Cennetin yolunu bilemez. Bu yolu atlas kabayı üzerinden atıp kuş olan aşk ehline sormak gerekir (198/3). Aşkî inkar etmesi sebebiyle münkir olarak nitelendirilen zâhid aşk tarîkında menzil-i maksûda erişemez. Bu sebeple de sûfilerden kaçır (bkz. Sûfî). Aşk ehli ise zâhîde tavsiyelerde bulunur. Zâhîde aşk şahına bezm-i hassında nedîm olmasını ve artık riyadan geçip aşk tarîkında sâlik olmasını tavsiye eder. Yârân'ın nasıl mest olduğunu anlaması için zâhîde muhabbet câmını içmesini tavsiye eder. Muhabbeti tatmayanlar âşıkların bu dünyadaki mestâneliğini anlamayacaklardır.

Zâhidâ gel sen de nûş eyle muhabbet câmını
Bilmek isterseñ ne resme oldılar yârân mest
89/3

Nedîm-i bezm-i haşş ol şâh-ı 'aşka zâhidâ bir dem
Tarîk-ı 'aşka sâlik ol yeter zâhid riyâdan gec
106/2

İ. RİND:

Daha önce de bahsettiğimiz gibi (bkz. Zâhid) rind zâhid tipinin karşısında yer alır. Rind zâhidin aksine kabukta kalmamış, dinin özüne inmiştir. Şekle takılıp kalmayan, ne Cennet arzusu ne de Cehennem korkusu ile hareket eden rind samimi ve içten bir şekilde inanıp, ibadet etmektedir. Ezel bezminde aşk şarabını içmiş ve bu dünyaya mestâne gelmiştir. Aştan nasibini alamamış olan zâhid ise onu bâde-perest sanmaktadır (81/4). Rindânın sahba (kadeh) inin keyfiyetini bilmeyenler âşık-ı nâlânı üzüm suyu yani şarap ile sarhoş zanneder.

Bilmeyen keyfiyet-i şahbâ-yı rindânı şanur
Âb-ı engür ile oldı 'âşık-ı nâlân mest
89/2

Aşk şarabının neşesini içip sarhoş olan, safayı ise rindân bezmini görüp hâmuş (susmuş) olan bilir.

Neşât-ı bâde-i 'âşkı içüb sarhoş olandan şor
Şafâyı bezm-i rindânı görüb hâmüş olandan şor
198/1

Aşk bâdesinin neşesini bilmek isteyen namus perdesini yırtıp rindân meclisine geçmelidir.

Bilmek isterseñ neşât-ı bâde-i ‘aşkı ey er
Perde-i nāmûsu çāk it meclis-i rindāna gec
101/4

Beyitlerde sık sık tasavvufta manevî hâl, rûhî haz, şevk, cezbe, vecd¹⁴⁶ anlamlarına gelen kadeh ve meclis-i rindân ilişkisi söz konusu edilir. Manevî hâller ve coşkuyu temsil eden mey ayağıyla rindân meclisine gelir ve onu gören sâkinin dudağı utangaçlaşır (197/4). Meclis-i rindāna gelen kadeh kendisini devrânın sâkisi denilen mürşid-i kâmile arz eder.

Her kaçan başdı kıdem meclis-i rindāna kıdeh
‘Arz ider kendüsünü sākī-yi devrāna kıdeh
114/1

J. VÂİZ:

Divân'da vâiz tipi zâhid gibi dinin özüne inememiş, kabukta kalmış, şekilperest, Cehennemden korkan ve korkutan dolayısıyla da aşk ehli sûfler tarafından seilmeyen biridir.

Vâiz-i gümrah (yolunu şaşırılmış), sülûk erbâbının tarikatta ne safa ettiğini bilmez ve tarikatı boşuna sanır (84/2). Vâiz âşıkların gönlünü aşktan men etmektedir. Bu âşıklığın onlara cedlerinden kaldığını bilmez (94/4). Âşıkların muhabbeti ezeldir. Fakat yolunu şaşırılmış vâiz onu sonradan olmuş zanneder(98/4).

Güzel sevmeñ diyü vâ‘ iz bizi kürsîde men‘ eyler
Anı bilmez ki ‘âşıklık bize sermāye kıalmışdır
280/3

Feyzî'ye göre eğer bir âşık aşk tarîkından nasihatle çıkarsa, sülûk ehli bunun sebebini yolunu şaşırılmış vâizden bilmelidir.

Târîk-ı ‘aşkıdan ‘âşık çıkarsa ger naşihatle
Sülûk ehli anı ol vâ‘ iz-i güm-râhdan bilsün
757/4

Vâiz âşıkları gamlarını defeden meyhaneye gitmekten meneder (906/3). Riyakârdır. Âşıkları meyın damlasından menederken, kendisi kürsüden inince meyhaneye gider.

Vâ‘ iz bizi men‘ eyler iken kıatre-i meyden
Kürsîden inüb kendüsü mey-hāneye geldi
1068/4

¹⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 291.

Âşıkları güzel sevmekten meneden ve muhabbet ilmini bilmeyen vâiz için Feyzî, *Divân*'da müstakil bir gazel yazmıştır. Feyzî'nin aşkı ve âşıklığı küçük gören vâiz hakkındaki düşüncelerini açık bir şekilde ortaya koyduğu gazeli şöyledir:

Güzel sevmekden 'uşşâkı 'acâib men' ider vâ' iz
Muhabbet 'ilmini bilmez bu 'âlemde meger vâ' iz

Hevâ-yı 'aşka tâbi' olmasun bir kes diyü dâ' im
Muhâlif rüzgâr-âsâ hemân gözden eser vâ' iz

Bugün kürsîde tâ 'arşa çıkardı zâhidün başın
Yarın erbâb-ı 'aşkı hâk-pây eyler gider vâ' iz

Muhabbet baır-ı 'ummândır ki gavvâş olmayan bilmez
Yanında kaçredir 'âlem diseñ kah kah güler vâ' iz

Gerekdir Feyziyâ elbetde 'aşk insân-ı kâmilde
Kadîmîdir bu erkân-ı muhabbet bî-hayr vâ' iz

448

Vâiz âşıkları sürekli sırat köprüsü ve Cehennemle korkutmaktadır. Fakat âşık ne sıratan ne Cehennemden korkmaktadır. Onun tek korkusu Hakk'ın didarını görememektir. Yüreği daima Allah aşkıyla yanan âşığın derdi Cennet ve içindeki nimetlerde değildir. Bu sebeple vâizin âşığa Cenneti vasf edip durması boşunadır.

Korçudur vâ' iz şırağ ile bizi kürsîde ah
Mes'ele ma' lûmumuzdur korçuluksuzdur şırağ
439/4

Beni korçutma yeter dūzah ile ey vâ' iz
Var iken rü'yet-i dîdâr ile cennât-i na' im
727/3

Vâ' izâ 'uşşâka vaşf itme şafâ-yı Cenneti
Rü'yet-i dîdâr-ı Hâk' dır zevk-i me'vâdan gârağ
432/3

K. NÂDÂN:

Beyitlerde nâdân kelimesi yerine câhil kelimesi de kullanılır. *Divân*'da nâdân Hakk aşkından habersiz, kemâl ehlinin hâllerinden ve sırlarından anlamayan bu sebeple de bu sırlara vâkîf olmaya layık olmayan bir tip olarak karşımıza çıkar. Nâdân marifetden anlamaz ve kıymetini bilmez bu sebeple ona marifet ne sorulur ne anlatılır (86/1, 5). Nâdâna "sekâhüm

Rabbehüm” ayetinin sırrı sorulmaz. Bu sırrı ancak ezel bezminde kemâl ehline düş olan bilir (198/2). Nâdân-ı bî-akl (akılsız nâdân) dilber aşkını bilmez, muhabbetin ne şekilde olduğunu aşk erbâbına söylemelidir (1004/4). Merd-i hired (Akıl sahibi kişi) ve câhil tezâtını kullandığı ve aynı kişiyi yani nâdânı kastettiği bir beytinde Feyzî, akı ile câhil olan kemâlden habersiz kişileri yermektedir. Safa bezminde gam sohbeti eden akıl ehli, ehl-i kemâlin zilletini söyleyecek kadar câhildir.

Şafâ bezminde merd-i hired gam sohbetin söyler
Ne câhildir o kim ehl-i kemâlün zilletin söyler
179/1

Tatmadığı hâlleri ve bilmediği mertebeleri nâdâna sormak boşunadır. İzzet erbâbının rütbesini nâdân bilecek değildir. Zât-ı şerîfi yine şerîf olan bilir. Bu sebeple ona sormak gerekir.

Nâ-dâna şorma rütbe-i erbâb-ı izzeti
Hâşıl-ı kelâm zât-ı şerîfi şerîfe şor
202/2

Feyzî sevgiliden valsının kumaşını nâdâna arz etmemesini ister. Çünkü gevher-i yektâ ancak kadrini bilene arz olunur (14/3). Aslında peri yüzlü sevgili de valsının kitabını nâdâna açmamaktadır (193/3).

Dalâl (doğru yoldan sapmış olan) e gevher nutku verilmemelidir. Yoksa şanlı söz nâdân eline geçecektir (817/3). Gönül kuşunun figanı ve aşk erbâbına söylenecek muhabbet sözü nâdâna duyurulmamalıdır.

Ey mürğ-i dil figân ço nâ-dân işitmesün
Şekvâ-yı hân ol gül-i handân işitmesün

Erbâb-ı aşka söyle maqâl-i muhabbeti
Feyzî bu güft (ü) güyuñı nâ-dân işitmesün
549/1, 5

L. HÂCE:

Divân'da Hâce (tüccar), âşıklara sîm (gümüş) ve zer (altın) arz eden kişidir. O bu fânî âlemin çarşısında dünya zenginliğine ve gösterişine kapılmış kişileri temsil eder. Âşık ise ezelden aşk hazinesinin tılsımında iksir bulmuştur. *Divân* edebiyatının önemli mazmunlarından

olan iksir, her şeyi altına çevirdiği hayal edilen bir kimyadır.¹⁴⁷ Ve aşk hazinesine sahip olan âşık bu kimyaya sahip demektir.

Bize sîm ü zerîn ‘arz etmesün ol hâce-i dünya
Tılsım-ı genc-i ‘aşkıñda ezelden bulmuşuz iksîr
168/3

Bazen de hâce âşğın ta kendisidir. Aşk gevherine sahip olan âşığa bu gevheri bu kârsız âlem çarşısında satmaması öğütlenir.

Gevher-i ‘aşk olmaz ey hâce bu sūķ içre mezād
Äakla genc-i dilde zîrā şimdi bu ‘âlem kesād
135/1

Hayat nakdi bu âlem çarşısında boşuna sarf edilmemelidir. Dünya nimetleri, dünya rahatı için ömrü harcamaktan kimseye fayda gelmemiştir. Nihayetinde herkes bir gün ölecektir. Ömür nakdi eğer bu dünya için harcanmışsa her şey burada kalacaktır, hepsi boşuna masraftır. Ömür nakdi ancak ahirette kâr sağlayan ve Hakk’a erdiren şeyler için harcanmalıdır.

Tehî şarf eyleme naķd-i hayatı sūķ-i ‘âlemde
Saña ey hâce virmez fâ’ide beyhüde maşraf hîc
105/2

¹⁴⁷ İksir hakkında bkz: Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 256.

SONUÇ

18. yy'da Anadolu'nun önemli kültür merkezlerinden Bursa'da yetişmiş olan Feyzî Efendi'nin *Divân*'ının "dinî ve tasavvufî" açıdan tahlili yapılmış bulunmaktadır.

Çalışmanın esasını *Divân*'da yer alan dinî ve tasavvufî kavramların tesbiti, bu kavramların nasıl ve ne amaçla kullanıldığı, diğer kavramlarla münasebetleri, şairin bu kavramlara bakış açısı ve yorumlayış biçimi oluşturmaktadır.

Her dönemin kendisine has yaşayış, inanç, bilgi ve anlayış özellikleri vardır. Bir de bunların ışığında oluşan kültür ve sanat birikimi mevcuttur. Doğal olarak bu birikim o dönemin eserlerinde kendini gösterecektir. *Feyzî Efendi Divânı* da ortaya çıktığı dönemin; 18. yy'ın izlerini taşıyan bir eserdir. Bu yüzyılda meydana gelen savaşların ve toplumsal değişimlerin tesiri görülen eserde, edebiyat sahasında meydana gelen değişimlerin etkisi de gözlemlenir. Bu dönemde Nedîm'in öncülük ettiği "Mahallîleşme Cereyânı" adı verilen akımla, klasik edebiyat diline; halkın kullandığı günlük dil, atasözleri, deyimler ve söyleyişler girmiştir. *Feyzî Efendi Divânı*'nda bu tarz kullanıma sıkça rastlanmaktadır. Feyzî Efendi'nin şiirinin mahallî karakterini ortaya koyması bakımından *Divân*'da yer alan atasözleri ve deyimlerden birkaçını sıralarsak:

Atasözleri; "Ba'de harâbi'l-Basra (Basra yıkıldıktan sonra), el-hasud lâ-yesûd (hasetçi onmaz), arayan elbet bulur Mevlâ'sını, dil kime mâil olursa güzel odur (gönül kimi severse güzel odur), sel gider de kum kalur geride (sel gider ama geride iz bırakır), cefâyı çekmeyen bilmez safa" vs.dir. Deyimler ise, "gönüller bir olmak, dilden dile düşmek, kurban olmak, suyunca gitmek, ağzını bıçak açmamak, ahı yerde kalmamak, ipliği pazara çıkmak, günahı boynuna olmak, iki yakası bir araya gelmemek" vs.dir.

Feyzî Efendi'nin fikri ve hayâlî dünyasından dinî ve tasavvufî kavramlar hakkında olanları çıkarılmaya çalışılan bu çalışma ile şairin edebî ve psikolojik şahsiyetini tanımak ve onu edebiyat tarihine kazandırmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde şairin hayatı ve şiir anlayışı hakkında bilgi verilmiştir. Hakkında sınırlı kaynaktan bilgi edinilebilen Feyzî Efendi'nin hayatı ve kişiliği kendi şiirinde

anlattıklarından yola çıkılarak biraz daha aydınlatılmaya çalışılmıştır. Şiir anlayışı ise, yine *Divân*'ında şiir ve şair hakkında ortaya koyduğu duygu ve düşüncelerin yer aldığı beyitler esas alınarak oluşturulmuştur.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan “dinî ve tasavvufî tahlil” ise birinci bölüm “*Feyzî Efendi Divânı*’nda Din” ve ikinci bölüm “*Feyzî Efendi Divânı*’nda Tasavvuf” olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda ortaya konulan tespitler kısaca şöyledir:

Feyzî Efendi dine hem şer’i hem tasavvufî açıdan yaklaşmıştır. O’nun iman ve ibadet konusundaki görüşleri Kur’ân-ı Kerîm ve sünnet kaynaklıdır. Şiirinde sık sık Yaratıcı’nın emirlerinin yani Kur’ân ayetlerinin ve Hz. Muhammed’in söz, fiil ve takrirlerinin inanç esasları ve ibâdetler konusunda kaynak olarak gösterildiğine şahit olunur. O dinî unsurlara sanat kaygısı ile değil, inancı ve hayat tarzı olduğu için şiirinde yer vermiştir. *Divân*’ında imanın, İslâm’ın ve ibadetlerin şartlarını sıraladığı ve yorumladığı müstakil gazeller bulunan şairin dinî bilgi ve terminolojiye son derece vakıf olduğu da görülmektedir.

Eserinde İslâmî inanış ve düşünelere fazlaca yer veren Feyzî Efendi’nin Allah, İslâm ve Peygamber sevgisinin çokluğu dikkat çekmektedir. *Divân*’da yaklaşık 350 beyitte Allah’tan çoğunlukla da Esmâ-i Hüsnâ’da geçen isimleriyle bahsedilir. 327 beyitte peygamberlerden bahsedilen *Divân*’da özellikle de Hz. Süleyman ve Hz. Muhammed çokça zikredilmiştir. *Divân*’da 59 yerde bahsi geçen Hz. Muhammed için yazılmış medhiye ve na’t niteliğinde müstakil gazeller mevcuttur. Seyyid olduğunu sık sık vurgulayan ve gerçek bir Peygamber âşığı olan şairin bu beyit ve gazellerinde Peygamber sevgisi açık bir şekilde görülür.

Feyzî Efendi yaşayış ve düşünüşü İslâmî bir karakter taşıyan, dinin özüne inebilmiş, tevhid esaslı bir inançla her yerde ve her şeyde Allah’ı gören Hakk’ın dîdârına meftûn bir âşıktır. Klasik edebiyatın önemli mazmunlarından biri *Feyzî Divânı*’nda da göze çarpar: Rind ve zâhid, yani âşık ve ham sofı. Feyzî de klasik bir anlayışla Hakk âşığını dinin kabuğunda kalmış, dini sadece cehennem korkusu ve cennet kaygısından ibâret gören, şekilperest zâhiden bu yönüyle ayırır. *Divân*’da yer alan diğer tipler ise bu iki tipin yansıması niteliğindedir.

Dinî kavramların son derece yoğun bir şekilde kullanıldığı *Divân* tasavvufî kavramlar bakımından da oldukça zengindir. Vahdet-i vücûd görüşünü benimseyen Feyzî Efendi tasavvufî kavramları da bu açıdan değerlendirir.

Bağlı bulunduğu bir tarikat ve mürşidi olup olmadığını tespit edemediğimiz Feyzî Efendi, *Divân*’ında 4 mutasavvıftan övgüyle bahsetmektedir. Bu mutasavvıflar Hallâc-ı Mansûr, İbrâhim Edhem, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hacı Bekdâş-ı Velî’dir.

Tasavvufî görüşleri İslâmî temele dayanan Feyzî Efendi, *Divân*’ındaki pek çok gazelde dünyaya ehemmiyet vermeyen, cennet ve cehennemden geçmiş, Mutlak Varlık’a

kendini adanmış, rindâne hayat tarzını benimsemiş bir tip çizer. Fakat bazı gazelleri şuh gazel tarzındadır. Yani sevgiliyi anlatır. Sınırlı sayıdaki birkaç gazelinde bazen dünyanın güzelliğini anlattığına bazen de isyankâr bir hava çizdiğine şahit olunmaktadır.

Şairin *Divân*'ında yer alan tasavvufî içeriğe ait kavramlardan bazıları vahdet-kesret, tecelli, cemal, dîdâr, fenâ-bekâ, aşk, sır, akıl, can-beden, ruh, nefis, firâk-vuslat, dünya gibi kavramlardır. Birbirleriyle ilişki içindeki bu kavramlar son derece zengin tavsiflerle işlenmiştir. Feyzî âlemin aşk ile ve bir tek asıdan yaratıldığı görüşünü benimsemiş ve şiirlerini de bu temel üzerine kurmuştur. Sâlik mâsivâ, kesret, nefis, dünya gibi aldatıcı kavramlardan gözünü ve gönlünü temizlese menzile erecektir. Fenâ yurdu olan bu âlem âşğın yolunda engeldir. O, bu meseleyi sıkça dile getirmiş ve hakikî olanın ruhlar âlemi olduğunu vurgulamıştır. İnsanı yücelten ruhtur. Feyzî de tasavvufî kavramları insanın nefsinin ıslah etmesi ve ruhunu yüceltmesi bakımından ele almıştır.

Biçim açısından değerlendirilecek olursa *Divân*'da beyitlerle kurulan nazım biçimlerinden gazel, kaside, kıt'a ve müstezâdlar ve bentlerle kurulan nazım biçimlerinden musammatların murabba', muhammes, tahmîs, müseddes, müsebbâ', muaşşer gibi çeşitleri bulunmaktadır. Nazım türlerinden ise tevhid, na't, medhiye ve bahariyeler bulunur.

Feyzî Efendi Divânı, klasik anlamda mürettep (tertipli) bir divân değildir. Tevhidler, medhiyeler ve bahariyeler *Divân*'da karışık bir şekilde bulunmaktadır. Ancak *Divân*'da klasik divânlara uygun bir şekilde her harften gazel mevcuttur.

Şiirlerinde zaman zaman vezin ve kafiye sıkıntısıyla eksik ve yanlış yazılmış kelimelere rastlanan şairin yine de ümmî bir şair olarak üstün bir şiir kudretine ve geniş bir hayal dünyasına sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Şiirlerinde kullandığı sanatlar (Bkz. Önsöz), dinî-tasavvufî terminolojiye olan hakimiyeti ve üslubu ile şair son derece etkili bir söyleyiş gücüne sahiptir.

Sonuç olarak 18.yy'a ait 1281 gazelden oluşan son derece hacimli bir divân dinî-tasavvufî açıdan incelenip edebiyat ve kültür tarihimize kazandırılmaya çalışıldı. Feyzî'nin yaşadığı kültür ve coğrafyanın izlerini, sosyal ve psikolojik yapısını az da olsa tanıma imkanı sağlayan, zengin bir kelime hazinesi ve tavsifleriyle, mahallî tasvir ve söyleyişleriyle bir devrin ve kültürünün belgesi niteliğindeki bu eserin tahlili kültür ve edebiyat tarihine katkı sağlaması amacıyla sunulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, c. II, Beyrut 1351.
- Akseki, A. Hamdi, İslâm Dini İtikat İbadet ve Ahlak, 11. bs., Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 1960.
- Aliyyü'l-Kari, *Şerhü'ş-Şifa*, c. I, İstanbul 1307.
- Ateş, Süleyman, İnsan ve İnsanüstü Ruh/Melek/Cin/İnsan, 3.bs., Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1995.
- Atlansoy, Kadir, *Bursa Şairleri (Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri)*, Asa Kitabevi, Bursa 1998.
- Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Tarihi Sözlüğü*, 1.bs., Damla Ofset A.Ş, Konya 2005.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, M.E.B. Yayınları, Doğan Ofset A.Ş., İstanbul 2004.
- Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-kütüb ve Esâmi-i Müellifin Fihristi*, c. II, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Yayına haz.: Aydın Sami Günelçay, 20. bs., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- Öngören, Reşat; Albayrak, Nurettin, "İbrâhim Edhem", DİA, c. XXI.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 5. bs., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Karagöz, Sevinç, *Feyzî Efendi Divânı, İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Sözlük*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.
- Kaplanoğlu, Raif, *Bursalı Şair, Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa 1998.
- Kemikli, Bilal, *Sun'ullah-ı Gaybî Divânı, İnceleme-Metin*, M.E.B.Yayınları, İstanbul 2000.
- Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, c. II, BYEBEK, Genel No:4520.
- Kılavuz,A.Saim, İslâm Akaîdi ve Kelâm'a Giriş, 15. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

- Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Meşhumlar*, 4. bs., Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. bs., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Hacı Bekdâş Veli”, DİA, c. XIV, İstanbul 1997.
- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz.: Cemal Kurnaz, 1. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Pekolcay, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı 1*, 3. bs., Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî I-II*, 13. bs., Çağrı Yayınları 2, Enes Ofset, İstanbul 2004.
- Süreyya, Mehmed, *Sicil-i Osmânî (Osmanlı Ünlüleri)*, c. II, Yayına haz.: Nuri Bayraktar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996.
- Şinâsi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye*, haz.: Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2003.
- Tahîru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Tatcı, Mustafa, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Tatcı, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyâtı I-II-III-IV-V, Yûnus Emre Divânı Tahlil*, c. I, 2. bs. (Gözden geçirilmiş ilaveli), M.E.B. Yayınları, Türk Edebiyatı, İstanbul 2005,
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, DİA, c. XV, İstanbul 1997.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 4. bs. (Gözden Geçirilmiş İlaveli), Marifet Yayınları, İstanbul 1990.
- Yeni Tarama Sözlüğü, Düzenleyen: Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.
- Ziyaeddin, Eşref-zâde Şeyh Ahmed, *Gülzâr-ı Sülehâ*, BYEBEK, Orhan, Nu: 1018/2, Vr: 91a-212b

FEYZÎ DİVÂNİ'NDAKİ DİNÎ VE TASAVVUFÎ KAVRAMLARIN SİSTEMATİK DİZİNİ

ABDAL : 374/2, 407/3, 527/5, 673/5, 839/4, 1018/4, 1183/Müfred.

ÂB-I HAYAT: 1/5, 2/3, 86/2, 106/4, 194/1, 389/2, 837/5, 926/2, 1035/4, 1108/2, 1125/4, 1134/2,
1186/Müfred, 1191/Müfred.

ÂHİR ZAMAN: 551/2, 1171/5.

ÂHİRET : 1035/1, 1044/4, 1121/4, 1167/.

AKİL : 417/4-5, 532/3, 541/4, 616/3, 617/4, 691/3, 921/4, 959/1, 976/1, 981/3, 983, 1079/1,
1107/4, 1108/3, 1124/4, 1159/3, 1278/11, 1279/8.

AKL : 30/2, 63/3, 64/4, 87/4, 102/1, 109/1, 138/4, 171/4, 173/2, 179/1, 199/2, 200/3, 205/4, 231/5,
237/3, 327/4, 245/7, 252/4, 296/4, 306/1, 331/1, 335/3, 374/3, 396/3, 412/2, 416/2, 427/4,
443/3, 502/4, 532/3, 555/1, 568/3, 570/5, 597/4, 610/3, 616/3, 640/5, 654/2, 692/4, 707/1,
768/4, 769/2, 784/4, 842/4, 862/4, 867/4, 995/2, 1011/4, 1023/3, 1034/2, 1036/1, 1041/4,
1046/5, 1063/3, 1087/2, 1093/6, 1095/2, 1122/3, 1123/3, 1134/5, 1142/4, 1146/3, 1148/5,
1162/4, 1267/1, 1279/9.

ALLAH : 2/6, 3/1-7, 4/2-5, 5/1-14, 6/1-2-3-4, 7/1-2-4, 9/1-8, 10/1, 11/2, 13/1, 20/4-5, 25/1-5, 38/2-3,
41/1-5, 42/10, 56/1-2, 59/1, 62/2, 63/1, 67/5, 68/5, 69/3, 71/2-5, 76/4, 79/3, 80/1-4, 81/5,
84/3, 86/5, 90/2-5, 95/5, 96/5, 97/2-5, 98/2, 99/4, 104/1-5, 105/5, 106/3, 107/1, 113/1-2-3,
118/1, 120/2, 121/2-3-4, 132/4-5, 135/4, 136/2, 138/1-2, 139/2-4, 148/3, 151/1-2-3-5, 158,
159/1, 161/5, 164/1-2-3, 167/4, 168/1, 170/5, 183/6, 184/9, 189/1, 188/3, 190/4-5, 192/5,
202/5, 206/5, 211/3, 216/2-4, 218/1-2, 220/5, 240/5, 243/2, 247/4-5, 248/4, 249/1, 250/5,
259/5, 261/2, 264/2, 265/2-4, 268/2-3-4-5, 271/5, 280/5, 298/1-4, 305/1-2-3, 308/2-3-4,
309/4, 312/5, 319/4-5, 320/1-4, 327/5, 338/5, 340/7, 344/4, 345/1-2-3, 348/4-5, 349/5,
353/7, 354/5, 362/5, 364/5, 376/2-4-5, 379/5, 387/5, 389/1, 396/5, 399/1-4, 401/2-5, 404/2,
410/5, 412/5, 425/1-2, 426/3, 429/4, , 432/1-3, 435/1, 436/1-5, 437/2-5, 438/1-3-4-5,
449/5, 453/4, 454/2-4, 455/1, 456/5, 457/4-5, 458/4-5, 460/1-2, 472/5, 474/1, 478/2, 481/5,
483/4, 485/1-2, 489/1-4, 491/4, 498/3, 499/3, 502/1-5, 505/1-5, 511/4, 516/5, 519/2-4,
528/2, 529/1, 533/5, 538/1, 539/2-5, 541/3-4, 543/5, 552/4-5, 555/1, 560/2, 567/2, 570/5,
577/4, 580/4, 585/5, 587/3, 592/5, 595/4, 602/3, 605/1-2-5, 627/2, 640/1-2-3, 645/2, 649/4,
650/1-2-4-5, 661/3-6, 668/1-4, 671/5, 675/5, 678/5, 681/5, 682/3, 683/7, 687/5, 691/1-2-5,

696/5, 702/5, 703/3, 709/4-5, 714/4, 720/3-4, , 727/1-2, 4-5, 734/3, 735/1-5, 739/3, 741/2, 742/2, 748/7, 751/2, 753/4, 756/1-3-4, 757/1-5, 758/4, 760/4, 761/5, 762/1, 765/1-5, 769/5, 772/2, 779/4, 786/5-8, 789/5, 794/3, 795/3-5, 800/1-2-5, 801/4, 804/1-3, 807/3, 808/2, 809/5, 810/5, 811/3, 813/3, 817/3, 818/1, 833/1-3, 835/1, 839/2, 840/2-3, 841/5-6, 842, 843/4, 844/2, 849/1-2, 852/1-2-4-5-6, 853/1-2-3, 855/4-5, 857/2-3, 858/3-5, 859/5, 860/1, 868/1-4-5, 869, 873/1-2, 874/5, 875/3, 885/1, 886/5, 895/5, 904/5, 907/1-3, 912/4, 917/7-8, 921/4, 923/2, 924/5, 926/4, 927/6, 936/7, 938/2, 945/5, 948/1, 950/1-2-4-5, 951/5, 952/1, 960/2, 972/5, 977/1, 979/2, 981/4, 991/4, 993/1, 994/4, 996/1-2, 1001/5, 1003/5, 1005/1, 1008/1-2-4, 1010/5, 1014/3, 1015/4-5, 1016/5, 1017/5, 1031, 1032/4, 1035/2-3, 1041/1, 1042/1-2, 1043/1-2-5, 1052/2-5, 1058/1-2, 1073/5, 1081/1, 1089/1, 1090/2-3, 1091/1-4, 1099/4-5, 1102/1-2-5, 1103/1-2, 1105/2-4-5, 1106, 1107, 1108/1-3, 1112/1-2-3, 1114/1-2-4, 1115/4, 1116/3-4, 1117/1-2-3-4, 1118, 1120, 1121/1, 1123/1, 1124/2-3-4, 1125/1-3-5, 1126/1-2, 1128/4, 1131/4, 1132/1-4, 1134/4-5, 1136/2-4, 1137/2-3, 1139/1-2-5, 1140/1-4, 1141/2-3-4, 1143/6, 1145, 1148, 1149, 1150, 1151/3, 1152, 1154/2, 1159/5, 1160/1, 1162/2-4, 1163/3, 1165/3-6, 1166/1-2-3-4, 1170/5, 1172/1, 1173/2, 1174/2, 1175/1-2-3-5, 1176, 1177/2-4, 1178/4, 1179/10, 1181/5, 1277/1-3-9-10, 1278/1-2-4-5-6-7-10, 1279/1-3-7-9, 1280/8.

AMEL DEFTERİ: 715/5, 723/5, 1176/3.

ÂRÂF : 1140/4, 1278/5.

ÂRİF : 202/1, 288/2, 298/1, 471/2, 475/1, 475/1, 590/5, 658/2, 761/2, 1021/5, 1108/3, 1115/3, 1131/2, 1134/2, 1135/3, 1153/3, 1185/Müfred, 1219/Müfred, 1220/Müfred.

ARŞ : 7/4, 49/5, 69/5, 111/3-4-5, 138/1, 193/5, 273/4, 340/4, 358/3-5, 448/3, 527/1, 556/4, 797/3, 804/2, 873/1, 1118/2, 1167/1, 1176/2.

ASİ : 79/3, 320/4, 605/1, 668/5, 1126/14, 1145/3.

ÂŞIK : 4/3, 8/3, 13/5, 14/1, 14/5, 16/1, 21/3, 23/3, 23/4, 26/2, 27/2, 27/4, 32/1, 32/3, 35/1, 36/3, 44/1, 45/3, 53/4, 55/5, 57/1, 60/1, 61/2, 64/4, 65/3, 66/5, 67/1, 68/3-4, 69/2, 73/2-3, 74/2-4, 75/5, 76/2-4, 78/2-4, 79/2, 81/4, 84/1, 89/2, 90/1, 92/1-2, 93/2, 94/5, 96/4-5, 98/4, 101/3, 107/1-4, 108/1, 109/3, 110/1, 116/3, 117/1-5, 119/3, 120/2, 124/4, 125/3, 126/1, 127/1-4, 128/1, 132/2-3-5, 133/2-4-5, 134/3-4, 136/1, 141/1, 143/3, 144/1, 145/2, 147/1-4, 151/1-4, 152/3, 153/3-4, 154/4, 156/3-4, 157/3, 160/1-3, 161/3, 162/4, 163/2, 164/1-3, 168/4, 171/1-3, 172/2, 173/4, 175/2, 175/5, 176/2, 177/4, 181/5, 182/2-3, 183/1, 185/4, 186/4, 190/3, 193/4, 199/1, 200/2-3, 204/2, 205/2, 209/1, 212/1, 213/1-2-7, 214/3, 219/1-2, 225/1, 228/3, 229/1, 231/3, 235/4, 236/1-2, 240/3-4, 244/1-5, 245/5, 249/3-4, 250/2, 251/4-5, 253/1, 256/5, 257/1-2, 258/1, 266/2-3, 283/4, 285/4, 286/1, 287/3, 293/1, 294/4, 298/1, 304/1-3-6, 305/3, 306/4, 308/6, 312/1, 314/2, 315/5, 316/2, 319/4, 320/2, 323/4, 327/1-4, 328/3, 330/3, 334/1, 336/1, 337/1-5, 339/3, 340/1, 341/1-3-4, 344/3, 346/3, 349/5, 353/1, 355/2, 357/1, 359/2-5, 360/2, 362/1, 364/2, 365/2, 367/3, 369/1, 370/2-4, 375/1-3, 376/5, 381/1, 382/1-5, 383/2, 384/2, 391/5, 393/5, 394/4, 404/1, 405/5, 406/2, 408/2-4, 411/2, 412/3, 413/1, 422/3-5, 424/3, 431/3, 432/1-2-3, 434/2, 437/3, 438/1, 439/2-3, 441/1, 442/2, 443/1, 444/1, 445/1,

446/4, 448/1, 449/5, 451/3, 452/1, 453/2, 454/3, 456/4, 465/4, 462/2-3, 463/5, 467/4, 479/4, 470/5, 472/3, 473/2-4, 474/2-3, 475/3, 476/2-3, 482/3, 485/7, 489/3, 494/2, 495/5, 497/3, 498/2, 502/4-8, 504/2, 506/4, 507/1-5, 514/4, 516/3-4, 521/4, 523/3, 526/2, 527/3, 534/4, 538/1, 539/2, 5401-3, 545/2, 546/4, 551/3, 552/2, 560/1, 562/4-5, 563/3, 563/4, 564/1, 566/1-3-4, 572/3, 574/4, 575/2, 576/1-3, 578/1, 581/2, 584/2-3-4, 587/1, 588/1, 588/3, 590/4, 592/4, 594/1, 600/1, 606/1 611/4, 614/11, 624/4, 626/3, 627/4, 628/4, 629/4, 631/1, 632/1, 633/3, 637/3, 641/1, 650/4, 652/1-2, 654/4, 657/4-5, 661/7, 663/4, 666/2, 670/1-3, 675/4, 676/4-5, 677/3, 682/1, 683/7, 695/1, 696/1, 699/3, 707/3, 708/3, 718/1-3-4, 719/4, 720/5, 721/2, 725/1-2-4-5, 726/1-4, 728/3-5, 729/1-5, 731/4-5, 739/3-5, 741/1, 743/2, 748/6, 750/4, 751/1-2, 753/2, 754/2, 755/5, 756/3, 757/4-5, 763/3, 769/1, 769/4, 773/3-4, 774/4, 779/2, 780/5, 784/2, 705/3-4, 789/1-2-3, 797/4, 803/2, 808/3-4, 813/4, 814/1, 820/3-5, 821/5, 822/3, 823/4, 826/1, 827/2, 828/4, 829/1, 831/1-2-4, 833/1-2, 836/1, 837/1, 840/3, 843/2, 845/2, 847/2, 848/2, 850/2, 851/2, 861/2, 865/2, 866/3, 877/3-4, 880/2-4, 882/1, 890/2, 892/3, 896/2, 900/5, 903/4, 905/3-4, 910/4, 911/2, 912/1-3, 915/1, 916/1-2, 917/7, 919/5, 923/3, 924/1, 928/1, 929/3, 934/3, 939/2-4, 940/3, 955/1-3, 958/3-4, 959/1-2-5, 960/5, 964/4, 966, 967/3, 976/1-3, 977/2, 980/2, 981/3, 982/1, 986/1-4-5, 992/4, 999/4, 1000/2, 1004/1, 1005/1-3-4, 1007/4, 1009/1, 1011/4, 1013/4, 1018/2-5, 1022/2, 1024/2, 1027/4, 1028/3-5, 1029/4, 1030/3, 1032/3, 1033/1, 1034/2, 1035/2, 1038/5, 1044/1-3, 1073/1-3, 1075/1, 1078/1, 1079/4, 1080/2, 1081/2, 1086/4, 1087/2, 1088/1, 1088/1-4, 1094/3-4, 1096/1, 1099/1-5, 1100/1, 1103/1, 1104/1, 1105/3, 1111/5, 1112/3, 1114/1-2-3, 1115/5, 1116/3, 1122/4, 1124/1, 1125/5, 1134/1, 1135/4, 1136/2-3, 1139/2, 1140/4, 1142/2, 1144/1, 1145, 1147/4, 1153/1, 1154/3-4, 1155/1-2, 1156/1-2, 1157/2, 1158/1-2-3, 1159/4, 1160/1-2-4, 1164/3, 1168/1, 1169/3, 1170/2-3, 1180/3-14, 1195/Müfred, 1226/Müfred, 1240/Müfred, 1254/Müfred, 1257/1, 1262/2, 1267/2, 1269/1, 1270/2, 1276/4.

AŞK : 1/2-5, 2/2-3-6, 11/4-5, 14/1, 20/2-4, 21/4, 26/5, 28/3-5, 29/3, 37/5, 50/1-3-4-5, 60/1-2, 62/2, 63/5, 65/1, 66/1-2-3, 67/1, 74/4, 77/3-4, 79/5, 80/1-3-5, 81/1, 88/3, 89/1-4-5, 92/3, 93/1, 94/1-2, 96/2-5, 101/4, 104/2, 105/4, 106/2, 107/5, 108/3, 119/2-4-5, 120/3, 121/3, 127/1-2, 132/5, 133/3, 134/4, 135, 136/2-4, 137/2-3, 144/5, 145/3, 147/2-3, 155/1, 157/1-4, 161/4, 167/3, 168/3-5, 177/2, 179/4, 180/1, 185/4, 186/2, 189/2-5, 193/2, 194/1, 195/1-2, 197/1, 198/1, 203/1-4, 206/2, 208/3, 210/3, 211/1-3, 213/6, 216/5, 220/4, 228/2, 234/3, 237/1, 240/3, 247/1, 249, 250/4, 251/3, 264/1, 265/1, 267/1, 268/1-4, 273/1, 280/3, 283/1-2, 285/2, 287/2, 288/1, 290/3, 291/3, 296/1, 298/1, 299/1-5, 312/3, 314/1, 315/1, 323/3, 330/2-5, 332/2-3, 338/4, 342/5, 347/1, 351/3, 352/4, 353/1, 354/2-3, 356/1, 358/2, 359/1, 360/2, 361/1-2-3, 362/4, 363/2-5, 366/3, 368/2, 370/3-5, 372/1-2-3, 374/1, 378/1, 379/1-3-4, 380/2-5, 382/5, 384/1, 385/1, 387/2, 390/2-3-4, 393/1-5, 395/2, 396/2-4, 399/3, 402/3, 403/4, 409/2, 413/5, 414/2, 422/2-3, 426/2, 428/1, 432/1-2, 435/2-4, 437/4-5, 440/3, 441/4, 448/2-3-5, 453/1-2-3-5, 455/4-5, 457/2-3, 459/2, 464/5, 471/3, 474/2-3-4, 480/3, 482/1-2-4, 491, 492, 493, 494, 495, 497/1, 498/4, 503/2, 505/4, 507/2, 508/1, 509/1, 510/4, 516/4, 525/1-2, 527/5, 532/4, 534/4, 539/4, 540/5, 541/5, 544/1, 545/4, 548/6, 549/1-5, 550/5, 554/1-4, 555/1, 557/2-4, 559/4, 562/2, 564/2-5, 571/1-5, 572/1-2, 573/4, 574/1-5, 578/4-5, 580/5, 581/3, 583/3, 585/3, 586/5, 601/5, 606/1, 608/2, 610/3, 616/1, 623/1-4, 627/4, 628/1-

4, 633/1-5, 635/2, 638/1-5, 639/4, 641/2-5, 644/1-3-5, 645/2, 652/2-3, 654/4, 655/5, 656/4, 660/4, 662/2, 663/4, 664/2, 665/1-4, 669/2-3, 672/1, 673/2-4-5-7-8, 674/1, 675/3, 682/1-3, 684/3, 687/3, 689/5, 690/2-3, 692/3, 697/1-4, 700/2, 701/1, 706/1, 717/4, 719/4, 720/4, 728/3, 729/5, 731/5, 734/1-2-3, 736/1-2, 740/3-4, 744/4, 746/2, 747/4, 749/1, 757/4, 758/1, 760/4, 761/1, 763/2, 768/5, 773/2, 774/1, 780/5, 782/1, 784/1, 785/1-3, 786/6, 787/1, 796/2, 808/2-4, 809/3-4, 810/2, 817/3-5, 820/1, 823/3, 827/5, 828/5, 835/2-4, 838/5, 839/1-5, 840/1-3, 846/4, 849/4, 850/1-2, 860, 864/3, 868/1-2-3, 872/3, 874/2, 875/1-4, 876/3, 881/2-3, 882/1, 884/3-5, 895/5, 897/4, 910/1, 913/4, 920/4, 922/1, 924/5, 926/1-3, 941/3, 944/5, 946/1-5-7-8-10, 948/5, 949/2, 953/4, 956/3, 959/2-3-5, 960/1-4, 966/2-3, 973/1, 977/4, 978/2, 981/1-3, 983/Rubai, 986/4-5, 997/1, 999/1-3-4, 1001/5, 1004/4, 1006/5, 1009/3, 1010/2, 1011/1, 1012/2-4, 1013, 1019, 1021/3-4, 1022/1-4, 1024, 1036/2, 1038/3, 1041/5, 1044/5, 1046/1, 1048/2, 1052/6, 1054/5, 1064/2, 1065/4-5, 1066/4, 1067/3, 1070/1, 1072/1-3, 1073/2, 1074/2, 1077/3, 1085/1, 1095/1, 1096/3, 1099/1-2-3-4, 1100, 1111/4, 1112/1, 1113/1, 1114/1-2-3, 1115/3, 1116/2, 1119/3, 1122/3, 1128/2, 1131/1, 1133/3, 1135/2, 1136, 1139/3, 1141/4, 1144/1, 1146/3, 1148/4, 1150/3, 1151/5, 1152/2, 1155/5, 1156/3, 1157/1-3-4, 1158/2, 1161/3, 1163/1-4, 1164/2, 1167/5, 1169/6, 1180/11, 1197/Müfred, 1230/Müfred, 1254/Müfred, 1256/Müfred, 1257/1-2, 1269/1.

ATÂ : 211/4, 245/7, 250/5, 264/3, 389/4.

ATEŞ-GEDE: 62/4.

AVÂM, HAS, HÂS Ü ÂM, HASSÜ'L HAS: 219/5, 223/5, 398/5, 422/5, 424/5, 427/1, 503/5, 576/5, 593/5, 621/4, 627/1, 644/1, 677/4, 696/3, 720/1, 736/1, 762/3, 848/2, 872/5, 1083/7, 1096/6, 1110/3, 1114/2, 1121/2, 1172/1, 1280/6.

ÂYETLER : 1/1, 2/1, 4/1, 5/4, 9/6, 20/1, 68/5, 93/3, 106/5, 158/4, 190/2, 198/2, 215/3, 256/1, 307/2, 308/5, 327/5, 354/1, 366/5, 404/2, 425/5, 605/4, 627/2, 727/1-5, 735/2-5, 736/2, 756/2-5, 795/3, 890/2, 895/5, 900/5, 913/1, 991/4, 996/1, 1077/5, 1106/4, 1112/2, 1126/4, 1141/3, 1148/1, 1167/1-4, 1175/1, 1176/1, 1178/9.

BEDEN (VÜCUD): 90/2, 138, 139/1, 185/4, 187/3, 247/2, 248/2, 266/3, 269/1-3, 285/1, 291/3, 304/7, 386/3, 404/3, 491/1, 509/3, 538/4, 580/5, 582/2, 593/4, 674/3, 704/4, 772/4, 787/4, 806/3, 841/4, 843/3, 879/2, 892/1, 902/2, 918/2, 940/1, 951/1, 994/4, 1001/1, 1008/3, 1009/2-3, 1043/3, 1058/2, 1074/5, 1082/4, 1087/3, 1089/2, 1090/4, 1093/3-4, 1096/4-5, 1116/4, 1117/3, 1118/1-4, 1120/2, 1121, 1130/1, 1138/2, 1143/1, 1148/1-2-5, 1154/1, 1158/4, 1161/3, 1163/3, 1225/Müfred, 1275/1, 1278/9.

BEKÂ : 8/4, 16/4, 17/7, 18/1, 106/3, 118/5, 132/4, 401/1, 849/1, 885/3, 978/4, 1015/3.

BELÂ : 257/5, 265/2, 267/1, 284/3, 955/2, 983, 1033/1, 1058/3-4, 1111/3, 1114/4, 1127/1, 1146/1, 1153/2, 1180/3-4-10-14.

CÂMÎ, MESCİD: 48/5, 265/1, 454/1, 473/4, 485/4, 644/5, 736/1, 1136/1, 1150/3, 1177/3.

CAN : 3/5, 9/1, 13/1, 18/5, 20/2, 23/2, 25/2, 34/1, 39/1, 41/1, 41/3, 53/2, 58/2, 60/3, 64/567/2, 68/5, 82/1, 84/3, 89/1, 101/3, 108/1, 119/1-3, 133/3, 135/2, 146/1, 149/1, 153/2-3, 155/4,

158/2, 164/4, 172/1-3, 177/2, 185/3, 191/2-4, 196/1, 197/1, 200/2, 216/2, 203/2, 205/2-5, 244/1, 247/2, 253/3, 261/1, 262/1, 265/4, 266/1, 268/4, 269/1, 274/5, 282/1, 285/1, 287/1, 301/5, 312/4, 315/1-4, 316/3-5, 317/2, 319/4, 322/2-3, 323/2-3, 329/1-2, 337/1-4, 339/4, 342/4, 346/4, 361/4, 363/5, 365/4, 372/1, 373/1, 378/1, 381/1-4, 383/4, 387/3, 404/3, 413/3, 417/1, 429/5, 431/1, 433/4-5, 435/1, 453/2, 461/2, 467/3, 472/3, 484/1, 488/1, 495/1, 502/7, 509/3, 521/4, 523/3, 526/5, 535/5, 540/1, 555/2, 556/5, 557/1, 559/2-3, 561/2, 564/1-3, 569/1, 570/4, 572/3-5, 574/1-2, 578/1, 581/5, 584/1, 587/1, 588/2, 594/2, 596/2-4, 601/1, 631/3, 633/2-4, 639/3, 642/2, 645/2, 652/3, 665/4, 669/3, 672/4, 673/2-11, 678/3, 683/6, 688/1, 691/2, 692/2, 696/2, 698/3-4, 699/4, 704/4, 711/1, 713/4, 717/3, 719/3, 723/4, 729/5, 732/2, 735/2, 739/4, 740/1, 741/1, 746/3, 749/3, 752/1, 755/1, 763/4, 770/2-3, 780/5, 783/3-5, 786/3, 788/3-4, 789/1, 793/5, 796/2, 798/1, 806/5, 822/4, 828/3, 837/3, 838/4, 839/2, 844/4, 848/4, 849/4, 861/1, 872/1-2, 876/3, 878/4, 879/2, 884/3, 892/3, 893/2, 898/3, 899/1, 900/5, 903/1, 905/1, 915/2, 916/14, 917/2-8, 918/1-4, 922/4, 924/1, 926/3, 927/1, 929/4-5, 934/4, 938/1-3, 939/5, 946/1, 948/4, 953/1, 962/3, 963/2, 973/1, 990/3, 994/3-4-8, 995/1-4, 1001/4, 1004/2, 1011/1, 1014/5, 1027/2, 1028/1, 1029/1, 1034/1-5, 1041/1, 1042/1-4, 1043/3, 1045/1, 1048/1, 1052/2, 1053/2, 1055/1, 1056/4, 1062/2, 1063/2, 1067/4, 1074/5, 1075/3, 1076/4, 1081/5, 1082/6, 1093/6, 1094/1, 1099/1, 1102/1, 1105/3, 1108/4, 1110/4, 1111/2-3-6, 1116/4, 1118/1, 1119/2, 1120/2, 1121, 1122/3, 1123/3, 1126/4, 1130/1, 1133/1-2, 1135/1, 1142/3, 1144/1, 1147/3, 1152/2-4, 1154/1, 155/4, 11158/3-4, 1160/1-4, 1161/1, 1169/6-7, 1172/2-4, 1173/4, 1186/Müfred, 1188/Müfred, 1202/Müfred, 1259/1, 1266/1, 1268/1, 1269/1, 1279/3, 1280/12.

CEHENNEM (DÛZAH): 20/4, 66/4, 90/3, 96/2, 127/1,3, 170/4, 213/3, 344/5, 368/4, 404/1, 410/3, 441/4, 466/2, 498/4, 502/9, 511/2, 520/3, 543/5, 580/5, 621/2, 727/3, 735/3, 826/4, 899/4, 900/4, 942/2, 1031/2, 1041/3, 1105/2, 1106/4, 1117/3, 1118/1, 1140/3, 1141/2, 1165/3, 1167/3.

CELÂL : 3/1, 46/5, 606/4, 608/5, 1059/5, 1165/3.

CEMÂL, DÎDÂR, RÛ'YET: 2/2, 3/1, 4/2-4, 5/3, 49/1-2, 54/2, 60/3, 61/1, 69/2, 74/5, 80/2, 86/5, 90/1, 106/5, 127/4, 141/5, 165/1-2, 166/1, 169/1, 175/1, 178/2, 223/1, 228/1, 232/4, 238/4, 244/3, 259/5, 268/2, 273/4, 296/5, 308/6, 318/2-4, 320/2, 342/3, 349/5, 354/2, 355/5, 358/3, 359/2-4-5, 362/1, 366/2, 371/5, 380/2, 392/2-4, 430/3, 432/3, 441/5, 466/2, 467/5, 489/4, 502/7, 519/4, 546/5, 550/3, 564/1, 588/3, 605/1, 606/4, 608/5, 609/2, 611/1, 613/1, 614/8, 621/1, 632/2, 642/1, 663/1, 677/1, 683/7, 685/2, 707/2, 712/1, 720/2, 727/3, 728/5, 735/4, 738/1, 750/3, 756/4, 760/2, 762/2, 765/5, 773/1, 786/2-7, 808/4, 812/2, 841/6, 856/3, 861/4, 869/2-4, 870/4, 884/3, 939/5, 951/5, 958/4, 965/2, 986/5, 993/5, 996/3, 1004/6, 1006/2, 1010/1, 1012/1, 1029/4, 1037/1-4, 1055/3-5, 1059/1-3, 1061/1, 1102/1-2, 1105/1-3, 1106/2-5, 1107/2-5, 1112/3, 1115/1, 1117/2, 1132/4, 1140/3, 1142/3, 1145/1, 1150/4, 1160/1, 1167/5, 1181/7.

CENNET : 5/3, 20/3, 30/4, 72/4, 95/5, 97/1, 106/5, 127/4, 132/5, 178/2, 184/2, 198/3, 213/3, 236/4, 288/3, 292/4, 308/5, 324/2, 332/4, 347/2, 348/2, 368/4, 380/1-2, 383/3, 393/6, 410/3, 423/5, 432/3, 438/2, 445/4, 503/3, 509/1, 527/3, 531/4, 537/6, 546/2, 547/4, 611/1, 685/2, 704/1, 709/3, 727/3, 735/4, 743/4, 756/4, 775/2, 793/5, 899/3, 927/7, 942/2, 946/11, 949/1,

986/5, 991/3, 993/5, 1008/5, 1017/4, 1022/3, 1023/2, 1043/3-5, 1051/1, 1058/3, 1083/2, 1089/3, 1091/1, 1105/2, 1113/1, 1118/1, 1140/3, 1141/3, 1142/1, 1148/1-3, 1159/1, 1166/1, 1167/1, 1170/1, 1176/2, 1277/6, 1278/4, 1280/1-4.

CİNN : 218/4, 772/1, 427/1, 460/2, 646/2, 755/1, 1052/3.

CUMA GÜNÜ: 800.

ÇAR ANÂSIR: 215/1, 951/1, 1043/1, 1058/2, 1090/4, 1118/4, 1125/2, 1166/2.

DERD : 11/4, 51/2, 54/1, 62/1, 64/3, 67/2, 73/4, 76/2, 93/1, 95/4, 101/2,3, 104/5, 108/1, 112/5, 113/4, 116/1, 117/1, 129/Müfred, 140/5, 146/1, 149/1, 151/3, 153/1, 155/5, 169/5, 171/4,5, 172/1, 181/5, 186/2, 192/5, 205/2, 206/2, 211/1,2, 213/5, 226/1-5, 228/2, 234/3, 241/3-4, 242/1, 247/4, 262/1, 268/4, 272/3, 275/2, 279/1-2-3, 281/3, 281/1, 293/1, 294/2-5, 299/1-4, 300/5, 304/1-5-6-7, 309/3, 316/4, 325/2, 327/3, 336/2, 337/3, 340/1, 350/2, 352/1-2, 365/1,4, 380/3, 386/4, 390/3, 397/1-5, 403/1-2, 410/2, 427/1, 431/1, 435/1, 436/3, 437/3, 441/3, 450/2, 452/2, 454/4, 461/2, 486/5, 487/1, 502/8, 505/1, 508/5, 516/4, 518/3, 520/5, 530/4, 560/3, 567/1, 572/2, 573/3, 574/1, 577/4, 578/5, 586/2, 588/2, 590/2, 592/3, 619/2, 624/4-5, 630/2, 645/2, 657/1, 670/5, 673/1-7-8, 680/1, 686/2, 687/1, 690/4, 696/2, 698/2, 710/1, 711/1, 712/4, 716/3, 719/3, 740/3, 743/2, 744/4, 749/1, 751/1-4, 753/3, 756/1-3, 765/3, 766/1, 768/5, 769/2-4, 773/1, 774/1-2, 778/2, 785/4, 791/2, 792/2-4, 798/5, 806/5, 813/3, 838/2, 841/5, 860/2, 866/5, 876/3, 881/5, 888/5, 893/2, 897/1, 898/3-5, 900/3, 909/3, 926/1, 931/3, 932/5, 933/2, 936/2, 938/2, 940/3, 941/3, 947/5, 948/1, 954/3,960/2, 976/2, 977/2, 999/1-2, 1023/4, 1031/4, 1039/2, 1063/5, 1070/1, 1073/1, 1093/2, 1099/4, 1109/1, 1110/1, 1111/3, 1114/4, 1115/2, 1120/2, 1121/1, 1122/3, 1123/4, 1124/3, 1127/2, 1130/4, 1133/2, 1134/2, 1138/2, 1140/1-3, 1144/1-4, 1146/1-3, 1152/4, 111157/2-3, 1158/2-4, 1161/3, 1162/3, 1277/10, 1280/6.

DERGAH (TEKKE, HANKÂH): 2/5, 11/1, 61/3, 71/4, 80/4, 84/1-4, 104/1, 119/1, 125/1, 131/5, 148/2, 151/1-4, 185/5, 201/4, 264/1-2, 290/3, 304/3, 422/1, 349/3, 351/2, 3535/5-7, 401/2, 407/4, 411/5, 456/4, 493/4, 505/5, 540/4, 548/1, 552/3, 557/5, 581/3, 687/2, 589/3, 595/4, 597/3, 605/1, 612/4, 619/1, 644/1, 650/1, 668/1-2, 678/4, 681/5, 684/4, 695/1, 697/3-5, 725/1, 742/3, 746/1, 757/1, 758/3, 760/4, 761/1, 765/2, 770/5, 796/1, 800/1-5, 809/3, 811/3, 839/4, 840/1, 848/3, 861/3, 871/2, 885/3, 907/2, 959/5, 980/3, 986/4, 987/1, 1022/4, 1059/4, 1099/1-3, 1102/3-4, 1103/1, 1104/1, 1105/1, 1106/5, 1112/3, 1114/1, 1116/1, 1117/5, 1121/4, 1126/12, 1131/1, 1136/3, 1139/3-5, 1140/2, 1144/3, 1160/3, 1167/5, 1169/3, 1175/1, 1176/3, 1179/11, 1183/Müfred.

DERVİŞ : 23/5, 28/4, 85/4, 185/5, 283/3, 288/5, 407/4, 411/5, 422/1, 540/4, 673/1, 687/2, 760/4, 770/5, 801/3, 841/2, 1131/1, 1144/3, 1167/2, 1183/Müfred, 1278/9-10, 1279/6, 1280/7.

DEVİR-İ FELEK: 36/4, 39/4, 47/4, 71/1, 143/4, 145/2, 153/2, 154/4, 329/3, 343/1, 353/3, 370/1, 413/4, 521/4, 539/1, 593/2, 619/3, 705/4, 890/2, 991/1, 1044/3, 1083/6.

DİN : 859/1,5, 1107/1, 1111/7, 1121/1, 1167/3, 1177/3, 1179/4, 1221/Müfred.

DÖRT BÜYÜK MELEK:

AZRAİL : 1110/4, 1112/4, 1134/2.

CEBRAİL : 1090/10

İSRAFİL : 1090/1, 1125/4.

MİKÂİL : 1090/2.

DÖRT HALİFE:

HZ. ALİ : 196/8, 257/1, 258/3, 347/3, 503/1, 772/2, 894/4, 1118/2, 1129/3.

HZ. EBUBEKİR : 503/1, 772/2, 1118/2.

HZ. OSMAN : 772/2, 1118/2.

HZ. ÖMER : 772/2, 1118/2.

DÖRT KİTAP: 772/5, 1118/1.

DÖRT MEZHEB: 1118/3.

DUÂ : 47/2, 71/4, 104/1, 151/3-5, 174/2, 221/4, 320/1,399/4,405/4, 438/5, 652/3, 697/3, 910/3, 988/Müfred, 1105/1, 1106/1, 1118/3, 1128, 1174/5, 1175/2-4-5, 1176/1-2-5, 1178/4, 1206/Müfred, 1277/7, 1278/1, 1280/8.

DÜNYA : 2/4, 3/5, 5/1-6-9, 6, 8/2, 9/2, 14/5, 16/4-5, 17/1-2-3, 18,19/2-4, 21/4, 22/5, 24/1, 25/3, 39/4, 40/1, 42/6, 43/3, 44/1, 45/4, 52/1, 55/3, 56/3, 59/5, 65/5, 66/3, 67/1-3-4, 69/3, 69/5, 72/2, 75/1-2-3, 77/2, 80/2, 81/2-3, 82/1, 86/3, 89/4, 91/2, 92/2, 96/3, 98/3, 99/1, 100/1-2-3, 103/4, 104/2, 105/1-3, 110/2, 117/2, 124/5, 128/2, 129/Müfred, 130/2, 132/1, 134/1-2-5, 135/5, 139/3, 143/1, 146/4, 153/1, 156/2, 162/5, 168/3, 170/4, 175/4, 177/2, 179/6, 184/1-2-3-4, 192/2, 197/4-5, 198/5, 206/4, 211/4, 217/5, 219/3, 220, 221/3, 224/1-3-5, 225/3, 229/3, 230/3-4, 234/2, 236/2, 237/2-4, 238/1-4, 241/3-4, 243/1, 244/2, 248/3, 251/2, 259/1-4, 260/5, 261/3-5, 264/3, 276/3, 280/2-4, 286/2, 288/2-4, 292/5, 294/2, 296/5, 298/2, 299/2, 302/1, 310/1, 305/5, 309/3, 315/2, 317/1-4-5, 324/2, 328/5, 331/1-4-5,335/1, 338/3-5, 339/5, 345/4-5, 347/2-4, 349/5, 353/2-4, 354/3-4, 359/2, 362/2-3, 363/4, 366/1, 370/1, 376/1-3, 379/2, 381/2, 383/2-4, 384/5, 385/4, 386/4-5, 387/1-3, 388/2, 390/1-4, 391/1, 393/6, 395/5, 396/1-3-4-5, 397/3, 398/2, 399/2, 401/5, 402/1, 405/2, 412/3, 414/3, 415/1-4, 416/1, 419/1, 421/2, 423/1, 424/2-3, 432/4, 443/3-5, 449/2-3, 454/2, 456/1, 461/3, 463/3, 464/1-3, 467/4, 475/3, 478/5, 483/4, 485/4-5, 486/1-4, 490/2, 499/3, 506/2, 509/1, 512/1-3, 513/1-2-5, 514/1-2-3-4, 517/1, 522, 524/3-4, 526/1, 528/5, 529/1-2-3, 532/2-3, 533/3-4, 534/4, 535/2-3-4-5, 537/3-4, 538/3, 540/5, 542/2, 545/2, 551/2, 553/5, 554/1-3-5, 556/1, 558/3, 559/5, 565/1, 568/5, 575/3-5,577/1-2-3, 581/3, 583/4, 586/1, 591/2-4, 595/1, 596/3, 600/3-4, 608/2-3, 609/2, 611/1, 612/1, 613/1-2-4, 614/12, 615/3, 618/1-5, 622/1, 623/3, 631/2-4, 632/4, 634/1-3, 635/2, 636/3, 638/4, 646/1-2-5-6-7, 652/1, 658/1-2, 661/3-6, 662/2-3, 666/3-4, 669/1-3, 670/5, 671/2, 672/5, 673/3-10, 675/1-3-5, 679/1-3-4, 681/2-3, 682/2-4, 689/1, 693/5, 694/2-3, 697/5, 698/1, 701/3-4, 704/2, 710/1-2, 711/2, 712/1, 716/1-4, 721/4, 723/3, 730/4, 732/5, 741/1-4, 736/2, 737/2, 743/3-4, 744/3, 745/5, 746/3, 754/3, 764/2-3-4-5, 766/2, 769/3-4-5, 772/1, 778/3, 779/3, 780/3-4-5, 781/3, 782/5, 785/1-4,

786/2, 789/4-5, 790/4, 791/1-4-5, 793/1-3-5, 795/1-2-4, 797/2, 798/4, 799/2-4, 801/2-3, 811/1-5, 813/4-5-6, 814/5, 815/3-4, 818/1, 819/2, 820/3, 821/3, 837/4, 841/7, 844/2, 845/3, 847/3-4, 850/4, 851/1, 853/4, 855/2-9, 856/1, 857/1, 859/1, 868/1, 875/3-4, 877/4, 881/3, 883/5, 884/2, 885/3, 889/3, 890/3, 893/1-3, 894/4, 895/3, 896/5, 898/1-4, 900/4, 902/5, 904/2-3, 905/2, 911/4, 913/3, 914/4-5, 917/8, 921/1-2, 922/3, 923/1, 924/4, 925/4, 927/4-6, 929/3, 930/1-4, 931/1-2-4, 932/1-3, 933/1-3-4, 941/2, 943/4-5, 945/4, 948/5, 950/2, 954/5, 959/3-4, 961/5, 967/2, 970/5, 971/2-5, 973/2-3-4, 974/2, 975/1-3-4-5, 976/4, 978/2-3-4, 979/1-3, 981/1-5, 982/1-2-4, 984/5, 985/3, 989/Müfred, 990/5, 993/2, 995/5, 997/2, 998/5, 1009/1, 1010/5, 1013/1-3, 1014/1-2-3-4, 1015/1-3, 1017/1-4, 1020/1-5, 1021/2, 1022/1-3, 1025/4, 1032/2-5, 1035/1, 1044/4, 1052/1-2, 1054/3, 1055/2-3, 1059/5, 1061/3-4, 1062/3, 1063/5, 1064/2-5, 1066/3, 1068/3, 1069/2, 1074/1-3, 1075/2-5, 1077/1, 1082/8, 1085/1-2-3-4, 1089/2-4, 1090/5, 1091/2, 1092/1, 1097/2, 1099/5, 1102/2, 1104/1, 1105/4, 1106/3, 1107/1-2-3-5, 1108/4, 1110/1-3, 1111/1-2, 1112/4, 1113/3-4, 1114/4, 1115/1-2-3, 1116/1, 1117/1, 1121/2-3-4, 1122/4, 1123/1, 1124, 1125/2-4, 1127/4-5, 1131/1, 1132/1-2-3, 1133/3, 1134/1-3-4-5, 1137/3, 1138/1, 1139/3-4, 1141/1-2, 1142/3, 1144/2-3-4, 1146/2-3, 1147/1, 1151/1-5, 1152/1-2-3, 1153/3, 1154/1, 1155/2-3, 1156/1-5, 1157/4, 1159, 1161/3-4, 1162/2-3, 1163/1, 1164/2, 1165/1-6, 1166/5, 1170/1, 1171/1-5-7, 1175/4, 1179/4, 1181/5, 1184/Müfred, 1203/Müfred, 1253/Müfred, 1257/2, 1261/1, 1269/2, 1270/1, 1273/2, 1275/8, 1277/1-2-3-6, 1278/1-4-7-8-10-15, 1279/1-4-5-6-7-9-10, 1280/1-2-3-7-9-12-13.

DÜŞMEN-İ İMÂN: 110/1, 130/3.

EBU HANİFE: 1113/1.

EF'ÂL-İ MÜKELLEFİN: 46/3, 60/4, 105/5, 123/3, 124/3, 146/4, 150/3, 346/2, 433/4, 434/4, 511/1, 531/2, 559/3, 648/3, 737/3, 763/2, 865/5, 1086/3, 1179/4, 1180/8, 1257/1.

ELEST : 815/1, 852/1, 869/5.

EVLİYA : 1112/1, 1221/Müfred.

EZEL : 2/2-4, 20/2-5, 78/1, 81/1-3, 89/1, 91/2, 95/5, 96/5, 98/4, 108/2, 114/2, 137/1, 168/3, 177/6, 183/6, 198/2, 237/5, 253/1, 267/3, 271/1, 276/5, 283/5, 331/3-4, 354/2, 361/1, 365/2, 372/2, 378/1, 387/2, 400/4, 407/2, 422/2, 424/5, 447/1, 449/2, 463/1, 466/5, 493/5, 495/4, 515/2, 556/5, 594/5, 607/3, 619/5, 633/3, 640/6, 654/4, 673/8, 681/2, 690/5, 710/2, 714/4, 765/4, 780/2, 814/2, 839/2, 853/1-3-4, 855/1, 944/1, 950/1, 951/1, 1022/2, 1049/5, 1055/4, 1072/5, 1090/4, 1091/5, 1114/4, 1118/4, 1124/1, 1127/2, 1136/1, 1137/1-3, 1145/1, 1146/4, 1160/1, 1166/1, 1277/9.

FAKİR: 25/3, 46/4, 54/4, 128/4, 132/2, 179/6, 241/5, 309/4, 431/2, 437/1, 445/3, 577/3, 657/3, 758/4, 1031/3, 1111/7, 1139/2, 1144/4, 1149/3, 1167/2-5, 1278/9-10, 1279/6.

FAKR: 71/3, 198/5, 222/2, 264/3, 298/3, 302/4, 354/4, 376/1, 389/4, 401/4, 415/3, 434/1, 499/4, 505/4, 533/2-4, 535/5, 579/2, 649/4, 660/4, 721/4, 756/3, 762/3, 795/2, 801/3, 859/3, 926/5, 938/4, 950/2, 951/3, 979/3, 982/4, 1010/5, 1015/2, 1121/3, 1134/5, 1139/2, 1167/2.

FENÂ: 10/5, 11/2, 16/4, 17/2, 18/1, 24/2, 40/3, 71/3, 81/2, 104/3, 106/3, 118/5, 184/4, 192/2, 198/5, 211/4, 221/3, 224/5, 242/2, 259/4, 264/3, 298/3, 354/4, 376/1, 389/4, as389/4, 401/1, 424/2, 460/3, 479/3, 505/4, 513/1-5, 522/4, 533/4, 550/3, 558/5, 595/1, 649/3, 720/1, 721/4, 764/4, 801/3, 849/3, 859/3, 885/3, 927/6, 979/3, 1015/3, 1061/4, 1115/3, 1121/4, 1134/5, 1167/2.

FERŞ: 273/4, 873/1, 1043/5, 1118/1-2.

FETH: 4/3, 83/3, 93/2, 94/4, 133/2, 288/3, 328/4, 599/2, 607/5, 630/3, 643/5, 652/5, 694/2, 706/5, 735/4, 777/5, 817/4, 840/1, 869/3, 875/5, 1027/5, 1102/3, 1103/1, 1105/2, 1106/5, 1107/4, 1124/3, 1179/9.

FEYZ: 4/5, 42/10, 71/5, 81/5, 86/5, 97/2-3, 101/5, 132/5, 240/5, 272/1-4-5, 317/4, 333/2, 340/7, 353/7, 362/5, 376/5, 379/5, 380/3, 387/5, 396/5, 426/1, 429/5, 436/5, 437/5, 438, 439/1, 441/1, 481/5, 483/4, 516/5, 533/1, 567/5, 582/5, 635/4, 668/5, 678/5, 687/5, 690, 720/5, 727/5, 735/5, 758/5, 800/5, 869/5, 945/5, 949/5, 950/5, 978/3, 979/5, 1014/5, 1016/5, 1017/4, 1031/5, 1042/5, 1105/4, 1106/5, 1107/1, 1137/2, 1140/3, 1145/4, 1148/2, 1152/4, 1159/5, 1165/6, 1176/5.

FISK: 668/3, 1107/4.

FİRÂK: 30/4, 64/1, 67/1-2-3-5, 74/4, 90/3, 108/5, 128/5, 154/5, 172/4, 185/1, 204/4, 205/2, 217/5, 258/1, 269/5, 301/3, 312/4, 329/1, 334/2, 340/1, 373/2, 386/2, 427/1, 237/3, 439/2, 461/1-2, 466/1, 467/3, 478/1, 484/1, 487, 488, 490/3, 500/1, 507/3, 526/4, 527/2, 540/2, 606/1, 609/4, 621/2, 634/4, 646/3, 600/2, 665/2, 671/4, 673/5, 678/3, 681/4, 683/4, 695/3, 701/3, 715/4, 752/2, 763/1, 781/3, 792/1, 843/1, 850/1, 866/1, 887/5, 893/1, 909/3, 935/4, 992/2, 994/6, 1001/1, 1002/1-2, 1003/4, 1004/6, 1005/2, 1014/5, 1028/2, 1037/2, 1041/2, 1045/2, 1069/6, 1081/7, 1084/3, 1086/4, 1096/5, 1123/4-5, 1133/2, 1138/2, 1142/2, 1145/3, 1152/3, 1154/4, 1156/2, 1157/3, 1158/2, 1180/14.

FİRAVUN: 1090/3, 1149/4.

GAFİL: 513/2, 595/1, 610/5, 642/3, 791/5, 800/3, 815/5, 927/1, 1110/3, 1112/1-4, 1147/4.

GAFLET: 60/4, 71/2, 83/4, 104/1, 436/1, 460/3, 504/1, 580/1, 723/3, 787/2, 815/5, 1005/4, 1117/5, 1203/Müfred.

GÂİB ERENLER: 40/5, 1172/2.

GAM: 5/6, 11/5, 22/4, 24/2,5, 30/1, 32/5, 40/1, 43/3, 44/3,4, 55/2,3,4, 62/3, 65/4, 74/3, 79/1, 95/3, 103/3, 111/5,6, 113/2,3,5, 117/2, 120/3, 121/5, 125/4, 128/5, 130/2, 136/1, 143/1, 144/3, 150/2,3, 151/1-2-3, 153/1, 155/5, 156/4, 157/1, 168/5, 171/4,5, 174/4,5, 175/3,4, 176/3, 177/6, 178/2, 179/1,5, 183/1,4, 185/2, 187/2, 189/1, 191/5, 194/2, 200/3, 206/1-5, 210/3,6, 211/1,2, 214/1, 220/1, 221/2, 222/1, 224/2-3, 231/4, 232/1, 235/1, 239/2-4, 245/6, 246/1-4, 253/2, 256/4, 270/3, 272/1, 274/2, 275/2, 279/1-2-3, 280/2, 282/2, 284/2, 287/1, 288/5, 291/4, 292/1, 294/2-5, 295/5, 297/2, 299/1-4, 301/5, 303/4, 304/1-5-6-7, 311/1, 318/1, 338/1, 325/2, 329/2-4, 330/5, 335/1-3, 341/3, 346/3, 352/1-2, 353/6, 356/2, 365/1,4, 367/3, 370/2-3, 371/1, 378/1, 384/2-3, 386/3, 388/5, 390/5, 393/1, 395/1, 397/1-5, 403/1-2, 405/4,

406/4, 407/4-5, 409/4, 410/2-4, 411/4-5, 414/4, 415/5, 416/4, 421/3, 422/3, 428/1, 429/1, 431/4, 442/1, 444/5, 458/1, 464/3-5, 465/1, 467/1-4, 468/3, 479/1, 470/1, 475/2, 478/3, 484/4, 485/1-4, 488/2, 489/3, 492/1, 493/2, 497/5, 498/2, 500/5, 501/1, 513/3, 515/3, 516/3, 520/3, 524/4, 525/1-2, 527/1-3, 530/4, 532/5, 535/5, 537/7, 540/2-3, 542/5, 544/5, 545/2, 548/5, 555/3, 558/1, 562/2, 564/5, 567/4, 568/1, 569/4, 574/1, 579/4, 586/2, 590/4, 592/3, 593/4, 598/2, 608/1, 609/5, 618/4, 620/5, 624/2, 626/4, 632/1, 636/3, 637/2-5, 641/2, 646/5, 653/1, 656/5, 658/2-4, 660/5, 661/3, 666/5, 670/4-5, 671/4, 672/4, 673/1, 675/3-4, 677/5, 678/4, 679/1, 681/3, 682/3, 687/2, 693, 694, 696/5, 697/1, 698/2, 701/5, 709/4, 710/3, 719/1-5, 722/1, 724/3, 729/1, 731/1-3, 732/2-3, 734/5, 738/3, 741/4, 750/5, 755/1, 759/1, 773/3, 774/1, 775/2, 785/5, 793/1, 794/5, 798/3, 802/3, 807/2, 811/2, 814/3, 819/5, 844/3, 850/3, 852/3, 859/1, 863/5, 867/5, 871/4, 872/4, 876/4, 880/1-3, 884/4, 886/5, 890/3, 891/3-4, 893/3, 897/2-5, 898/1-4, 899/2, 902/4, 905/2, 906/3-5, 909/3, 919/4, 929/2-5, 935/4, 937/2, 938/3, 940/2, 944/2, 946/9, 947/3, 948/2, 962/2, 967/4, 973/4, 974/5, 975/1-4, 978/4, 979/1, 985/1, 986/2, 990/4, 992/1, 994/4, 997/2-5, 1002/3, 1003/4, 1010/4, 1012/3, 1014/1-4, 1022/1-5, 1032/1-5, 1036/3, 1038/2, 1048/1, 1049/2, 1050/2, 1051/3, 1053/3, 1059/3-5, 1063/3, 1064/1-4-10, 1066/2, 1068/1, 1070/1-5, 1073/1, 1077/4, 1081/7, 1084/4, 1092/3-4-5, 1095/5, 1106/1, 1108/1, 1111/7, 1113/5, 1122/3, 1123/2-3, 1127/2, 1131/1, 1133/4, 1137/2, 1138/4, 1140/1, 1142/2, 1146/1-4, 1147/1-3, 1152/2-4, 1156/2, 1157/1-2, 1159/3-5, 1160/2, 1162/3, 1163/2, 1170/3, 1180/11, 1181/8, 1250/Müfred, 1251/Müfred, 1278/3, 1280/2-3.

GARİB: 13/4, 67/3, 365/1, 888/5, 1175/1.

GAYRET: 5/10, 24/5, 40/4, 80/1, 118/3, 255/2, 295/5, 340/2, 343/2, 540/5, 666/2, 668/4, 887/3, 1100/1, 1107/4, 1112/1, 1123/5, 1124/4, 1134/4, 1138/2, 1150/1, 1177/2.

GEDA: 24/4, 42/10, 228/4, 323/5, 350/1, 401/2, 444/2, 464/3, 505/5, 572/1, 577/3, 562/3, 633/1, 646/5, 663/5, 697/4, 761/5, 783/1, 822/1-5, 857/5, 911/5, 927/1, 947/4, 957/2, 960/4, 961/2, 963/2, 977/1, 1031/4, 1102/5, 1112/1, 1113/3, 1128/2, 1162/2, 1276/6, 1277/5, 1279/3.

GILMAN: 288/3, 393/6, 808/6, 1105/4, 1117/1, 1142/1, 1166/3, 1167/1, 1176/2.

GÖNÜL (DİL, KALB): 3/5, 5/11-12, 12/3, 13/1, 14/2-4, 18/3, 23/4, 24/2-5, 25/2-4, 30/1-3, 31/3, 33/3, 36/3, 39/1-3, 40/4, 42/10, 43/3, 44/3, 47/3, 48/3-5, 49/4, 50/1-2, 51/2-3-4-5, 52/3, 55/2-4, 56/1-2-4, 58/2-5, 61/3, 62/3, 64/3, 69/4, 70/4, 71/2, 72/2, 73/1, 74/5, 75/3, 76/1, 78/4, 80/1-2-3, 83/4, 87/1-5, 88/2, 90/4, 91/5, 92/3-4, 93/1, 94/1-2, 97/4-5, 99/5, 100/1, 103/3-4, 105/3, 108/1-2-4, 109/5, 110/2-3-4, 11/3-5, 113/1-4, 116/3, 117/2-3, 118/1, 119/1, 120/2, 121/3-4, 124/1, 126/5, 130/1-4, 133/3, 134/1, 135/1, 137/5, 138/4, 139/2, 140/1-3, 141/4, 142/4, 144/3, 146/1-5, 147/3, 148/1-2-3-5, 149/2-3, 150/2, 152/3, 153/3, 156/3, 158/2, 160/4, 162/2-4, 163/2-3, 164/4, 166/3, 167/4, 171/4, 172/1, 176/2, 177/6, 180/12-3, 181/1-4-5, 182/1, 183/1-4, 186/2, 187/2, 188/1, 192/1, 193/2, 197/1-2-3, 199/4, 201/1, 204/2-3, 205/1-2, 208/3-5, 209/2, 210/4, 213/7, 214/1, 219/1, 220/1, 221/1-5, 223/2-3-4, 229/5, 232/3-4, 234/1-3-5, 242/3, 243/2, 245/2-5, 247/3, 248/1, 250/4, 251/1, 253/2, 255/3, 263/3, 264/4, 265/3, 267/1-2, 268/1, 269/1-4, 271/2, 272/1-4, 274/2, 277/2, 278/4, 283/3, 284/2,

285/4, 288/4, 290/4, 292/1-5, 293/3, 294/3, 296/1, 299/5, 300/1-2, 301/4-5, 304/1-7, 309/2-5, 311/1-3, 312/1, 316/4, 318/4-5, 320/3, 325/1-5, 326/2-3, 328/1, 330/2, 332/2, 333/3, 336/3, 337/1-3, 338/1, 340/1, 345/3, 347, 349/2, 352/3, 355/1, 357/2-3-5, 358/2, 364/1-3, 367/1, 368, 369/4, 370/3, 373/4, 374/3, 375/1, 376/1-2-5, 377/1-3, 382/3, 384/2, 388/5, 395/2-3, 396/1, 397/5, 398/4, 399/1, 400/2, 401/2, 403/1-3, 405/1-3-5, 406/1, 407/1-3, 408/1-2, 409/4, 410/1-2, 411/4, 414/4, 415/2-4, 417/3, 419/2, 420/1-3, 422/3, 423/1, 426/3-4, 429/1, 433/4, 436/4, 437/1-3, 441/1-2-3, 443/5, 44/5, 445/2-3, 454/1-3, 456/2, 457/1-2, 459/1, 460/4, 461/1-2-3, 462/3-4, 463/4, 465/1-3-4, 467/2, 468/3, 479/1-3, 475/5, 477/3, 478/3-5, 480/3, 484/1, 485/1, 487/1-3-5, 488/1, 491/1-4, 492/4-5, 494/1, 495/2, 496/4, 497/2-5, 498/1, 499/1-5, 501/1, 502/7, 504/4, 506/4, 507/1, 508/2, 510/3, 512/3, 515/3, 516/4, 519/3, 520/4, 523/1-3, 524/1, 525/3-4, 528/3, 529/1, 530/5, 532/1-2, 538/2, 539/1-2, 540/4, 541/1, 543/2, 544/2, 545/1-3, 548/2, 549/1, 551/1, 552/2-5, 553/1, 557/3, 560/2-3, 563/2, 564/5, 566/3, 567/2, 570/1-2, 572/5, 573/1-3-4-5, 576/2-3-4, 578/1, 586/1-3, 587/1-5, 591/1, 597/1, 598/1, 606/2, 608/3, 610/4, 613/1, 616/1-3-4, 617/1-3, 618/5, 620/1, 621/1, 623/3, 624/3, 624/5, 625/1-2, 627/1-2-3, 628/2-4, 630/1-5, 631, 633, 634, 635/3, 636, 639/4, 641/2-3, 642/1, 643/2, 646/2, 647/4, 650/1, 652/3-4, 654/4, 655, 656, 659/1-2-3, 661/5, 667/3, 675/1-2, 676/4, 678/1-3, 679/1-2, 680/3-4-5, 683/1-2-4, 684/2, 685/4, 688/1-2-4-5, 690/2, 696/1-2, 697/4, 698/3, 701/3-5, 704/3, 706/1, 715/3, 717/3-5, 718/2, 719/1-3, 720/4, 721/3, 729/4, 730/2-3, 731/2, 732/2, 733/1-3, 734/5, 742/1-4, 746/3, 749/4, 755/1, 759/1-4, 760/1-4, 768/4, 761/3, 769/2, 774/1, 775/1, 778/4, 780/1, 782/1-4, 783/3, 785/3, 788/3, 789/5, 791/2, 793/3, 795/4, 796/2, 799/1, 800/2, 804/3, 805/1-2, 808/1-2, 810/2-4, 811/5, 812/4, 813/3-4, 814/3, 815/3, 818/5, 820/5, 821/5, 822/2-4, 823/4, 824/4, 825/3, 827/3-4, 828/1-2, 830/2, 831/5, 832/1-2, 834/1-5, 836/1, 837/5, 838/2, 840/2, 841/4, 842/2, 848/4, 849/1, 850/1, 853/3, 855/5, 856/1, 861/3, 863/1, 864/1-3-4, 867/5, 868/2-4, 870/1, 871/4-5, 872/3-4, 873/1, 875/1-2-5, 876/1-4, 879/3, 881/1, 884/4, 885/1, 878/3, 887/1, 888/1-4, 890/3, 892/1-4, 893/2-4, 894/3, 895/1-2, 896/2-3, 897/3, 898/1-4, 900/1-2, 901/2, 902/3, 903/1, 904/1-3-4, 907/1, 909/1-3, 910/2, 911/3, 913/3, 915/1, 919/2-3-4, 921/1-3, 922/2, 925/2, 927/1-2, 931/1-2, 932/3-4, 933/1-2-4, 934/1, 935/2, 936/8, 937/1, 939/1, 941/3-4, 942/2, 944/1-3-4, 945/4, 946/1-10-12, 947/1-4, 950/3, 953/2, 955/1-2-4, 956/3, 958/1, 959/1-4, 960/1-2-4, 961/2-3-4, 962/1-4, 963/4, 966/1, 967/2, 969/4-5-6, 970/1, 971/1-2-3, 972/3, 974/4, 976/1, 978/1, 979/1-2, 981/1, 982/1, 984/2, 989/Müfred, 990/4, 994/1-7-9, 995/2-3-4, 997/1, 999/1, 1000/4, 1001/1-3-4, 1002/3, 1003/1, 1005/2, 1006/3, 1011/1, 1012/5, 1014/3, 1018/3, 1021/4, 1023/2, 1027/1-2, 1028/1-5, 1029/3, 1030/1-2-4, 1031/1, 1032/1-3, 1035/1-2-5, 1036/1-2-3-4, 1037/2, 1039/2-5, 1041/2, 1044/4, 1045/4, 1046/1-5, 1047/1-2-3, 1048/1, 1049/6-7, 1050/4, 1053/2-3, 154/1, 1055/1, 1056/2-5, 1057/3, 1058/5, 1060/2-4, 1065/2, 1068/5, 1069/1-3-6, 1070/2, 1071/1-2, 1074/4, 1075/3, 1078/1-5, 1083/5, 1084/1, 1085/1, 1086/2-3-4, 1088/3, 1092/3, 1094/4, 1106/2, 1094/1-3, 1096/4, 1097/1-4, 1098/3-4, 1099/2-5, 1103/1-2, 1104/1, 1105/2, 1108/1-2-4, 1111/3, 1112/2, 1112/4, 1113/3-5, 1116/1-2, 1118/4, 1119/3, 1120/2, 1121/1, 1122/1-2, 1123/2-3-4-5, 1124/1-3, 1129/1, 1130/2, 1131/1-2-3, 1133/3, 1134/1-4-5, 1135/1, 1136/1-3-4, 1137/4, 1138/2, 1140/1, 1142/4, 1143/3, 1145/2, 1146/1-3, 1147/2, 1150/1-3, 1151/1-2, 1152/1-2-3,

1156/1-2-3-5, 1157/3, 1158/1-3, 1159/1-2-5, 1160/2, 1161/1-3-4, 1162/3, 1163/3, 1164/1-2-3-4, 1169/5, 1180/2-4-8-12, 1193/Müfred, 1196/Müfred, 1214/Müfred, 1235/Müfred, 1240/Müfred, 1247/Müfred, 1250/Müfred, 1251/Müfred, 1264/Müfred, 1268/1, 1277/6, 1278/3, 1279/1, 1280/1-2.

GUSL: 511/1, 1118/3.

GÜNAH: 42/5, 64/1, 71/4, 74/3, 79/3, 105/5, 106/4, 117/4, 131/5, 137/3, 161/4, 171/2-3, 213/6, 219/2, 269/2, 295/2, 319/5, 326/2, 344/4, 359/1, 365/5, 376/4, 399/4, 401/1, 442/1, 485/3, 505/1-5, 531/4, 552/5, 605/1-3-4, 660/1, 664/5, 668/2, 715/5, 727/2, 728/1-4, 748/7, 756/1-4, 757/2, 758/3, 781/3, 786/8, 795/4, 849/2-5, 907/2, 948/3, 993/3, 1015/4, 1102/4, 1105/1, 1106/1-2-3, 1112, 1117/3-4-5, 1123/2, 1139/4-5, 1140/2-3, 1145/2-3-4, 1149, 1150/2, 1167/3, 1176/4, 1253/Müfred, 1255/Müfred, 1277/5.

GÜNAHKÂR: 72/5, 79/3, 161/4, 171/2-3, 295/2, 305/4, 320/4, 400/1, 687/5, 728/1-4, 868/5, 871/2, 884/5, 939/3, 1015/4, 1126/12-13-14, 1138/1, 1141/2.

HAC: 119/5, 358/2, 400/3, 1062/2, 1107/2.

HACCAC: 109/3, 1011/3, 1067/2, 1085/4.

HÂCE: 105/2, 135/1, 143/2, 168/3, 221/2, 222/1, 367/2, 372/1, 475/3, 483/1, 493/3, 502/1, 512/4, 535/3, 558/3, 608/1, 755/2, 912/1, 959/3, 1110/4, 1165/1.

HACI: 552/3, 102/3, 1216/Müfred, 1280/13.

HACI BEKDÂŞ-I VELÎ: 1172/1, 1173/3.

HADİSLER: 7/1-2-3-4, 83/3, 86/3, 101/2, 105/4, 118/2, 1107/4, 1113/1.

HAKİKAT: 82/4, 83, 85/1-3, 158/2, 218/5, 240/3, 249/5, 275/4, 290/2, 425/4, 432/2, 435/4, 541/1, 583/1, 649/1, 662/3, 690/2, 717/3, 729/2, 734/1, 735/2, 742/3, 757/1, 783/3, 849/4, 858/8, 1108/4, 1124/3.

HALLAC-I MANSUR: 222/4, 229/4, 494/3, 500/4, 900/2, 966/2, 1013/2, 1047/4.

HALVET: 851/5.

HAMD: 5/2, 128/1, 130/4, 140/3, 158/4, 184/9, 230/2, 240/5, 338/5, 342/3, 354/5, 362/5, 438/5, 455/2, 491/4, 560/1, 561/1, 661/6, 675/5, 690/1, 700/5, 703/1, 761/2, 762/1, 814/5, 1010/5, 1017/1, 1060/4, 1089/2, 1137/3, 1139/2, 1172/1, 1178/5, 1277/1, 1278/1-4, 1279/1.

HAŞR: 3/2, 20/3, 97/3, 168/2, 236/4, 313/2, 348/2, 456/2, 535/1, 541/2, 547/5, 619/2, 722/4, 769/4, 775/5, 839/3, 904/5, 993/5, 1043/7, 1107/4, 1117/3, 1123/1, 1124/1, 1125/1, 1132/3, 1140/2, 1148/4, 1156/4, 1161/4, 1165/3, 1277/11.

HAYAT: 18/5, 22/5, 26/5, 28/2, 38/4, 44/5, 65/2, 71/3, 73/4, 77/2, 80/3, 85/2, 89/5, 91/4, 92/4, 93/1, 100/4, 104/3, 105/2, 108/5, 118/4, 119/4, 128/3, 137/2, 139/2, 140/4, 142/4, 159/4, 169/3, 177/1, 195/5, 212/3-4, 223/4, 224/3, 227/2, 236/3, 248/3, 265/4, 271/2-4, 295/3, 326/4, 335/2, 353/3, 363/5, 395/4, 409/1, 411/3, 417/3, 458/3, 471/1, 481/2, 482/4, 485/5, 487/4,

493/3, 507/4, 509/2, 535/1-3, 550/2, 558/2, 559/5, 567/4, 568/1, 570/4, 595/3, 622/3, 633/3, 645/4, 649/2, 661/7, 664/2, 672/3, 690/1, 697/4, 729/2, 730/2, 744/4, 746/2, 762/4, 764/1, 782/2, 787/5, 791/3, 792/3, 796/2, 807/3-5, 811/2, 821/3-4, 839/5, 856/3, 866/1, 871/3, 878/5, 886/4, 893/1, 895/3, 897/5, 921/2, 971/4, 976/3, 978/4, 1003/5, 1018/5, 1065/4, 1066/4, 1084/3, 1092/1, 1093/3, 1102/3, 1105/3-4, 1106/3, 1107/1-4-5, 1108/2, 1109/2, 1113/5, 1115/3, 1116/4, 1117/5, 1124/3, 1127/1-4, 1129/2, 1137/3, 1140/2, 1143/4, 1149/1, 1151/1, 1156/2, 1157/2, 1159/3, 1164/3, 1178/1-4, 1181/5, 1191/Müfred, 1231/Müfred, 1278/7, 1279/4, 1280/3.

HAYAT-I CÂVİDÂN: 559/5, 664/2.

HAYRET: 371/1.

HAYR(Ü) ŞERR: 1091/5.

HEVÂ: 44/6, 49/2, 55/1-6, 61/4, 211/2, 219/4, 234/2, 254/2, 255/4, 261/3, 262/3, 273/1, 275/3, 296/4, 299/5, 300/5, 303/3, 309/1, 327/4, 335/2, 339/2, 393/5, 417/5, 448/2, 454/1, 456/2, 459/1, 471/1, 495/2, 506/3, 532/4, 555/1, 564/2, 583/3, 591/5, 616/1, 627/3, 658/2, 665/3, 668/3, 672/2, 674/1, 684/2, 692/4, 716/2, 790/3, 792/5, 797/2, 840/2, 856/2, 889/2, 947/1, 947/2, 954/2, 989/Müfred, 997/1, 1063/4, 1065/5, 1085/3, 1086/2, 1095/2, 1127/1, 1131/3, 1146/3, 1147/4, 1152/3, 1154/2, 1164/2, 1180/2, 1202/Müfred.

HİCÂB: 213/1, 371/2, 812/1-2, 939/4, 1256/Müfred.

HİCRET: 1181/6.

HİDÂYET: 4/3, 758/4, 869/3, 1112/1, 1128/4.

HİKMET: 5/9, 7/8, 86/4, 135/2, 138/3, 194/1, 200/5, 218/1, 248/1, 308/3, 343/5, 362/4, 366/5, 541/5, 628/3, 777/3, 1035/3, 1047/5, 1064/2, 1100/1, 1107/3, 1134/5, 1278/10, 1279/5, 1137/2, 1145/2, 1148/3-5, 1181/7, 1277/8-10, 1278/9, 1279/5, 1280/6.

HİMMET: 1/6, 16/2, 22/3, 46/1, 187/5, 318/6, 332/3, 352/1, 376/3, 380/4, 391/4, 411/5, 453/2, 464/2, 474/2, 491/4, 540/4, 582/4, 641/3, 669/4, 678/4, 687/3, 737/4, 908/5, 917/1, 982/4, 1022/4, 1047/5, 1090/1, 1104/1, 1112/1, 1115/1, 1148/1-3, 1280/5.

HOCA: 2/5, 26/2, 66/2, 74/4, 107/1, 128/2, 134/1, 147/1, 177/5, 193/3, 238/2, 248/1, 308/1, 347/4, 352/1, 394/3, 395/1, 459/2, 464/2, 480/3, 638/1, 647/1, 682/4, 701/4, 702/4, 712/4, 726/1, 782/2, 820/4, 854/4, 855/1, 865/1, 879/1, 917/2, 918/1, 941/1, 946/8, 949/4, 1033/2, 1062/3, 1069/2, 1110/4, 1137/1, 1172/3-4, 1259/1, 1279/4, 1280/6.

HÜRİ: 388/3, 699/3, 793/5, 857/5, 879/4, 1057/1, 1105/4, 1117/1, 1142/1, 1166/1, 1167/1, 1176/2, 1197/Müfred, 1272/1.

HULLE: 1089/3.

HZ. HASAN VE HZ. HÜSEYİN: 1150/4.

İBÂDET: 71/4, 80/5, 72/4, 104/4, 118/2, 130/5, 298/4, 305/1, 454/1, 513/4, 595/3, 668/1-5, 800/2, 1042/1, 1110/4, 1112/2, 1116/4, 1131/1-4.

İBRAHİM ETHEM: 1013/3.

İBRET: 5/9, 16/5, 73/2, 105/3, 460/4, 588/1, 662/3, 673/10, 815/2, 850/3, 855/3, 887/2, 1047/4, 1115/2, 1134/3, 1159/3, 1165/4, 1180/13.

İD: 124/2, 128/1, 130/1, 131, 132, 133, 134, 143/5, 153/3.

İHRAM: 82/3, 119/5, 787/4, 901/4, 1062/3, 1082/1.

İHSÂN: 46/4, 80/4, 113/2, 131/1, 142/3, 189/2, 192/5, 199/3, 245/9, 272/4, 287/2, 354/1, 379/5, 435/1, 490/3, 496/3, 520/1, 594/3, 643/5, 665/1, 691/1, 703/1, 744/5, 768/4, 779/4, 796/1, 826/2, 853/2, 860/5, 861/3, 864/2, 881/1, 906/4, 923/4, 926/4, 934/5, 975/3, 1026/2, 1049/6, 1060/2, 1099/4, 1112/2, 1118/1, 1121/1, 1131/4, 1134/4, 1140/3, 1144/4, 1145/1-2, 1148/3, 1152/3, 1160/1, 1277/6, 1280/3.

İHYÂ: 3/8, 119/3, 281/3, 329/4, 547/4, 744/4, 992/1, 1000/3, 1035/4, 1042/1.

İMAN: 138/4, 240/2, 288/2, 425/4, 429/3, 435/5, 511/1,2, 838/3, 927/6, 1111/7, 1117/1, 1118/1-3, 1121/1, 1165/4, 1167/2, 1172/4.

İMAM: 644/5, 736/1, 1136/1, 1150/4, 1165/5, 1175/3.

İNS: 427/1, 460/2, 541/4, 556/2, 646/2, 974/1, 1052/3, 1107/4, 1117/3, 1132/3, 1150/3, 1166/1, 1279/9.

İNSAN-I KAMİL: 448/5, 1108/3.

İRFAN: 20/5, 66/1, 86/3, 89/4, 105/4, 146/4, 216/5, 238/2, 239/3, 247/3, 356/3, 372/3, 389/4, 399/3, 435/3, 475/1, 481/4, 519/2, 547/3, 561/5, 581/4, 628/4, 647/3, 684/2, 691/3, 706/4, 710/5, 756/5, 757/3, 770/5, 782/2, 795/1, 801/2, 855/7, 918/2, 974/1, 1040/2, 1055/1, 1110/3, 1112/1, 1118/1, 1121/1, 1134/1, 1143/8, 1144/2, 1165/1, 1180/15, 1277/8-9.

İSLÂM: 438/4, 511/2, 901/3, 1107/1-4, 1165/4, 1172/5, 1173/2-4, 1174/5, 1175, 1177/1-2, 1178/3-4, 1179/3-10.

İSRÂFİL: 1125/4.

İSYAN: 5/5, 56/2, 117/4, 215/5, 319/5, 404/1, 567/2, 580/1, 621/3, 686/1, 690/4, 795/3, 868/4, 927/2, 955/3, 1091/4, 1097/4, 1105/2-4, 1106/3, 1112/4, 1124/2, 1139/5, 1141/3, 1142/3, 1145/4, 1149/1, 1150, 1161/3, 1167/3, 1176/3.

İTİKAF: 485/4.

İZZET: 5/12, 6/3, 42/7, 71/4, 202/2, 595/4, 810/3, 905/4, 992/3, 1082/3, 1100/1, 1105/5, 1107/3, 1110/2, 1123/5, 1134/5, 1142/4, 1144/3, 1149/3, 1166/2, 1167/2, 1171/7.

KA'BE: 12/4, 58/1, 67/3, 82/3, 102/3, 119/5, 138/2, 153/3, 180/5, 199/5, 205/5, 274/1, 305/3, 306/4, 358/2, 400/3, 473/2-4, 475/4, 506/4, 552/3, 627/3, 628/2, 732/5, 852/6, 853/3, 873/3, 895/4, 901/1-4, 1062/2, 1089/4, 1102/1, 1108/4, 1134/1, 1268/2.

KABİR: 806/4, 994/3, 1154/3.

KADER: 224/1, 233/4, 238/2, 243/5, 257/5, 276/1, 279/2, 283/1, 284/4, 293/2, 299/2, 301/4, 357/1, 389/4, 390/1, 391/5, 415/4, 451/4, 456/3, 463/1, 501/2, 505/3-4, 527/3, 533/1, 541/3, 542/2, 568/1, 577/5, 645/4, 673/4, 674/5, 675/2, 686/4, 702/1-5, 703/4, 705/4, 709/2, 710/3, 722/2, 730/1, 742/5, 753/3, 777/1, 781/2, 786/4, 797/1, 805/5, 806/5, 807, 847/5, 855/1-4, 883/2, 897/3, 929/1-5, 930/1-3, 958/5, 974/1, 982/2, 985/5, 987/5, 993/2, 1019/2, 1020/1, 1021/2, 1025/1-2-5, 1038/4, 1039/4, 1052/4, 1057/1-4, 1093/3, 1097/5, 1113/5, 1119/2, 1123/1, 1124/1-2, 1127, 1130, 1139/1-2-3, 1147/1, 1151, 1153, 1160/4, 1161/3, 1163/2, 1207/Müfred, 1280/14.

KADİR GECESİ: 8/3, 142/1, 473/3, 489/2, 561/3, 1042, 1059/1.

KÂFİR: 81/2, 167/1, 169/2, 174/3, 188/4, 234/4, 240/2, 300/2, 312/1, 382/4, 393/8, 707/3, 946/2, 954/4, 1037/5, 1092/3, 1111, 1163/4, 1175/3-4, 1177/2-3-4, 1178/1.

KANÂ'AT: 99/3, 196/3, 203/6, 236/3, 264/4, 353/2, 356/4, 364/2, 401/4, 519/1, 533/2, 617/1, 727/5, 758/5, 1084/2, 1091/3, 1139/1, 1269/2.

KARUN: 94/4, 1090/5.

KAŞİF: 1/3, 92/3, 229/4, 599/4.

KAZÂ: 211/1, 696/5, 883/4, 1150/1, 1180/5.

KELİME-İ ŞAHADET: 3/5.

KEMÂL:4/1, 2/5, 12/5, 38/5, 77/1, 77/5, 86/3, 137/1, 148/4, 154/2, 158/5, 159/3, 179/1, 182/5, 193/5, 198/2, 202/3, 216/1-3, 222/1-5, 259/2, 306/1, 372/5, 377/5, 428/2, 429/5, 477/1-4, 480/2, 483/1, 522/5, 524/5, 530/5, 535/4, 541/3, 542/4, 553, 606/5, 609/5, 613/5, 616/5, 617/5, 625/5, 647/1-2-3-4-5, 649/1-2-3-4-5, 661/4, 678/5, 682/4, 706/3-5, 711/5, 761/2, 764/5, 779/5, 813/1, 855/3, 869/1, 871/5, 930/5, 931, 932/2-4, 933/1-5, 938/5, 952/5, 973/2, 975/2, 982/2, 1014/2, 1022/2, 1033/5, 1044, 1059/1, 1103/2, 1104/2, 1108/2, 1113/1, 1128/2-4, 1131/2, 1136/1, 1137, 1143/3-6-8, 1144/3, 1171/4.

KARBELA: 347/3, 402/4, 434/4, 503/3, 559/4, 802/5, 857/4, 1150/4.

KEŞF: 11/5, 23/3, 39/2, 94/6, 95/1, 97/2, 99/4, 101/2, 104/5, 179/5, 195/3, 216/3, 222/4, 260/2, 276/2, 279/3, 282/1, 343/4, 357/2, 377/4, 400/5, 427/5, 431/5, 471/2, 492/5, 544/2, 588/2, 647/1, 669/3, 724/1, 731/3, 760/5, 784/2, 791/2, 817/4, 837/5, 841/5, 882/3.

KIBLE: 47/3, 83/2, 199/5.

KIYAMET: 127/5, 170/3, 194/3, 236/4, 490/5, 542/5, 667/1, 676/2, 681/5, 685/2, 736/3, 787/2,6, 949/1, 1058/4, 1106/4, 1138/1, 1182/Müfred.

KUR'ÂN-I KERÎM: 2/2, 9/3, 68/1, 74/5, 93/3, 125/5, 168/1-2, 187/1, 190/2-3-4-5, 193/3, 216/4, 307/1-5, 318/6, 320/1, 341/1, 359/3, 442/3, 449/2, 511/3, 624/1, 702/5, 793/4, 854/4, 869/1, 873/4, 918/1, 952/4, 1118/1, 1126/9, 1167/1-2, 1176/2, 1182/Müfred.

KURBAN: 25/2, 76/3, 153/3, 180/5, 205/5, 560/5, 665/2, 691/2-5, 692/2, 708, 764/2, 768/3, 814/4, 815/4, 901/1, 1030/1, 1122/2.

KURBAN BAYRAMI: 205/5.

KÜFR: 288/4, 302/2, 773/4, 1178/5, 1179/11.

LEVH: 2/4, 308/1, 920/2, 1091/5, 1167/1.

LUTF: 6/14, 12/2, 13/1, 21/3, 22/3, 41/2-5, 42/9, 46/2, 56/5, 62/3, 69/4, 107/1, 109/2, 130/3, 137/5, 140/1, 142/2, 144/2, 151/2, 163/5, 166/1, 173/1, 183/6, 188/1, 189/2, 199/3, 203/3, 211/4, 218/2, 228/5, 235/2-5, 240/4, 245/3, 248/4, 250/5, 252/2, 270/2, 287/2, 301/4, 304/4, 309/4, 320/1, 323/4, 334/3, 336/1-4, 337/5, 351/2, 370/3, 379/5, 382/3, 388/4, 395/5, 397/4, 417/2, 426/1, 434/3, 438/1, 441/1, 442/5, 457/3, 485/2, 489/1, 492/3, 496/3, 499/4, 464/2, 467/4, 505/5, 515/3, 520/1, 526/2, 531/2, 548/2, 557/3-4, 560/2, 563/5, 571/2, 576/3, 590/1, 594/3, 606/4, 607/3, 610/2, 628/1, 632/5, 634/2, 635/4, 645/5, 650/1, 657/1, 668/5, 680/3, 686/3, 690/2, 703/3, 715/3, 725/3, 730/4, 732/2, 733/4, 744/5, 748/4, 749/2, 754/5, 765/2, 782/3, 785/1, 796/1, 822/1, 826/5, 832/3, 855/5, 857/4, 859/5, 864/1, 880/5, 907/2, 909/4, 910/4, 927/2, 939/1, 942/3, 944/1, 947/5, 949/5, 950/4, 974/3, 992/1, 1007/5, 1010/5, 1031/4-5, 1033/1, 1059/4, 1075/2, 1102/5, 1103/1, 1105/1-2-5, 1107/2-4, 1112/2, 1113/4, 1114/1, 1117/1-4, 1120/3, 1121/1, 1122/4, 1124/2-3, 1125/5, 1134/4, 1138/4, 1139/4, 1140/1-3-4, 1143/7, 1145/1-4, 1147/2, 1149/4, 1152/3-4, 1158/3, 1160/4, 1162/2, 1165/3-6, 1168/5, 1171/6, 1175/3, 1277/1-6, 1278/2, 1279/5.

MAHŞER: 63/4, 72/5, 90/4, 93/5, 105/5, 151/5, 164/4, 345/2, 364/3, 365/5, 482/3, 489/5, 720/3, 727/4, 735/5, 786/8, 857/5, 858/1-6, 884/3, 899/3, 904/5, 927/7, 1052/2, 1091/3, 1105/1, 1106/3-4-5, 1107/2, 1116/1, 1117/1-2-3, 1124/2, 1126/14, 1140/2-4, 1141/2, 1145, 1151/3, 1159/5, 1167/3, 1176/3, 1177/3, 1278/6-16, 1279/10, 1280/4.

MARİFET: 75/2, 79/1, 85/2, 86, 137/1, 154/3, 194/5, 216/3, 218/5, 259/2, 290/2, 435/4, 477/3, 480/5, 522/5, 623/5, 647/2, 649/4-5, 690/1, 736/5, 785/5, 795/1, 817/4, 845/5, 943/1, 950/3, 1107, 1108, 1113/2, 1127/5, 1128/2, 1131/2, 1137/3-4, 1143/3, 1278/14, 1279/5, 1137/3-4, 1149/4, 1280/11.

MASİVÂ: 106/1-5, 137/5, 491/4, 627/2, 687/4-5, 800/2, 811/5, 841/3, 979/5, 1112/1, 1124/2.

MATLUB: 10/3, 19/4, 57/1.

MELÂMET: 681/4.

MELEKLER: 7/9, 72/1, 95/5, 137/4, 178/4, 218/2, 292/4, 293/4, 531/4, 541/4, 723/1, 743/4, 816/2, 949/1, 991/3, 1008/1, 1038/2, 1042/3, 1043/3,4, 1051/1, 1057/1, 1061/5, 1083/2, 1090/1-2, 1107/4, 1112/2, 1132/3, 1134/2, 1142/1, 1148/4, 1150/3, 1166/2, 1166/2, 1170/4-5, 1176/2, 1279/9, 1280/7.

MENZİL: 2/5, 16/2-3, 59/3, 60/2, 63/5, 66/5, 84/5, 106/1, 11/4, 118/3, 121/3, 147/4, 150/4, 157/3, 196/8, 283/2, 285/2, 328/1, 340/2, 344/3, 358/2, 360/2, 361/4, 595/1, 381/4, 363/4, 380/4, 405/5, 453/4, 455/4, 458/5, 480/4-5, 498/1, 540/3, 552/2, 569/3, 624/5, 631/5, 633/5, 650/4, 679/2, 721/2, 722/3, 736/3, 742/2, 748/2, 756/2, 784/5, 810/5, 818/4, 820/1, 864/5, 875/1, 879/5,

907/5, 921/3, 926/3, 952/3, 962/2, 968/5, 969/5, 1001/4, 1018/4, 1039/3, 1077/3, 1095/4, 1109/3, 1112/1, 1115/1-4, 1116/3, 1117/3, 1121/3, 1129/3, 1134/4, 1136/4, 1146/2.

MEŞREB: 57/1, 178/4, 196/2, 389/3, 540/4, 608/4, 609/2, 673/1, 736/6, 756/5, 760/3, 761/4, 865/3, 928/1, 1045/4, 1051/2, 1094/5, 1279/4, 1279/9, 1144/4, 1156/3, 1228/Müfred, 1278/7, 1279/4-9, 1280/7.

MEVLÛT: 1278/2.

MÎHRAB: 48/5, 473/2, 644/5.

MÎNBER: 1136/1.

MÎ'RÂC: 17/6, 826/4, 1091/2.

MÎSKÎN: 355/5, 529/4, 548/1, 1001/5, 1031/3, 1280/4.

MUHABBET: 2/6, 40/5, 59/3, 60/3,4, 69/2, 73/4,5, 75/4, 76/2, 77/3, 78/1,4, 87/1,2,3,4,5 89/3, 97/4, 103/1, 104/2, 108/3, 109/4, 110/4, 124/5, 125/2, 127/1, 136/4, 140/1, 144/4, 155/1, 156/3, 169/3, 194/2, 201/2, 209/1, 211/1, 212/3-4, 223/2, 224/4, 229/2, 237/5, 249/4, 254/1, 265/3, 272/3, 273/3, 280/2, 297/5, 299/4, 304/7, 306/4, 314/4, 318/2, 328/1, 330/4, 337/2, 340/1, 341/1,4, 346/3, 349/2, 353/5, 357/3, 361/4, 366/3, 373/1, 377/4, 380/2, 390/2-3, 399/5, 400/2, 402/3, 404/1, 406/2, 407/4, 409/3, 411/5, 420/2, 422/2, 423/3, 424/1, 437/3,4, 443/1-2, 446/2, 447/2, 448/1-4-5, 449/1-3, 450/4, 453/1-3, 459/4, 462/4, 468/2, 669/1, 470/3, 471/4, 474/5, 476/3, 482/2-3-5, 484/4, 486/2, 494/2, 495/1, 497/3, 502/9, 506/5, 528/4, 545/1, 549/5, 568/4, 578/3, 579/5, 590/2, 592/3, 597/5, 614/13, 618/5, 620/1, 625/2, 627/1, 637/4, 640/2, 642/3, 652/3, 656/4, 662/2, 670/4, 673/1-2-9, 677/2, 678/2-4, 696/2, 702/1, 703/4, 705/5, 711/4, 713/3, 721/2, 732/3, 762/4, 768/4, 775/3, 780/2, 781/4, 810/1, 813/7, 820/4, 821/1, 827/4, 839/3, 840/1, 841/1, 846/3, 854/1, 859/4, 864/3, 866/2, 870/1, 871/3-5, 875/1, 879/4, 886/3, 887/4, 890/4, 891/5, 897/2-3, 905/5, 907/5, 910/2, 941/3, 946/8, 949/4, 957/5, 964/1, 970/3, 976/1, 981/2-4, 987/2, 999/3, 1001/1, 1002/4, 1003/3, 1004/2, 1013/4, 1019/3, 1021/3, 1032/4, 1041, 1045/1, 1049/5, 1056/5, 1060/4, 1061/2, 1064/6-9, 1068/5, 1070/5, 1072/1, 1085/2, 1094/5, 1096/4, 1103/1, 1112/1, 1115/2-4, 1129/3, 1131/1, 1134/4, 1146/2, 1155/3, 1160/3-4, 1163/2-3, 1164/3, 1180/1, 1243/Müfred.

MÛBTELA: 5/8, 42/9, 67/2, 79/1, 329/2, 350/2, 365/1, 431/1, 447/4, 562/2, 572/2, 574/1, 584/1, 588/2, 628/1, 633/2, 687/1, 706/2, 729/3, 740/3, 749/1, 751/1, 822/4, 926/1, 947/5, 976/2, 978/2, 982/2, 1007/4, 1103/2, 1110/1, 1157/2, 1277/10.

MÛCRİM: 79/3.

MÛFTÛ: 1086/3.

MÛMÎN: 3/4, 93/4, 539/2, 735/4, 756/4, 800/4, 818/5, 979/2, 1042/3, 1107/1, 1116/1, 1118/2, 1121/1.

MÛNÂFIK: 521/3, 1160/3.

MÛNKİR: 127/2.

MÜSLÜMAN: 174/3, 234/4, 300/2, 302/2, 707/3, 783/1, 795/2, 838/3, 901/3, 954/4, 1038/3, 1118/3, 1165/4.

NÂDÂN:14/3, 86/5, 100/5, 179/1, 182/5, 193/3, 198/2, 202/2, 216/3, 221/5, 222/4, 259/2, 260/2, 227/5, 229/4, 232/5, 250/3, 275/5, 306/1, 318/2, 372/1, 377/5, 394/2, 396/4, 428/2, 426/2, 442/3, 443/2, 449/4, 450/3, 458/1, 461/5, 474/5, 477/1-3, 483/1-5, 498/5, 530/5, 533/5, 549/1-5, 613/5, 649/5, 650/3, 662/5, 678/5, 705/5, 706/4, 731/3, 779/5, 813/1, 814/5, 817/3, 860/3, 879/4, 899/5, 922/2, 924/5, 938/5, 946/7, 947/6, 952/3-4, 973/2, 974/5, 975/2, 978/5, 987/5, 1004/4, 1076/5, 1099/3, 1108/2-4, 1113/2-5, 1137/4, 1142/2, 1144/3, 1163, 1169/2, 1185/Müfred, 1279/4.

NAMAZ: 1118/1-2-3, 1118/1-2, 1165/4-5.

NASARA (HRİSTİYAN): 139/3, 650/3, 783/1.

NEFS:5/8, 14/3, 56/4, 73/5, 83/3, 86/5, 100/5, 106/3, 117/5, 118/2, 135/3, 179/1, 182/5, 193/3, 198/2, 202/2, 222/2, 247/1, 260/1, 390/4, 424/3, 425/2-3, 429/2, 454/1, 472/5, 485/6, 506/3, 512/2, 530/5, 549/1-5, 553/2, 580/3, 586/5, 605/2, 658/2, 668/4, 735/1-3, 758/2, 764/5, 783/4, 817/3, 849/3, 859/2, 875/2, 907/3, 927/3, 975/2, 1106/5, 1107/5, 1112/1-4, 1127/2, 1131/3, 1139/2, 1143/4, 1167/5, 1193/Müfred.

NIKÂB: 213/1, 812/1-2.

NÛR: 2/4, 4/4, 7/1-2-3-4, 38/2, 44/2, 47/1, 49/2, 61/1, 130/2, 152/5, 177/4, 238/2, 245/1,268/1-2, 303/1, 348/5, 358/1, 378/4, 393/2, 398/2, 402/5, 431/3, 487/5, 489/2, 490/3, 857/1,501/3, 542/4, 546/4, 556/3, 561/4, 594/3, 632/1, 640/1-2-3, 766/3, 768/2, 786/2, 793/1-4, 869/4, 891/2, 898/5, 965/2, 996/3, 1016/5, 1080/3, 1091/1, 1105/1, 1117/5, 1126/6, 1132/4, 1139/1, 1141/1, 1150/1, 1176/2, 1215/Müfred.

ORUÇ: 8/1,5, 76/3, 130/3, 142/1, 161/5, 310/2, 329/1, 403/3, 473/4, 490/3, 665/2, 674/4, 724/2, 762/2, 1002/2, 1118/1, 1277/12.

ÖLDÜRMEK: 28/3, 313/3, 707/3-5.

ÖLÜ: 1/5, 93/1, 119/3,5, 177/1,2, 215/4, 329/4, 381/1, 547/4, 664/2, 744/4, 839/5, 992/1, 1000/3, 1035/4, 1058/2, 1191/Müfred.

ÖLÜM: 10/5, 11/3, 17/3,4,5, 62/3, 72/3, 76/2, 100/2, 104/3, 156/4, 188/2, 194/3, 458/3, 481/1, 509/3, 683/6, 791/5, 816/2,3, 927/1, 1107/1, 1110/2-3, 1134/2, 1138/3.

PASKALÎ: 288/4.

PERÎ: 21/5, 37/3, 40/2, 61/4, 68/5, 87/4, 92/1, 160/4, 173/3, 176/4, 180/1, 188/5, 193/3, 199/1, 203/3, 209/3, 213/2, 218/4, 244/2, 266/1, 267/3, 270/2, 283/4, 286/2, 296/3, 301/5, 339/1, 367/1, 371/4, 417/5, 439/3, 442/4, 444/3, 473/1, 484/3, 540/1, 564/1, 581/1, 601/5, 608/4, 624/2, 638/1, 639/4, 644/4, 655/2, 657/2, 662/1, 672/1, 708/1, 725/2, 729/1, 739/2, 763/3, 772/1, 790/2, 863/1, 865/3, 872/2, 874/2, 896/4, 902/2,915/1, 916/2-5, 917/1,6, 953/1, 962/5, 964/2-3, 965/3, 1011/4, 1020/3, 1027/4, 1034/2, 1050/1, 1051/1, 1071/2, 1076/1, 1082/7, 1083/7, 1142/1, 1156/1-4, 1157/1, 1160/3, 1168/1, 1170, 1196/Müfred, 1231/Müfred.

PEYGAMBERLER:

HZ. ADEM: 7/5, 17/1, 30/4, 37/4, 56/3, 215/1, 218/1,2,3,4,5, 236/4, 267/3, 348/4, 628/3, 7, 72/4, 852/1-2, 1008/2,3, 1043, 1089/1, 1113/1, 1125, 1148/2-3-4-5, 1165/2, 1166/2-3, 1181/1.

HZ. DAVUD: 776/5, 780/3.

HZ.EYÜB: 62/1, 684/5, 999/2.

HZ. HIZIR: 106/4, 926/2, 387/1, 1035/4, 1134/2, 1174/3, 1178/2, 1186/Müfred.

HZ. İBRAHİM: 21/4, 58/1, 138/2, 180/5, 732/5, 838/4, 852/6, 1089/4, 1165/2, 1166/4, 1181/1-9.

HZ. İDRİS: 383/3, 1035/3,1089/3.

HZ. İLYAS: 387/1, 873/5, 1118/4, 1165/2, 1174/3, 1178/2.

HZ. İSA: 2/3, 119/3, 215/4, 245/8, 329/4, 363/5, 381/1, 661/7, 744/4, 852/5, 1000/3, 1035/3, 1102/3, 1108/2.

HZ. İSMAİL: 691/5.

HZ. LOKMAN: 17/5, 35/3, 104/5, 110/2, 113/4, 661/7, 686/2, 774/2, 778/2, 900/3, 926/1, 954/3, 1028/5, 1064/6, 1110/1, 1157/3, 1178/9, 1278/11, 1280/4-6.

HZ. MUHAMMED (S.A.V): 4/5, 7/1,2,3,4 9/8, 17/6, 25/5, 42/8, 49/5, 72/5, 101/2, 145/5, 190/1,2,4, 215/5, 218/3, 246/5, 348/5, 365/5, 438/4, 456/5, 460/5, 503/1, 552/4, 595/5, 640/2,3,8, 650/2, 652/4, 675/5, 729/5, 754/4, 772/2, 813/6, 819/1-2, 826, 852/7, 857, 858, 869/5, 884, 892/5, 904/5, 950/4-5, 952/2, 1089/1-5, 1091/2, 1102, 1106/2, 1112, 1117/5, 1118/1-2, 1124/2, 1125/4, 1126, 1132, 1141, 1150/4, 1167/3, 1174/4, 1175/3-5, 1176/5, 1181/1.

HZ. MUSA: 44/2, 177/4, 215/3, 3003/1, 702/2, 852/4, 1035/3.

HZ. NUH: 72/3, 121/2, 215/2, 275/1, 301/3, 612/1, 615/3, 852/3,1089/2.

HZ. SÜLEYMAN: 17/5, 35/4, 107/3, 135/3, 152/1, 161/2, 166/2, 177/3, 180/4, 202/4, 204/4, 238/3, 247/1, 258/4, 268/1, 273/2, 302/1, 329/5, 369/2, 370/4, 381/2, 388/4, 392/5, 409/3, 416/1, 421/2, 484/2, 503/1, 537/5, 556/2, 557/5, 574/5, 595/2, 607/4-5, 638/4, 645/5, 660/4, 663/5, 664/4, 689/6, 703/3, 740/5, 741/5, 752/5, 753/5, 767/5, 768/1, 785/5, 794/3, 796/5, 799/4, 845/3, 851/3, 903/1,904/4, 913/2, 914/2, 917/5, 953/3, 976/5, 987/3, 994/2, 1012/2, 1014/3, 1032/2, 1044/2, 1059/2, 1110/2, 1143/7.

HZ. ŞİT: 215/1, 852/2.

HZ. YAKUB: 18/2, 62/1, 64/2, 70/3, 186/3, 220/3, 247/2, 274/4, 276/3, 360/3, 373/4, 486/3, 509/5, 514/1, 612/2, 615/6, 619/4, 688/1, 820/2, 824/4, 832/4, 878/3, 937/2, 961/2, 994/5, 1014/3, 1045/3, 1122/2, 1133/1.

HZ. YUSUF: 18/2, 48/4, 62/1, 64/2, 70/3, 186/3, 220/3, 247/2, 274/4, 276/3, 360/3, 369/3, 373/4, 486/3, 514/1, 612/2, 615/6, 619/4, 688/1, 714/2, 743/3, 820/2, 824/4, 832/4, 878/3, 937/2,961/2, 994/5, 1045/3, 1122/2, 1133/1, 1150/4, 1165/2, 1170/6.

PIR: 16/2, 45/4, 85/5, 96/3, 114/3, 241/2, 259/3, 261/1, 264/1, 267/2, 305/2, 349/3, 350/4, 353/5, 359/2, 411/5, 422/2, 474/2, 480/4, 491/4, 493/4, 549/2, 550/1, 582/4, 633/4, 669/4, 673/1, 687/3, 713/3, 722/3, 760/4, 775/3, 839/4, 840/1, 841/1, 849/4, 854/3, 879/5, 908/5, 917/1, 941/1, 946/10, 964/1, 973/1, 1022/4, 1104/1, 1115/3, 1129/3, 1131/1, 1135/1, 1144/3, 1167/2, 1279/6.

PUT: 24/4, 251/5, 311/4, 338/3, 371/4, 714/4, 914/5, 1122/4, 1177/3.

RAMAZAN AYI: 1131/4.

RAMAZAN BAYRAMI: 8, 142/1, 489, 490, 561, 818, 1279/1-10.

RİF'AT: 29/5, 76/1, 78/3, 111/3-4-5, 116/4, 147/5, 153/2, 173/4, 276/5, 323/5, 325/4, 331/2, 333/1, 343/1, 351/2, 357/3, 391/4, 416/4, 444/2, 455/1, 460/1, 471/5, 481/3, 494/3, 502/8, 522/4, 533/1, 545/5, 600/1, 610/2, 613/5, 666/1, 667/4, 673/4, 675/2, 743/2, 748/3, 783/1, 790/5, 796/4, 502/1, 809/1, 847/5, 897/3, 982/2, 987/5, 994/8, 1004/7, 1019/3, 1022/2, 1030/5, 1038/4, 1039/4, 1044/3, 1076/5, 1082/5, 1092/2, 1102/2, 1110/2, 1114/3, 1115/3, 1118/4, 1123/5, 1137/2, 1142/4.

RİND: 51/1, 81/4, 89/2, 101/4, 114/1, 217/2, 232/2, 340/3, 372/2, 409/2, 543/3, 627/5, 875/1, 914/4, 1076/1, 1084/1, 1110/4, 1144/1.

RİYA: 5/8, 78/2, 106/2, 449/5, 627/2, 849/4, 856/5, 1033/3.

RUH: 120/1, 121/1,4, 145/1, 158/5, 338/3, 442/5, 464/4, 801/4, 849/4, 927/7, 958/4, 1015/1, 1042/3, 1058/2, 1062/1, 1077/5, 1118/2, 1120/2, 1143/1-10, 1166/1.

RÜKU: 455/1.

SABIR: 2/3, 3/8, 10/2, 13/2,17/7,22/1, 26/4, 36/1, 37/2, 40/5, 45/3-5, 59/4, 60/4, 76/4, 84/2, 101/2, 106/1,112/3,115/1, 117/1, 121/1, 122/4, 123/2, 146/2-4, 149/2, 154/5, 156/5, 164/5, 172/4, 174/4, 179/1, 196/3, 197/3, 198/1-4, 199/4, 265/2,269/5, 297/1, 300/4, 315/3, 389/1, 316/1, 398/4, 401/3, 466/3, 478/3, 495/3, 497/1, 516/4, 537/6, 555/4, 565/5, 568/2, 573/4, 572/4, 585/2-3, 597/2, 610/4, 624/1, 631/5, 643/5, 650/2, 667/-1-2-4-5, 689/4, 703/1, 821/2, 829/4, 844/2, 856/1, 861/Müfred, 874/5, 896/5, 901/1-5, 926/1, 947/2, 972/4, 975/5, 977/4, 980/5, 994/4, 999/2, 1011/2, 1057/2, 1063/2-4, 1103, 1107/3, 1124/3, 1146/2, 1150/1, 1153/2, 1164/3.

SAFÂ: 3/5, 8/2, 13/2, 17/7, 22/1, 36/1, 37/2, 40/5, 45/3-5, 59/4, 60/4, 84/2, 106/1, 112/3, 115/1, 117/1, 121/1, 122/4, 123/2, 146/4, 149/2, 156/5, 164/5, 174/4, 179/1, 196/3, 197/3, 198/1-4, 199/4, 297/1, 211/3, 231/3, 235/1, 236/1, 243/3, 245/3, 246/2, 250/1, 251/2, 259/5, 264/2, 265/3, 275/3, 288/4, 292/3, 316/1, 320/2, 334/1, 346/2, 375/6, 401/3, 403/3, 412/4, 419/4, 432/3, 439/5, 447/2, 466/2, 525/2, 532/4, 533/3, 537/7, 547/1, 549/3, 550/3, 555/3, 569/2, 572/3-4-6, 590/3, 614/5, 634/4, 641/4, 651/5, 653/4, 658/2, 688/2, 711/3, 712/2, 713/5, 729/1, 737/3, 738/2, 763/4, 766/4, 779/3, 811/1, 821/2, 829/4, 844/2, 850/2, 854/2, 855/6, 856/1, 862/1, 866/3, 877/1, 878/2, 887/2-4, 903/4, 936/1, 946/2, 947/1, 963/3, 970/1, 971/2, 975/2, 984/1, 1000/5, 1003/2, 1005/3-5, 1006/4, 1014/1-4, 1017/5, 1033/4, 1040/2, 1076/1,

1080/2, 1109/4, 1114/3, 1112/1, 1113/1, 1127/2, 1142/3, 1143/1, 1148/2, 1157/2, 1162/2, 1164/4, 1168/4-5-6-7-8, 1181/5, 1273/1, 1277/3, 1278/1-3-8, 1279/1.

SALÂT: 72/5, 595/5, 858/1-2-4-6-8, 1181/4.

SALİK: 16/2, 57/3, 60/3, 80/5, 84/5, 106/2, 125/2, 134/4, 135/4, 158/4, 212/4, 305/2, 308/5, 353/5, 361/4, 380/2, 437/5, 447/5, 453/4, 463/3, 474/2, 480/4, 495/4, 592/3, 650/5, 656/4, 709/5, 735/2, 757/4, 783/3, 785/1, 809/3, 821/1, 825/3, 849/4, 859/4, 931/1, 933/1, 948/5, 976/1, 1107/2, 1115/4, 1124/3, 1129/3.

SÂNÎ-İ DECCÂL: 382/4.

SECDE: 319/4, 1043/3-4, 1148/4, 1167/2-3.

SENÂ: 5/2.

SEVAB (ECR): 10/1, 11/1, 213/6, 568/5, 598/3, 671/5, 975/5, 1129/Müfred, 1278/5, 1279/3.

SIDDIK: 65/5, 84/1-4.

SIRR (RÂZ): 4/4, 11/3-5, 19/5, 21/1, 28/3, 31/2, 39/1, 41/4, 60/5, 80/4, 81/4, 86/3, 90/4-5, 92/3, 95/1, 97/2-3, 114/5, 195/3, 198/2, 215/3, 218/1-4, 222/4, 227/1, 229/4, 231/2, 240/3, 247/3, 250/3, 259/2, 260/1, 276/2, 283/1, 290/2, 311/5, 325/3, 326/5, 332/2, 354/1, 356/3, 372/3, 377/5, 379/3, 390/5, 395/2, 396/5, 398/3-5, 403/4, 406/1, 424/1-5, 427/1-5, 428/3, 431/5, 433/4, 435/3, 453/1, 471/2, 477/1-2, 480/1, 485/3, 489/4, 492/5, 499/3-5, 500/4, 504/1, 508/1-5, 514/5, 524/1-5, 530/5, 534/2, 542/2, 543/1, 544/2, 549/4, 573/3, 591/3, 599/4, 608/1-5, 628/4, 6345/4, 639/4, 647/1, 656/3, 661/1, 669/3, 670/4, 706/1, 724/3, 731/3, 733/1, 736/4, 747/1-5, 753/1, 757/3, 760/5, 784/1-2, 785/2-3, 793/4, 795/1, 804/1, 837/5, 860/3, 869/4, 887/3, 894/5, 900/2, 922/1-2, 928/2, 930/5, 931/1-5, 932/2, 933/4, 936/7, 938/1-5, 943/1, 944/5, 946/13, 950/3, 960/3-4, 966/2, 997/3, 998/5, 1006/5, 1106/4, 1011/1, 1013/1-2, 1019/5, 1025/2, 1047/4, 1049/5, 1057/5, 1058/5, 1088/5, 1109/1, 1111/3-6, 1113/5, 1115/1, 1116/2, 1124/4, 1125/4, 1126/5, 1148/2, 1160/4, 1161/1-2-4, 1163/4, 1164/1, 1167/2-4, 1169/2, 1172/3, 1181/2, 1134/1, 1141/3, 1144/2, 1172/3, 1181/2.

SIRAT: 439/4, 885/2.

SİDRETÜ'L-MÜNTEHÂ: 9/7, 949/1.

SÛFÎ: 55/3, 82/1, 127/2, 259/3, 290/4, 305/2, 376/2, 399/2, 485/1, 839/4, 986/4, 1067/3.

SÛRELER: 9/4-6-7, 93/3, 168/2, 190/2-3, 307/2, 360/3, 425/1, 735/1, 758/2, 820/2, 918/2, 1031/3, 1042/2, 1126/5-6-7.

ŞEFAAT: 9/9, 72/5, 79/3, 93/5, 161/4, 215/5, 305/4, 365/5, 400/1, 489/5, 490/5, 595/5, 786/8, 826/3, 857/4, 858/1, 939/3, 1105/2, 1112, 1126/13, 1138/1, 1141/2, 1167/3.

ŞEHÎT: 802/5, 1150/4, 1154/3.

ŞERİAT: 82, 85/1, 259/1, 218/5, 290/1, 435/4, 873/4, 1107/1, 1113/2, 1277/9, 1137/1.

ŞEYH: 48/1, 125/2, 539/1, 687/2, 809/3, 841/2, 1121/3, 1176/5.

ŞEYTAN: 7/10, 180/4, 258/4, 290/1, 348/4, 387/3, 388/4, 429/3, 607/4, 727/1, 914/2, 994/2, 1043/4, 1143/7, 1148/4, 1277/9, 1279/9.

ŞÜKR: 5/2, 182/4, 200/4, 298/3, 401/4, 617/1, 723/1, 1107/3, 1167/3, 1278/1, 1279/1.

TÂLİB: 2/5, 5/7, 16/1, 70/4, 73/1, 77/1, 86/3, 99/1, 198/4, 216/5, 236/3, 239/5, 248/3, 288/2, 334/1, 356/3-4, 363/1, 472/4, 485/2, 496/5, 562/5, 599/1, 613/3-4, 628/1, 675/3, 800/5, 856/4, 861/1, 920/2, 926/2, 984/5, 1041/5, 1052/5, 1105/3, 1115/1, 1125/1, 1136/2, 1142/2.

TARİK: 5/10, 57/3, 60/2, 82/2, 106/2, 121/3, 127/1, 134/3-4, 151/4, 198/3, 249/3-5, 259/1, 283/2, 288/4, 305/2, 376/2, 432/1, 422/2, 435/4, 437/5, 442/4, 463/3, 474/2, 480/4, 485/1, 495/4, 498/1, 602/3, 633/5, 655/4, 673/4, 682/1, 720/4, 748/5, 757/1-2, 761/1, 762/1, 809/3, 825/3, 879/5, 884/5, 999/3, 1031/5, 1032/4, 1105/3, 1131/1, 1136/4, 1279/7.

TARİKAT: 4/2, 80/5, 84, 85/2-3, 218/5, 259/1, 498/2, 869/2, 952/3, 1113/2, 1116/3, 1129/3, 1144/3.

TAVAF: 102/3, 473/2, 838/4, 901/4.

TECELLİ: 44/1, 49/2, 137/5, 177/4, 268/2, 358/1, 501/3, 556/3, 786/2, 852/4, 996/3, 1126/6, 1139/1, 1141/1, 1148/2-3, 1172/4.

TEKBİR-İ İFTİTAH: 117/4.

TESBİH: 110/3, 121/3, 952/1, 1150/1.

TEVBE: 376/4, 303/4, 410/5, 985/1, 1095/3, 1117/1, 1149, 1279/10.

TEVBEKÂR: 419/5.

TEVEKKÜL: 5/2, 641/3, 839/2, 885/1-8, 926/4, 1113/4, 1139/3.

TEYEMMÜM: 1118/1.

TÛBA: 236/4, 493/1, 743/4, 949/1, 971/2, 1051/1, 1091/1, 1142/1.

ÛSTAD: 58/2, 74/1, 75/4, 283/5, 339/5, 447/5, 548/5, 655/5, 675/3, 677/1, 710/5, 751/3, 802/4, 1066/5, 1108/3, 1114/2, 1118/3, 1122/4, 1138/4, 1143/4, 1146/4, 1279/7.

ÛFTÂDE: 35/1, 36/4, 37/3, 97/5, 103/1, 111/4, 125/4, 153/2, 171/2, 274/1, 325/3, 346/4, 411/1, 576/1, 600/1, 781/2, 814/1, 843/1, 855/8, 862/4, 889/4, 898/5, 972/2, 1075/5, 1092/2, 1123/5, 1162/2, 1164/3, 1201/Müfred, 1274.

ÛLFET: 14/2, 17/7, 65/2, 98/3, 131/4, 132/3, 214/2, 334/3, 340/3, 408/2, 415/2, 423/5, 512/1-2, 531/3, 540/1, 608/4, 613/2, 646/6, 699/2, 731/2, 776/3, 782/4, 846/2, 887/4, 897/4, 899/4, 904/2, 905/4, 945/4, 952/3-5, 940/3, 979/4, 1003/2, 1018/3, 1070/2, 1079/1, 1109/2, 1115/3, 1117/2, 1118/4, 1158, 1160/3, 1179/9, 1207/Müfred, 1279/9.

VAHDET: 104/4, 198/4, 237/3, 243/1, 299/3, 353/5, 358/4, 523/3, 579/4, 586/3, 658/4, 951/5, 1107/1, 2, 1118/1, 1139/3.

VÂİZ: 84/2, 97/4, 98/4, 280/3, 424/4, 432/3, 439/4, 448/1, 459/3, 727/3, 757/4, 759/5, 763/3, 797/4, 906/3, 910/3, 983, 993/4, 999/3, 1041/3, 1068/4.

VELİ: 57/4, 264/2.

VESİLE: 2/4.

VUSLAT: 3/4 , 12/3-5, 14/3, 16/1, 21/2, 23/3, 33/3, 34/7, 39/1, 50/3, 52/5, 53/3, 54/5, 55/4, 59/3, 60/2, 61/3, 62/3, 64/3, 66/2, 67/1-2-5, 70/4, 73/1, 76/3, 79/5, 84/1, 88/5, 90/5, 92/1-4, 93/2, 94/4, 95/5, 101/3, 102/2-3, 103/1, 106/1, 107/5, 108/5, 110/4, 111/1, 112/5, 117/5, 119/3-4-5, 120/2, 121/2, 124/2, 126/5, 127/4, 128/1, 131/2-3-5, 132/3-5, 133/2, 134/3, 135/4, 136/3, 140/3, 141/3, 142/3, 143/5, 144/3, 149/5, 150/7, 153/3, 154/4, 156/3, 158/4, 161/5, 163/3, 167/3, 168/1-4, 170/2, 172/2, 173/3-5, 174/2, 177/1, 179/4, 180/5, 183/4, 186/2, 187/2-4, 193/3, 195/5, 197/2, 199/5, 201/4, 295/3, 203/1, 204/4, 207/5, 210/2-4, 212/3, 214/1, 226/4, 229/3, 231/3, 232/4, 233/5, 234/5, 236/3, 238/1-3, 239/5, 247/5, 254/4, 261/5, 267/5, 270/4, 275/3, 278/4-5, 280/5, 282/4, 283/4, 287/3-4, 288/3, 295/3, 297/5, 299/5, 301/4, 303/1, 305/3, 307/4, 323/1, 310/2, 311/5, 315/5, 319/1, 320/3, 323/1, 326/3, 327/3, 329/1, 336/2, 337/2, 339/4, 341/3, 344/5, 345/2, 349/3, 353/1, 361/3, 363/1, 364/2, 368/5, 370/2, 374/2, 377/4, 378/3, 380/1, 382/5, 383/1, 386/2, 389/1, 394/3, 397/2, 398/2, 400/3, 401/3, 402/4-5, 403/3, 410/3, 411/3, 417/1, 419/2, 421/5, 422/1, 423/5, 424/4, 427/5, 430/5, 432/1, 433/5, 435/2, 436/1-4, 439/2, 440/4, 441/3, 442/3, 444/4, 445/4, 447/3, 449/3, 451/2-5, 453/5, 457/2, 461/2, 463/5, 465/3-4, 466/3, 467/3, 472/4, 475/4, 478/1-3, 484/2, 487/4, 488/3, 492/4, 496/1-3, 500/2, 504/5, 515/4, 521/3, 523/2, 526/4, 527/2, 531/4, 533/3, 537/6-7, 540/2, 544/3, 545/3, 549/4, 555/3, 556/5, 557/5, 558/2, 561/2, 562/5, 564/3, 570/3, 572/2, 574/2, 583/2, 584/1, 585/1, 590/2, 597/2, 602/3, 606/1, 607/5, 608/3, 609/4, 610/1, 613/4, 637/2, 638/3, 646/3, 650/4, 652/2-5, 656/3, 665/2-5, 667/4, 671/4, 673/7, 674/4, 676/5, 678/3, 683/4, 684/5, 687/1, 688/6, 691/3, 692/2, 695/3, 697/3, 702/5, 703/3, 709/5, 711/4-5, 712/1, 716/3, 719/2, 724/2, 725/2, 726/1, 728/2, 730/2, 733/1, 738/2, 739/4, 741/5, 742/4, 746/2, 748/5, 749/5, 752/3, 756/2, 762/2, 765/5, 768/3, 777/2, 778/2, 779/2, 786/1, 789/2, 792/2-5, 796/1-3, 806/2, 809/1, 816/5, 818/3, 819/5, 821/1-4, 822/5, 825/3, 828/2-5, 831/2, 832/3-5, 834/3, 838/4, 843/1-2, 846/3, 847/1, 854/2, 856/2-4-5, 860/2, 864/5, 866/1, 871/2, 876/3, 877/3, 880/3, 882/1, 884/1-2, 886/1-4, 887/5, 889/2-5, 890/3, 891/2, 895/2-4, 897/5, 901/2, 902/5, 905/1, 913/4, 914/5, 919/3, 922/3, 924/2, 930/2, 931/4, 932/3, 933/3, 935/3, 942/4, 946/4-12, 947/1-4, 949/4, 961/4, 967/2-5, 969/5, 987/3, 988/Müfred, 990/2, 992/3, 996/4, 998/2, 1001/3, 1002/2, 1003/2, 1005/5, 1007/5, 1013/5, 1014/5, 1020/4, 1021/1, 1023/3, 1026/4, 1028/2-4, 1029/5, 1030/3, 1032/3, 1037/2, 1048/4, 1050/3, 1053/5, 1056/4, 1064/8, 1066/5, 1067/2, 1073/2-5, 1075/3, 1078/2, 1086/1-4, 1087/5, 1088/1, 1094/3, 1104/1, 1105/2-3, 1106/2, 1109/2-4, 1114/3, 1116/2, 1117/1, 1119/2-3-4, 1122/2-3, 1123/1-4-5, 1133/1-2, 1136/2, 1138/4, 1140/4, 1142/2-3, 1145/3, 1146/4, 1152/2, 1156/5, 1157/3, 1158/2, 1164/3-4, 1171/8, 1180/7-14, 1194/Müfred.

YARATILIŞ: 267/3, 276/5, 354/1, 772/1,4, 804, 1008, 1043/1.

YEHÛD (YAHUDİ): 139/3, 140/5, 371/3, 838/3, 901/3, 905/3, 1127/5, 1214/Müfred.

YEZİD: 37/4, 126/3, 402/4, 434/4, 503/3, 865/5, 895/4.

ZÂHÎD: 5/4, 58/3, 78/2, 81/4, 89/3, 106/2, 117/4, 127/2,3, 136/1,2, 154/4, 197/4, 198/1,3, 213/6, 237/1,
253/4, 264/2, 288/4, 310/1, 354/2, 355/3, 358/2, 361/2, 372/3, 441/4, 448/3, 449/5, 453/3,
455/2, 459/3, 498/2, 516/4, 801/4, 952/4, 1104/1, 1107/2.

ZÛHD: 727/4, 1113/1.

ZEKAT: 909/4, 1026/2, 1073/5, 1107/2.

ZELLE: 955/3.

ZINDIK: 503/3.

ZÛHD: 78/2, 198/3, 310/1, 372/3, 801/4, 1107/2.

ZÛNNÂR: 240/2, 773/4.

ÖZGEÇMİŞ

(12 punto- bold)

Doğum Yeri ve Yılı : Orhaneli/Bursa 02.05.1982

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**

Lise : 1995 1999 Eskişehir İmam Hatip Lisesi

Lisans : 1999 2003 Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans : 2003 2006 Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora :

Medeni Durum : Bekar

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi: :İngilizce, Arapça

Çalıştığı Kurum (lar) : **Başlama ve Ayrılma Tarihleri** **Çalışılan Kurumun Adı**

1.

...

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar :

Diğer :

Tarih-İmza
Adı Soyadı